ഭാസൻ
II

[ഭാസന്റെ മഹത്വം]

എ. എസ്. പി. അയ്യർ,
എം. ഏ; ഐ. സി. എസ്സ്; ബാർ-അററ്-ലാ.

വിവർത്തകൻ

സി. എസ്സ്. സുബ്രഹ്മണ്യൻപോററി എം. ഏ.

ഭാസൻ
II

[ഭാസന്റെ മഹാനാടകം]

എ. എസ്. പി. അയ്യർ,
എം. എ; ഐ. സി. എസ്സ്; ബാർ-അററ്-ലാ.

വിവർത്തകൻ

സി. എസ്. സുബ്രഹ്മണ്യൻപോററി എം. എ.

ബി. വി. ബുക്കുഡിപ്പോ ആൻഡ് പ്രിൻറിങ്ങ് വർക്ക്സ്,
തിരുവനന്തപുരം.

1128] [വില 1 രു. 12 ണ.

പ്രസാധകന്മാരുടെ മുദ്ര എല്ലാ പ്രതിയിലും ഉണ്ടായിരിക്കുന്നതാണ്.

First Edition 1953

PRINTED AT
THE B. V. PRINTING WORKS,
TRIVANDRUM.

അനുക്രമണിക.

പുസ്തകം III

ഭാ സ മ ഹ ത്വ ം

അദ്ധ്യായം		പുറം
I	സാമാന്യനിരൂപണം	403
II	പാത്രങ്ങളുടെ വൈവിധ്യം	423
	1. ദേവന്മാരും ദേവിമാരും	
	2. രാക്ഷസന്മാരും രാക്ഷസിമാരും	
	3. രാജാക്കന്മാരും രാജകുമാരന്മാരും	
	4. രാജ്ഞിമാരും രാജകുമാരിമാരും	
	5. മന്ത്രിമാർ	
	6. വീരന്മാരും വീരവനിതകളും	
	7. ദുഷ്ടന്മാരും ദുഷ്ടകളും	
	8. വിദൂഷകർ	
	9. ഹരിക്കാരന്മാർ	
	10. നീചപാത്രങ്ങൾ	
	11. മൃഗങ്ങളും പക്ഷികളും	
	12. അചേതനവസ്തുക്കൾ	
III	ഭാസകൃതികളിൽ നവരസങ്ങൾ	566
IV	പ്രകൃതിവിശേഷങ്ങളുടെ വിശദവർണ്ണനങ്ങൾ	612

അദ്ധ്യായം		പുറം
V	അവഗാഢമായ മനശ്ശാസ്ത്രീയപരിജ്ഞാനം	618
VI	ഹൃദയസ്പൃശികളായ അലങ്കാരങ്ങൾ	632
VII	ജീവിതചിത്രണങ്ങൾ	644
VIII	മററു പ്രധാനഗുണങ്ങൾ	665
X	ചില ന്യൂനതകൾ	674

പുസ്തകം IV

I	ഭാസൻ ഒരു മനുഷ്യൻെറ നിലയിൽ	681
II	അദ്ദേഹത്തിൻെറ ആശയങ്ങളും ആദർശങ്ങളും	685
III	കാളിദാസനുമായുള്ള താരതമ്യവിചാരം	705
IV	ആധുനികഭാരതത്തിനു് ഭാസൻെറ സന്ദേശം	708

ഭാസമാഹാത്മ്യം.

സാമാന്യനിരൂപണം:—ഭാസൻ ഷേക്സ്പീയറെപോലെയും കാളിദാസനെപ്പോലെയും എന്നും ജീവിക്കുന്ന മഹാന്മാരിൽ ഒരാളാകുന്നു. അദ്ദേഹം മനുഷ്യഹൃദയത്തെ, അത്യന്തമായ കോപം, സ്നേഹം, അനുകമ്പ, എന്നീവികാരങ്ങൾ അങ്കുരിക്കുന്ന അവസരങ്ങളിൽ അതിന്റെ ആഴം കൂടിയതും കുറഞ്ഞതും ആയ തലങ്ങളെയും അതിന്റെ ഉത്തമങ്ങളായ ഗുണഭാഗങ്ങളെയും അധമങ്ങളായ ദോഷഭാഗങ്ങളെയും എല്ലാം ശരിക്കു അളന്നു കുറിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അദ്ദേഹം ഭംഗിയായി ചിത്രീകരിച്ചിട്ടില്ലാത്ത മനോഭാവങ്ങൾ ഒന്നുമില്ല. മുഴുകിനില്ക്കുന്ന നാടകീയങ്ങളായ അവസ്ഥാവിശേഷങ്ങൾ; മനസ്സിനെക്കുറിച്ചുള്ള അവഗാഢമായ പരിജ്ഞാനം; ഉല്ക്കൃഷ്ടങ്ങളായ ആദർശങ്ങൾ; ഭാഷയുടെ സൗഭാഗ്യം; കല്പനാവിലാസങ്ങൾ; ശൃങ്ഗാരം, കരുണം, ക്രോധം, ഭക്തി, അത്ഭുതം, ഹാസ്യം, വീരം, ഭയാനകം, ശാന്തം എന്നിങ്ങനെയുള്ള രസങ്ങളുടെ ആശ്ചര്യജനകമായ ആവിഷ്കരണം, മദ്ധ്യാഹ്നസൂര്യൻ, അസ്തമനസൂര്യൻ, ചന്ദ്രോദയം, സന്ധ്യ, മേഘങ്ങൾ, മഹാസമുദ്രങ്ങൾ, നക്ഷത്രപരിശോഭിതമായ ആകാശം, പക്ഷികൾ പറന്നുപോകുന്നതു്, വികസിച്ചുനില്ക്കുന്ന പുഷ്പങ്ങൾ; ജീവിതത്തിൽ നിന്നെടുക്കപ്പെട്ട മനുഷ്യരുടെയും വസ്തുക്കളുടെയും സ്വാഭാവികങ്ങളും നൈസർഗ്ഗികങ്ങളും ചിരിപ്പിക്കുന്നവയും വ്യസനിപ്പിക്കുന്നവയും ആയ വിവിധഭാവങ്ങളെ കാണിക്കുന്ന ചെറു ചിത്രങ്ങൾ; രംഗഭൂമിയിൽ ഒരിക്കലും പ്രവേശിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും എപ്പോഴും അവിടെയുണ്ടെന്നു രംഗവാസികൾക്കു തോന്നിക്കുന്ന പാത്രങ്ങളുടെ

ക്രിയകളുടെ ചിത്രങ്ങളെഴുതിക്കാണിക്കുന്നപോലെയുള്ള വിവരണങ്ങൾ; ദേവന്മാരും രാജാക്കന്മാരും മുതൽ ഭൃത്യരും ജന്തുക്കളും വരെയുള്ള നിരവധി പാത്രങ്ങളുടെ അതിമാത്രമോഹനങ്ങളായ ആലേഖ്യങ്ങൾ; നീതി ധർമ്മങ്ങൾക്കും മനുഷ്യമഹത്വത്തിനും സ്വയംഭരണത്തിനും വിദേശഭരണത്തിൽനിന്നുള്ള വിമോചനത്തിനും ജീവജാലങ്ങളുടേയും മനുഷ്യരുടേയും രക്ഷയ്ക്കും വേണ്ടിയുള്ള രാജിയില്ലാത്ത നില; കീഴിലുള്ളവരോടും പരിജനങ്ങളോടും ദയാപൂർവ്വമായ പെരുമാററം; നാടകങ്ങളുടെ അഭിനയയോഗ്യത; ഇതെല്ലാം, ഭാസൻ ഷേക്സ്പീയർക്കോ, കാളിദാസനോ ഗേഥേയ്ക്കോ താഴെയല്ലാത്ത ഒരു മേധാവിയാണെന്ന്, പ്രഖ്യാപനം ചെയ്യുന്നു. ഈ ഗുണങ്ങളെ ഓരോന്നിനേയും കുറിച്ച് ഇതിനു താഴെ വിസ്തരിച്ചു പ്രതിപാദിക്കാം.

അദ്ധ്യായം ൨

ഭാസനാടകങ്ങളുടെ വിശാലമായ പരിധി

ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളുടെ എണ്ണവും വിശാലമായ പരിധിയും ആരെയും അത്ഭുതപ്പെടുത്തുന്ന ഒരു വസ്തുതയാകുന്നു. കാളിദാസനേയും ഭവഭൂതിയേയും പോലെയുള്ള മററു സംസ്കൃതനാടകകാരന്മാർ, സംസ്കൃതപണ്ഡിതന്മാരുടെ അസംബന്ധമായ ഒരു വളയാത്ത നിബന്ധനയെ ആദരിച്ച് മൂന്നു നാടകങ്ങൾ മാത്രമേ ഓരോരുത്തരും നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ളു എന്ന വസ്തുത വിചാരിക്കുമ്പോൾ വിശേഷിച്ചും ഇതു നമ്മളെ ആശ്ചര്യപ്പെടുത്തുന്നു. സംസ്കൃതത്തിൽ

നാടകം, സമവകാരം, ഈഹാമൃഗം, ഉത്സൃഷ്ടികാംഗം, വീഥി, വ്യായോഗം, പ്രകരണം, എന്നിങ്ങനെ എട്ടുമാതൃകകൾ നാടകങ്ങൾക്ക് നിർണ്ണയിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഭാസൻ ഈ മാതൃകകളിൽ കാണത്തക്കവണ്ണം പതിമ്മൂന്നു നാടകങ്ങൾ രചിച്ചിട്ടുണ്ട്. അഭിഷേകം, ബാലചരിതം, അവിമാരകം, സ്വപ്നവാസവദത്തം, പ്രതിമാനാടകം, ഇവ അഞ്ചും അഞ്ചോ അധികമോ അങ്കങ്ങളുള്ള 'നാടകങ്ങളും,' ചാരുദത്തം 'പ്രകരണവും, പഞ്ചരാത്രം 'സമവകാരവും,' പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം 'ഈഹാമൃഗവും,' കർണ്ണഭാരവും ദൂതഘടോൽക്കചവും 'ഉത്സൃഷ്ടികാംഗങ്ങളും, ദൂതവാക്യം 'വീഥിയും' മദ്ധ്യമവ്യായോഗം 'വ്യായോഗവും' ആകുന്നു. ഇവയിൽ വിഷയങ്ങളുടേയും പാത്രങ്ങളുടേയും വിവിധമാതൃകകളെ പ്രതിപാദനം ചെയ്യുന്നു എന്നും ഇവയുടെ അങ്കങ്ങളുടെ എണ്ണത്തിൽ വ്യത്യാസമുണ്ടെന്നും പറയേണ്ടതില്ലല്ലൊ. എന്നാൽ ഭാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നതു് ഈ ലക്ഷണനിർണ്ണയം ചെയ്യുന്നതിനുമുമ്പാകയാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാടകങ്ങൾ ഈ ലക്ഷണങ്ങളെ ശരിക്കു രക്ഷിക്കുന്നവയല്ല. എന്നാൽ ഞാൻ ആ ലക്ഷണങ്ങളേ മുൻനിർത്തിയാണു് അവയെ വകതിരിച്ചിരിക്കുന്നതു്, ആകയാൽ ചിലർ പ്രതിജ്ഞ ഒരു പ്രകരണമാണെന്നും മററു ചിലർ ഊരുഭംഗവും ദൂതഘടോൽക്കചവും ദൂതവാക്യവും വ്യായോഗങ്ങളാണെന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ഈ തരംതിരിക്കലിനെപ്പററി അപരിചിതരായ ഇംഗ്ലീഷ്‌വായനക്കാർക്കും, അങ്കങ്ങൾ, കഥാബന്ധങ്ങൾ, പാത്രമാതൃകകൾ ശ്ലോകങ്ങൾ രസങ്ങൾ മുതലായവയിൽ ഈ നാടകങ്ങൾ തമ്മിലുള്ള അപാരമായ വ്യത്യാസങ്ങൾ കാണാൻ കഴിയും. ഉദാഹരണത്തിനു്, അവിമാരകം ഒരു തനിശ്ശുഭപര്യവസായിയും, ഊരുഭംഗം ശോകപര്യവസായി—സംസ്കൃതത്തിലേ ഏകശോകപര്യവസായിയും

ത്തുകുന്നു. പ്രതിമാനാടകം ധൎമ്മങ്ങളെ ഉപദേശിക്കുന്ന ഒരു ഗംഭീരഹൎഷരസപ്രധാന നാടകമാണെങ്കിലും രാമന്റെ വേൎപാടിനാൽ ദശരഥന്റെ ദുഃഖവും മരണവും വിവരിക്കുന്ന അതിലെ രണ്ടാമങ്കത്തിലെ രസം തനിക്കരുണമാകുന്നു. അഭിഷേകനാടകവും പ്രധാനമായി ഒരു 'കാമഡി'യാകുന്നു. എന്നാൽ ബാലിയുടെ വധം വിവരിക്കുന്ന അതിലെ ഒന്നാമങ്കം ഒരു 'ട്രാജഡി'യാകുന്നു. കൎണ്ണഭാരത്തിന്റെ അന്തൎഗ്ഗതം കരുണമാണു് എന്നാൽ അതിലെ കരുണരസം പൊട്ടിപ്പുറപ്പെടുവരുന്നില്ല. ദൂതഘടോൽക്കചത്തിന്റെ നിലയും അതുതന്നെയാകുന്നു. ചാരുദത്തം അപൂൎണ്ണമാണു്, അതു സുഖപൎയ്യവസായിയോ ദുഃഖപൎയ്യവസായിയോ ഏതായിട്ടാണു് ഗ്രന്ഥകൎത്താവു് സങ്കല്പിച്ചിരുന്നതെന്നറിഞ്ഞുകൂടാ. രണ്ടുവിധത്തിലും അവസാനിപ്പിക്കാം. ഒരു പേമാരി ഉണ്ടാകാൻപോകുന്ന സമയത്തു വസന്തസേന. ധൂതയുടെ മുത്തുമാല ചാരുദത്തനു് കൊണ്ടുപോയി കൊടുക്കാനെന്നുള്ള കാരണം പറഞ്ഞു അദ്ദേഹത്തിനെ കാണാൻ പോകാൻ ഭാവിക്കുന്ന ഘട്ടത്തിൽ അതു അവസാനിച്ചിരിക്കയാണു് ഇപ്പോൾ.

പ്രതിജ്ഞ, ദൂതവാക്യം, ദൂതഘടോൽക്കചം എന്നിങ്ങനെയുള്ള രാഷ്ട്രീയനാടകങ്ങളും, അവിമാരകം, സ്വപ്നം എന്നിങ്ങനെയുള്ള സാമുദായികനാടകങ്ങളും; അഭിഷേകം, പ്രതിമ, ബാലചരിതം, എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഐതിഹ്യനാടകങ്ങളും; മധ്യമവ്യായോഗം, ചാരുദത്തം, എന്നിങ്ങനെയുള്ള സാമുദായികശാസ്ത്രസംബന്ധിച്ച നാടകങ്ങളും; ഭാസകൃതികളിൽ ഉണ്ടു്.

വിഷയങ്ങളും സ്വഭാവികമായി, വിവിധങ്ങളാകുന്നു. ഈ പതിമ്മൂന്നുനാടകങ്ങളെ വിഷയക്രമം

അനുസരിച്ചു നാലുവരികളായി ചേർത്തിരിക്കാം. അഭിഷേകനാടകത്തിലെയും പ്രതിമയിലെയും ഇതിവൃത്തം രാമായണത്തിൽനിന്നും ദൂതവാക്യത്തിലെയും കർണ്ണഭാരത്തിലെയും ഊരുഭംഗത്തിലെയും ഇതിവൃത്തം മഹാഭാരതത്തിൽനിന്നും എടുത്തതാണു. മധ്യമവ്യായോഗത്തിലെയും പഞ്ചരാത്രത്തിലെയും ദൂതഘടോൽക്കചത്തിലെയും പാത്രങ്ങൾ മഹാഭാരതത്തിലുള്ളവരാണെങ്കിലും അവയിലെ കഥാഘടന കവിയുടെ കല്പനാശക്തിയുടെ ഫലമാണു്. ബാലചരിതം മതാന്തരങ്ങളുടെ കെട്ടുകഥകളെ ആസ്പദമാക്കി രചിച്ചിട്ടുള്ളതാകുന്നു. ആ കഥകളെ പിന്നീടു് ഭാഗവതപുരാണത്തിൽ കൂട്ടിച്ചേർത്തിട്ടുണ്ടു്. പ്രതിജ്ഞയിലെയും സ്വപ്നത്തിലെയും അവിമാരകത്തിലെയും ഇതിവൃത്തങ്ങൾ നാട്ടോടിക്കഥകളാകുന്നു. ചാരുദത്തത്തിലെ കഥ, പക്ഷേ കവികപോലകല്പിതമായിരിക്കാം.

എന്നാൽ ഭാസൻ, ഇങ്ങനെ കഥകൾ സ്വീകരിച്ചു നാടകങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കുമ്പോൾ നാടകീയമായ ഫലം ലഭിക്കുന്നതിനു് ആ കഥകളിൽ വലിയ മാററങ്ങൾ വരുത്തുകയോ ആ ഫലത്തെ കുറക്കുന്ന ഭാഗങ്ങളെ അവയിൽനിന്നു് എടുത്തുകളയുകയോ ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. പ്രതിജ്ഞയിലും സ്വപ്നത്തിലും അദ്ദേഹം വരുത്തിയിട്ടുള്ള പ്രധാനപ്പെട്ട ഭേദഗതികളെ ഞാൻ എടുത്തുകാണിക്കാം.

പ്രതിജ്ഞ:—ഗ്രാമീണ കഥയിൽ വാസവദത്തയെ കാണുന്നതിനു വളരെ മുമ്പുതന്നെ ഉദയനനു് അവളെ വിവാഹംകഴിക്കാൻ ആഗ്രഹമുണ്ടായി. അവളും ദമയന്തീനളന്മാരുടെ കഥയിലെ ദമയന്തി നളനിലെന്നപോലെ ഉദയനനിൽ പ്രേമബദ്ധയാകുന്നു. ഭാസൻ നൈസർഗ്ഗികമായ കലാകൗശലത്തോടെ ഉദയനന്റെ പ്രേമം, പോണ്ടന്മാർ തോൾമാററിയപ്പോൾ മൂടുപടമിടാതെ പല്ലക്കിലിരുന്ന

അവളെ കണ്ട ഉടനെ അദ്ദേഹത്തിൽ സഞ്ജാതമായതായി രൂപാന്തരപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു. ഉദയനൻ വാസവദത്തയെ വീണവായന പഠിപ്പിക്കുന്നതു സംബന്ധിച്ചു അദ്ദേഹവും മഹാസേനനും തമ്മിൽ സാടോപങ്ങളും സോപാലംഭങ്ങളും ആയ സന്ദേശവിനിമയങ്ങൾ വിട്ടുകളഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ആ വീണവായന അഭ്യസിപ്പിക്കുന്ന സംഗതി സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ അംഗാരവതിയുടെ സന്ദേശത്തിലും അതു പഠിപ്പിക്കയും പഠിക്കയും ചെയ്യുന്ന കാലത്തു അവർ തമ്മിൽ ഉണ്ടാകുന്ന പ്രേമകാര്യം ഏതാനും ആ സ്വപ്നങ്ങളായ ശ്ലോകങ്ങളിലും സൂചിപ്പിക്കുന്നതേയുള്ളു.

നാടകത്തിൽ ഉദയനൻ വാസവദത്തയെ ആദ്യം കാണുന്നതു് മുമ്പു് പറഞ്ഞതുപോലെ യാദൃച്ഛികമായിട്ടാണു്. അല്ലാതെ അദ്ദേഹത്തെ സംഗീതോപാദ്ധ്യായനായി ആക്കിയതിനുശേഷമല്ല. താൻ അവളെ വിവാഹം ചെയ്യാൻ നിശ്ചയിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു വ്യക്തമായി സൂചിപ്പിക്കുന്ന വിലക്ഷണങ്ങളായ വാക്കുകൾ കൊണ്ടുമല്ല. അതിനാൽ മോഹനകഥാസാധാരണമായ ജാത്യം വർദ്ധമാനമായി ഭവിക്കുന്നു.

ആനയുടെ കഥയിലും പല ഭേദഗതികളും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഗ്രാമീണകഥയിൽ വ്യാജഗജത്തേപ്പററി ഉദയനന്റെ ഗൂഢചാരന്മാർ അദ്ദേഹത്തിനു അറിവുകൊടുക്കുന്നു. നാടകത്തിൽ ആകട്ടെ ഒരൊററപ്പടയാളി (അവൻ മഹാസേനന്റെ ഒരു ചാരനെന്നു വ്യക്തമാണു്) യാണു് ആ അറിവു കൊടുക്കുന്നതു്. കൃത്രിമഗജത്തിനു് സാക്ഷാൽ ഗജത്തിന്റെ സാദൃശ്യം കൊടുക്കുന്നതിനു് ഒരു ആനക്കൂട്ടത്തെ നാടകത്തിൽ അവതരിപ്പിക്കുന്നു. നാട്ടുകഥപ്രകാരം ഉദയനൻ ഒരു വേട്ടക്കാരനുമായി മഹാസേനന്റെ സൈന്യത്തോടു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നു. നാടകത്തിൽ വിവരിക്കുന്നതു് അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ സുന്ദരപാടലൻ എന്നു

കതിരപ്പുറത്തു കയറി ഒരു കന്തവുമേന്തി യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതായിട്ടാണു്. ഇരുപതു് പ്രഭുക്കളുംകൂടി അദ്ദേഹത്തെ അനുഗമിച്ചു യുദ്ധംചെയ്കയും അവരെല്ലാവരും കൊല്ലപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. കഥയിൽ രാജാവു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതിനിടയിൽ ശത്രുക്കൾ പിറകിൽക്കൂടി ചെന്നു് അദ്ദേഹത്തിനെ പിടിക്കുന്നു. നാടകത്തിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അനുഗാമികൾ ചത്തൊടുങ്ങിയപ്പോൾ ശത്രുക്കൾ അദ്ദേഹത്തിനെ നേരിട്ടുപിടിച്ചു കാട്ടുവള്ളികൾകൊണ്ടു കെട്ടുന്നു. തങ്ങളുടെ മരണത്തിൽ ഭടന്മാർ ദുഃഖിക്കുന്നതും. ഒരു ഭടൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ തലമുടിക്കുപിടിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ തല വെട്ടാൻ ഭാവിക്കുന്നതും, അവൻ ഒരു ചോരക്കുണ്ടിൽ കാൽ വഴുതി വീണു ചാകുന്നതും, മുറിപെട്ടുമൂർച്ഛിച്ചുകിടന്ന സാലങ്കായനൻ ആ സമയത്തു ബോധംവീണു് എഴുന്നേററു അദ്ദേഹത്തെ ക്രൂരതൽ ഹിംസയിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുന്നതും—ഈ രസകരങ്ങളായ സംഭവങ്ങൾ കഥയിൽ ഇല്ല. ഇവ ഭാസന്റെ സ്വന്തം മനോധർമ്മങ്ങളാകുന്നു.

കഥയിൽ ഉദയനൻ യൗഗന്ധരായണന്നു് ഹംസകൻ മുഖേന സന്ദേശം അയക്കുന്നില്ല. ഉദയനനേ രക്ഷിക്കുമെന്നു് യൗഗന്ധരായണൻ പ്രതിജ്ഞ ചെയ്യുന്നുമില്ല. അവ നാടകത്തിൽ വിശേഷാലുള്ളവയാണു്. കഥയിൽ യൗഗന്ധരായണൻ മഹാസേനന്റെ സൈന്യങ്ങൾ പ്രബലങ്ങളാണെന്നാണു് വിവരിക്കുന്നതു്. നേരേമറിച്ചു നാടകത്തിൽ—ഒന്നാമങ്കത്തിലേ നാലാം ശ്ലോകത്തിൽ അവഗണനീയങ്ങളാണെന്നു പറയുന്നു. മംഗളസൂത്രം, യൗഗന്ധരായണന്നു് അമ്മറാണിയുടെ സന്ദേശം, ഈ രസകരങ്ങളായ ഭാഗങ്ങൾ കഥയിൽ ഇല്ല.

ഉദയനൻ നാഗവനത്തിലേയ്ക്കു പുറപ്പെടുന്ന സമയത്തേ ഗ്രഹനില അദ്ദേഹത്തിനു് ഒരു വധുവിനേ ലഭിക്കുമെന്നും അദ്ദേഹംബന്ധനസ്ഥനാകുമെന്നും സൂചിപ്പിക്കുന്നു

എന്ന് സിദ്ധന്മാർ ഭാവിഫലം പറയുന്ന കഥയിലെ അ നാടകീയമായ ഭാഗം, ഉണ്ടായിരിക്കേണ്ട അത്ഭുതരസ ത്തിന്ന ഹാനികരമാകയാൽ നാടകത്തിൽ ഉപേക്ഷിക്ക പ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ, കഥയിൽ പറയു ന്നതുപോലെ നാടകത്തിൽ, മഹാസേനൻ തടവുകാര നായ ഉദയനനേ സ്വാഗതം ചെയ്യുകയും രാജോചിതങ്ങ ളായ ആദരോപചാരങ്ങളോടെ നഗരത്തിലേയ്ക്കു കൊണ്ടു പോകയും ചെയ്യുന്നില്ല. യൗഗന്ധരായണൻ ഒരു വലിയ മായാവിയാണെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്ന് ഒരു മായാമന്ത്രം ഉണ്ടെന്നും അദ്ദേഹം അതു പ്രയോഗിച്ച് തന്റെയും വസ ന്തകന്റെയും രൂപം മാററുകയും അദൃശ്യരാവുകയും ചെ യ്യുന്നു എന്നും മററും കഥയിൽ പറയുന്നു. നാടകപ്രകാരം ദ്വൈപായനൻ ഇട്ടുംവച്ചു പോയ വസ്ത്രങ്ങൾ ധരിച്ചാണ് അദ്ദേഹം വേഷം മാറുന്നത്. അല്ലാതെ മായകൊണ്ടും മന്ത്രംകൊണ്ടും ഒന്നുമല്ല. അദ്ദേഹം വസന്തകന്റെ രൂപം മാററുന്നതായി അതിൽ പറയുന്നില്ല. കഥയിൽ രുമ ണ്വാൻ കൗശാംബിയിൽതന്നെ താമസിക്കയാണ്. നാടക ത്തിൽ രുമണ്വാനും കൂടി ഉജ്ജയിനിയിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. കഥയിൽ വാസവദത്ത യൗഗന്ധരായണനേ കൊട്ടാരത്തി ലേയ്ക്കു ക്ഷണിക്കുന്നു; യൗഗന്ധരായണൻ ഉദയനനുമായി വളരെനേരം സംസാരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം രൂപപ്പെടുത്തി യിട്ടുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങളെയും കൗശലങ്ങളേയും ഉദയനന്ന് പറ ഞ്ഞുകൊടുക്കുകയും വിലങ്ങു പൊട്ടിക്കാനും വാസവദത്ത യുടെ പ്രേമം ആർജ്ജിക്കാനും ഉപയുക്തങ്ങളായ മായാ മന്ത്രങ്ങൾ ഉപദേശിക്കയും മററും ചെയ്യുന്നു. നാടക ത്തിൽ ഇതൊന്നും ഇല്ല. യൗഗന്ധരായണൻ രണ്ടാമതും ഉദയനനേ സന്ദർശിക്കുന്നതും തനിക്കു വസന്തകന്നും ഒഴി കെ മററാക്കും അദൃശ്യനാകുന്നതും വാസവദത്തയെ

അപഹരിച്ചു മഹാസേനനെ അപമാനം വരുത്താൻ ഉപദേശിക്കുന്നതും ആയ ഭാഗങ്ങളും നാടകത്തിലില്ല. മൂന്നു മന്ത്രിമാരും വഴിവിട്ടുള്ള ഒരു അമ്പലത്തിൽക്കൂടി ആരും സഞ്ചാരമില്ലാത്ത സമയത്തു ഗൂഢാലോചന നടത്തുകയും ജനസഞ്ചാരം തുടങ്ങിയപ്പോൾ മൂന്നുപേരും മൂന്നു വാതിലുകളിൽക്കൂടി വെളിയിലിറങ്ങിപ്പോകയും ചെയ്യുന്നതായിട്ടാണു് നാടകത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്. ഇതാണല്ലോ പ്രകൃതിയ്ക്കു് അധികം യോജിച്ചതും. വസന്തകൻ തനിച്ചു് രാജാവിന്റെയും യൗഗന്ധരായണരുമണ്ണാന്മാരുടേയും പരസ്പരദൂതനായി പ്രവർത്തിക്കുന്നു. ഉദയനനാണു് മഹാസേനനേ അപമാനിക്കുന്നതിന്നായി വാസവദത്തയെ ഒളിച്ചു കൊണ്ടുപോകണമെന്നു നിർദ്ദേശിക്കുന്നതു്. ഈ വ്യപദേശം യൗഗന്ധരായണൻ നിരാകരിക്കുന്നു. കഥയിൽ യൗഗന്ധരായണന്റെ യുദ്ധം കൂടാതെയാണു് ഉദയനന്റെ മോചനം സാധിക്കുന്നതു്. നാടകത്തിലും അങ്ങനെതന്നെ. മഹാസേനനും രാജ്ഞിയുംകൂടി അവരുടെ അനുഗ്രഹവും ആശംസകളും ഉദയനനു നൽകുന്നതിനു് ഗോപാലകനെ അയക്കയും ഉദയനന്റെ വിവാഹം അവിടെവച്ചു് ആഘോഷിക്കയും ചെയ്യുന്നതായിട്ടാണു് കഥയിലെ പാഠം. യൗഗന്ധരായണനും ഭാരതാരോഹകനും തമ്മിലെ വാക്സമരം, അംഗാരവതിയുടെ ആത്മഹത്യാശ്രമം, യൗഗന്ധരായണനു് ഒരു സുവർണ്ണചഷകം സമ്മാനംകൊടുക്കുന്ന ഹൃദയസ്പൃക്കായ ഉപകഥ, വാസവദത്തയുടേയും ഉദയനന്റെയും ചിത്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു നടത്തുന്ന പരിണയം ഇതെല്ലാം ഭാസന്റെ സ്വന്തം സൃഷ്ടിവിശേഷങ്ങളാകുന്നു.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലും ഭാസൻ ഗ്രാമകഥയിൽ നിന്നു് ഇതുപോലെ പല വലിയ മാറ്റങ്ങളും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്.

കഥയിൽ യൗഗന്ധരായണൻ താൻ ഒഴിഞ്ഞുനിന്നു് ഉദയനനേ ലോകചക്രവത്തിയാക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു. അതു സാധിക്കാനായി വാസവദത്ത അഗ്നിബാധയിൽ പെട്ടു മരിച്ചുപോയതായി ഒരു കിംവദന്തി പരത്തുകയും ഉദയനനേക്കൊണ്ടു പത്മാവതിയെ വിവാഹം കഴിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. തങ്ങളുടെ രാജാക്കന്മാർ ഭൂമിയിലുള്ള മററുള്ള രാജാക്കന്മാരെയെല്ലാം ജയിച്ചുകീഴടക്കി ചക്രവത്തിമാരായി രാജസൂയം കഴിക്കണം എന്നുള്ള ആര്യന്മാരുടെ ആദശമാണു് മന്ത്രിമാക്കുള്ളതു്. എന്നാലും യൗഗന്ധരായണനേപ്പോലെയുള്ള ഒരു മന്ത്രി അതിന്നായി താദൃശങ്ങളായ പ്രവൃത്തികൾ ചെയ്യുന്നതു നാടകം കാണുന്നവരിൽ ഭൂരിപക്ഷത്തിനും വിഹിതമായി തോന്നുകയില്ല. അതിനാൽ മനുഷ്യസ്വഭാവത്തേക്കുറിച്ചു് അവഗാഢമായ ജ്ഞാനമുള്ള ഭാസൻ, കഥയെ ഒന്നു വളച്ചുതിരിച്ചു്, ഉദയനനും വാസവദത്തയും അനന്തമായ കഷ്ടപ്പാടും ദുഃഖവും അനുഭവിക്കാൻ ഇടയാക്കിയ ഈ ഭയങ്കര പ്രവൃത്തികൾ യൌഗന്ധരായണൻ ചെയ്യുന്നതു് ഉദയനനേ ഭൂലോകചക്രവത്തിയാക്കാനല്ല, പ്രത്യുത, ആ മന്ത്രി പറയുന്നതുപോലെ, കൗശാംബിയും വത്സരാജ്യവും ദുഷ്ടനായ ആരുണിയുടെ പക്കൽനിന്നു വീണ്ടെടുക്കാൻ മാത്രമാണു് എന്നു് ആക്കുന്നു. നാടകത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ള പ്രകാരമുള്ള യൗഗന്ധരായണന്റെ ഈ പ്രവൃത്തികളുടെ ഉദ്ദേശത്തിനു് കഥയിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ളതിനോളം അദ്ദേഹത്തിനേ ആരും അധിക്ഷേപിക്കയില്ലെന്നുള്ളതു വ്യക്തമാണല്ലൊ.

ഇനിയും, കഥയിൽ ഉദയനനേ ചക്രവത്തിയാക്കണമെന്നു ഉദ്ദേശിച്ചുള്ള ആ പ്രവൃത്തികളിൽ വാസവദത്തയുടെ സോദരനായ ഗോപാലകനേക്കൂടി ഭാഗഭാക്കാക്കുന്നു.

ഇതിൽ രണ്ടു അനുപപത്തി സാംഗതമാകുന്നു. ഒന്നാമതായി, തൻെറ സ്വന്തം സോദരിയുടെ മുകളിൽ മറ്റൊരു സ്ത്രീയെ പ്രതിഷ്ഠിക്കുന്നതിനു അദ്ദേഹത്തിനേക്കൂടി പങ്കാളിയാക്കുന്നു. രണ്ടാമതായി രാഷ്ട്രീയകാൎയ്യങ്ങളിൽ വിദഗ്ദ്ധനെന്നു തൻെറ അസ്തൂർ പ്രതിപാദിക്കുന്ന അദ്ദേഹം, ഉദയനൻ തൻെറ അസ്തൂരനേയും രാജ്യത്തേയും ജയിച്ചടക്കി ചക്രവൎത്തിപദം പ്രാപിക്കുന്നതിനു സമ്മതിക്കുന്നു. കപടതന്ത്രക്കൂട്ടുകെട്ടിൽ നിന്നു ഗോപാലകനെ ഒഴിച്ച നാടകകൎത്താവു് ഈ അനുപപത്തികളെ പരിഹരിച്ചിരിക്കുന്നു.

കഥയിൽ, വാസവദത്തയോടുകൂടി അഗ്നിബാധയിൽ പെട്ടു വെന്തുമരിക്കുന്നതു വസന്തകനാണു്. യൌഗന്ധരായണൻ വസന്തകനോടും വാസവദത്തയോടുംകൂടി രാജഗൃഹത്തിൽപോയി വാസവദത്തയെ പത്മാവതിയുടെ അടുക്കൽ ഏല്പിച്ചുംവച്ചു് ഉദയനൻ വേട്ടകഴിഞ്ഞു തിരിച്ചെത്തുന്നതിനുമുമ്പുതന്നെ ലാവണകത്തിൽ തിരിയെ വരുന്നു. അത്രേഉള്ളു. ഇതിലുമുണ്ടു് ഒരസാംഗത്യം. യൌഗന്ധരായണൻ മഗധയാത്രകഴിഞ്ഞു തിരിച്ചുവരുന്നതിൻശേഷമേ രാജാവു് നായാട്ടുകഴിഞ്ഞു മടങ്ങുന്നുള്ളു എന്നുള്ളതു് അസംഭവ്യമാണു് അതുകൊണ്ടു ഭാസൻ, വാസവദത്തയോടുകൂടി അഗ്നിബാധയിൽപെട്ടു മരിച്ചതു് യൌഗന്ധരായണനാണെന്നു മാററുന്നു. അതിനനുസരിച്ചു, യൌഗന്ധരായണൻ രാജാവിനോടു വീണ്ടും സന്ധിക്കുന്നതു അദ്ദേഹം ആവന്തികയെ തിരിയെ ആവശ്യപ്പെടുന്ന ഘട്ടത്തിലേയ്ക്കു മാററിയിരിക്കുന്നു.

കഥയിൽ, രാജാവു് യൌഗന്ധരായണൻെറയും ഗോപാലകൻെറയും നടപടികളിൽനിന്നും, സിദ്ധന്മാരുടെ ഭാവിഫല പ്രവചനങ്ങളോടൊത്തും, വാസവദത്ത മരിച്ചിട്ടില്ലെന്നു ഊഹിക്കയും തൻെറ രാജ്ഞിയോടു പുനസ്സംഗമം

ഉണ്ടാകുമെന്നുള്ള ആശയോടുകൂടി ജീവിക്കയും ചെയ്യുന്നു. ഇതു് കഥാഘടനയുടെ ചമല്ക്കാരത്തിനു് സാരമായ ഹാനി ചെയ്യുന്നതിനാൽ ഭാസൻ ആ ഭാഗം ഉപേക്ഷിച്ചു് അതിനുപകരം പത്മാവതിയുടെ നെററിയിന്മേൽ മാഞ്ഞുപോകാത്ത തിലകംകണ്ടു ഒരു അർദ്ധസംശയമേ രാജാവിനു നൽകുന്നുള്ളു. കഥയിലെ ഭാഗം തോന്നിക്കുന്നതു് വാസവദത്തയെക്കുറിച്ചുള്ള ഉദയനന്റെ പ്രലാപങ്ങൾ വെറും മൂഢമായ വികാരപ്രകടനങ്ങളായും പത്മാവതിയുമായുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിവാഹം ഒരു ബഹുഭാര്യന്റെ സാധാരണ പ്രവൃത്തിയായും ആകുന്നു. വാസവദത്ത ജീവിച്ചിരിപ്പുണ്ടെന്നും തനിക്കു അവളുമായി പുനസ്സമാഗമനം ലഭിക്കുമെന്നും കഥയിൽ ഉള്ളതുപോലെ രാജാവു് വാസ്തവത്തിൽ വിശ്വസിച്ചിരുന്നു എങ്കിൽ, വാസവദത്തയെക്കുറിച്ചുള്ള ഉദയനന്റെ വിലാപത്തിൽ കാണുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ നിശിതമായ പരിതാപവും പ്രബലമായ പ്രേമവും എങ്ങനെ ശരിക്കു അനുഭവയുക്തമാകയില്ലെന്നു തന്നെയല്ല സമുദ്രഗൃഹത്തിലെ മനോമോഹനമായ സ്വപ്നരംഗവും അതിന്റെ ആസ്വാദ്യതയും ശക്തിയും ഒട്ടുമുക്കാലും നഷ്ടപ്പെട്ടുപോകയും ചെയ്യും. "സ്വപ്നവാസവദത്തം" വെറും "ദൃശ്യവാസവദത്തം" ആകയും ചെയ്യുന്നതാണു്.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ഏററവും നല്ലതും ആ നാടകത്തിനു് ആ പേരു കൊടുത്തതുമായ സ്വപ്നവൃത്താന്തം കഥയിൽ ഇല്ല. യൗഗന്ധരായണൻ രാജാവു് കൊട്ടാരത്തിലുണ്ടെന്നു കണ്ടുപിടിച്ചേക്കാമെന്നും അങ്ങനെ വന്നാൽ കാര്യമെല്ലാം അപകടത്തിലാകുമെന്നും ഭയപ്പെട്ടു വത്സരാജാവിനെ വിവാഹംകഴിഞ്ഞു ഉടനെ രാജഗൃഹത്തിലേയ്ക്കു് അയക്കുന്നതായിട്ടാണു് കഥാപാഠം.

വാസവദത്ത പത്മാവതിയുടെ വരണമാല്യം കെട്ടുക, "അഹോ എന്തൊരക്രമം, എൻെറ ഭർത്താവുപോലും ഇപ്പോറം മറ്റൊരുത്തിയുടെ വകയായല്ലൊ!" എന്നു് ദുസ്സഹതയോടെ ഉൽക്രോശിക്കുക മുതലായി നാടകത്തിലെ അനേകം നേരിയവരകറം കഥയിൽ ഇല്ല.

യൗഗന്ധരായണൻ വസന്തകനും ഒരുമിച്ചു് വാസവദത്തയെ കൊട്ടാരത്തിൽ കൊണ്ടുചെല്ലുമ്പോറം അവളിൽ പത്മാവതിക്കു ആദ്യത്തെ കാഴ്ചയിൽതന്നെ സ്നേഹം ഉത്ഭവിക്കുന്നു എന്നാണു് കഥയിൽ. എന്നാൽ ഭാസൻ അവിടെ ഉജ്ജ്വലങ്ങളായ വർണ്ണനകളോടുകൂടി ഒരു തപോവനം സൃഷ്ടിച്ചു്, അവിടെ പത്മാവതിയുടെ ഭക്തിയേയും തപസ്വികറംക്കു ദാനങ്ങറം കൊടുക്കാനുള്ള ആഗ്രഹത്തേയും, കുലപതിയുടെ നിർദ്ദേശപ്രകാരം വാസവദത്തയെ അവറം ന്യാസമായി സ്വീകരിക്കുന്നതിനെയും—ഈ ഹൃദയംഗമങ്ങളായ സംഭവങ്ങളെ സങ്കലനം ചെയ്യുന്നു. അതുപോലെതന്നെ, വാസവദത്ത ഒരു ഉൽകൃഷ്ടകുലജാതയാണെന്നു ഊഹിച്ചു് പത്മാവതി, അവറംക്കു ആവശ്യപ്പെട്ട എല്ലാസുഖസാധനങ്ങളും കൊടുക്കുന്നതായിട്ടാണു കഥ. അതു പത്മാവതിയുടെ ദയാശീലത്തേയും ഉദാരമായ ആതിഥ്യോപചാരങ്ങളേയും എല്ലാവരോടും ഉള്ള അവളുടെ സാരള്യത്തേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല. നാടകകർത്താവു് ചില മാററങ്ങറം ചെയ്തു് അതെല്ലാം സാധിക്കുന്നു. അതിനപ്പുറമേ കഥ വസന്തകനേക്കൂടി അവിടെ താമസിപ്പിക്കുന്നു. നാടകകർത്താവാകട്ടെ, വസന്തകനും ആരും ഇല്ലാതെ വാസവദത്ത തനിച്ചു മഗധരാജാവിൻെറ കൊട്ടാരത്തിൽ പാർത്തു് പത്മാവതിയും പരിജനങ്ങളും ഒരുമിച്ചു് യഥേഷ്ടം വിഹരിക്കുന്നതിനു വിടുന്നു.

കഥയിൽ യൗഗന്ധരായണൻ പത്മാവതിയുടെ വിവാഹസമയത്തു് ഉദയനനേ യാതൊരുവിധത്തിലും ഒരു കാലത്തും ഉപദ്രവിക്കയില്ലെന്നു മഗധരാജാവിനേക്കൊണ്ടു അഗ്നിദേവനേ സാക്ഷിയാക്കി സത്യംചെയ്യിക്കുന്നു. ആ പ്രവൃത്തി ഏററവും വികൃതവും അനാടകീയവും അത്രെ. ഇതുകൊണ്ടു സംഗതിവശാൽ, മഗധരാജാവു് ഉദയനനു ചെയ്തുകൊടുക്കുന്ന സഹായം സ്വമനസ്സാലെ ചെയ്തുകൊടുക്കുന്നതായി വരാതിരിക്കുന്നു. അതിനപ്പുറമേ അഞ്ചാമങ്കത്തിലെ പന്ത്രണ്ടാം ശ്ലോകംകൊണ്ടു് അദ്ദേഹം അയക്കുന്ന സന്ദേശത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കുന്നൊ അവർതമ്മിലെ സ്നേഹത്തിന്റെയും അനുകമ്പയുടേയും ശക്തി കുറയുകയും ചെയ്യുന്നു.

നാടകത്തിൽ വാസവദത്ത പത്മാവതിയോടൊരുമിച്ചു കൗശാംബിയിൽ തന്റെ ഭർത്താവിന്റെ കൊട്ടാരത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്നു; അവിടത്തെ സംഭവങ്ങൾ നിർണ്ണായകമായും നൈസർഗ്ഗികമായും അവളെ അവളുടെ താദാത്മ്യത്തിലേയ്ക്കു് നയിക്കുന്നു. കഥയിൽ അവൾ പത്മാവതിയോടുകൂടി പോകാതെ സൈന്യത്തിന്റെ പിറകെ നേരേ ലാവണകത്തിൽ പോയി ഗോപാലകന്റെ ഗൃഹത്തിൽ ചെന്നു് അദ്ദേഹത്തിനെ കെട്ടിപ്പിടിച്ചു കരയുന്നു; പത്മാവതിയ്ക്കു അതിനേക്കുറിച്ചു ഏതാണ്ടൊരറിവുകിട്ടുന്നു. അമർഷത്തോടെ അവൾ തന്റെ പക്കൽ ന്യാസമായി ഏല്പിച്ചിട്ടുള്ള അവളോടു തന്റെ അടുക്കൽ തിരിച്ചുവരാൻ ആവശ്യപ്പെടുന്നു. അനന്തരം വത്സരാജാവു് പത്മാവതിയുടെ നെററിത്തടത്തിൽ ആ മാഞ്ഞുപോകാത്ത തിലകം കാണുകയും ആവന്തിക വാസവദത്ത ആയിരിക്കണമെന്നു സംശയിക്കയും ഗോപാലകന്റെ ഗൃഹത്തിൽ പാഞ്ഞുചെല്ലുകയും വാസവദത്തയെ കാണുകയും ആവന്തിക വാസവദത്ത തന്നെയാണെന്നു കണ്ടുപിടിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അവിടെ ധാരാളം കരച്ചിലുകളും പിഴിച്ചിലുകളും നടക്കുകയും ലോകാചാരമനുസരിച്ചു വാസവദത്താപത്മാവതിമാർ അഗ്നിപരീക്ഷയ്ക്കു സമ്മതിക്കയും വാസവദത്താ പതിവ്രതയും പരിശുദ്ധയും ആണെന്നു പ്രഖ്യാപനം ചെയ്യാൻ യൗഗന്ധരായണൻ ഈശ്വരന്മാരൊടു പ്രാർത്ഥിക്കയും അപ്രകാരം അശരീരി ഉണ്ടാകയും എല്ലാം അതിനുശേഷം മുറയ്ക്കു സംഭവിക്കയും ചെയ്യുന്നു. സീതയുടെ വൃത്താന്തം പോലെയുള്ള സുപ്രസിദ്ധകഥകളുടെ ഈ മൂന്നാന്തരം അനുകരണങ്ങൾ നാടകത്തിനു യോജിക്കാത്ത ഭാഗങ്ങളാണെന്നു് കണ്ടു് ഭാസൻ അവയെ എല്ലാം കടലിൽ തള്ളിക്കളഞ്ഞു. അദ്ദേഹം ഗ്രാമകഥയെ അനുഗമിച്ചിരുന്നു എങ്കിൽ, വാസവദത്തയെ ന്യാസമായി സൂക്ഷിച്ചുകൊള്ളാമെന്നു പത്മാവതി യൗഗന്ധരായണനോടു ചെയ്തവാഗ്ദാനത്തിനു ലംഘനം വരുത്തണം. വാസവദത്ത അവളുടെ സ്വഭാവഗരിഷ്ഠതയ്ക്കു അനുചിതമായ വിധം പെരുമാറണം. വാസവദത്ത പരിശുദ്ധയാണെന്നു വത്സരാജാവിനു ബോദ്ധ്യം വരുത്താൻ അഗ്നിപരീക്ഷയും അശരീരിവാക്കും ആവശ്യമെന്നു വരുന്നപക്ഷം അവളെ പത്മാവതിയെ ഏല്പിക്കുന്നതിലും അവളുടെ സാധ്വിതയ്ക്കു സാക്ഷിയാക്കുന്നതിലും യൗഗന്ധരായണന്റെ ഉദ്ദേശം തീരെ പ്രയോജനരഹിതമായി ഭവിക്കുന്നു.

വത്സരാജാവിനു തന്റെ സ്വന്തം രാജ്യമേ ഉള്ളു. ഭൂമിയിൽ മറെറാരുഭാഗവും ജയിച്ചടക്കിയിട്ടില്ലാത്ത അദ്ദേഹത്തിനു ഭൂമി മുഴുവൻ ജയിച്ചു സ്വായത്തമാക്കിയാൽ കൊള്ളാമെന്നു തോന്നി എന്നു് കഥയിൽ പറയുന്നതിനു് എത്രതാണ്ടൊരസ്വാഭാവികത ഉണ്ടു്. വത്സരാജ്യത്തെക്കാൾ ഏറുമടങ്ങു വലിപ്പമുണ്ടായിരുന്ന ഒരു സാമ്രാജ്യം ഭരിച്ചിരുന്ന ചന്ദ്രഗുപ്തചക്രവർത്തിയുടെ കാലത്തു ജീവിച്ചിരുന്ന

ഭാസൻ ഈ ലോകസാമ്രാജ്യസ്ഥാപനകഥ പാടെ നിരസിച്ചു. യൗഗന്ധരായണൻെറ ആ പ്രവൃത്തിയുടെ ഉദ്ദേശത്തെ ഭാസൻ ഉപേക്ഷിച്ചതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിന് ആ ദുർമ്മോഹി ആരുണിയേയും അയാൾ രാജ്യം പിടിച്ചടക്കിയ കഥയും സ്വാഭാവികമായി നിർമ്മിക്കേണ്ടിവന്നു. കൊട്ടാരത്തിലെ; ഉദ്യാനങ്ങളിലെ സുന്ദരമായ രംഗവും ഭാസകല്പിതമാകുന്നു. ഘോഷവതി വത്സരാജാവിനെ തിരിച്ചുകിട്ടുക, അദ്ദേഹം അതിൻെറ അററകുററങ്ങൾ തീൎപ്പിക്കുക, ഘോഷവതിയെക്കുറിച്ചു ചിന്തിച്ചു ഖേദിക്കുക, ആ സങ്കടസമയത്തു ഉജ്ജയിനിയിൽനിന്നു കഞ്ചുകിയും ധാത്രിയും വന്നുചേരുക, എന്നീ ഹൃദ്യസുന്ദരങ്ങളായ ഭാഗങ്ങളും ഭാസൻെറ മനോധർമ്മഫലങ്ങളത്രെ.

ഇനി ഭാസൻ മററു നാടകങ്ങളിൽ ചെയ്തിട്ടുള്ള പ്രധാന ഭേദഗതികളെക്കുറിച്ചും കുറഞ്ഞൊന്നു പറയാം. രാമായണകഥയ്ക്കു വിരുദ്ധമായി ഭാസൻ പ്രതിമാനാടകത്തിൽ രാമരാവണന്മാരെ തമ്മിൽ കൂട്ടിമുട്ടിയ്ക്കുന്നു. രാമൻ സ്വൎണ്ണമൃഗത്തെ വേട്ടചെയ്യുന്നത് സീതയുടെ ചാപല്യത്തെ തൃപ്തിപ്പെടുത്താനല്ല, ദശരഥൻെറ ശ്രാദ്ധത്തിനു ഒരു ഉത്തമമായ ബലികൊടുക്കാനാണ്. അതുപോലെ ഭാസൻ രാമൻെറയും സീതയുടേയും ലക്ഷ്മണൻെറയും സ്വഭാവത്തിനു മാററംകൂട്ടിയിട്ടുണ്ട്. ഒരു അന്യൻെറ ഗൃഹത്തിൽ പാൎത്ത സ്ത്രീയെ തിരിക്കേവേണ്ട എന്നും, ലക്ഷ്മണൻെറയോ ഭരതൻെറയോ, സുഗ്രീവൻെറയോ വിഭീഷണൻെറയോ മററാരുടെയെങ്കിലും കൂടെ പോയി താമസിച്ചുകൊള്ളട്ടെ എന്നും ഉള്ള വേദനാജനകങ്ങളും മർമ്മഭേദകങ്ങളും ആയ വാക്ക് രാമൻ, സീതയോടു പറയുന്നില്ല; സ്വഭാവത്യാ സ്ത്രൈണമാണെങ്കിലും, സീത, രാമൻ സുവൎണ്ണമൃഗത്തെ

അനുഗമിച്ചപ്പോൾ ലക്ഷ്മണൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ സഹായത്തിന്ന പോകാതിരുന്നതു് രാമൻ മരിച്ചുപോയാൽ തനിക്കുതന്നെ വിവാഹം കഴിക്കാമെന്ന വിചാരിച്ചാണെന്നുള്ള തന്റെ മഹത്വത്തിന്ന ഹാനികരമായ വാക്ക ലക്ഷ്മണനോട്ട പറയുന്നില്ല. ഭരതൻ ചിത്രകൂടത്തിൽ വന്നിരിക്കുന്നതു് ഒരു എതിരാളി ആയേക്കാവുന്ന തന്നെ കൊല്ലാനാണെന്ന ആശങ്കിക്കുന്നതിനാൽ ഭരതനെ ഉടനെ കൊല്ലുന്നതാണു് നല്ലതു് എന്നു് രാമയണത്തിലേപോലെ ലക്ഷ്മണൻ രാമനോട്ട പറയുന്നില്ല.

പ്രതിമാഗ്രഹത്തിലെ ആഹ്ലാദപ്രദമായ രംഗവും ഭാസന്റെ കല്പനമാകുന്നു. മഹാഭാരതത്തിൽ ദുര്യോധനനേ ദൗഷ്ട്യക്കൊട്ടുമുടിയിൽനിന്ന ഒരടിതാഴെയാക്കി വൎണ്ണിച്ചിരിക്കയാണു്. ഭാസൻ അദ്ദേഹത്തിനെ മിക്കവാറും ഒരു നല്ല ആളാക്കിയിരിക്കുന്നു. പഞ്ചരാത്രത്തിൽ ദുര്യോധനന്റെ ഒരു ദാനശീലനാണു്. ഉരുഭംഗത്തിൽ അദ്ദേഹം തന്റെ അച്ഛനമ്മമാരോടും പത്നിമാരോടും ദയവും വാത്സല്യവും ഉള്ള മഹാനും നീതിമാനും ആയ യുദ്ധവീരനാണു്. തന്റെ തുട ഒടിഞ്ഞതിനെക്കുറിച്ചു് അദ്ദേഹം ഖേദിക്കുന്നതു തനിക്കുവേണ്ടിയല്ല. പിന്നെയോ, തന്റെ മാതാപിതാക്കന്മാരെ നമസ്കരിക്കാനും തന്റെ കൊച്ചുമകനേ എടുത്തു മടിയിലിരുത്താനും വയ്യാതായല്ലോ എന്ന വിചാരിച്ചാണു്. ഭാരതത്തിൽ കൎണ്ണൻ അൎജ്ജുനനേക്കുറിച്ചു നിന്ദ്യമായ അസൂയ ഉള്ളവനും, ദുര്യോധനന്റെ വിവേകരഹിതനായ പ്രോത്സാഹകനും ആയി വൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. നാടകത്തിൽ കൎണ്ണനേ അതിലേറെ നല്ല ഒരു ആളായി ഭാസൻ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശുനശ്ശേഫന്റെ കഥയും ഭാസൻ വിട്ടുകളയാതെ, നാടകത്തിൽ കൊണ്ടുവരുന്നു. മഹാഭാരതത്തിൽ ആ ബ്രാഹ്മണകുടുംബത്തിൽ ഓരോ അംഗത്തിനും അവനവന്റെ

ജീവൻ രക്ഷിക്കണമെന്നുള്ള ഒറ്റ വിചാരമേ ഉള്ളു. അതിലെ അച്ഛൻ തന്റെ പുത്രനെ വിലയ്ക്കു കൊടുക്കത്തക്കവണ്ണം വികൃതമായ ദുരനിറഞ്ഞവനാണ്. എന്നാൽ ഭാസൻ മധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ കുടുംബാംഗങ്ങളെ എല്ലാവരെയും ഒരുപോലെ ആത്മത്യാഗികളാക്കി ആ കഥയ്ക്ക് ഉന്നതപദവി നൽകുന്നു.

ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളെ അനുകരിച്ചു പല പുതിയ നാടകങ്ങൾ രചിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അവയിലെ പല രംഗങ്ങളും മററു നാടകങ്ങളിൽ പ്രത്യുല്പാദനം ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. ഭാസന്റെ നാടകങ്ങൾക്ക അത്രത്തോളം പ്രചുരപ്രചാരം സിദ്ധിച്ചിരുന്നു.

വീണാ വാസവദത്തവും ഉന്മാദവാസവദത്തവും പ്രതിജ്ഞാ യൗഗന്ധരായണത്തിന്റെയും പ്രിയദർശികയും രത്നാവലിയും മാളവികാഗ്നിമിത്രംപോലും, സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെയും അനുകരണങ്ങളാണ്. രത്നാവലിയിൽ ഉദയനനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജ്ഞി വാസവദത്തയുടെ ഒരു പരിചാരിക സാഗരികയും തമ്മിൽ ഒളിവിൽ നടന്ന പ്രണയകാര്യങ്ങൾ വിവരിച്ചിട്ടുണ്ട്. അതിൽ ഒരഗ്നിപ്രളയം തന്നെ ഉണ്ടാകുന്നു. ഒടുക്കം ഉദയനൻ സാഗരികയെക്കൂടി വിവാഹം കഴിക്കുന്നു. ഈ സാഗരിക സമുദ്രഗൃഹത്തിലെ ആവന്തികയാണെന്നു പ്രത്യക്ഷമാണല്ലൊ. പ്രിയദർശികയിൽ ഉദയനൻ തന്റെ രാജ്ഞിയുടെ ചേടികളിൽ ഒരുവളായ ആരണ്യകയുമായി രഹസ്യമായി പ്രണയവിഹാരങ്ങൾ ചെയ്യുന്നു. ആ രഹസ്യം വെളിപ്പെടുന്നു. ഒടുക്കം ആരണ്യക അംഗരാജാവിന്റെ പുത്രിയാണെന്നു വെളിപ്പെടുകയും അവളെ രാജ്ഞിതന്നെ ഉദയനനു ചേർന്ന പത്നിയായി നൽകുകയും ചെയ്യുന്നു. ഈ ആരണ്യക

തപോവനത്തിലെ ആവന്തികയുടെ ഒരു പ്രതിരൂപമാണെന്നും വിരഹികയുടേയും ആവന്തികയുടേയും ഒരു സമ്മിശ്രരൂപണമാണെന്നും പറയേണ്ടതില്ലല്ലൊ. മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിൽ അഗ്നിമിത്രൻ, സൗഭാഗ്യാതിശയംകൊണ്ടു രാജ്ഞിസാന്നിദ്ധ്യം അദ്ദേഹം കാണാതെ സൂക്ഷിക്കപ്പെട്ടുപോന്ന ചേടിമാളവികയെ രഹസ്യമായി കാമിക്കുന്നു. ഒടുക്കം മാളവിക ഒരു രാജകുമാരിയാണെന്നു വെളിപ്പെടുകയും അദ്ദേഹം അവളെ വേളികഴിക്കയും ചെയ്യുന്നു. മാളവികയും ആവന്തികയും തമ്മിലുള്ള സാദൃശ്യം സ്പഷ്ടമാണല്ലൊ. മാളവവും അവന്തിയും ഒന്നുതന്നെയാണു. ഭാസന്റെ കാലത്തെ അവന്തിയാണു് കാളിദാസൻെറ കാലത്തെ മാളവം.

ശൂദ്രകൻെറ സുപ്രസിദ്ധമായ മൃച്ഛകടികം ഭാസന്റെ ചാരുദത്തത്തിൻെറ ഒരു വികസനമത്രെ. നാടകീയമായ ഗുണപൗഷ്കല്യം അധികവും മൃച്ഛകടികത്തിനു നൽകിയതു് വൃന്ദാവനം സത്രൂപനും അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതുപോലെ, ചാരുദത്തമാകുന്നു.

ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിലുള്ളപോലെയുള്ള പല രംഗങ്ങളും കാളിദാസന്റെ ശാകുന്തളത്തിലും ഉണ്ടു്. കുരംഗിയും നളിനികയും മാഗധികയും ചേർന്നുള്ള അവിമാരകത്തിലെ രംഗം അനുകരിച്ചു പരിഷ്ക്കരിച്ചതാകുന്നു ശകുന്തളയും അനസൂയയും പ്രിയംവദയും ചേർന്നുള്ള ശാകുന്തളത്തിലെ രംഗം. ശാകുന്തളത്തിലെ തപോവനരംഗം സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ തപോവനരംഗത്തിൻെറ അനുകരണമാകുന്നു: ദശരഥൻെറ വംശാവലി ഭാസൻ പ്രതിമാനാടകത്തിൽ വിവരിച്ചിട്ടുള്ളപ്രകാരംതന്നെ കാളിദാസൻ രഘുവംശത്തിൽ സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഭവഭൂതി അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാലതീമാധവത്തിൽ പല ഭാഗങ്ങളും ഭാസന്റെ അവിമാരകത്തെ അനുകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

വ്യാഘ്രരംഗം ഗജരംഗത്തിനു സദൃശമാണു്. യോഗിനിയുടെ ഉപദേശത്താൽ മാധവൻ ത്രാണനം ചെയ്യപ്പെടുന്നതു് വിദ്യാധരന്റെ ഉപദേശത്താൽ അവിമാരകൻ ത്രാണനം ചെയ്യപ്പെടുന്നതിനു തുല്യമാകുന്നു. ഉത്തരരാമചരിതത്തിൽ ഭവഭൂതി ഭാസന്റെ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ ചിത്രരംഗത്തെ നിപുണമയി അനുകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഹർഷന്റെ നാഗാനന്ദത്തിലും ഭാസനെ വളരെയേറെ പകർത്തിയിട്ടുണ്ടു്. വിശാഖദത്തന്റെ മുദ്രാരാക്ഷസത്തിലും പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിന്റെ പ്രതിബിംബങ്ങൾ ധാരാളം കാണുന്നു.

ശക്തിഭദ്രൻ, മഹേന്ദ്രവിക്രമവർമ്മൻ കുലശേഖരവിക്രമവർമ്മൻ മുതലായ തെക്കൻ നാടകകർത്താക്കന്മാരും ശില്പവിധാനങ്ങളിലും കലാകൗശലങ്ങളിലും ആദർശങ്ങളിലും ഭാസനാടകങ്ങളെ അനുകരിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഇങ്ങനെ കാശിമുതൽ രാമേശ്വരംവരെയുള്ളവരെല്ലാവരും ആ മഹാനായ നാടകകാരഗുരുപാദരുടെ നാടകങ്ങൾ അവരുടെയെല്ലാം അവകാശത്തിൽ പെട്ടതാണെന്നു കരുതി അവയിൽനിന്നും നിരങ്കുശമായി കടമെടുത്തിട്ടുണ്ടു്. ഇതിന്റെ കാരണങ്ങളിൽ ഒന്നു് ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളുടെ വിസ്തൃതമായ വ്യാപ്തിയാണെന്നു നിസ്സംശയം പറയാം.

മൂന്നാം ഭാഗം

അദ്ധ്യായം ൧

പാത്രങ്ങളുടെ വൈവിധ്യം

ഭാസനാടകങ്ങളുടെ മറെറാരു വൈശിഷ്ട്യം, ബാണ ഭട്ടൻ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതുപോലെ അവയിലെ പാത്ര ങ്ങളുടെ പല പ്രകാരത്തിലുള്ള വൈവിധ്യം ആകുന്നു. രാമൻ കൃഷ്ണൻ ബലരാമൻ ഇന്ദ്രൻ അഗ്നി മുതലായ ദേവ ന്മാരും വിദ്യാധരന്മാർ തുടങ്ങിയ അർദ്ധദേവന്മാരും, രാവ ണൻ കംസൻ ഘടോൽക്കചൻ വിഭീഷണൻ എന്നിങ്ങ നെയുള്ള രാക്ഷസന്മാരും; കാത്യായനി ആദിയായ ദേവി മാരും ഹിഡുംബമുതലായ രാക്ഷസസ്ത്രീകളും; നാരദാദി ദേവർഷികളും ഈശ്വരഭൂതന്മാരും; ധൃതരാഷ്ട്രൻ, ദശ രഥൻ, ദുര്യോധനൻ, ശകുനി, ശല്യൻ, കുന്തിഭോജൻ, ഉഗ്ര സേനൻ, മഹാസേനൻ, ഉദയനൻ, വിരാടൻ, യുധിഷ്ഠി രൻ മുതലായ രാജാക്കന്മാരും; ഗാന്ധാരി, കൗസല്യ, സുമിത്ര, കൈകേയി, മാളവി, പൗരവി, അങ്ഗാരവതി, വാസവദത്ത, പത്മാവതി, കുന്തി മുതലായ രാജ്ഞിമാരും; ദുശ്ശാസനൻ ദുർജ്ജയൻ മുതലായ രാജകുമാരന്മാരും; സീത, ദുശ്ശള, കുരംഗി, ദേവകി മുതലായ രാജകുമാരിമാരും; യൗഗ ന്ധരായണൻ, രുമണ്വാൻ, ഭാരതാരോഹകൻ, കൗഞ്ജായ നൻ, സുമന്ത്രൻ, ഭൂതികൻ, സാലങ്കായനൻ മുതലായ മന്ത്രിമാരും; കർണ്ണൻ, അശ്വത്ഥാമാവ്, അവിമാരകൻ, ചാരുദത്തൻ, ഭീഷ്മർ, ദ്രോണൻ, ഭീമൻ, അർജ്ജുനൻ,

അഭിമന്യു, ലക്ഷ്മണൻ, ഭരതൻ, ശത്രുഘ്നൻ, ഉത്തരൻ മുതലായ വീരന്മാരും; വസന്തകൻ, മൈത്രേയൻ, സന്തുഷ്ടൻ, മുതലായ വിദൂഷകന്മാരും, ബാലി, ഹനുമാൻ, സുഗ്രീവൻ, താരൻ, അംഗദൻ, കകുദൻ, ബലിമുഖൻ, മുതലായ വാനരപ്രമുഖരും; ബാദരായണൻ, ബാലകി മുതലായ കഞ്ചുകിമാരും; ഹംസകനേപ്പോലെയുള്ള അംഗരക്ഷകരും ; നിർമുഖനേപ്പോലെയുള്ള കാര്യസ്ഥപ്രധാനന്മാരും; ശലാകനേപ്പോലെയുള്ള ദൂതന്മാരും. വസുന്ധരയെപ്പോലെയുള്ള ധാത്രിമാരും; വിജയയെപ്പോലെയുള്ള നടയിൽ തവണക്കാരികളും; സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ബ്രഹ്മചാരിയെപ്പോലെയുള്ള വേദാദ്ധ്യേതാക്കളും; പഞ്ചരാത്രത്തിലെപ്പോലെ യജ്ഞാചാര്യന്മാരും; ചാണൂരമുഷ്ടികരെപ്പോലെയുള്ള മല്ലന്മാരും; സംഭ്രമശീലരായ തിരുമ്മുകാരും; ഭടന്മാരും; രക്ഷികളും; സജ്ജാലകനേപ്പോലെയുള്ള കള്ളന്മാരും; ഇംഗ്ലണ്ടിലെ ഷേക്സ്പീയരുടെ ഫാൽസ്റ്റാഫിന്റെ പ്രതിരൂപമായ ശകാരനേയും കൂട്ടുകാരനായ വിടനേയും പോലെയുള്ള ഖലന്മാരും; വസന്തസേനയേപ്പോലുള്ള ഗണികമാരും, ഉയൎന്ന സ്ഥാനമുള്ള പരിചാരികമാരും, സാധാരണ പരിചാരികമാരും ഗ്രാമീണപരിചാരികമാരും തവണക്കാരും; ഈ വിവിധതരങ്ങളിലുള്ള പാത്രങ്ങൾ ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിലുണ്ടു്. അവസ്ഥ എത്ര ഉന്നതമായാലും താണതായാലും ഓരോന്നിനും വ്യക്തിഗതമായ സ്വഭാവരൂപം നൽകിയിട്ടുണ്ടു്.

മനുഷ്യലോകത്തിൽ ഇത്ര വളരെ തരം പാത്രങ്ങളെ പ്രവേശിപ്പിച്ചതുകൊണ്ടും തൃപ്തിപ്പെടാതെ അതിന്നും മുകളിലായോ താഴെയായോ, ഒരു പാമ്പായ കാളിയനേയും ഒരു കാളയായ അരിഷ്ടനേയും ഒരു കഴുകൻ പക്ഷിയായ ഗരുഡനേയും കൂടി ഭാസൻ നാടകപാത്രങ്ങളിൽ ഉൾപ്പെടുത്തിയിട്ടുണ്ടു്; എന്നുവേണ്ട, കൃഷ്ണന്റെ ചക്രം, ശംഖു,

വില്ല്, ഗദ, വാൾ, ഇവയ്ക്കും, കംസന്റെ ശാപത്തിനും ഭാഗ്യത്തിനുംകൂടി പാത്രങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ സ്ഥാനം കൊടുത്തിരിക്കുന്നു. അതിലും അധികമായി, ഈ പാത്രങ്ങളുടെ വിശദമായ വർണ്ണനംകൊണ്ടും അവയെക്കൊണ്ടു പറയിക്കുന്ന വാക്കുകൾകൊണ്ടും ഭാസൻ അവയ്ക്കും വ്യക്തിത്വവും ജീവനും നൽകിയിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം അങ്ങേഅററത്തെ സ്ഥാനംമുതൽക്കു ഇങ്ങേഅററത്തെ സ്ഥാനംവരെയ്ക്കുള്ള പുരുഷന്മാരെയും, സ്ത്രീകളേയും, ദേവന്മാരെയും, രാക്ഷസന്മാരെയും എല്ലാം പററി കീഴ്മേലായും സമവിതാനമായും വകുപ്പുതിരിച്ചു പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇനി ഞാൻ ഈ നാടകങ്ങളിലെ പാത്രങ്ങളെക്കുറിച്ചു ചെറു വിവരണങ്ങൾ നൽകാം.

1. ദേവന്മാരും ദേവിമാരും.

ഇന്ദ്രൻ:—മൂന്നു പുരാതന വൈദികദേവന്മാരെ ഈ നാടകങ്ങളിൽ പ്രവേശിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. എന്നാൽ, അവക്ക് രാമൻ, കൃഷ്ണൻ, എന്നീ രണ്ടവതാരദേവന്മാരെക്കാൾ കുറച്ചു ഭാഗമേ നാടകവേദിയിൽ കൊടുത്തിട്ടുള്ളു. വേദങ്ങളിൽ വളരെ പ്രാധാന്യം കല്പിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു ദേവനായ കർണ്ണന്റെ അച്ഛൻ സൂര്യൻ കർണ്ണനു ജനനാൽതന്നെ ഒരു കവചവും കുണ്ഡലവും ശരീരത്തോടു ചേർത്തു കൊടുത്തിട്ടുണ്ട്. അതു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശരീരത്തിൽ ഉള്ളപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിനെ ദേവന്മാർക്കും മനുഷ്യർക്കും രാക്ഷസന്മാർക്കും ആർക്കും ജയിക്കാൻ കഴിയില്ല. ആകയാൽ കർണ്ണനും തന്റെ പുത്രൻ അർജ്ജുനനും തമ്മിൽ ഉണ്ടാകുന്ന യുദ്ധത്തിൽ അർജ്ജുനനു ജയം കിട്ടാൻവേണ്ടി ആ കവചവും കുണ്ഡലവും യാചിച്ചു വാങ്ങാൻ ഇന്ദ്രൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ വേഷത്തിൽ കർണ്ണഭാരം നാടകത്തിൽ

പ്രവേശിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം യാചിക്കുന്നതു് താൻ ധരിച്ചിട്ടുള്ള ബ്രാഹ്മണവേഷത്തിനനുരൂപമായി പ്രാകൃതഭാഷയിലും സ്വന്തം ഭാവത്തിൽ ആത്മഗതം ചെയ്യുന്നതു് സംസ്കൃതഭാഷയിലും ആകുന്നു. ദേവരാജാവായ ഇന്ദ്രൻ ബ്രാഹ്മണനായി സംസാരിക്കുമ്പോൾ ദേവഭാഷയായ സംസ്കൃതത്തിൽ സംസാരിക്കാതിരിക്കുന്നതു വിനോദകരമായിരിക്കുന്നു. ഒരു ദേവൻെറ നിലയിൽ അദ്ദേഹം വരം കൊടുക്കുകയാണു് വേണ്ടതു്. ഇവിടെ അദ്ദേഹം യാചിക്കയാണു്. അതാണു അതിൻെറ അൎത്ഥം. ഇന്ദ്രൻ ഒരു മിടുക്കനായ യാചകനാണു്. കൎണ്ണനോടു് ഓരോരോവരം യാചിക്കുന്നു. അതെല്ലാം കൊടുക്കുന്നു. അതൊക്കെ സൂത്രത്തിൽ മാററി മാററി ഒടുക്കം അദ്ദേഹത്തിൻെറ കവചകുണ്ഡലങ്ങൾ യാചിച്ചു ദാനംചെയ്യിച്ചു വാങ്ങി തൻെറ കാൎയ്യം സാധിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ കൎണ്ണൻെറ അനിയന്ത്രിതമായ ദാനശീലത്തെ ദുരുപയോഗപ്പെടുത്തിയതിൽ ഇന്ദ്രൻ ലജ്ജിക്കയും, അൎജ്ജുനൻെറ വിജയത്തിനു് അതാവശ്യമാണെന്നു ദേവന്മാർ വിധിച്ചതിനാൽ താനതു ചെയ്തതാണെന്നു സ്വയം സമാധാനിക്കയും പാണ്ഡവരിൽ ഓരാളെ കൊല്ലാൻ ശക്തിയുള്ള 'വിമലം' എന്ന കുന്തം കൎണ്ണനു പ്രതിദാനമായി അയച്ചുകൊടുക്കയും ചെയ്യുന്നു. ആ കുന്തം പാണ്ഡവരിൽ ഒരുത്തനായ ഭീമനു ഹിഡുംബയിൽ ജനിച്ച പുത്രൻ ഘടോൽകചനേയാണു് കൊല്ലുന്നതു്. ഘടോൽകചൻ ഒരൎത്ഥത്തിൽ ഒരു പാണ്ഡവൻ തന്നെയാണല്ലോ. അല്ലാതെ, കൎണ്ണൻ അതു സ്വീകരിച്ചപ്പോൾ ധരിച്ചിരിക്കാവുന്നതുപോലെ അഞ്ചു പാണ്ഡവന്മാരിൽ ഒരാളെ അതു കൊല്ലുന്നില്ല.

മഹാസേനരാജാവു് സേവിച്ചു പ്രത്യക്ഷമാകിയപ്പോൾ ഇന്ദ്രൻ ഒരു നല്ല ദേവനായി അദ്ദേഹത്തിനു്

'വാസവനാൽ ദാനം ചെയ്യപ്പെട്ട' എന്നർത്ഥമായ വാസവദത്ത എന്ന് ഒരു നിഷ്കളങ്കയായ പുത്രിയെ സമ്മാനിക്കുന്നു.

അഗ്നി:—ലങ്കയിൽനിന്നു മോചിപ്പിച്ച ഉടനേ രാമൻ സ്വീകരിക്കാതിരുന്നതിനാൽ അഗ്നിപ്രവേശംചെയ്ത സീതയെക്കൂട്ടിക്കൊണ്ടു രാമന്റെ അടുക്കൽ വരുന്നതായി മറ്റൊരു വൈദികദേവനായ അഗ്നി അഭിഷേകനാടകത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നുണ്ട്: അഗ്നി സീതയെ രാമന്റെ അടുക്കൽ കൊണ്ടുചെന്നു "ജയജയ നാരായണ" എന്ന് രാമനെ അഭിസംബോധനം ചെയ്ത് സീത പരിശുദ്ധയും അക്ഷതയും ത്രിലോകമാന്യയും മനുഷ്യസ്ത്രീരൂപം ധരിച്ച് രാമനോടു ചേർന്ന മഹാലക്ഷ്മിയും ആണെന്ന് അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. "അല്ലയോ, ധൂമപതാകാസഹിതനായ അഗ്നിദേവ, വൈദേഹി പരിശുദ്ധയാണെന്നു എനിക്കു നല്ലവണ്ണം അറിയാം. ആയിരംനാവുകളുള്ള ലോകരേ ബോദ്ധ്യപ്പെടുത്താനാണ് ഞാനിതു ആവശ്യപ്പെട്ടതു്". എന്നു രാമൻ അദ്ദേഹത്തിനോടു സമാധാനം പറയുന്നു. അനന്തരം അഗ്നി, രാവണനേ ജയിച്ച രാമനേ അഭിനന്ദിക്കാനായി അവിടെ എത്തിയിട്ടുള്ള സകല ദേവന്മാരെയും ഋഷിമാരെയും യോഗികളെയും കിന്നരീകിന്നരന്മാരെയും വിദ്യാധരീവിദ്യാധരന്മാരെയും ഗന്ധർവ്വീഗന്ധർവ്വന്മാരെയും മററും അദ്ദേഹത്തിന് പരിചയപ്പെടുത്തിക്കൊടുക്കുകയും അദ്ദേഹത്തിനെ അഭിഷേകം സ്വീകരിക്കാൻ ക്ഷണിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ചെവി പൊട്ടിക്കുന്നവിധം ഉച്ചത്തിലുള്ള "ജയ, ജയ," വിളികൾ മുഴങ്ങിക്കൊണ്ടിരിക്കെ അദ്ദേഹം രാമനേ രാജാവായി അഭിഷേകം ചെയ്യുന്നു. അഭിഷേകാനന്തരം ഇന്ദ്രാദികളുടെ അഭിനന്ദനങ്ങളെ അദ്ദേഹത്തിനു് നൽകുകയും ഭരതശത്രുഘ്നന്മാരാൽ നയിക്കപ്പെട്ടു്

അദ്ദേഹത്തിൻെറ പ്രജകരാ വന്നുചേൎന്നിട്ടുള്ള വിവരം അറിയിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ, അവിമാരകൻ സുദൎശനയിൽ അഗ്നിക്കുണ്ടായ പുത്രനാണെന്നു് അഗ്നിദേവനെപ്പററി പരാമൎശനം ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. കുരംഗിയുടെ വിയോഗത്താലുള്ള ദുഃഖാധിക്യത്താൽ ആത്മഹത്യക്കായി അവിമാരകൻ തീയിൽ ചാടിയപ്പോരാ അഗ്നി ആ തീജ്വാലയെ ചന്ദനച്ചാറുപോലെ തണുപ്പിക്കയും, അച്ഛൻ മകനെ എന്നവണ്ണം വാത്സല്യാഹ്ലാദങ്ങളോടെ അവിമാരകനേ പുണരുകയും ചെയ്യുന്നു.

വരുണൻ:—വേറൊരു വൈദികദേവനായ വരുണനും ഭാസൻ തൻെറ അഭിഷേകനാടകത്തിൽ പ്രവേശനം കൊടുക്കുന്നുണ്ടു്. കടൽകടക്കാൻ വഴിയൊന്നും താൻ കാണുന്നില്ലെന്നു രാമൻ വിഭീഷണനോടു പറയുന്നു. കടൽ വഴി തരാത്തപക്ഷം കടലിൻെറ നേക്കു ഒരു ദിവ്യാസ്ത്രം പ്രയോഗിക്കണമെന്നു് വിഭീഷണൻ ഉപദേശിക്കുന്നു. രാമൻ എണീററുനിന്നു് കോപത്തോടെ സമുദ്രം ഉടനേ തനിക്കുവഴിതരുന്നില്ലെങ്കിൽ അസ്ത്രംപ്രയോഗിച്ചു, അലറി ത്തുള്ളുന്ന അലകളെ സ്തംഭിപ്പിക്കയും ഉപ്പുവെള്ളം എല്ലാം തുള്ളിപോലും ശേഷിക്കാതെ വററിച്ചുവരട്ടി മത്സ്യങ്ങളെ നശിപ്പിക്കയും ചെയ്യുമെന്നു വരുണദേവനേ സംബോധനം ചെയ്തു പറയുന്നു. വരുണൻ പേടിച്ചു രാമസന്നിധിയിൽ പ്രവേശിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനേ നാരായണൻ എന്നു വിളിച്ചു രക്ഷ പ്രാൎത്ഥിക്കയും കടലിലെ വെള്ളം ഇരുവശത്തേയ്ക്കും മാററി ഇടയ്ക്കുകൂടി അദ്ദേഹത്തിനു കടന്നുപോകാൻ വഴികൊടുക്കയും ചെയ്യുന്നു. നവനീല നീരദംപോലെ നീലനിറമുള്ള ശരീരവും, ചെമ്പിൻെറ

നിറംപോലെ ചെമന്നു് സൗന്ദൎയ്യമുള്ള നീണ്ട വിസ്തൃതങ്ങളായ നേത്രങ്ങളും, രത്നഖചിതമായ കിരീടവും ഉള്ള ഇദ്ദേഹം ദന്താവളത്തെപ്പോലെ ഗംഭീരനായിരിക്കുന്നു എന്നു് ലക്ഷ്മണൻ വൎണ്ണിക്കുന്നു. വരുണൻ രാമനേകണ്ടപ്പോൾ "അഹോ! ഇദ്ദേഹം മനുഷ്യനായി അവതരിച്ചിരിക്കുന്ന ധനുർദ്ധരനും ഗദാപാണിയും ചക്രായുധനും ആയ ശ്രീ ഭഗവാൻ ആകുന്നു. സകലത്തിനും കാരണഭൂതനായ ഇദ്ദേഹം എന്തോ കാൎയ്യനിൎവ്വഹണത്തിനായി ഭൂമിയിൽ അവതരിച്ചിരിക്കയാണു്. ജഗൽക്കാരണനായ ശ്രീ ഭഗവാനു് നമസ്കാരം." എന്നു പറഞ്ഞു അദ്ദേഹത്തിനെ നമസ്കരിക്കുന്നു.

ഭാസന്റെ കാലത്തും വേദങ്ങളിലെ പ്രധാനപ്പെട്ട ഈശ്വരന്മാൎക്കു മഹാവതാരമൂൎത്തികളായ രാമനേയും കൃഷ്ണനേയുംകാൾ താണനിലയെ കല്പിച്ചിട്ടുള്ളു എന്നതു് അൎത്ഥവത്താകുന്നു.

രാമൻ:—മഹാവിഷ്ണുവിന്റെ മഹാവതാരങ്ങളായ രാമനും കൃഷ്ണനും ഭാസന്റെ കാലത്തുതന്നെ അവരുടെ നില ഉറപ്പിച്ചുകഴിഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. രാമൻ അഭിഷേകനാടകത്തിലും പ്രതിമാനാടകത്തിലും ഒരു പാത്രമാണു് ഈ രണ്ടു നാടകങ്ങളിലേയും നാന്ദിശ്ലോകങ്ങൾ രാമനേ അഭിസംബോധനം ചെയ്യുള്ളവയാണെന്നുള്ളതു് അൎത്ഥവത്താണു്. പ്രതിമയിൽ രാമനേ സീതാപതിയായും ഐശ്വൎയ്യത്തിന്റെ ദേവതയായും സങ്കല്പിച്ചു മംഗളപ്രാൎത്ഥന ചെയ്യുന്നു. അഭിഷേകത്തിൽ, വിശ്വാമിത്രന്റെ യാഗം മുടക്കികളേയും, വിരാധൻ, കബന്ധൻ, ഖരദൂഷണത്രിശിരാക്കൾ, ബാലി, രാവണൻ എന്നിവരെയും വധിച്ചവനായി വൎണ്ണിച്ചു വന്ദിച്ചിരിക്കുന്നു.

രാമൻ അതിബലവാനായ ഒരു യുദ്ധവീരനാണ്. അദ്ദേഹം എയ്ത ഒരമ്പ് ഏഴുകരിമ്പനകളെ തുളച്ചു കയറി കടന്നുപോയി. അതിനാൽ ബാലിയേ യുദ്ധത്തിൽ ജയിക്കാൻ വേണ്ട മിടുക്കും ശക്തിയും തനിക്കുണ്ടെന്നു് സുഗ്രീവനേയും ഹനുമാനേയും ബോധ്യപ്പെടുത്തി. ബാലിയെ കൊല്ലാനും ഒരമ്പു മതിയായി. ഒരമ്പയക്കുമെന്നു പറഞ്ഞതേ ഉള്ളൂ വരുണൻ പേടിച്ചു മാൎഗ്ഗം നൽകി. ബ്രഹ്മാസ്ത്രംകൊണ്ടു് മഹാബലവാനായ രാവണനേ കൊന്നു. ആ അസ്ത്രം രാവണൻെറ കഴുത്തറുത്തു താഴെയിട്ടിട്ടു രാമന്റെ അടുക്കൽ തിരിച്ചുവന്നു.

രാമൻ ബലവാനാണെന്നു മാത്രമല്ല, നിൎഭയനും ആകുന്നു. രണ്ടു രാക്ഷസചാരന്മാരായ ശുകസാരണന്മാർ വാനരവേഷം പൂണ്ടു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ പാളയത്തിൽ കടന്നു ചാരവൃത്തിചെയ്കയും അവരെപ്പിടികൂടി അദ്ദേഹത്തിൻെറ മുമ്പാകെ കൊണ്ടുചെല്ലുകയും വിഭീഷണൻ അവൎക്കു തക്ക ശിക്ഷ കൊടുക്കണമെന്നു അഭിപ്രായപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. അവരെ ബന്ധിക്കുന്നതുകൊണ്ടു തനിക്കു ജയം കിട്ടുകയൊ രാവണനേ കൊല്ലാൻ കഴിയുകയൊ ഇല്ലെന്നു് അനുജ്ഞയോടെ പറഞ്ഞു് അവരെ വെറുതേവിട്ടയക്കാൻ ആജ്ഞ നൽകുന്നു. അതുകേട്ടു് ലക്ഷ്മണൻ, അവരെവിട്ടയക്കയാണെങ്കിൽ അവർ പാളയംമുഴുവൻ നടന്നു കണ്ടുംവെച്ചു പോകാൻ അനുവദിക്കണമെന്നു് പുഷ്കരസത്തിൽ പറയുന്നു. രാമൻ അതൊരു നല്ല നിൎദ്ദേശമാണെന്നു പറയുകയും നീലനേ വിളിച്ചു് അവരെ പാളയംമുഴുവൻ കൊണ്ടുചെന്നു കാണിക്കാൻ അജ്ഞാപിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

രാവണനുമായിട്ടുള്ള യുദ്ധം രാക്ഷസരേയൊ ആയുധങ്ങളെയൊ മരണത്തേയൊ അദ്ദേഹത്തിനു് അശേഷം ഭയമില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു. എന്നാൽ ജയത്തിനുവേണ്ടി ജയിക്കുന്നതിനേ അദ്ദേഹം വെറുക്കുന്നു. അദ്ദേഹം ധൎമ്മയുദ്ധത്തിലെ

പ്രവേശിക്കയുള്ളൂ. ധർമ്മവിജയമേ അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നുള്ളൂ. സത്യത്തിന്റെ ജയത്തെ, നീചന്മാരും ദുഷ്ടരും കൊള്ളരുതാത്തവരുമായ സാമ്രാജ്യമോഹികളെപ്പോലെ മററുള്ളവരുടെ രാജ്യം പിടിച്ചുപറിക്കാൻ അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. താൻ ജയിച്ച രാജ്യങ്ങളെ ഭരിക്കാനും അദ്ദേഹം മോഹിക്കുന്നില്ല. വിഭീഷണൻ, സീതയെ വീണ്ടെടുക്കണമെന്നും നീതിയേയും സത്യത്തേയും രക്ഷിക്കണമെന്നും ഉള്ള അപേക്ഷയോടുകൂടി തന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ച നിമിഷത്തിൽ രാമൻ വിഭീഷണനെ ലങ്കാരാജാവായി വാഴിക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു. രാവണവധത്തിനുശേഷം അദ്ദേഹം വിഭീഷണനെ ലങ്കാധിപതിയായി അഭിഷേകം ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നു.

അദ്ദേഹത്തിനു തന്റെ വംശത്തെക്കുറിച്ചു് വലിയ അഭിമാനം ഉണ്ടു്. സ്വേച്ഛയാലല്ലെങ്കിലും അന്യഗൃഹത്തിൽ പാർത്ത സീത ഇക്ഷ്വാകുവിന്റെ വംശത്തിനു ഒരു കളങ്കമാണെന്ന ഭാവനകൊണ്ടു അദ്ദേഹം അവളെ സ്വീകരിക്കാൻ വിസമ്മതിക്കുന്നു. അവൾ അഗ്നിപ്രവേശം ചെയ്കയും അഗ്നിദേവൻതന്നെ അവളെ തിരിച്ചുകൊണ്ടു വന്നുകൊടുക്കുകയും ചെയ്തു. ലോകസമക്ഷം അവൾ നിഷ്കളങ്കയാണെന്നു തെളിയിച്ചതിനുശേഷമേ അവളെ സ്വീകരിക്കുന്നുള്ളൂ. അദ്ദേഹം വിശ്വസിക്കത്തക്ക ഒരു ബന്ധുവും ആണു്. ബാലിയ്ക്കെതിരായി സുഗ്രീവനേയും രാവണനെതിരായി വിഭീഷണനേയും അദ്ദേഹം സഹായിക്കുന്നു. സ്നേഹമയനായ ഒരു ഭർത്താവാണദ്ദേഹം. പ്രതിമാനാടകത്തിലെ സീതയുമായുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ സംഭാഷണം അനുരാഗം തുളുമ്പുന്നതും കോമളവും ആകുന്നു. സീത വല്കലംധരിച്ചു കണ്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം പറയുകയാണു തന്റെ പകുതിദേഹം അതുടുത്തുകഴിഞ്ഞു എന്നു്.

രാമൻ അതിബലവാനായ ഒരു യുദ്ധവീരനാണ്. അദ്ദേഹം എയ്യുന്ന ഒരമ്പ് ഏഴു കരിമ്പനകളെ തുളച്ചു കയറി കടന്നുപോയി. അതിനാൽ ബാലിയെ യുദ്ധത്തിൽ ജയിക്കാൻ വേണ്ട മിടുക്കും ശക്തിയും തനിക്കുണ്ടെന്നു സുഗ്രീവനേയും ഹനുമാനേയും ബോധ്യപ്പെടുത്തി. ബാലിയെ കൊല്ലാനും ഒരമ്പു മതിയായി. ഒരമ്പയക്കുമെന്നു പറഞ്ഞതേ ഉള്ളൂ വരുണൻ പേടിച്ചു മാർഗ്ഗം നൽകി. ബ്രഹ്മാസ്ത്രംകൊണ്ടു മഹാബലവാനായ രാവണനേ കൊന്നു. ആ അസ്ത്രം രാവണന്റെ കഴുത്തറുത്തു താഴെയിട്ടിട്ടു രാമന്റെ അടുക്കൽ തിരിച്ചുവന്നു.

രാമൻ ബലവാനാണെന്നു മാത്രമല്ല, നിർഭയനും ആകുന്നു. രണ്ടു രാക്ഷസചാരന്മാരായ ശുകസാരണന്മാർ വാനരവേഷം പൂണ്ടു അദ്ദേഹത്തിന്റെ പാളയത്തിൽ കടന്നു ചാരവൃത്തി ചെയ്കയും അവരെപ്പിടികൂടി അദ്ദേഹത്തിന്റെ മുമ്പാകെ കൊണ്ടുചെല്ലുകയും വിഭീഷണൻ അവൎക്കു തക്ക ശിക്ഷ കൊടുക്കണമെന്നു അഭിപ്രായപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. അവരെ ബന്ധിക്കുന്നതുകൊണ്ടു തനിക്കു ജയം കിട്ടുകയൊ രാവണനേ കൊല്ലാൻ കഴിയുകയൊ ഇല്ലെന്നു അവജ്ഞയോടെ പറഞ്ഞു അവരെ വെറുതേവിട്ടയക്കാൻ ആജ്ഞ നൽകുന്നു. അതുകേട്ടു ലക്ഷ്മണൻ, അവരെവിട്ടയക്കയാണെങ്കിൽ അവർ പാളയംമുഴുവൻ നടന്നു കണ്ടുംവെച്ചു പോകാൻ അനുവദിക്കണമെന്നു പുഷ്കരസത്തിൽ പറയുന്നു. രാമൻ അതൊരു നല്ല നിൎദ്ദേശമാണെന്നു പറയുകയും നീലനേ വിളിച്ചു അവരെ പാളയംമുഴുവൻ കൊണ്ടുചെന്നു കാണിക്കാൻ അജ്ഞാപിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

രാവണനുമായിട്ടുള്ള യുദ്ധം രാക്ഷസരെയൊ ആയുധങ്ങളെയൊ മരണത്തേയൊ അദ്ദേഹത്തിനു അംശേഷം ഭയമില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു. എന്നാൽ ജയത്തിനുവേണ്ടി ജയിക്കുന്നതിനേ അദ്ദേഹം വെറുക്കുന്നു. അദ്ദേഹം ധൎമ്മയുദ്ധത്തിലെ

പ്രവേശിക്കയുള്ളു. ധർമ്മവിജയമേ അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നുള്ളു. സത്യത്തിന്റെ ജയത്തെ, നീചത്വം ദുഷ്ടത്വം കൊള്ളരുതാത്തവരുമായ സാമ്രാജ്യമോഹികളെപ്പോലെ മററുള്ളവരുടെ രാജ്യം പിടിച്ചുപറിക്കാൻ അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. താൻ ജയിച്ച രാജ്യങ്ങളെ ഭരിക്കാനും അദ്ദേഹം മോഹിക്കുന്നില്ല. വിഭീഷണൻ, സീതയെ വീണ്ടെടുക്കണമെന്നും നീതിയേയും സത്യത്തേയും രക്ഷിക്കണമെന്നും ഉള്ള അപേക്ഷയോടുകൂടി തന്നെ ശരണം പ്രാപിച്ച നിമിഷത്തിൽ രാമൻ വിഭീഷണനെ ലങ്കാരാജാവായി വാഴിക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു. രാവണവധത്തിനുശേഷം അദ്ദേഹം വിഭീഷണനെ ലങ്കാധിപതിയായി അഭിഷേകം ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നു.

അദ്ദേഹത്തിന്നു തന്റെ വംശത്തെക്കുറിച്ച് വലിയ അഭിമാനം ഉണ്ട്. സ്വേച്ഛയാലല്ലെങ്കിലും അന്യഗൃഹത്തിൽ പാർത്ത സീത ഇക്ഷ്വാകുവിന്റെ വംശത്തിന്നു ഒരു കളങ്കമാണെന്ന ഭാവനകൊണ്ടു അദ്ദേഹം അവളെ സ്വീകരിക്കാൻ വിസമ്മതിക്കുന്നു. അവൾ അഗ്നിപ്രവേശം ചെയ്കയും അഗ്നിദേവൻതന്നെ അവളെ തിരിച്ചുകൊണ്ടു വന്നുകൊടുക്കുകയും ചെയ്തു. ലോകസമക്ഷം അവൾ നിഷ്കളങ്കയാണെന്നു തെളിയിച്ചതിനുശേഷമേ അവളെ സ്വീകരിക്കുന്നുള്ളു. അദ്ദേഹം വിശ്വസിക്കത്തക്ക ഒരു ബന്ധുവും ആണ്. ബാലിയ്ക്കെതിരായി സുഗ്രീവനേയും രാവണന്നെതിരായി വിഭീഷണനേയും അദ്ദേഹം സഹായിക്കുന്നു. സ്നേഹമയനായ ഒരു ഭർത്താവാണദ്ദേഹം. പ്രതിമാനാടകത്തിലെ സീതയുമായുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ സംഭാഷണം അനുരാഗം തുളുമ്പുന്നതും കോമളവും ആകുന്നു. സീത വല്കലം ധരിച്ചു കണ്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം പറയുകയാണു തന്റെ പ്രകൃതിഭേദം അതുകൊണ്ടുകഴിഞ്ഞു എന്ന്.

"തന്നേയും സീതയേയും പോലെ ഇത്രത്തോളം ആനുരൂപ്യമുള്ള സ്വഭാവത്തോടുകൂടി ദമ്പതിമാർ ജനിക്കുക വളരെ അപൂർവ്വമാണ്." എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. സീതയുടെ നില ഒരൊറ്റനോട്ടത്തിൽ അദ്ദേഹം ഉൾക്കൊള്ളുകയും സീത സീതയുടെ ആഭരണങ്ങൾ അപ്പോൾ അഴിച്ചതേ ഉള്ളു എന്നു ഗ്രഹിക്കയും ചെയ്യുന്നു. വളരെ ക്ലേശം സഹിക്കേണ്ടി വരുമെന്നു വിചാരിച്ചു സീത തന്നോടുകൂടി പോരാൻ അദ്ദേഹം ആദ്യം സമ്മതിക്കുന്നില്ല. ജനസ്ഥാനത്തിൽ സീത നട്ടു വെള്ളംകോരി വളൎത്തിയ വൃക്ഷങ്ങളെ അദ്ദേഹം നോക്കി രസിക്കയും അവിടെ ചിരപരിചിതങ്ങളായ അനേകം കാഴ്ചകളെക്കുറിച്ചു സീതയേ ഓർമ്മിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അച്ഛന്റെ ആട്ടശ്രാദ്ധം സംബന്ധിച്ചുള്ള പ്രശ്നങ്ങളെ സീതയുമായി ചർച്ച ചെയ്യുന്നു. രാവണവധത്തിനുശേഷവും സ്വർണ്ണമൃഗത്തിന്റെ കാര്യം പറയുമ്പോൾ സീത പേടിക്കയും അപ്പോൾ അദ്ദേഹം അവളെ ആശ്വസിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അച്ഛൻ നിശ്ചയിച്ച അഭിഷേകം മുടങ്ങി എന്നറിഞ്ഞ മാത്രയിൽ തന്റെ പ്രിയതമയുടെ അടുക്കലേക്കു് ഓടിച്ചെല്ലുന്നു അവസാനത്തിൽ അദ്ദേഹം സീതാസമേതം അഭിഷിക്തനാകുന്നു. ഈ അത്യുല്കൃഷ്ടമായ പ്രേമത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നതിൽ ഭാസൻ വാല്മീകിയെ അനുപദം അനുഗമിക്കുന്നു. രാമനു വാല്മീകി നൽകുന്ന ഏററവും ഉന്നതമായ പ്രശംസകളിൽ ഒന്നു് അദ്ദേഹം ഏകപത്നീവ്രതൻ ആണെന്നുള്ളതാണല്ലൊ. ഭാസനും കാളിദാസനും ഉൾപ്പെടെയുള്ള സംസ്കൃതകവികളുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ ബഹുലമായി കാണപ്പെടുന്ന ബഹുഭാര്യന്മാരായ രാജാക്കന്മാരുടെ ഇടയിൽ ഇക്കാര്യം എത്ര സമാശ്വാസകരമായിരിക്കുന്നു.

രാമൻ ഒരു ഉല്ക്കർഷേച്ഛുവല്ല. അഭിഷേകം അദ്ദേഹത്തിനു സമ്മതമല്ലായിരുന്നു. അഭിഷേകം നടത്തു

മെന്നു ദശരഥൻ തന്റെ ജീവനേക്കൊണ്ടു് ആണയിട്ടതിനു ശേഷമേ അദ്ദേഹം അതിന്നു് സമ്മതിക്കുന്നൊള്ളു. അഭിഷേക മുടങ്ങിയപ്പോൾ അദ്ദേഹം വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു. അതു മുടക്കിയ കൈകേയിയെ ശകാരിച്ചു ഹരിക്കാരപ്രധാനിയെ അദ്ദേഹം ദേഷ്യപ്പെടുന്നു. ലക്ഷ്മണൻ കൈകേയിയെ ഹിംസിക്കുമെന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ രാമൻ കോപിക്കുന്നു. രാജ്യം സ്വീകരിക്കണമെന്നു ഭരതൻ അപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം അതു നിരസിക്കുന്നു. ഒടുക്കം പതിനാലുവർഷം കഴിഞ്ഞു മറെറാരുവ്യവസ്ഥയിലും താൻ രാജ്യഭാരം സ്വീകരിക്കുന്നതല്ലെന്നു ഭരതൻ ശാഠ്യം പിടിച്ചതിനുശേഷം മാത്രമേ അദ്ദേഹം അതു കയ്യേല്ക്കുന്നുള്ളു.

അദ്ദേഹം അച്ഛനോടും അമ്മയോടും കൈകേയി ഉൾപ്പെടെയുള്ള ചെറിയമ്മമാരോടും ഭക്തിയുള്ളവനാകുന്നു. അച്ഛനോടുള്ള ഭക്തിയാൽ അദ്ദേഹം തന്റെ രാജ്യാവകാശത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചു അജ്ഞാതങ്ങളായ ദക്ഷിണാരണ്യങ്ങളിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. ദശരഥനേയൊ കൈകേയിയേയോ മന്ഥരയേയൊ കുററപ്പെടുത്തി ഒരു വാക്കുപോലും അദ്ദേഹം പറയുന്നില്ല. അദ്ദേഹം തന്റെ ഭ്രാതാക്കന്മാരെ അത്യന്തം സ്നേഹിക്കുന്നു. ലക്ഷ്മണനേ അദ്ദേഹം സ്വാത്മസ്വരൂപമായി കരുതുന്നു. ഭരതനെ വളരെ പ്രിയപ്പെടുന്നു. ഭരതനെ സ്വാഗതംചെയ്തു സ്വീകരിക്കാൻ അദ്ദേഹം സീതയേ നിയോഗിക്കുന്നു. അതു് ഒരാൾക്കു ആഗ്രഹിക്കാവുന്നതിൽ ഏററവും വലിയ ബഹുമാനമാണല്ലൊ. ശത്രുഘ്നനോടും അദ്ദേഹത്തിനു വാത്സല്യമുണ്ടു്. സ്നേഹിതന്മാരോടും പരിജനങ്ങളോടും അദ്ദേഹം ദാക്ഷിണ്യവാനാണു്. വിഭീഷണനോടും സുഗ്രീവനോടും നീലനോടും മററനേകം ആളുകളോടും അദ്ദേഹം സ്നേഹപൂർവ്വമായും വിവേകത്തോടും പെരുമാറുന്നു.

"തന്നെയും സീതയേയും പോലെ ഇത്രത്തോളം ആനന്ദ്യമുള്ള സ്വഭാവത്തോടുകൂടി ദമ്പതിമാർ ജനിക്കുക വളരെ അപൂർവ്വമാണ്." എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. സീതയുടെ നില ഒരൊറ്റനോട്ടത്തിൽ അദ്ദേഹം ഉൾക്കൊള്ളുകയും സീത സീതയുടെ ആഭരണങ്ങൾ അപ്പോൾ അഴിച്ചതേ ഉള്ളു എന്നു ഗ്രഹിക്കയും ചെയ്യുന്നു. വളരെ ക്ലേശം സഹിക്കേണ്ടി വരുമെന്നു വിചാരിച്ചു സീത തന്നോടുകൂടി പോരാൻ അദ്ദേഹം ആദ്യം സമ്മതിക്കുന്നില്ല. ജനസ്ഥാനത്തിൽ സീത നട്ടു വെള്ളംകോരി വളർത്തിയ വൃക്ഷങ്ങളെ അദ്ദേഹം നോക്കി രസിക്കയും അവിടെ ചിരപരിചിതങ്ങളായ അനേകം കാഴ്ചകളെക്കുറിച്ചു സീതയേ ഓർമ്മിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അച്ഛന്റെ ആട്ടശ്രാദ്ധം സംബന്ധിച്ചുള്ള പ്രശ്നങ്ങളെ സീതയുമായി ചർച്ച ചെയ്യുന്നു. രാവണവധത്തിന്നശേഷവും സ്വർണ്ണമൃഗത്തിന്റെ കാര്യം പറയുമ്പോൾ സീത പേടിക്കയും അപ്പോൾ അദ്ദേഹം അവളെ ആശ്വസിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അച്ഛൻ നിശ്ചയിച്ച അഭിഷേകം മുടങ്ങി എന്നറിഞ്ഞ മാത്രയിൽ തന്റെ പ്രിയതമയുടെ അടുക്കലേക്കു ഓടിച്ചെല്ലുന്ന അവസാനത്തിൽ അദ്ദേഹം സീതാസമേതം അഭിഷിക്തനാകുന്നു. ഈ അത്യുല്കൃഷ്ടമായ പ്രേമത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നതിൽ ഭാസൻ വാല്മീകിയെ അനുപദം അനുഗമിക്കുന്നു. രാമനു വാല്മീകി നൽകുന്ന ഏററവും ഉന്നതമായ പ്രശംസകളിൽ ഒന്നു അദ്ദേഹം ഏക പത്നീവ്രതൻ ആണെന്നുള്ളതാണല്ലോ. ഭാസനും കാളിദാസനും ഉൾപ്പടെയുള്ള സംസ്കൃതകവികളുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ ബഹുലമായി കാണപ്പെടുന്ന ബഹുഭാര്യന്മാരായ രാജാക്കന്മാരുടെ ഇടയിൽ ഇക്കാര്യം എത്ര സമാശ്വാസകരമായിരിക്കുന്നു.

രാമൻ ഒരു ഉല്കർഷേച്ഛുവല്ല. അഭിഷേകം അദ്ദേഹത്തിനു സമ്മതമല്ലായിരുന്നു. അഭിഷേകം നടത്തു

മെന്നു ദശരഥൻ തന്റെ ജീവനേക്കൊണ്ടു് ആണയിട്ടതിനു ശേഷമേ അദ്ദേഹം അതിന്നു് സമ്മതിക്കുന്നൊള്ളു. അതു മുടങ്ങിയപ്പോൾ അദ്ദേഹം വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു. അതു മുടക്കിയ കൈകേയിയെ ശകാരിച്ചു ഹരിക്കാരപ്രധാനിയെ അദ്ദേഹം ദേഷ്യപ്പെടുന്നു. ലക്ഷ്മണൻ കൈകേയിയെ ഹിംസിക്കുമെന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ രാമൻ കോപിക്കുന്നു. രാജ്യം സ്വീകരിക്കണമെന്നു ഭരതൻ അപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം അതു നിരസിക്കുന്നു. ഒടുക്കം പതിനാലുവർഷം കഴിഞ്ഞു മറെറാരുവ്യവസ്ഥയിലും താൻ രാജ്യഭാരം സ്വീകരിക്കുന്നതല്ലെന്നു ഭരതൻ ശാഠ്യം പിടിച്ചതിനുശേഷം മാത്രമേ അദ്ദേഹം അതു കയ്യേല്ക്കുന്നുള്ളു.

അദ്ദേഹം അച്ഛനോടും അമ്മയോടും കൈകേയി ഉൾപ്പടെയുള്ള ചെറിയമ്മമാരോടും ഭക്തിയുള്ളവനാകുന്നു. അച്ഛനോടുള്ള ഭക്തിയാൽ അദ്ദേഹം തന്റെ രാജ്യാവകാശത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചു അജ്ഞാതങ്ങളായ ദക്ഷിണാരണ്യങ്ങളിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. ദശരഥനെയൊ കൈകേയിയേയൊ മന്ഥരയെയൊ കുററപ്പെടുത്തി ഒരു വാക്കുപോലും അദ്ദേഹം പറയുന്നില്ല. അദ്ദേഹം തന്റെ ഭ്രാതാക്കന്മാരെ അത്യന്തം സ്നേഹിക്കുന്നു. ലക്ഷ്മണനേ അദ്ദേഹം സ്വാത്മസ്വരൂപമായി കരുതുന്നു. ഭരതനെ വളരെ പ്രിയപ്പെടുന്നു. ഭരതനെ സ്വാഗതംചെയ്തു സ്വീകരിക്കാൻ അദ്ദേഹം സീതയേ നിയോഗിക്കുന്നു. അതു് ഒരാൾക്കു ആഗ്രഹിക്കാവുന്നതിൽ ഏററവും വലിയ ബഹുമാനമാണല്ലൊ. ശത്രുഘ്നനോടും അദ്ദേഹത്തിനു വാത്സല്യമുണ്ടു്. സ്നേഹിതന്മാരോടും പരിജനങ്ങളോടും അദ്ദേഹം ദാക്ഷിണ്യവാനാണു്; വിഭീഷണനോടും സുഗ്രീവനോടും നീലനോടും മററനേകം ആളുകളോടും അദ്ദേഹം സ്നേഹപൂർവ്വമായും വിവേകത്തോടും പെരുമാറുന്നു.

ഒരു അവതാരമൂൎത്തിയ്ക്കു് സ്വാഭാവികമായുള്ള ഒരു നിൎവ്യാജഗാംഭീൎയ്യം അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടു്. സീതയുടെ പരിശുദ്ധതയെക്കുറിച്ചു് തനിക്കു നല്ലവണ്ണം അറിവുണ്ടെന്നും അവൾ അഗ്നിപ്രവേശം ചെയ്യാൻ ഭാവിച്ചതു് അവളുടെ നിൎമ്മലതയെ ലോകസമക്ഷം തെളിയിക്കാനാണെന്നും അദ്ദേഹം അഗ്നിദേവനോടു പറയുന്നു. അദ്ദേഹം ലക്ഷ്മണനു മരവുരി ഉടുക്കാൻ കൊടുത്തതു്, അതു തപസ്സരത്തിനു ഒരു ഇരുമ്പുചട്ടയും അതു മനോഗജത്തെ നിയന്ത്രിക്കുന്നതിനുള്ള തോട്ടിയും തുള്ളിച്ചാടി ഓടുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു കടിഞ്ഞാണും ആണെന്നും ഉപദേശിക്കുന്നു. "എന്നോടു ചെയ്ത വാഗ്ദാനം ലംഘിച്ചതിനു ഞാനെന്റെ അച്ഛനെ എയ്യട്ടെയോ? എന്റെ അമ്മ എന്റെ ധനം അപഹരിച്ചതിനു അമ്മയെ മൎദ്ദിക്കാൻ ഞാനെന്റെ വില്ലു കുലയ്ക്കട്ടെയോ? യാതൊരു കുറ്റത്തിലും പങ്കില്ലാത്ത എന്റെ അനുജൻ ഭരതനെ ഞാൻ കൊല്ലട്ടെയോ? ഈ മൂന്നു പാപകൃത്യങ്ങളിൽ ഏതാണു് എന്നെ തൃപ്തിപ്പെടുത്തുന്നതു്?" എന്നു് അദ്ദേഹം ലക്ഷ്മണനോടു ചോദിക്കുന്നു. ഭരതൻ അദ്ദേഹത്തിനു കിരീടസമൎപ്പണം ചെയ്കയും കിരീടം ധരിപ്പിക്കുന്നതിനു അദ്ദേഹത്തിന്റെ പാദുകകൾ നല്കാൻ അപേക്ഷിക്കയും ചെയ്കപ്പോൾ താൻ തന്റെ ആയുഷ്കാലത്തു വളരെ വളരെ പ്രയാസങ്ങൾ സഹിച്ചു് ആൎജ്ജിച്ചിടത്തോളം പുണ്യം ഭരതൻ ഒരേ ഒരു ദിവസംകൊണ്ടു ആൎജ്ജിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുകയും തന്റെ അച്ഛൻ തന്റെ മകൻ ഭരതന്റെ അന്യാദൃശമായ സ്വഭാവോൽകൃഷ്ട്യം കണ്ടാനന്ദിക്കുന്നതിനു ജീവിച്ചിരിക്കുന്നില്ലല്ലോ എന്നു വ്യസനിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

രാമനു ഹാസ്യരസവും ഇല്ലാതില്ല. ഭരതൻ വെള്ളം കൊണ്ടുവരാൻ ലക്ഷ്മണനെടുത്ത കുടം പിടിച്ചുപറിച്ചതു

കണ്ടു് "വൈദേഹി, ലക്ഷ്മണന്റെ തൊഴിൽ പൊയ്യായി" എന്നു അദ്ദേഹം സീതയോടു പറയുന്നു. അതുപോലെ, സീത ലക്ഷ്മണനുവേണ്ടി വാദിച്ചപ്പോൾ "ലക്ഷ്മണൻ കാട്ടിൽ എന്നെ ശുശ്രൂഷിക്കട്ടെ, ഭരതൻ അയോദ്ധ്യയിലും" എന്നു പറയുന്നു. താൻ തപോവനത്തിൽ കഴിഞ്ഞുനിന്നു നട്ടുനനച്ചു പരിചര്യകൾ ചെയ്ത മരത്തൈകളെ ഇപ്പോൾ കാണണമെങ്കിൽ നിവിന്നിന്നു മേല്പോട്ടു നോക്കണം എന്നു സീത പറഞ്ഞതിനു്, "നിമ്നോന്നതമായ ലോകത്തിന്റെ അവസ്ഥയാണതു്. ഉയർച്ചകളും താഴ്ചകളും. ലോകഗതി അതാണു്" എന്നു അദ്ദേഹം മറുപടി പറയുന്നു.

രാജാവിനു് പ്രജകളോടുള്ള മുറകളെക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനു് ഏറ്റവും ഉയർന്ന നിലയിലുള്ള മനോഭാവമാണുള്ളതു്. സീതയെ വീണ്ടുകൊണ്ടുവരാൻ കൂടിയാണെങ്കിലും രാവണനോടുള്ള യുദ്ധത്തിനു അയോദ്ധ്യയിൽനിന്നു സൈന്യങ്ങളെ അയക്കാൻ അദ്ദേഹം ഭരതനോടു ആവശ്യപ്പെടുന്നില്ല. സീതയെ വീണ്ടെടുക്കുന്നതു സ്വന്തം ധർമ്മമാണെന്നല്ലാതെ ആ ഭാരം അയോദ്ധ്യയുടെമേൽ ചുമത്താനുള്ളതല്ലെന്നു അദ്ദേഹം വിചാരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനെക്കാൾ ചെറിയ ആളുകൾ അങ്ങനെ ചെയ്യുമായിരുന്നില്ല. തന്റെ പ്രജകളുടെ സ്നേഹം അദ്ദേഹം സർവ്വപ്രധാനമായി അഭിലഷിക്കുന്നു. സീതയുടെ അഭ്യർത്ഥനയെ കൂട്ടാക്കാതെ ഭരതൻ താൻതന്നെ അയോദ്ധ്യയ്ക്കു് തിരിച്ചുപോകാൻ അദ്ദേഹം ആവശ്യപ്പെടുന്നു. "ഒരു രാജ്യത്തിന്റെ സംഗതിയിൽ ഒരു വിനാഴിക നേരത്തേ ഉപേക്ഷപോലും പാടില്ല." എന്നാണു അദ്ദേഹം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതു് രാമരാജ്യത്തിന്റെ വിജയത്തിനും ഐശ്വര്യത്തിനും നിദാനമായ രഹസ്യങ്ങളിൽ ഒന്നു ഭാസൻ ഇവിടെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നു. രാമന്റെ കാലത്തിനുശേഷം ഭാരതത്തെ സദാ

ബാധിച്ചിട്ടുള്ളതും അതിന്നു് ജീവൻ നൽകിയപ്പോരുന്നതും ആയ ഒരു സ്വപ്നമാകുന്നു ഇതു്.

കൃഷ്ണൻ:—വിഷ്ണുവിന്റെ മറ്റൊരവതാരമായ ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കുറിച്ചു ഭാസൻ ബാലചരിതത്തിൽ സുദീർഘമായി പ്രതിപാദനം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. അതിലെ അധികം ഭാഗവും ആ അത്ഭുതബാലന്റെ ജനനം മുതൽ യൌവ്വനാരംഭം വരെയുള്ള കാലത്തെ അപദാനങ്ങളെ പ്രകീർത്തിച്ചിരിക്കുന്നു. ശിശുവിന്റെ ജനനസമയത്തു ഭൂമി കുലുങ്ങുന്നു. ആകാശം പൊങ്ങിപ്പോകയും താണുവരുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇടിവെട്ടുന്നു. കൊള്ള്യാൻമിന്നുന്നു. മഴപെയ്യുന്നു. ക്രിസ്തു ഒരു തൊഴുത്തിലും മഹമ്മദു ഒരു കുടിലിലും എന്നപോലെ ഒരു തടവുമുറിയിലായിരുന്നു ഭഗവാൻ ജനിച്ചതു്. തടവുമുറിയുടെ വാതിലുകൾ തനിയെ തുറക്കുന്നു. ശിശുവിന്റെ ശരീരത്തിൽനിന്നു ഒരു വെളിച്ചം പുറപ്പെട്ടു് വസുദേവന്നു് യമുനാതീരത്തേയ്ക്കു വഴികാട്ടുന്നു. യമുന വെള്ളം രണ്ടു ഭാഗത്തേയ്ക്കും മാറി അദ്ദേഹത്തിനു വഴികൊടുക്കുന്നു. നന്ദഗോപനെ ശുദ്ധീകരിക്കുന്നതിന്നു് ശിശുശരീരത്തിൽനിന്നു ഒരു ജലനാളി ഉല്പതിക്കുന്നു ശിശുവിന്നു് ഒരു മലയുടെ ഭാരം നന്ദഗോപന്നു തോന്നിക്കുന്നു. നന്ദഗോപന്നു തന്നെ എടുത്തുകൊണ്ടുപോകത്തക്കവണ്ണം അതു അതിന്റെ ഭാരം കുറയ്ക്കുന്നു. ശിശു വളൎന്നു വരുന്തോറും ഗോപഗ്രാമത്തിൽമുമ്പോരിക്കലും ഇല്ലാത്തവിധം പുല്ലുണ്ടാകുന്നു. കന്നുകാലികൾക്കു രോഗബാധയുണ്ടാകുന്നില്ല. പശുക്കൾക്കു മറവും പാൽ വൎദ്ധിക്കുന്നു. കായ്കിഴങ്ങുകൾ ധാരാളമായി ഉണ്ടാകുന്നു. ഇതെല്ലാം ശിശുവിന്റെ അത്ഭുതശക്തിയെ വെളിപ്പെടുത്തുന്നു. പത്തുദിവസം പ്രായം ചെന്നപ്പോൾ അതു പൂതനയേയും, ഒരു മാസം പ്രായമായപ്പോൾ ശകടാസുരനേയും കൊല്ലുന്നു. കാഷ്ടിച്ചു രണ്ടു

മാസമായപ്പോൾ അതു ഉരലും വലിച്ചിഴച്ചുംകൊണ്ടു് ചേൎന്നിന്ന രണ്ടു മരങ്ങളുടെ ഇടയിൽക്കൂടി കടന്നുപോയി ആ മരങ്ങളെ പുഴക്കിമറിച്ചിടുന്നു. ബാല്യത്തിൽതന്നെ ഒരു കഴുതയായി വന്ന ധേനുകനേയും ഒരു കുതിരയായി വന്ന കേശിയേയും കൃഷ്ണൻ കൊല്ലുന്നു. "ലോകത്തിന്റെ ഭയം ഇല്ലാതാക്കാൻ ജനിച്ച എനിക്കു ഭയമുണ്ടാകാമോ" എന്നു് അനുരൂപമായവിധം ചോദിച്ചുംകൊണ്ടു അതിഭയങ്കരനായ കാളയായി വന്ന അരിഷ്ടനോടു അദ്ദേഹം എതിൎക്കുന്നു. തന്റെ രണ്ടുകൈകൾ മാത്രംകൊണ്ടു അവനോടു സമരം ചെയ്യാനെന്നു സമ്മതിച്ചു് ബാലോചിതമായ രീതിയിൽ ഒററക്കാലിന്മേൽ നിന്നുംകൊണ്ടു് "നിനക്കു ആവാമെങ്കിൽ എന്നെ ഇടിയ്ക്കൂ" എന്നു് അദ്ദേഹം അവനോടു പറയുന്നു. ആ കാളക്കൂററൻ അപ്പോൾ പാഞ്ഞുചെന്നു കുട്ടിയെ ഇടിക്കുന്നു. ഒരു അതിഘോരമായ ഏററുമുട്ടൽ അവനു അങ്ങോട്ടുതന്നെ കിട്ടി അവൻ മറിഞ്ഞുവീഴുകയും, ബാലൻ മഹാവിഷ്ണുവാണെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യാൽ കൊല്ലപ്പെട്ടതുകൊണ്ടു തനിക്കു സ്വൎഗ്ഗം ലഭിക്കുമെന്നും അറിഞ്ഞു് സമാധാനത്തോടുകൂടി മരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. പിന്നൊരിക്കൽ കൃഷ്ണൻ യമുനാഹ്രദത്തിൽ പാൎക്കുന്ന കാളിയനെന്ന മഹാസൎപ്പത്തെ ആക്രമിക്കുന്നു. കാളിയൻ തന്റെ വിഷജ്വാലയാൽ അദ്ദേഹത്തിനെ ദഹിപ്പിച്ചുകളയുമെന്നു ഭയപ്പെടുത്തുന്നു. അപ്പോൾ അദ്ദേഹം അവനെ ആവശ്യമെങ്കിൽ തന്റെ ഒരു കൈയെങ്കിലും ദഹിപ്പിക്കാൻ വെല്ലുവിളിക്കുന്നു. കാളിയൻ അവന്റെ മാരകമായ വിഷം ഉദ്വമിക്കുന്നു. ആ വിഷം അദ്ദേഹത്തിനെ ഒന്നും ചെയ്യുന്നില്ല. ഒടുവിൽ അവൻ അദ്ദേഹം ശ്രീനാരായണനാണെന്നു അറിഞ്ഞു അദ്ദേഹത്തിനെ പ്രസാദിപ്പിച്ചു ഗരുഡന്റെ ഉപദ്രവങ്ങളിൽനിന്നു തന്നെ രക്ഷിക്കണമെന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു പ്രാൎത്ഥിച്ചിട്ടു യമുനാനദി വിട്ടുപോകുന്നു. പിന്നീടു്

കൃഷ്ണൻ തൻെറ ജ്യേഷ്ഠൻ ബലരാമനുമൊരുമിച്ച് മധുരയിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. വഴിയ്ക്കുവച്ചു രാജകീയ രജകൻെറ പക്കൽനിന്നു വസ്ത്രങ്ങളും മദനികയുടെ പക്കൽനിന്നും കുറിക്കൂട്ടുകളും പൂമാലകളും സ്വീകരിക്കുന്നു. രാജാവിൻെറ ആന കുവലയാപീഡത്തെയും ആയുധപ്പുരസൂക്ഷിപ്പു സിംഹളനേയും കൊല്ലുന്നു. അവിടെ പൂജിച്ചുവച്ചിരുന്ന വില്ലെടുത്തു ഒടിച്ചുകളയുന്നു. മല്ലൻചാണൂരനെ കൊല്ലുന്നു. കംസനേ മഞ്ചത്തിൽനിന്നു താഴെ തെരുവിൽ തള്ളിയിടുകയും കംസൻ ശരീരംതകർന്നുമരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. കൃഷ്ണനും രാമനെന്നപോലെ സ്വന്തമോ അന്യരുടെയൊ രാജ്യത്തിനു് അശേഷം ആഗ്രഹമില്ല. അദ്ദേഹത്തിനു് സ്വാൎത്ഥതയില്ല. ധനത്തിൽ മോഹമില്ല. ധൎമ്മവും സത്യവും ജയിക്കണം. അത്രെ വേണ്ടു. കംസനേകൊന്ന അദ്ദേഹം രാജ്യം കംസൻെറ അച്ഛൻ ഉഗ്രസേനനു കൊടുക്കുന്നു. അല്ലാതെ താൻ എടുക്കുന്നില്ല. അദ്ദേഹത്തിനു അച്ഛനമ്മമാരൊടു ഹൃദ്യമായ സ്നേഹമുണ്ടു്. കംസനെ കൊന്നതിനു ശേഷം അദ്ദേഹം ആദ്യം ചെയ്തതു് തൻെറ അച്ഛനമ്മമാരെ സ്വതന്ത്രരാക്കുകയായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു ഗോപികമാരോടു ഉജ്വലമായ സ്നേഹമുണ്ടു്. അദ്ദേഹം അവരോടു കൂടി നൃത്തം ചെയ്യുന്നു. യമുനയിൽനിന്നു് ദുർല്ലഭങ്ങളായ പുഷ്പങ്ങൾ പറിച്ചുകൊടുക്കുന്നു. സൗന്ദൎയ്യാസ്വാദനത്തിനു് അദ്ദേഹത്തിനു വാസനയുണ്ടു്. സൗന്ദൎയ്യം നോക്കി അദ്ദേഹം ആനന്ദിക്കുന്നു. കാളിയൻെറ വാസസ്ഥലത്തിനടുക്കൽ തൻെറ സമരത്തിനു മുമ്പു് ശ്വാസംവിടാതെയും വിറപൂണ്ടും നിന്ന യുവതികളേക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹം വിവരിക്കുന്നതു അത്യന്തം മധുരമായിരിക്കുന്നു.

ഒരു ദൂതൻെറ നിലയിലുള്ള അദ്ദേഹത്തിൻെറ ശ്രേഷ്ഠമായ ദൂതവാക്യം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിൻെറ

സ്വത്വം ആരെയും അനുസരിപ്പിക്കാൻ ശക്തമത്രെ. അദ്ദേഹം സഭയിൽ പ്രവേശിക്കുമ്പോൾ എണീക്കുന്നവർ പന്ത്രണ്ടു സ്വർണ്ണനാണയം വീതം പിഴകൊടുക്കണമെന്ന് ദുര്യോധനൻ കല്പനകൊടുത്തിരുന്നിട്ടും അദ്ദേഹം പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ എല്ലാവരും എണീക്കുന്നു. ദുര്യോധനൻ ദ്രൗപദീവസ്ത്രാക്ഷേപത്തിന്റെ ഒരു ചിത്രം നോക്കി രസിക്കുന്ന ഭാവത്തിൽ ഉറച്ചിരുന്നിരുന്നു. എന്നാൽ അദ്ദേഹം അടുക്കൽചെന്ന് സംസാരിച്ചുതുടങ്ങിയപ്പോൾ ദുര്യോധനൻ പീഠത്തിൽനിന്നു താഴെ മറിഞ്ഞുവീഴുന്നു. കൃഷ്ണൻ ആജ്ഞാപിച്ചപ്പോൾ ദുര്യോധനൻ ആ ചിത്രം അവിടെനിന്നു എടുത്തു മാററിക്കുന്നു. കൃഷ്ണനുമായുള്ള വാദപ്രതിവാദത്തിൽ ഓരോ പ്രശ്നത്തിലും ദുര്യോധനൻ തോററു തൊപ്പിയിടുന്നു. വാഗ്വാദം ഫലിക്കയില്ലെന്നു വന്നപ്പോൾ ദുര്യോധനൻ ഗ്രസ്വഭാവം പൂണ്ടു ബലപ്രയോഗത്തിനു മുതിരുന്നു. അതിലും പരാജയപ്പെടുന്നു. ദുര്യോധനൻ ഭഗവാന്റെ കൈകാൽ പിടിച്ചു കെട്ടാൻ ഭാവിച്ച രംഗം അത്ഭുതം, മായാശക്തി, ആദ്ധ്യാത്മികത, ഹാസ്യം, എന്നിവയുടെ സമ്മേളനത്താൽ അത്യന്തമനോഹരമാകുന്നു.

ദൂതഘടോല്ക്കചത്തിൽ കൃഷ്ണൻ ഘടോൽക്കചൻ മുഖേന അയക്കുന്ന ഈ സന്ദേശം അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്ഥാനത്തിനു് ഏററവും ഉചിതമായിരിക്കുന്നു. "അങ്ങയുടെ ബന്ധുജനങ്ങളുടെ നേക്കു് നേരും നീതിയും ആചരിച്ചു പ്രവർത്തിക്കുക. അല്ലെങ്കിൽ നാളെ സൂര്യോദയത്തോടുകൂടി പാണ്ഡവന്മാരുടെ രൂപത്തിൽ മൃത്യു അങ്ങേ പ്രാപിക്കും."

ഭാസൻ കൃഷ്ണനിൽ രൗദ്രരസത്തിന്റെ ഒരു സ്പർശവും പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നുണ്ടു്. ദുര്യോധനൻ അദ്ദേഹത്തിനെ അപമാനിക്കാൻ തുടങ്ങിയപ്പോൾ അദ്ദേഹം തന്റെ ചക്രം

സുദൎശനത്തെ വരുത്തി ദുൎയ്യോധനനേ കൊല്ലാൻ ആജ്ഞാപിക്കുന്നു. എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അവതാരോദ്ദേശം വിഫലമാകുമെന്നുള്ള മറുപടി കേട്ടു ആ ആജ്ഞയെ അദ്ദേഹം പിൻവലിക്കുന്നു. ക്രോധവശനെങ്കിലും അദ്ദേഹം തന്റെ വിവേകത്തെ ഭഞ്ജിക്കുന്നില്ല. ധൃതരാഷ്ട്രൻ അദ്ദേഹം പോകരുതെന്നപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം അവിടെ താമസിക്കയും തന്നെ നമസ്കരിച്ച ധൃതരാഷ്ട്രനെ പിടിച്ചെണീപ്പിക്കയും തന്നേ അപമാനിച്ച ദുൎയ്യോധനന്റെ അച്ഛനാണെങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിനോടു കാരുണ്യപൂൎവ്വം വൎത്തിക്കയും ചെയ്യുന്നു., ബാലചരിതത്തിലെ ഉൾപ്പടെ ഭാസനാടകങ്ങളിലെ പ്രാൎത്ഥന ശ്ലോകങ്ങളിലധികവും ഒരു രൂപത്തിലല്ലെങ്കിൽ മറെറാരുരൂപത്തിൽ കൃഷ്ണനേ അഭിസംബോധനം ചെയ്തിരിക്കുന്നതു ഗൗനത്തിനു അൎഹമാകുന്നു. ഈ ഈശ്വരൻ ഭാസന്റെ കാലത്തും ഇക്കാലത്തും ജനാവലിയുടെ ഇഷ്ടദേവനാകുന്നു.

ബലരാമൻ:—വാസുദേവന്റെ ജ്യേഷ്ഠനും രോഹിണീവസുദേവന്മാരുടെ പുത്രനും ആയ ബലരാമനു ഉരുഭംഗത്തിൽ പ്രവേശനം നൽകിയിരിക്കുന്നു. ബലരാമൻ തന്റെ ശിഷ്യർ ദുൎയ്യോധനനും ഭീമനും തമ്മിലുള്ള ഗദായുദ്ധം നോക്കിനില്ക്കുന്നു. അദ്ദേഹം സദാ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആയുധമായ കലപ്പ ചുഴററിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നതായി വൎണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഭീമൻ യുദ്ധധൎമ്മത്തിനു വിരുദ്ധമായി ദുൎയ്യോധനന്റെ തുടയ്ക്കടിച്ചതുകണ്ടു അദ്ദേഹം കോപം കൊണ്ടു അരുണങ്ങളായ കണ്ണുകൾ അടയ്ക്കുകയും കലപ്പ കൊണ്ടു ഭീമനെ കൊല്ലാനൊരുങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു. വ്യാസന്റെ നിയോഗം അനുസരിച്ചു കൃഷ്ണനും മററു പാണ്ഡവരുംകൂടി ഭീമനേ വേഗത്തിൽ അവിടെനിന്നും കൊണ്ടു പോകുന്നു. അശ്വത്ഥാമാവു പാണ്ഡവരുടെ കൈനിലകൾ

രാത്രിയിൽ ആക്രമിച്ചു അവരെ കൊല്ലുമെന്നു പ്രതിജ്ഞചെയ്തപ്പോൾ ബലരാമൻകൂടി അവിടെ ഉണ്ടായിരുന്നു. ആ പ്രതിജ്ഞയ്ക്കു് അദ്ദേഹം സാക്ഷ്യം വഹിക്കയും ചെയ്യുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ നാന്ദിശ്ലോകം ബലരാമസ്തുതിയാകുന്നു. ബാലചരിതത്തിലും ബലരാമനുണ്ടു്. അതിൽ അദ്ദേഹം ധേനുകമുഷ്ടികന്മാരുടെ ഹന്താവാകുന്നു.

ദേവിമാർ

കാത്യായനി:—ഒരു രാക്ഷസനായ കംസരാജാവു് ദേവകി പ്രസവിച്ച പെൺകുട്ടിയെ കംസപ്പാറയിൻമേൽ അടിച്ചപ്പോൾ ആ ശിശു കാർത്യായനീദേവി അഥവാ കാളിയായി രൂപാന്തരപ്പെടുന്നു എന്നു ബാലചരിതത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ആ ശിശുവിന്റെ ഒരു ഭാഗം താഴത്തു വീഴുകയും മറെറഭാഗം സംഹാരകരങ്ങളായ ആയുധധാരിണിയായി പ്രകാശമാനയായി ആകാശത്തിലേയ്ക്കു് ഉയരുകയും ചെയ്യുന്നു. കൃഷ്ണൻ, ഗരുഡനാലും സുദർശനത്താലും കൗമോദകിയാലും പാഞ്ചജന്യത്താലും നന്ദകത്താലും ശാർങ്ഗത്താലും എന്നപോലെ കാത്യായനി, കുണ്ഡോദരനാലും ശൂലത്താലും നീലത്താലും മനോജവത്താലും, പരിസേവിക്കപ്പെടുന്നു. യശോദയുടെ പെൺകുട്ടിയുടെ ഒരു ഭാഗമായി കാത്യായനിയേയും അവതരിപ്പിച്ചു് ശിവന്റെയും വിഷ്ണുവിന്റെയും ദ്വന്ദ്വസ്വഭാവത്തേയും പെൺകുട്ടിയുടെ ഒരു ഭാഗം മാത്രം കാത്യായനിയായി രൂപാന്തരപ്പെടുത്തി മറെറഭാഗം പ്രത്യക്ഷത്തിൽ ശിവനായി കല്പിക്കയും ചെയ്തിരിക്കയാൽ ശിവന്റെ അർദ്ധനാരീശ്വരസ്വഭാവത്തേയും കാണിക്കാൻ ഭാസൻ വിചാരിക്കുന്നു എന്നു

തോന്നുന്നു. കാത്യായനിദേവിയുടെ ക്ഷേത്രത്തെപ്പററി പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിലും പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

2. രാക്ഷസന്മാരും രാക്ഷസികളും

രാക്ഷസന്മാർ

രാവണൻ:—രാവണനെ ചിത്രണം ചെയ്തിരിക്കുന്നതു്, അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാക്ഷസസ്വഭാവങ്ങൾ അനേകമുണ്ടെങ്കിലും കേവലം ആ സ്വഭാവങ്ങൾ മാത്രമുള്ളവനായിട്ടല്ല. പ്രതിമാനാടകത്തിൽ രാവണൻ സീതയെ അപഹരിക്കാൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ വേഷം ധരിച്ചു വരുന്നു. അദ്ദേഹം രാമനുമായി സന്ധിക്കുന്നു. അടുത്തുചെന്നു സൂക്ഷിച്ചുനോക്കിയാൽ താൻ ബ്രാഹ്മണനല്ലെന്നും രാക്ഷസനാണെന്നും മനസ്സിലാകുമെന്നു വിചാരിച്ചു രാവണൻ സീതയോ രാമനോ സൽക്കാരോപചാരങ്ങൾ ചെയ്യാൻ സൗകര്യം കൊടുക്കുന്നില്ല. അദ്ദേഹം പല ശാസ്ത്രങ്ങളിലും വിജ്ഞനാണെന്നു കാണിക്കയും പിതൃക്കൾക്കായുള്ള ബലികർമ്മങ്ങൾ സംബന്ധിച്ചുള്ള ശാസ്ത്രത്തിൽ രാമന്റെ ജിജ്ഞാസയെ പ്രചോദനം ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നു. ഒരു സുവർണ്ണമൃഗം അവിടെ വരാൻ ഏർപ്പാടുചെയ്യുന്നു. അതിനെ പിടിക്കാൻ രാമനേ അയക്കുന്നു. അനന്തരം അദ്ദേഹം തന്റെ കാമപാരവശ്യം വെളിപ്പെടുത്തുന്നു. അതു് സ്ത്രീജനങ്ങളിൽ വികസനം പ്രാപിക്കുന്ന സഹജാവബോധത്താൽ സീതയേ ആപൽഭീതയാക്കുന്നു. രാവണനിൽനിന്നു ഉപദ്രവം ഉണ്ടാകുമെന്നു ഭയപ്പെട്ടു സീത അകത്തേയ്ക്കു പോകാൻ തുടങ്ങുന്നു. അപ്പോൾ രാവണൻഭയങ്കരമായ സ്വന്തം രൂപം പ്രത്യക്ഷമാക്കി താൻ ആരാണെന്നു പറയുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ മഹാത്മ്യങ്ങളെ പ്രകീർത്തനം ചെയ്തു് സീതയെ വശീകരിക്കാൻ ശ്രമിക്കുന്നു. അതു അവളുടെ

ജുഗുപ്സയേ ഉദ്ദീപിപ്പിക്കുക മാത്രം ചെയ്യുന്നു. അവളുടെ ശാപം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉള്ളിലൂടന്നു ദഹിപ്പിക്കുന്നതായിത്തോന്നുകയും അദ്ദേഹം അവളെ ബലാൽ പിടിച്ചെടുത്തുകൊണ്ടുപോകുകയും ചെയ്യുന്നു. അനന്തരം അദ്ദേഹം പ്രാർത്ഥനകൾകൊണ്ടും ഭയപ്പെടുത്തലുകൾകൊണ്ടും സീതയേ സ്വാധീനയാക്കാൻ ശ്രമിക്കുന്നു. അക്കൂട്ടത്തിൽ രാമലക്ഷ്മണന്മാർ വധിക്കപ്പെട്ടുപോയി എന്നു കള്ളം പറഞ്ഞു് അവൾ ഒരു വിധവയായി തീൎന്നിരിക്കുന്നു എന്നു വിശ്വസിപ്പിച്ചു തന്നേ വിവാഹംചെയ്വാൻ പ്രേരിപ്പിക്കുന്നു. അപ്പോൾ സീത രാമനെ കൊന്ന ആ വാളുകൊണ്ടു തന്നെയും കൊല്ലാൻ അപേക്ഷിക്കുകമാത്രം ചെയ്യുന്നു. ഒടുക്കം, തന്റെ പ്രിയപുത്രൻ ഇന്ദ്രജിത്തു് വധിക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ രാവണൻ തന്റെ പുത്രന്മാരുടേയും സേനാനായകന്മാരുടേയും സേനകളുടേയും നാശത്തിനു കാരണഭൂതയായ സീതയേ ശത്രുതയുടെ ഇരിപ്പിടമാണെന്നു കരുതി അതിനു് പ്രതിക്രിയയായി കൊല്ലാൻ ആഗ്രഹിക്കയും അവളുടെ മാറിടം പിളൎന്നു കുടൽമാല വലിച്ചെടുത്തു കഴുത്തിൽ കെട്ടിക്കൊണ്ടു പോയി രാമനേയും ലക്ഷ്മണനേയും അവരുടെ വാനരസേനയേയും ഒന്നൊഴിയാതെ കൊല്ലുമെന്നു ഭയപ്പെടുത്തുകയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ആ സമയത്തു ആ ഭയപ്പെടുത്തൽ നിഷ്പ്രയോജനമാണെന്നും ഏതായാലും ഒരു സ്ത്രീയെ കൊല്ലുന്നതു് ഒട്ടും നല്ലതല്ലെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാക്ഷസഭൃത്യൻ ശാന്തമായി അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു.

അപ്രകാരമെല്ലാമാണെങ്കിലും രാവണനേ, വിശേഷിച്ചും അത്യന്തം ഉഗ്രതയോടെ നടക്കുന്നതും ജയാപജയങ്ങൾ തീർച്ചയാകാതെ വളരെനാൾ നീണ്ടുനില്ക്കുന്നതും ആയ രാമനും രാവണനും തമ്മിൽ നടക്കുന്ന ഒടുക്കത്തെ

സമരത്തിൽ രാവണനേ ഭാസൻ ധീരന്മാരിൽ ധീരനും ഒരു സാക്ഷാൽ യുദ്ധവിരനും ആയി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. തന്റെ മകൻ ഇന്ദ്രജിത്തിനേ അമിതമായി സ്നേഹിക്കുന്ന രാവണനേ പുത്രവാത്സല്യമുള്ള ഒരച്ഛനായും കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. രാവണൻ സീതയെ വിട്ടയക്കാതിരിക്കുന്നതിനേക്കുറിച്ചു എതിരായി ധീരതയോടെ വാദിക്കുന്ന വിഭീഷണനേ കൊല്ലാതെ നാട്ടുകടത്തുകയെ ചെയ്യുന്നുള്ളു. സ്വന്തം രാജ്യമായ ലങ്കയേ, വലിയ ക്ഷേമാഭിവൃദ്ധിയോടെ ഹനുമാൻ കാണുന്നതിൽനിന്നു, അദ്ദേഹം നല്ലവണ്ണമാണു് രാജ്യം ഭരിക്കുന്നതു് എന്നു തെളിയുന്നു. ലങ്കയിലെ കൊട്ടാരങ്ങൾ വിപുലവിസ്തൃതങ്ങളും ഗോപുരങ്ങൾ സുന്ദരങ്ങളും ആകുന്നു. വലിയ കോട്ടകളും കൊത്തളങ്ങളും ഗോപുരങ്ങളും ഉദ്യാനങ്ങളും അസംഖ്യം സൗധങ്ങളാൽ പരിശോഭിതങ്ങളായ ചത്വരങ്ങളും അവിടെ ഉണ്ടു്. ലങ്ക അമരാവതിയോടു തുല്യമാണെന്നു വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എത്രയും പരിഷ്കൃതരീതിയിലുള്ള ആരാമങ്ങളും മഹാശാലകളും കളിപ്പൊയ്കകളും ചന്ദ്രശാലകളും അളിന്ദങ്ങളും ക്ഷേത്രങ്ങളും കച്ചുറകളും അവിടെയുണ്ടു്. ജലപക്ഷികൾ നിറഞ്ഞ തടാകങ്ങളും കായ്കനികളും പുഷ്പങ്ങളും നിറഞ്ഞ വൃക്ഷലതാദികളോടുകൂടിയ തോപ്പുകളും കൗതുകകരങ്ങളായ വെള്ളച്ചാട്ടങ്ങളും ഭംഗിയേറിയ രാജപാതകളും, രത്നങ്ങൾ സ്വർണ്ണം ആദിയായ അലങ്കാരസാധനങ്ങളും എന്നുവേണ്ട സുഖജീവിതത്തിനുവേണ്ട സകലവും അവിടെ ധാരാളമായി ഉണ്ടു്. സീതയേ അപഹരിച്ച ആ ഒരേ ഒരു മൂഢത്വം രാവണനേ നശിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം വഷളനോ ദുഷ്ടനോ ആയി എങ്ങും ഭാസൻ കാണിക്കുന്നില്ല.

തന്റെ സോദരൻ ഖരനേ കൊന്നതിനു പ്രതികാരമായിട്ടാണു് രാവണൻ സീതയേ അപഹരിക്കുന്നതു്.

ഇന്ദ്രജിത്തിനോടുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ വാത്സല്യം ഹൃദയസ്പൃശിയാകുന്നു. അദ്ദേഹം ഇന്ദ്രജിത്തിന്റെ വധത്തേക്കുറിച്ചു കേൾക്കുന്നു. ഉടൻ മൂർച്ഛിക്കുന്നു. ബോധം വീണപ്പോൾ, "എന്റെ മകനേ, ആയുധവിദ്യയിൽ മികച്ച നിപുണനും, ലോകത്തിനെല്ലാം ഭയദനും, അച്ഛനമ്മമാരോടു വളരെ സ്നേഹമുള്ളവനും യുദ്ധത്തിൽ ഏറ്റവും പരാക്രമിയും ആയ എന്റെ മകനേ, നീ എന്നേ ഉപേക്ഷിച്ചുപോയതു് എന്താണു്!" എന്നു വിലപിക്കുന്നു. സീതയേക്കുറിച്ചുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ സംമോഹത്തിൽപോലും കരുണരസം അന്തർഭവിച്ചിരുന്നു. അതു പാശ്ചാത്യസാഹിത്യകാരന്മാരുടെ ഇടയിൽ പ്രചുരപ്രചാരമുള്ള ശാശ്വതത്രികോണത്തേ നമ്മളെ ഓർമ്മിപ്പിക്കുന്നു. ആകയാൽ രാവണൻ പറയുകയാണു്. "രാത്രിമുഴുവൻ എനിക്കു ഉറക്കം വരുന്നില്ല. സീതയേ ആശ്ലേഷത്തിനായി കാത്തിരുന്നു് എന്റെ ശരീരം ദിവസന്തോറും മെലിയുന്നു. ആ സൗന്ദര്യധാമത്തേ മുൻനിർത്തി കാമദേവൻ എന്റെ നേക്കു ശരം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. ഒരിക്കൽ മൂന്നു ലോകങ്ങളെയും ജയിച്ചു കീഴടക്കിയ രാവണൻ ഇപ്പോൾ താൻതന്നെ തോററു കീഴടങ്ങിയിരിക്കുന്നു. കഷ്ടം" എന്നു്.

വാദപ്രതിവാദങ്ങളിൽ രാവണൻ അപ്രഗത്ഭനാണു് താൻ ദേവന്മാരെയും അസുരന്മാരെയും ജയിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും രാമൻ തനിക്കു ഒരു പ്രശ്നമേ അല്ലെന്നും അദ്ദേഹം ഹനുമാനോടു ആത്മപ്രശംസചെയ്യുമ്പോൾ, അദ്ദേഹം അത്ര വളരെ കേമനാണെങ്കിൽ, രാമനേ ചതിച്ചു പൊന്മാനിന്റെ പിറകേ അയച്ചതും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭാവത്തിൽ സീതയെ മോഷ്ടിച്ചു കൊണ്ടുപോന്നതും എന്തിനാണെന്നു ഹനുമാൻ ചോദിച്ചു ഉത്തരംമുട്ടിക്കുന്നു. സീതയെ

വിട്ടയക്കാതെ വച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതു കാരണമായി രാക്ഷസവംശം നശിച്ചുപോകരുതെന്നുള്ള ശുഭകാംക്ഷയോടുകൂടിയ വിഭീഷണനോടുള്ള വിവാദത്തിലും അദ്ദേഹം തോല്ക്കുന്നു.

രാവണനു മനുഷ്യസ്വഭാവത്തെപ്പറ്റിയുള്ള വിവരവും കുറവാണു്. തന്നാലോ തന്റെ ഉൽകരം പോലും പെരുമയും പറഞ്ഞു കേൾപ്പിച്ചോ സീതയെപ്പോലെയുള്ള ഒരു സ്ത്രീയെ വശപ്പെടുത്താൻ സാധിക്കയില്ലെന്നുള്ള പ്രാഥമികതത്വം അറിയാൻ അദ്ദേഹത്തിനു കഴിവില്ല. സീതയുടെമേൽ താൻ കാണിച്ച അക്രമത്തെ തടുക്കാൻ ഒരു പക്ഷിയായ ജടായു ആ മരണം തന്നോടു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതിനേക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹം അത്ഭുതപ്പെടുന്നു. വിഭീഷണൻ എതിർക്കുന്നതു് ഒരു ആശ്ചര്യകരസംഭവമായി അദ്ദേഹത്തിനു തോന്നുന്നു. ഹനുമാൻ അക്ഷകുമാരനേയും പഞ്ചസേനാനായകന്മാരാൽ നീതമായ സേനയേയും തോല്പിക്കുന്നതും അശോകവനികയേ നശിപ്പിക്കുന്നതും കാൺകെ അദ്ദേഹം വിസ്മയത്താൽ മയങ്ങിപ്പോകുന്നു. വാസ്തവം പറഞ്ഞാൽ ആത്മാഭിമാനമല്ലേ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മനുഷ്യസ്വഭാവജ്ഞാനം വികലമാണു്. ഖരവധത്തിനു പ്രതികാരമായി സീതയേ അപഹരിക്കേണ്ടിയില്ലായിരുന്നു.

കംസൻ:—മറ്റൊരു രാക്ഷസരാജാവാകുന്ന കംസൻ അദ്ദേഹത്തിനേ ക്രൂരനും കാമാസക്തനും ആയ ഒരു ദുഷ്ടസ്വേച്ഛാധിപതിയായി ബാലചരിതത്തിൽ ഭാസൻ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ അച്ഛനായ ഉഗ്രസേനനേ തടവിലാക്കി താൻതന്നേ രാജാവാകുന്നു. രാവണനു ചില നല്ല ഗുണങ്ങളുണ്ടു. അതിലൊന്നെങ്കിലും കംസനില്ല. വധശിക്ഷകൾ വിധിക്കപ്പെട്ടു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശിക്ഷ

നടത്തുന്നദിവസം അടുത്തുവരുംതോറും അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടാകുന്ന ഉന്മാദാവസ്ഥയിൽ അദ്ദേഹത്തിനോടു അനുകമ്പ ജനിപ്പിക്കമാത്രമാണു് ഭാസൻ കംസനു അനുകൂലമായി ചെയ്യുന്ന ഒററക്കാൎയ്യം. കംസൻ ഹെറോഡിൻെറ ഇൻഡ്യൻ പ്രതിരൂപമാകുന്നു. ശിശുഹത്യ ചെയ്യുന്ന ഈ ക്രൂരനെ ഭാസൻ, അവനു കുട്ടികളെ അടിച്ചുകൊല്ലാൻ കംസശില്പാം എന്നൊരു ശിലാകൂടം ഉണ്ടെന്നുകൂടി പറഞ്ഞു ക്രൂരതരനാക്കിയിരിക്കുന്നു. ക്രൂരന്മാരിൽ പലരെയുംപോലെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ക്രൗൎയ്യം ഭയത്തിൽനിന്നു ജനിച്ചതാകുന്നു. മധുകൻ എന്ന ഋഷിയുടെ ശാപം അദ്ദേഹത്തിൽ ആവേശിച്ചിരിക്കുന്നു. അതു പ്രവചിച്ചിട്ടുള്ള മരണത്തിൽനിന്നു രക്ഷപ്പെടാനായിട്ടാണു് അദ്ദേഹത്തിൻെറ പ്രവൃത്തികൾ. ആ പ്രവൃത്തികൾ അങ്കഗണിതത്തിനുള്ള സൂക്ഷ്മതയോടെ ആ മരണം സംഭവിക്കയും ചെയ്യുന്നു. പുറമേയുള്ള നോട്ടത്തിൽ അദ്ദേഹം ഒരു ധീരനാണെന്നു തോന്നും. താൻ മൃത്യുവിൻെറ അധീശനായവൻെറയും മൃത്യുവാണു് എന്നും ഭയത്തിൻെറ മനസ്സിലും താൻ ഭയമുളവാക്കുന്നു എന്നും അദ്ദേഹം വൻപുപറയാറുണ്ടു്. എന്നാൽ വാസ്തവത്തിൽ അദ്ദേഹം ഒരു ഭീരുവത്രെ. ഒടുക്കം, ഉണ്ണിക്കൃഷ്ണൻ മഞ്ചത്തിൽനിന്നു് താഴെതള്ളിയിട്ടു കൊല്ലാൻ ചെന്നപ്പോൾ എതിൎപ്പിന്റെ ഭാവംപോലും അദ്ദേഹം കാണിക്കുന്നില്ല. അദ്ദേഹം ഒരു വലിയ സ്ത്രീലമ്പടനാണു്. ഉറക്കത്തിൽപോലും നീച സ്ത്രീകൾ തന്നെ ആശ്ലേഷത്തിനു ക്ഷണിക്കുന്നതായി അദ്ദേഹം സ്വപ്നം കാണുന്നു. ദൗഷ്ട്യംകൊണ്ടും അതുകൊണ്ടുകിട്ടിയശാപംകൊണ്ടും തന്റെ വിഭൂതികൾ ക്ഷയിച്ചുപോകുന്നതായി അദ്ദേഹം കാണുന്നു. അദ്ദേഹം നികൃഷ്ടനായ ഒരു പിശാചത്രെ. പൈശാചികസ്വഭാവത്താൽ

അദ്ദേഹം ശിശുഹത്യയ്ക്കു പ്രേരിതനാകുന്നു. താൻതന്നെ ചെയ്യുന്നതിനു ധൈര്യമില്ലായ്കയാൽ തന്റെ ശത്രു ദാമോദരനെ കൊല്ലുന്നതിനായി ഘാതകരായ പൂതനയേയും ശകടനേയും ധേനുകനേയും കേശിയേയും അരിഷ്ടാവൃഷഭനേയും കുവലയാപീഡത്തേയും ചാണൂരനേയും മററും നിയോഗിക്കുന്നു. ഈ ഭീരുവായ രാക്ഷസൻ രാജ്യംവാണു് തന്റെ അച്ഛനെ തടവിൽപിടിച്ചിട്ടുകയും വളരെനാൾ രാജ്യം ഭരിക്കയും തന്നത്താൻ പുകഴ്ത്തുകയും ഒച്ചപ്പാടുണ്ടാക്കുകയും പൈശാചികങ്ങളായ ക്രൂരകർമ്മങ്ങളും ദുഷ്ടതകളും കാമകവൃത്തികളും ചെയ്തു രസിക്കയും ചെയ്യുന്നതു് മനുഷ്യജാതിയുടെ നിഷ്ഠുരത്വത്തിന്റെയും നിസ്സാഹയത്വത്തിന്റെയും ഒരു ശോകമയമായ വ്യാഖ്യാനമാകുന്നു. ഇതു് ജീവിതയാഥാർത്ഥ്യങ്ങളാക്കി ഒത്തിരിക്കുന്നു എന്നു ലോകചരിത്രവൃത്താന്തങ്ങളിലെ അനേകംകഥകൾ തെളിയിക്കുന്നു. ഈ ദുഷ്ടരക്ഷസ്സിന്റെ തൂലികാചിത്രങ്ങളാൽ ഭാസനു് ലോകത്തെ പഠിപ്പിക്കേണ്ട പാഠം പക്ഷേ ഇതായിരിക്കണം.

ഇന്ദ്രജിത്ത്:—ഇന്ദ്രജിത്തിനെ, പറഞ്ഞുപോകുന്ന കൂട്ടത്തിൽ, ഒന്നു പരാമർശിച്ചിട്ടേ ഉള്ളൂ. രാമൻ പ്രതിനിധീകരിക്കുന്ന ധാർമ്മികകാര്യത്തെ പരിഗ്രഹിക്കാതെ ഇന്ദ്രജിത്തു് തന്റെ വിക്രമത്തെ പിതൃസ്നേഹത്തെ പുരസ്കരിച്ചു് തന്റെ അച്ഛൻ രാവണനു സമർപ്പിക്കുന്നു. എങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിനെ ധീരനും സ്നേഹാർഹനുമായിട്ടാണു് ഭാസൻ പ്രദർശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്, എന്നാൽ ഇന്ദ്രജിത്തിന്റെ ഈ ദൗർബല്യം ഭീഷ്മരും ദ്രോണരും കാണിക്കുന്നുണ്ടു. ആകയാൽ ഇന്ദ്രജിത്തിന്റെ ആ പ്രവൃത്തിക്കു് ദുഷ്ടതയെന്നു പേരു പറയാൻ പാടില്ല തന്നെ.

വിഭീഷണൻ:—വിഭീഷണൻ ഒരു നല്ല രാക്ഷസനാകുന്നു. അദ്ദേഹം സീതയെ തിരിയെ കൊടുക്കണമെന്നു്

അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. ഒന്നാമത്തു് അതു്, അതാണു ശരിയായ കൃത്യമെന്നുള്ള വിചാരംകൊണ്ടും രണ്ടാമത്തു് സീതയെ തിരിയെ കൊടുക്കാതിരിക്കുന്നതു് രാക്ഷസവംശത്തിന്റെ നാശത്തിനുകാരണമാകുമെന്നു് മുൻകൂട്ടിക്കാണുന്നതുകൊണ്ടും ആണു്. നീതിയ്ക്കുവേണ്ടി വാദംനടത്തുന്നതിൽ അദ്ദേഹം നിർഭയനാണു്. അദ്ദേഹം രാജസഭയിൽ രാവണനു് എതിരായി സംസാരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനെ രാവണൻ നാട്ടുകടത്തിയപ്പോൾ ഒളിച്ചും മറഞ്ഞും അല്ലാതെ നേരേ രാമന്റെ അടുക്കലേയ്ക്കു പോകുന്നതു് നീതി ധർമ്മത്തെ പാലിക്കാനും രാക്ഷസകുലത്തിനു നിശ്ശേഷനാശം സംഭവിക്കരുതെന്നുള്ള ആഗ്രഹംകൊണ്ടും ആകയാൽ അതിന്നദ്ദേഹത്തിനെ അപരാധിയാക്കരുതാത്തതാകുന്നു. അതിൽ നികൃഷ്ടമായ ഒന്നുമില്ല. അദ്ദേഹം മനുഷ്യഹൃദയത്തെക്കുറിച്ചുജ്ഞാനമുള്ളവനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉത്തമവിശ്വാസ്യതയെക്കുറിച്ചു ചോദ്യംചെയ്യാതെ രാമൻ അദ്ദേഹത്തിനേ സ്വീകരിക്കുമെന്നു് അദ്ദേഹത്തിനറിയാം. അദ്ദേഹം രാമനെപ്പോലെ ഒരു അസാധാരണ ധൈര്യമുള്ളവനല്ല. അതുകൊണ്ടു് അദ്ദേഹം ശുകസാരണന്മാരെ നിഗ്രഹിക്കണമെന്നു ഉപദേശിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം രാക്ഷസന്മാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഒരു പരിഷ്കൃതനാവാകുന്നു. മനുഷ്യമാംസം ഭക്ഷിച്ചു ശീലിച്ചിട്ടുള്ളവരായ രാക്ഷസാധിപന്മാർക്കു ആഹാരം തയ്യാറാക്കേണ്ടതു എങ്ങനെയാണെന്നു ആശ്രമത്തിലെ പ്രധാന താപസി ചോദിച്ചതിനു് വിഭീഷണൻ അവരെ അതിൽനിന്നു വിരമിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു മറുപടി ലഭിക്കുന്നു. സിലോൺ വളരെക്കാലം മുമ്പു് നരഭുക്കുകളുടെ വാസസ്ഥലമായിരുന്നിരിക്കാം. അവിടത്തെ രാജാവു് വിഭീഷണൻ അതു നിർത്തൽ ചെയ്തിരിക്കാം.

ഫ്ലടോൽക്കച്ചെൻ:—പാണ്ഡവരിൽ ഒരുത്തന്റെ പുത്രനും ഒരർത്ഥത്തിൽ ഒരു പാണ്ഡവൻതന്നെയും ആയ

ഘടോൽക്കചൻ ഒരു രാക്ഷസനാണെന്നു പറയുന്നതു അത്ര വിഹിതമല്ലതന്നെ. ബലവാനും ഗുണവാനും ധീരനും ഭയരഹിതനും ആയ ഒരു യുവാവായി അവനെ ഭാസൻ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. അവൻ അവന്റെ അമ്മയ്ക്കു ആഹാരത്തിനായി ഒരു ബ്രാഹ്മണബാലനെ ആവശ്യപ്പെട്ടുന്നതു് "നിന്റെ അമ്മയെ നീ ഈശ്വരനെപ്പോലെ വിചാരിക്കണം" എന്ന തതോപദേശത്തെ ആസ്പദമാക്കിയാകുന്നു. അവന്റെ അമ്മ അവളുടെ ഭർത്താവായ ഭീമനെ ഒരു നോക്കുകൂടി കാണ്മാനായിട്ടുമാത്രമാണു് അങ്ങനെ ആവശ്യപ്പെട്ടതു എന്നറിയുമ്പോൾ അവനു അന്യാദൃശമായ സന്തോഷമുണ്ടാകുന്നു. ദുര്യോധനസന്നിധിയിലേയ്ക്കുള്ള അവന്റെ ദൗത്യം അവന്റെ വീര്യത്തേയും മരണഭയമില്ലായ്മയേയും പ്രകടമാക്കുന്നു. അവൻ ഒരു എടുത്തുചാട്ടസ്വഭാവക്കാരനാണു്. അതിനാൽ താൻ തന്റെ ദൂതനെന്നനില ഉപേക്ഷിച്ചേക്കാമെന്നും എന്നാലും കൗരവന്മാരോടു യുദ്ധംചെയ്യാൻ സന്നദ്ധനാണെന്നും അവൻ പറയുന്നു. തക്ക പ്രത്യുത്തരം കൊടുക്കാൻ അവനു നല്ല സാമൎത്ഥ്യമുണ്ടെന്നു, കൗരവന്മാൎക്കും രാക്ഷസസ്വഭാവമുണ്ടെന്നു് ദുശ്ശാസനൻ പറഞ്ഞതിനു് അവൻ പറയുന്ന മറുപടിയിൽനിന്നു കാണാം. അവന്റെ അച്ഛന്റെ പേരിലും പെരുമയിലും അവനു് വളരെ അഭിമാനം ഉണ്ടു. എന്തും ചെയ്തും എന്തും സഹിച്ചും അവയെ അവൻ കാത്തുരക്ഷിക്കും. അവന്റെ അച്ഛന്റെ മാഹാത്മ്യത്തെക്കുറിച്ചു അവൻ നൽകിയ വിവരണത്തെപ്പറ്റി ചോദ്യംചെയ്തതിനു് ആദ്യം ഒരു വൃക്ഷവും പിന്നീടു് ഒരു മലയുടെ കൊടുമുടിയും പറിച്ചെടുത്തു അവന്റെ അച്ഛനെ എറിയുന്നു. ആകപ്പാടെ ആൎക്കും അവനോടു സ്നേഹം തോന്നും. അതുകൊണ്ടായിരിക്കാം പക്ഷേ ഭാസൻ, കൎണ്ണനു ഇന്ദ്രൻ കൊടുത്ത ശക്തികൊണ്ടു അവനെകൊല്ലുന്ന കഥ വിട്ടുകളഞ്ഞതു്.

രാക്ഷസ സ്ത്രീകൾ

ഹിഡുംബാ:—ഈ നാടകങ്ങളിൽ അവതരിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള പ്രാധാന്യം അർഹിക്കുന്ന രാക്ഷസസ്ത്രീ ഘടോൽക്കചന്റെ അമ്മയും ഭീമന്റെ ഭാര്യയും ആയ ഹിഡുംബ മാത്രമാകുന്നു. അവളെയും ഒരു ഗുണവതിയായ രാക്ഷസിയായിട്ടാണു് കാണിച്ചിരിക്കുന്നതു്. അവൾ അവളുടെ ഭർത്താവിനെ ഗാഢമായി സ്നേഹിക്കയും അദ്ദേഹത്തിനെ വീണ്ടും കാണാൻ ഉല്കണ്ഠപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. ആ പുനസ്സംയോഗത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു മാത്രമാകുന്നു തന്റെ പാരണവീടുന്നതിനു പാണ്ഡവന്മാർ പാർക്കുന്ന ആശ്രമത്തിൽ പോയി ഒരു യുവാവിനെ പിടിച്ചു കൊണ്ടുവരാൻ അവൾ ഘടോൽക്കചനെ അയക്കുന്നതു്. അവൾക്കു നിശ്ചയമുണ്ടു് ഘടോൽക്കചൻ പിടിച്ചുകൊണ്ടുവരുന്ന യുവാവിന്റെ സ്ഥാനം ഭീമൻ സ്വീകരിക്കുമെന്നും അങ്ങനെ അദ്ദേഹം അവളുടെ അടുക്കൽ ചെല്ലുമെന്നും.

---

3. രാജാക്കന്മാരും രാജകുമാരന്മാരും.

രാജാക്കന്മാർ

വത്സരാജാവു് ഉദയനൻ:—ഉദയനനെ ഒരു ആഹ്ലാദമയനായ പാത്രമായി ഭാസൻ സൃഷ്ടിച്ചിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വഭാവം 'ഡാൺജുവാ'ന്റെയും 'കിങ്ങ് ആത്തറി'ന്റെയും 'പ്രിൻസ് ചാർമിങ്ങി'ന്റെയും സ്വഭാവങ്ങളുടെ ഒരു സമ്മിശ്രണമാകുന്നു. ഈ പാത്രത്തെ ഗ്രാമകഥാസംഹതിയിൽനിന്നെടുത്തതാണെന്നുള്ളതിനു സംശയമില്ല. പെണ്ണുങ്ങളുടെ ഓമനക്കുട്ടനും സുകുമാര കലകളിൽ മിടുക്കനും മാത്രമല്ല, ഒരു നല്ല പെണ്ണിനെ മറ്റൊരു

നല്ല പെണ്ണിനെ കാണുന്ന നിമിഷത്തിൽ മറക്കുന്ന ഒരു പൊൻകൊതിയനാം ആക്കി ഗ്രാമകഥരാജാവിനു അധികവും ഡാൺജ്ജുവാന്റെ നില സ്ഥിരീകരിച്ചിരിക്കയാണു്. ഭാസനു് മുമ്പുതന്നെ ഗ്രാമകഥ ഉദയനനേക്കൊണ്ടു വാസവദത്തയെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ രഹസ്യക്കാരിയായ വിരചിത എന്നു വിളിപ്പിച്ചു അപകടത്തിൽ ചാടിക്കുന്നുണ്ടു്. ഈമാതിരി സംഭവങ്ങളെ പാശ്ചാത്യ നോവലെഴുത്തുകാർ ഉത്താളധാരാളമായി പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു ഭാസൻ ഉദയനന്റെ ചപലവൃത്തികളിലേക്കുള്ള പ്രാവണ്യത്തേക്കാൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുരുഷോചിതവും ഉദാരവും ആയ സഹജവാസനകളെ ദൃഢീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ചുരുക്കത്തിൽ ഭാസൻ ഉദയനനിൽ 'കിങ്ങ് ആർതറി'ന്റെയും 'പ്രിൻസ് ചാമിങ്ങി'ന്റെയും സ്വഭാവങ്ങളെ കേന്ദ്രീകരിക്കയും 'ഡാൺജ്ജുവാൻ' സ്വഭാവത്തെ ലഘൂകരിക്കയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ വിരചിതാവൃത്താന്തം രസകരമായ ഒന്നായതുകൊണ്ടു വിട്ടുകളയാതെ അദ്ദേഹം സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

ഈ രണ്ടു നാടകങ്ങളിലും ഉദയനൻ നൽകുന്ന ചിത്രം ആപാദചൂഡം മനോഹരമാകുന്നു. തനിക്കു ഒരു ഭാര്യ ഉള്ളപ്പോൾ അദ്ദേഹം നിഷ്കരുണമായി മനസ്സാലെ മറ്റൊരു സ്ത്രീയെ പരിണയിച്ചു് ഒരു ബഹുഭാര്യനാകുന്നില്ല. അക്കാലത്തെ രാജാഗ്രേസരന്റെ പുത്രിയും അതിസുന്ദരിയും ആയ പത്മാവതിയെ വിവാഹം ചെയ്യുന്നതിനു ഉദയനൻ സമ്മതിക്കുന്നതിനു തന്നെയും വാസവദത്ത അഗ്നിബാധയിൽപ്പെട്ടു മരിച്ചുപോയി എന്നു് ഒരു കേൾവി പരത്തേണ്ടിവന്നു. ഈ വിഷയത്തേപ്പറ്റി നിരൂപണം ചെയ്യുമ്പോൾ നാം സദാചാരസംബന്ധമായി അക്കാലത്തെ നിഷ്കർഷക്കുറവുകളേയും നടപ്പുകളേയും

ക്രൂടിച്ചിന്തിക്കണം. സംസ്കൃതനാടകകാരന്മാർ എപ്പോഴും രാജാക്കന്മാരെ ബഹുഭാര്യന്മാരായി കല്പനം ചെയ്യുന്നു. ശാകുന്തളത്തിലെ നായകനായ ദുഷ്ഷന്തനും അദ്ദേഹം ശകുന്തളയെ പ്രണയിക്കാൻ തുടങ്ങുമ്പോഴും അവളെ വിവാഹം കഴിക്കുമ്പോഴും ഭൂരികളത്രസംഗ്രഹം ഉണ്ടു്. കണ്വമഹർഷി 'മരുവുക സഖിയേപ്പോൽ സപത്നീജനത്തിൽ' എന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു ഉപദേശിക്ക കൂടി ചെയ്യുന്നു. ഈ അഭിപ്രായം ആധുനിക ശ്രോതാക്കൾക്കു് അരുചികരവും നാടകത്തിന്റെ ഭംഗിക്കു ഹാനികരവും ആകുന്നു. അക്കാലത്തു് മററു രാജ്യങ്ങളിൽ ഇതിലും ദുഷിച്ച അവസ്ഥകൾ നടപ്പിലിരുന്നിരുന്നു എന്നു് എനിക്കു പറയാൻ കഴിയും. "വിജ്ഞാനി" സോളമന്റെ കളത്രസംഗ്രഹം അനേകശതമായിരുന്നു. അതിനുപുറമേ വെപ്പാട്ടികളും. സോളമൻ ഭരിച്ചിരുന്നതു വത്സരാജ്യത്തെക്കാൾ ഒരു ചെറിയ രാജ്യമായിരുന്നുതാനും. എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബഹുഭാര്യതയേയാകട്ടെ മററു പ്രവൃത്തികളെയാകട്ടെ പഴിച്ചു് ബൈബിളിൽ പഴയ നിയമത്തിലും പുതിയ നിയമത്തിലും ഒരു വാക്കുപോലും ഇല്ല. സിദ്ധാന്തപരമായ ആക്ഷേപം യാതൊന്നും ഇല്ലെങ്കിലും മനുഷ്യസ്വഭാവപരിജ്ഞാനമുള്ള ഭാസൻ വാസവദത്ത ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നുള്ള അറിവോടെ ഉദയനൻ പത്മാവതിയേ വിവാഹം കഴിക്കുന്നതായാൽ ഉദയനനു വാസവദത്തയോടു മോഹനകഥകളിൽ(റൊമന്റിക്) പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നതുപോലെയുള്ള പ്രേമബന്ധത്തിനു എന്തോ ഒരു കുറവു വരുമെന്നു കരുതുന്നു.

ഭാസനാടകങ്ങളിൽ ഉദയനൻ പത്മാവതിയ്ക്കു ഉപകാരശീലനും രസികനും ആയ ഒരു ഭർത്താവാണു്. എങ്കിലും പ്രധാനമായി അദ്ദേഹം വാസവദത്തയേ സംബന്ധിച്ചടത്തോളം ഈ ഗുണങ്ങൾക്കു പുറമേ ഒരു ഉള്ളഴിഞ്ഞ

നല്ല പെണ്ണിനെ കാണുന്ന നിമിഷത്തിൽ മറക്കുന്ന ഒരു പെൺകോഴിയനാം ആക്കി ഗ്രാമകഥാരാജാവിനു അധികവും ഡാൺജ്ജുവാന്റെ നില സ്ഥിരീകരിച്ചിരിക്കയാണു്. ഭാസനു് മുമ്പുതന്നെ ഗ്രാമകഥ ഉദയനനേക്കൊണ്ടു വാസവദത്തയെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ രഹസ്യക്കാരിയായ വിരചിത എന്നു വിളിപ്പിച്ചു അപകടത്തിൽ ചാടിക്കുന്നുണ്ടു്. ഈമാതിരി സംഭവങ്ങളെ പാശ്ചാത്യ നോവലെഴുത്തുകാർ ഉത്താളുധാരാളമായി പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു ഭാസൻ ഉദയനന്റെ ചപലവൃത്തികളിലേക്കുള്ള പ്രാവണ്യം തക്കാം അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുരുഷോചിതവും ഉദാരവും ആയ സഹജവാസനകളെ ദൃഢീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ചുരുക്കത്തിൽ ഭാസൻ ഉദയനനിൽ 'കിങ്ങ്' ആർതറി'ന്റെയും 'പ്രിൻസ് ചാമിങ്ങി'ന്റെയും സ്വഭാവങ്ങളെ കേന്ദ്രീകരിക്കയും 'ഡാൺജ്ജുവാൻ' സ്വഭാവത്തെ ലഘൂകരിക്കയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ വിരചിതാവൃത്താന്തം രസകരമായ ഒന്നായതുകൊണ്ടു വിട്ടുകളായാതെ അദ്ദേഹം സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

ഈ രണ്ടു നാടകങ്ങളിലും ഉദയനൻ നൽകുന്ന ചിത്രം ആപാദചൂഡം മനോഹരമാകുന്നു. തനിക്കു ഒരു ഭാര്യ ഉള്ളപ്പോൾ അദ്ദേഹം നിഷ്കരുണമായി മനസ്സാലെ മറെറാരു സ്ത്രീയെ പരിണയിച്ചു് ഒരു ബഹുഭാര്യനാകുന്നില്ല. അക്കാലത്തെ രാജാഗ്രേസരന്റെ പുത്രിയും അതിസുന്ദരിയും ആയ പത്മാവതിയെ വിവാഹം ചെയ്യുന്നതിനു ഉദയനൻ സമ്മതിക്കുന്നതിനു തന്നെയും വാസവദത്ത അഗ്നിബാധയിൽപ്പെട്ടു മരിച്ചുപോയി എന്നു് ഒരു കേൾവി പരത്തേണ്ടിവന്നു. ഈ വിഷയത്തെപ്പറ്റി നിരൂപണം ചെയ്യുമ്പോൾ നാം സദാചാരസംബന്ധമായി അക്കാലത്തെ നിഷ്കർഷക്കുറവുകളേയും നടപ്പുകളേയും

കൂടിച്ചിന്തിക്കണം. സംസ്കൃതനാടകകാരന്മാർ എപ്പൊഴും രാജാക്കന്മാരെ ബഹുഭാര്യന്മാരായി കല്പനം ചെയ്യുന്നു. ശാകുന്തളത്തിലെ നായകനായ ദുഷ്ഷന്തനും അദ്ദേഹം ശകുന്തളയെ പ്രണയിക്കാൻ തുടങ്ങുമ്പോഴും അവളെ വിവാഹം കഴിക്കുമ്പോഴും ഭൂരികളത്രസംഗ്രഹം ഉണ്ട്. കണ്വമഹർഷി 'മരുവുക സഖിയേപ്പോൽ സപത്നീജനത്തിൽ' എന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു ഉപദേശിക്ക കൂടി ചെയ്യുന്നു. ഈ അഭിപ്രായം ആധുനിക ശ്രോതാക്കൾക്ക് അരുചികരവും നാടകത്തിന്റെ ഭംഗിക്കു ഹാനികരവും ആകുന്നു. അക്കാലത്തു് മററു രാജ്യങ്ങളിൽ ഇതിലും ദുഷിച്ച അവസ്ഥകൾ നടപ്പിലിരുന്നിരുന്നു എന്നു് എനിക്കു പറയാൻ കഴിയും. "വിജ്ഞാനി" സോളമന്റെ കളത്രസംഗ്രഹം അനേകശതമായിരുന്നു. അതിനപ്പുറമേ വെപ്പാട്ടികളും. സോളമൻ ഭരിച്ചിരുന്നതു വത്സരാജ്യത്തേക്കാൾ ഒരു ചെറിയ രാജ്യമായിരുന്നുതാനും. എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബഹുഭാര്യതയേയാകട്ടെ മററു പ്രവണതകളെയാകട്ടെ പഴിച്ചു് ബൈബിളിൽ പഴയ നിയമത്തിലും പുതിയ നിയമത്തിലും ഒരു വാക്കുപോലും ഇല്ല. സിദ്ധാന്തപരമായ ആക്ഷേപം യാതൊന്നും ഇല്ലെങ്കിലും മനുഷ്യസ്വഭാവപരിജ്ഞാനമുള്ള ഭാസൻ വാസവദത്ത ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നുള്ള അറിവോടെ ഉദയനൻ പത്മാവതിയേ വിവാഹം കഴിക്കുന്നതായാൽ ഉദയനനു വാസവദത്തയോടു മോഹനകഥകളിൽ(റൊമന്റിക്) പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നതു പോലെയുള്ള പ്രേമബന്ധത്തിനു എന്തോ ഒരു കുറവു വരുമെന്നു കരുതുന്നു.

ഭാസനാടകങ്ങളിൽ ഉദയനൻ പത്മാവതിയ്ക്കു ഉപകാരശീലനും രസികനും ആയ ഒരു ഭർത്താവാണു്. എങ്കിലും പ്രധാനമായി അദ്ദേഹം വാസവദത്തയേ സംബന്ധിച്ചടത്തോളം ഈ ഗുണങ്ങൾക്കു പുറമേ ഒരു ഉള്ളഴിഞ്ഞ

കാമുകൻകൂടിയാകുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തം ഒന്നാമങ്കത്തിൽ ബ്രഹ്മചാരി എത്രയും പ്രസ്ഫുടമായി വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്ന പ്രകാരമുള്ള വാസവദത്തയുടെ സാങ്കല്പികമായ മരണത്തിൽ ഉദയനന്റെ ഉഗ്രദുഃഖം, ഇതു സത്യമെന്നു കാണിക്കുന്നു.

"ഇത്രത്തോളം ആത്മാർത്ഥമായ വാത്സല്യത്തോടു കൂടിയ പ്രേമത്തിനു പാത്രമായ സ്ത്രീ ധന്യയാകുന്നു. അവൾ അഗ്നിബാധയിൽ അകപ്പെട്ടു ദഹിച്ചു മരിച്ചു വേർപെട്ടുപോയെങ്കിലും അവളുടെ ഭർത്താവിന്റെ സ്നേഹത്തിൽ ജീവിക്കുന്നു" എന്നാണല്ലോ ബ്രഹ്മചാരി പറയുന്നതു്.

ഉദയനൻ ദുഃഖിച്ചു താഴെ വീഴുകയും അവിടെ കിടന്നുരുളുകയും പെട്ടെന്നെണീച്ചു, എന്റെ വാസവദത്തെ, അവന്തി രാജപുത്രി, എന്റെ ഹൃദയവല്ലഭേ, എന്റെ പ്രിയശിഷ്യേ, എന്നെല്ലാം അസഹ്യവേദനയോടെ വിളിച്ചുകരയുകയുംചെയ്യുന്നതു നാടകം വായിച്ചു കഴിഞ്ഞാലും നമ്മുടെ മനസ്സിൽനിന്നു മാഞ്ഞുപോകുന്നതല്ല.

"നല്ലൾത്തുടിപ്പുടയ രാഗമൊഴിച്ചുതള്ളാ
വല്ലേ, പ്രിയസ്മരണയിൽ പുതുതായ്ത്തഴയ്ക്കും
കണ്ണീർ ചൊരിഞ്ഞു കടമാകവെവീട്ടിയാലെ
തിണ്ണെന്നകന്നഴൽ മനസ്സു തെളിഞ്ഞു കിട്ടൂ."

എന്നു് ഉദയനനോടുകൂടി നമുക്കും പറയാം. വാസവദത്ത മരിച്ചുപോയി എന്നു കേൾവിമാത്രത്താൽ ഉദയനൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വീണ ഘോഷവതിയെക്കുറിച്ചുപോലും ഉദാസീനനായിത്തീരുകയും അദ്ദേഹം നർമ്മദാനദീതീരത്തു ഉപേക്ഷിക്കയോ ചെയ്യുന്നു. ആ വിധത്തിലുള്ളതത്രെ വാസവദത്തയോടുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രണയം.

വാസവദത്തയേയും പത്മാവതിയേയും കുറിച്ചുള്ള ഉദയനന്റെ പ്രസിദ്ധമായ താരതമ്യനിരൂപണം എന്തെന്നേയ്ക്കുമുള്ള ഒരു സത്യമാകുന്നു. ചിലർ സ്ഫഷ്ടമായ ഒരു കാരണവുംകൂടാതെ ഹൃദയത്തെ അധീനപ്പെടുത്തുന്നു. മററു ചിലർ മാനസികമായ ഗുണഗ്രാഹിതയെ കൈവശപ്പെടുത്തുകമാത്രം ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ഉദയനന് പത്മാവതിയോടു ഒരു പ്രത്യേകതരത്തിലുള്ള പുരുഷോചിതമായ ആദരവും ആർദ്രതയും തോന്നുന്നു. അതു് അദ്ദേഹത്തിനേ ബഹുമാനാർഹനാക്കുന്നു. കാശപ്പൂവിന്റെ പരാഗം വീണതുകൊണ്ടാണു് തന്റെ കണ്ണുകളിൽ വെള്ളം വന്നതു എന്നു് അദ്ദേഹം പച്ചക്കള്ളം പറയുന്നതു് പത്മാവതിയുടെ ചിത്തവൃത്തികൾക്കു വല്ലായ്മവരുത്തരുതെന്നുള്ള ഔത്സുക്യംകൊണ്ടാകുന്നു.

എന്തൊക്കെയായാലും ഉദയനൻ ഒരു വനിതാസക്തനല്ല. അദ്ദേഹത്തിനു യുദ്ധംചെയ്യാൻ കഴിയും. ഒരു ക്ഷത്രിയനെപ്പോലെ യുദ്ധം ചെയ്യാൻ കഴിയും. അദ്ദേഹം ധീരരിൽ ധീരനാണു്. കൃത്രിമഗജക്കെണിയിൽ അകപ്പെട്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം പിറകോട്ടോടാൻ ശ്രമിക്കുന്നില്ല. നേരെമറിച്ചു ശത്രുസേനാവ്യൂഹത്തിൽ പാഞ്ഞുകയറി മുറിവേററു താഴെ വീഴുന്നതുവരെ അദ്ദേഹം യുദ്ധംചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹം മൂർച്ഛിച്ചു വീണുകിടക്കുകയാണു് എങ്കിൽപോലും അദ്ദേഹത്തിനു ബോധംവീഴുന്നതായി കണ്ടക്ഷണത്തിൽപോലും ഭടന്മാർ സ്വസ്ഥാനം ഉപേക്ഷിച്ചു നാലുദിക്കിലേക്കും ഓടുന്നു. അസംഖ്യം ശത്രുഭടന്മാർക്കു് ആ ഒരു ആളിനേക്കുറിച്ചുള്ള ഭയം അപ്രകാരമാണു്. ഏതാനും കാലാൾപടയാളികളെമാത്രം കൂട്ടികൊണ്ടു അദ്ദേഹം ആ കൊമ്പനാനയെ പിടിക്കാൻ പോകുന്നതും അദ്ദേഹത്തിന്റെ

ധൈര്യത്തിന്ന തെളിവാകുന്നു. സമുദ്രഗൃഹത്തിൽവെച്ച് അതിനുള്ളിൽ കടക്കരുതെന്ന വിദൂഷകൻ പറഞ്ഞിട്ടും അദ്ദേഹം ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു അതിനകത്തു ഓടിക്കേറി ച്ചെന്ന പരിശോധിച്ച് ആ സാധനം കാററുതട്ടി ഇളകുന്ന ഒരു പൂമാലയാണെന്ന കണ്ടുപിടിക്കയും വിദൂഷകനെയിട്ടു കളിയാക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഒരു ഇൻഡ്യൻ മൂക്കൻപാമ്പിനും മരണത്തിനും തമ്മിൽ ഒരു ക്ഷൌരക്കത്തിയുടെ വായ്ക്കുലക്കനത്തിന്റെ അന്തരമേ ഉള്ളു. അങ്ങനെയുള്ള ഒരു പാമ്പായിരിക്കുമെന്ന വിചാരിക്കാവുന്നനിലയിൽ ആ സാധനത്തിന്റെ നേരെ സംശയംകൂടാതെ ഓടിച്ചെല്ലുന്ന ആൾ ഒരു നല്ല ധീരനായിരിക്കുമല്ലൊ.

അദ്ദേഹത്തിന്റെ മറ്റൊരു വലിയ യോഗ്യത, കളികളിലും വേട്ടയിലും പൊതുവേ സാഹസപ്രവൃത്തികളിലും ഉള്ള ആസക്തിവിശേഷം ആകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന് ശക്തിയും സത്വവും ഉള്ള പേരുകേട്ട കാട്ടുകൊമ്പനാനകളെ തനിച്ചുപോയി പിടിക്കുക ഒരു രസകരമായ വിനോദമാകുന്നു. അദ്ദേഹം നായാട്ടിന്നു കാട്ടുജന്തുക്കളെ ഓടിച്ചുകൊടുക്കുന്ന മരുന്നുകൊടുത്തു മയക്കിയ നരികളേയൊ ഇണക്കിയ ആനകളെയൊ അല്ല. അദ്ദേഹം ഏററവും വന്യങ്ങളായ ഗജങ്ങളെയും വ്യാഘ്രങ്ങളേയും വേട്ടയ്ക്കു കിട്ടുന്നതിന്ന വിന്ധ്യപർവ്വതനിരകളിലുള്ള വൻകാട്ടുകൾക്കുള്ളിൽ പ്രവേശിക്കയും തനിച്ചേ പോകയുള്ളു എന്ന നിർബ്ബന്ധം പിടിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അപ്പോഴപ്പോൾ വേണ്ട ഉപായങ്ങൾ തോന്നുന്നവനും നല്ല സഹനശക്തിയും ധൈര്യവും ബലവും മിടുക്കും ഉള്ളവനും ആയ ഒരാളെ അതു ചെയ്കയുള്ളു. അദ്ദേഹത്തിന് കീഴിലുള്ളവരും പരിജനങ്ങളും ഉൾപ്പടെ എല്ലാവരോടും ദാക്ഷിണ്യവും സ്നേഹവും

ഉണ്ട്. അവൎക്ക് അദ്ദേഹം ലോഭംകൂടാതെ പ്രശംസ നൽകുന്നു. യൗഗന്ധരായണനെക്കുറിച്ച് ഉദയനൻ പറയുന്ന മഹാൎഹമായ വചനങ്ങൾ ആ മന്ത്രി അനുഭവിച്ച എല്ലാ ദുരിതങ്ങൾക്കും അദ്ദേഹത്തിനു തൃപ്തി നൽകുന്ന പാരിതോഷികങ്ങളാകുന്നു. ഉദയനനു് വാസവദത്തയോടുള്ള പ്രേമവിഷയം ഞാൻ വേണ്ടടത്തോളം പ്രതിപാദിച്ചുകഴിഞ്ഞു. അതിനെക്കുറിച്ചു ഇനിയും പറയേണ്ട ആവശ്യമില്ലല്ലോ. മഹാസേനരാജാവിനോടും അംഗാരവതിരാജ്ഞിയോടും അദ്ദേഹത്തിനുള്ള സ്നേഹവും ആ പ്രേമത്തിനു സാക്ഷ്യം വഹിക്കുന്നുണ്ട്. വസന്തകൻ ആ രഹസ്യാലോചനകൾ അറിഞ്ഞിട്ടുണ്ടെന്നു കേട്ടപ്പോൾ "എന്തൊരു കള്ളനാണു വസന്തൻ!" എന്നു് നേരമ്പോക്കു പറഞ്ഞു തള്ളുന്നു. ആ കൃത്രിമഗജത്തെ കൈകാൎയ്യം ചെയ്യാൻ അദ്ദേഹം കൂടെ കൊണ്ടുപോയ ഇരുപതു ഭടന്മാൎക്കു ഹംസകനൊഴികെ മറെറല്ലാവരും ഒന്നൊഴിയാതെ നശിക്കുന്നു. മനോധൎമ്മമില്ലാത്ത ഒരു സേനാനായകൻ തന്റെ ആളുകളോടു ചെയ്യുന്നതുപോലെയല്ല ഉദയനൻ അൎത്ഥിക്കുന്നതു് എന്നുള്ളതും ഗണനാൎഹമാകുന്നു. അദ്ദേഹം ഓരോ ഭടനേയും അവന്റെ കുടുംബപ്പേരും പേരും വിളിച്ചു അവനോടു, ഒരു ആൾ മറെറാരാളോടു പറയുന്നതുപോലെ സാധാരണരീതിയിൽ സംസാരിക്കുന്നു.

ആൎയ്യന്മാർ ഏൎപ്പെടുത്തിയിട്ടുള്ള നിയമങ്ങളോടു അദ്ദേഹത്തിനു വലിയ ബഹുമാനമാണു്. അദ്ദേഹം അവയെ ഒരിക്കലും ലംഘിക്കുന്നില്ല. ആവന്തിക വാസവദത്തയാണെന്നു സംശയിക്കുന്നതിനു് ബലവത്തരങ്ങളായ കാരണങ്ങൾ ഉണ്ടെങ്കിലും അവൾ വാസവദത്ത തന്നെയാണെന്നു നല്ല ഉറപ്പുകിട്ടുന്നതുവരെ ആവന്തികയെ അദ്ദേഹം നോക്കുകപോലും ചെയ്യുന്നില്ല.

ആൎയ്യ രാജാക്കന്മാരെ എല്ലാവരെയുംപോലെ അദ്ദേഹവും ആൎയ്യന്മാരുടെ മഹിമയേറിയ പിതൃസ്വത്തായ വേദങ്ങളുടെ സംരക്ഷകനാകുന്നു. അദ്ദേഹം ലാവണകത്തെ ഒരു വേദാധ്യയനകേന്ദ്രമാക്കുന്നു. അവിടത്തെ ശിക്ഷണത്തിന്റെ മാഹാത്മ്യത്താൽ വിദേശങ്ങളിൽ നിന്നുകൂടി വിദ്യാൎത്ഥികൾ അദ്ധ്യയനത്തിനു വന്നുകൂടുന്നു. ഇക്കാലത്തു സംസ്കൃതഭാഷയിൽ വാദമത്സരങ്ങൾക്കു ഒരു ചെറു രാജ്യമായ പുതുക്കോട്ടയ്ക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള കീൎത്തി വിചാരിച്ചാൽ വത്സരാജ്യത്തിന്റെ ഈ അവകാശത്തെ വിശ്വസിക്കണം.

അദ്ദേഹം സുകുമാരകലകളിലും അഭിനിവേശമുള്ളവനാകുന്നു. താൻ വീണവായിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന തന്റെ രൂപം തന്റെ സാമ്രാജ്യത്തിലെ നാണയങ്ങളിൽ അടിക്കാൻ ഇച്ഛപ്പെട്ടന്ന സമുദ്രഗുപ്തചക്രവൎത്തിയെപ്പോലെ വത്സരാജാവും വീണവായനയിൽ വിദഗ്ദ്ധനാകുന്നു. കാട്ടുജന്തുക്കളുടെ ഹൃദയങ്ങളെ തന്റെ ഗാനങ്ങളാൽ ഇളക്കാൻ കഴിയുന്ന ടാർസേനയും ഓടക്കുഴലൂതി പശുക്കളെ ലയിപ്പിക്കുന്ന കൃഷ്ണനേയുംപോലെ വത്സരാജാവിനു വീണവായിച്ചു കാട്ടാനകളെ മയക്കാൻ കഴിയുന്നു. മാരകരശ്മികൾ കൊല്ലാനും വിഷവായുവിനു പാടെ നശിപ്പിക്കാനും ബോംബുകൾക്കു് എല്ലാം തവിട്ടുപൊടിയാക്കാനും ശക്തിയുണ്ടെന്നു വിശ്വസിക്കയും മേല്പറഞ്ഞ ശക്തികളെ അവിശ്വസിക്കയും ചെയ്യുന്നതു സാഹസമാകുന്നു. ഉദയനനു തന്റെ വീണയോടു വാത്സല്യത്തിനും വാസവദത്തയോടുള്ള പ്രേമത്തിനും തമ്മിൽ അണുമാത്രവ്യത്യാസമേ ഉള്ളു. വീണയുടെ തന്ത്രികൾ പൊട്ടിയതായി കാണുന്ന നിമിഷത്തിൽ അദ്ദേഹം അതു നന്നാക്കാൻ അതിവിദഗ്ദ്ധനായ ഒരു ശില്പിക്കു അയച്ചുകൊടുക്കുന്നു. ബധിരതാവസ്ഥ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബധിരതയിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രിയാനോ

എത്രത്തോളം കാൎയ്യമായിരുന്നുവോ വത്സരാജാവിന് അദ്ദേഹത്തിന്റെ വീണ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദുരിതകാലത്തു അത്രത്തോളം കാൎയ്യമായിരുന്നു. വലിയ തത്വജ്ഞന്മാർ അവരുടെ ചിന്തകളെയും വലിയ യോദ്ധാക്കൾ അവരുടെ വിജയങ്ങളേയും എന്നപോലെ വലിയ കലാപ്രേമികൾ അവരുടെ ഉപകരണങ്ങളെ സ്നേഹിക്കുന്നു.

വത്സരാജാവു് ഒരു മനുഷ്യനാണു്. അല്ലാതെ മററു പല രാജാക്കന്മാരെയുംപോലെ ഒരു പാവയൊ കളിപ്പാട്ട മോ അല്ല. വിദൂഷകനുമായിട്ടുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭാഷണം മനുഷ്യൻ മനുഷ്യനോടെന്നപോലെ സ്വാഭാവികമായ രീതിയിലാകുന്നു. അല്ലാതെ, അതിൽ സാധാരണയായി രാജാക്കന്മാരുടെ സംഭാഷണങ്ങളിൽ കാണുന്ന പ്രത്യേക സമ്പ്രദായങ്ങൾ അശേഷം ഇല്ല. അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വന്തം വാക്കുകളാണു സംസാരിക്കുന്നതെന്നും മററൊരുവന്റെ വാക്കുകൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വായിൽ ഇട്ടുകൊടുക്കുന്നതല്ലെന്നും വ്യക്തമാണു്. അദ്ദേഹം വിദൂഷകനേക്കൊണ്ടു കഥകൾ പറയിച്ചു കേൾക്കുകയും നഗരങ്ങളേയും രാജാക്കന്മാരെയും കുറിച്ചു അയാൾ പറയുന്നതിൽ വരുന്ന തെററുകളെ തിരുത്തികൊടുക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അദ്ദേഹത്തിനു പുഷ്പങ്ങളും പ്രകൃതിസൗന്ദൎയ്യവിലാസവും വളരെ ഇഷ്ടമാണു്. ജീവനുള്ള സകലത്തോടും അദ്ദേഹത്തിനു് അനുകമ്പയുണ്ടു്. ഭൃംഗകാമുകരോടുപോലും അനുഭാവം തിളച്ചുപൊങ്ങുന്ന ഒരു അന്യാദൃശസ്നേഹം പ്രസരിക്കുന്ന ഒരു ശ്ലോകം ഉണ്ടു്. അതു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഈ സ്വഭാവത്തെ ആവിഷ്കരിക്കുന്നു. വെള്ളരിപ്പക്ഷികൾ പറന്നുപോകുന്നതിനേക്കുറിച്ചുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ

വർണ്ണന ഹൃദയസ്പൃക്കാകുന്നു. വാസവദത്തയെ വിചാരിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടാകുന്ന കണ്ണുനീർ യഥാർത്ഥകണ്ണുനീർതന്നെയാകുന്നു. അല്ലാതെ നാടകരംഗങ്ങളിൽ ഒഴുകുന്ന കണ്ണുനീരല്ല.

മനുഷ്യഹൃദയജ്ഞാനം അദ്ദേഹത്തിനു നല്ലവണ്ണം ഉണ്ടു്. വാസവദത്തയുടേയും പത്മാവതിയുടേയും സ്വഭാവങ്ങളെ അദ്ദേഹം നല്ലവണ്ണം പൃഥക്കരിക്കുന്നു. ആ രണ്ടു പേരിലാരെയാണു് വിദൂഷകൻ ബോധിച്ചതെന്നു അയാളെക്കൊണ്ടു പറയിക്കാൻ അദ്ദേഹം അയാളെ ബലാല്ക്കാരത്താൽ ഭയപ്പെടുത്തുന്നു. എന്നാൽ ആ മാർഗ്ഗം വിഫലമാണെന്നു് ഉടനേ മനസ്സിലാക്കി, സ്നേഹബന്ധത്തെ വിചാരിച്ചു പറയാൻ അയാളോടു് അപേക്ഷിക്കുന്നു. ലോകത്തിൽ വലിയ ധർമ്മശീലരും ദാക്ഷിണ്യവാന്മാരും ആയ ആളുകളെകണ്ടെത്താൻ എളുപ്പമാണു്. എന്നാൽ അങ്ങനെയുള്ള ആളുകളെ അറിയുന്നവരെ കണ്ടുകിട്ടാൻ പ്രയാസമാണു എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ വാക്കു ഏതു കാലത്തേയ്ക്കും ഉള്ള ഒരു പരമാർത്ഥമാകുന്നു. പത്മാവതി ലതാഗൃഹത്തിൽനിന്നു അപ്പോൾ പോയതേ ഉള്ളൂ എന്നു അവൾ ഇരുന്നിരുന്ന സ്ഥലത്തേ ചൂടുകൊണ്ടു ഊഹിക്കുന്നതും, കിടക്കയ്ക്കു ചുളുക്കം തലയണയ്ക്കു താഴ്ചയും വിരിപ്പിനു ഉടവും വന്നിട്ടില്ലാത്തതിനാലും തലവേദനയ്ക്കുള്ള മരുന്നുകളുടെ ലാഞ്ഛനംപോലും എങ്ങും കാണായ്കയാലും രോഗിണിയുടെ ദൃഷ്ടികളെ വ്യതിചലിപ്പിച്ചു സുഖംകൊടുക്കുന്നതിനു അവിടെ ഒന്നും വച്ചിട്ടില്ലാത്തതുകൊണ്ടും ഒരു ദീനക്കാരി അത്രവേഗം കിടപ്പുവിട്ടു എണീച്ചുപോവുക അസംഭവ്യമായതുകൊണ്ടും പത്മാവതി സമുദ്രഗൃഹത്തിൽ

ചെന്നിട്ടേ ഇല്ല എന്ന നിഗമനത്തിൽ എത്തിച്ചേരുന്നതും, ഝടിതിയിലും ശരിയായും അനുമാനം ചെയ്യാനുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ സാമർത്ഥ്യാതിശയത്തെ കാണിക്കുന്നു.

സ്നേഹിക്കുകമാത്രമല്ല പകരം സ്നേഹിക്കപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്ന ഒരു ദേഹമാണ് അദ്ദേഹം. അദ്ദേഹം തിരിയെ വരാൻ അമ്മമാരെഞ്ഞി ഉല്ക്കണ്ഠപ്പെടുന്നു. യൗഗന്ധരായണനും രുമണ്വാനും വിദൂഷകനും അദ്ദേഹത്തിനെ തടവിൽ നിന്നു മോചിപ്പിക്കുന്നതിനായി വിചാരിക്കാൻകൂടി വയ്യാത്ത ധീരപ്രവൃത്തികൾ ചെയ്യുന്നു. വാസവദത്ത അദ്ദേഹത്തിനോടുള്ള പ്രണയാതിരേകംകൊണ്ട് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ക്ഷേമത്തിനുവേണ്ടി അവളുടെ ആ ഭർത്താവ് മറ്റൊരുത്തിയെ വിവാഹംചെയ്യാൻ അനുവദിച്ചു് ഒരു സ്ത്രീയ്ക്കു് ചെയ്യാവുന്നതിൽ ഏററവും വലിയ ത്യാഗം അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. പത്മാവതിയും അദ്ദേഹത്തിനെ പ്രണയിക്കയും അദ്ദേഹത്തിനു വാസവദത്തയോടുള്ള അധികപ്രണയത്തെ തടയാതെ സമ്മതിച്ചുകൊടുക്കയും ചെയ്യുന്നു. കൊട്ടാരത്തിൽ ആകസ്മികമായി വന്നുചേന്ന ഒരു അപരിചിതൻപോലും തന്റെ കൈയിൽ കിട്ടിയ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വീണ അദ്ദേഹത്തിനു തിരിച്ചുകൊടുക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനോടു അത്യന്തം കഠിനമായ ശത്രുത കരുതിയിരുന്ന മഹാസേന മഹാരാജാവ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധീരതയേയും മററു യോഗ്യതകളേയും കുറിച്ചു കേട്ടപ്പോൾ ആ ശത്രുതയെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. കാരാധ്യക്ഷൻ ശിവകൻപോലും തടവുമുറിയിൽനിന്നു പുറത്തു പോകാൻ അനുവദിക്കുന്നു. ഈ സ്വാതന്ത്ര്യം നിയമം അനുവദിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും, അന്നും ഇന്നും കാരാദ്ധ്യക്ഷന്മാർ പ്രയോഗിക്കാറുണ്ട്.

"സ്നേഹിക്കുന്നവനേ എല്ലാവരും സ്നേഹിക്കും" എന്നു് പാശ്ചാത്യരാജ്യങ്ങളിൽ ഒരു പഴമൊഴിയുണ്ടു്. ഉദയനൻ

അതിന്നു ഒത്ത ഒരു ഉത്തമ ദൃഷ്ടാന്തമാകുന്നു. രാജ്യഭരണ കാൎയ്യങ്ങളിൽ ഉദാസീനനും മൃഗയാദിവിനോദങ്ങൾ അധികം ഇഷ്ടപ്പെടുന്നവനും യുക്തിയുക്തമായ മന്ത്രങ്ങളെ അവഗണിക്കുന്നവനും ആണെങ്കിലും അദ്ദേഹം ഭാരതീയരുടെ എല്ലാം പ്രീതിഭാജനമാണു്. അദ്ദേഹം സകല ജനങ്ങളുടേയും പ്രീതി ഭാജനമായിരിക്കുമെന്നു എനിക്കു നിശ്ചയമുണ്ടു്. ഈ രണ്ടു നാടകങ്ങൾക്കു പുറമേ അദ്ദേഹത്തിനെ നായകനാക്കി അനേകം നാടകങ്ങൾ രചിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. രത്നാവലി, പ്രിയദൎശിക, വത്സരാജചരിതം, ഉന്മാദവാസവദത്തം എന്നിവ അവയിൽ ചിലതാകുന്നു. വിദൂരദേശമായ കേരളത്തിൽ വത്സരാജാവായ ഉദയനന്റെ പേരിനെ അനുഗമിച്ചു്, ജനങ്ങളുടെ ഇടയിൽ ഏററവും പ്രചാരമുള്ള അനേകം നാടൻ പാട്ടുകളിലേ നായകനായി ഒരു ഉദയനൻ ഉണ്ടു്. തച്ചോളി ഒതേനൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആയുധാഭ്യാസങ്ങളാലും കാമുകവിലാസവിജയങ്ങളാലും വത്സരാജാവിന്റെ ഒരു കേരളരൂപമാകുന്നു. എന്നാൽ ആ പാത്രത്തിനു കേരളത്തിലെ നിലപാട്ടുകാൎക്കു അനുയോജ്യങ്ങളായ അനേകം മാററങ്ങൾ വരുത്തിയിട്ടുണ്ടു്. ഒരു മഹാനു് മാത്രമേ ആ വിധമുള്ള അനുമോദനം നൽകപ്പെടുകയുള്ളു.

പ്രദ്യോതൻ (മഹാസേനൻ):—പ്രദ്യോതമഹാസേനൻ വത്സരാജാവായ ഉദയനനിൽനിന്നു വളരെ വ്യത്യാസപ്പെട്ട മാതൃകയിലുള്ള ഒരു രാജാവാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു് ആഡംബരങ്ങൾ വേണം, അടിമകൾ വേണം. അയൽ രാജാക്കന്മാർ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കുതിരകളുടെ കുളമ്പടിയിലുള്ള പൊടി അവരുടെ കിരീടങ്ങളിലും ശിരസ്സുകളിലും ധരിക്കണം. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കല്പനകളെ കാററുമുഴുവൻ ചുട്ടു

ചാമ്പലാക്കുന്ന കാട്ടുതീപോലെ നടത്തണം. ഇതുപോലെ യൊന്നുമല്ലല്ലൊ എല്ലാവരോടും സ്നേഹമുള്ള ഉദയനൻ. വളരെ സമർത്ഥനായ യൗഗന്ധരായണനുപോലും ഉദയനനെ നിയന്ത്രിക്കാൻ കഴിയാതിരിക്കയും അദ്ദേഹത്തിനെ ക്കൊണ്ടു പത്മാവതിയെ വിവാഹംകഴിക്കാൻ സമ്മതിപ്പിക്കുന്നതിന് സൂത്രംപ്രയോഗിച്ചു വാസവദത്ത മരിച്ചു പോയെന്നു വിശ്വസിപ്പിക്കേണ്ടിവരുകയും ചെയ്യുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ മഹാസേനൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രധാന മന്ത്രി ഭരതരോഹകനെ ഭയപ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ മന്ത്രിമാരുടെ നിർബന്ധത്താലും മിക്കവാറും രാഷ്ട്രീയോദ്ദേശങ്ങളോടുകൂടിയും ആയിരിക്കണം അദ്ദേഹം പതിനാറു രാജകുമാരിമാരെ വേട്ടതു്. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം രണ്ടാം അങ്കത്തിൽ, ഉദയനനോടു ദയാപൂർവ്വം പെരുമാറുന്നതു് മന്ത്രി ഭരതരോഹകനു ഇഷ്ടമല്ലെന്നും മന്ത്രിയെ തന്റെ അഭിപ്രായത്തോടു യോജിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു വരണമെന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. എന്നാൽ ഇങ്ങനെയുള്ള കാര്യങ്ങളിൽ സാധാരണയായി സംഭവിച്ചുകാണുന്നതുപോലെ ഭരതരോഹകൻ മഹാസേനനെ സ്വപക്ഷത്തിൽ കൊണ്ടുവരുകയാണു് ചെയ്യുന്നതു്. മൂന്നാംഅങ്കത്തിൽ ഉദയനൻ വീണ്ടും ബന്ധനസ്ഥനാകുന്നതായി നാം കാണുന്നു. ഇതു് ഭരതരോഹകന്റെ അഭിപ്രായം അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വാമിയുടെ അഭിപ്രായത്തെ അധഃകരിക്കുന്നതിനു സ്പഷ്ടമായ തെളിവാകുന്നു. ഭരതരോഹകൻ ആരുണിക്കെതിരായി ഉദയനനെ സഹായിക്കുന്നില്ല. ആരുണിയ്ക്കു് ഭരതരോഹകന്റെ പിൻതുണ ഉണ്ടായിരിക്കണം. അല്ലെങ്കിൽ അയാൾക്കു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആനുകൂല്യം ഉണ്ടായിരിക്കണം. ഇതിൽനിന്നുകൂടി മഹാസേനന്റെ ദുർബ്ബലത നാം കാണുന്നു.

സാധാരണ തോതു വച്ചുനോക്കിയാൽ മഹാസേനൻ മനസാ ഒരു ഗുണവാനും ദയാലുവും ആകുന്നു. അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജ്ഞിയെ സ്നേഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രിയെ ആരാധിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശത്രുക്കളോടു നീതിയായി പെരുമാറാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം അംഗാരവതിയുടെ അടുക്കലേയ്ക്കു ഓടിച്ചെന്നു് ഉദയനൻ വാസവദത്തയേ ക്ഷത്രിയർക്കു വിധിച്ചിട്ടുള്ള ഗാന്ധർവ്വവിവാഹം കഴിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു അറിയിച്ചു രാജ്ഞിയെ ആത്മഹത്യയിൽനിന്നു വിരമിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജധാനിയുടെ ഒരു വലിയഭാഗം യൗഗന്ധരായണൻ ചുട്ടു ചാമ്പലാക്കി എങ്കിലും അദ്ദേഹം നടന്നു കഴിഞ്ഞ ഉദയനവാസവദത്താ വിവാഹത്തെ അംഗീകരിക്കയും അവരുടെ ചിത്രപടങ്ങൾവച്ചു വിധിപ്രകാരമുള്ള വിവാഹകർമ്മം നടത്തിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു് മാന്യതയേക്കുറിച്ചു വലിയ അഭിപ്രായമാണു്. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം മൂന്നും നാലും അങ്കങ്ങളിൽ, യൗഗന്ധരായണൻ കപടതന്ത്രങ്ങൾ പ്രയോഗിച്ചു നളഗിരിയെ വിരട്ടി വിട്ടപ്പോൾ, വീണവായിച്ചു അവനെ നിയന്ത്രണത്തിൽ കൊണ്ടുവരാൻ ഉദയനനേ അദ്ദേഹം തടവിൽനിന്നു മോചിപ്പിച്ചയക്കുകയും, പിന്നീടു് അദ്ദേഹത്തിനു പൂർണ്ണസ്വാതന്ത്ര്യം നൽകുകയും ചെയ്യുന്നു. അതിനുശേഷം സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ ഒടുവിൽ കഞ്ചുകി പ്രമുഖനും ധാത്രിയും മുഖേനയുള്ള അംഗാരവതി രാജ്ഞിയുടെ സന്ദേശത്തിൽനിന്നു അറിവാകുന്നതുപോലെ ഉദയനൻ വാസവദത്തയേ വീണവായന പഠിപ്പിക്കുന്നതിനു നിയമിക്കുന്നു. അത്ര മഹാമനസ്കനല്ലാത്ത ഒരു രാജാവായിരുന്നു എങ്കിൽ ആ ഉപകാരം ചെയ്തുകഴിഞ്ഞ ഉടനെ ഉദയനനേ വീണ്ടും തടവിലയയ്ക്കുമായിരുന്നു. ഉദയനന്റെ മുറിവുകൾ

ച്കിത്സിപ്പിച്ചുഭേദപ്പെട്ടുത്തി അദ്ദേഹത്തിനു് ആരോഗ്യം നല്കുന്നതിനുള്ള മഹാസേനന്റെ ഉല്ക്കണ്ഠ അദ്ദേഹത്തിനെ ധന്യനാക്കുന്നു. ശത്രുക്കളോടും അദ്ദേഹം നീതി ചെയ്യുന്നു.

അദ്ദേഹം തന്റെ ശത്രുക്കളായ രാജാക്കന്മാരുടെ വംശങ്ങളെക്കുറിച്ചു് പ്രതിപാദിക്കുന്നതിൽ അവരുടെ യശസ്കരങ്ങളായ പ്രവൃത്തികളെ അല്പംപോലും കുറയ്ക്കുന്നില്ല. പുത്രിയ്ക്കു് അനുരൂപനായ വരനെ തിരഞ്ഞെടുക്കുന്നതു് സംബന്ധിച്ചു അദ്ദേഹം പറയുന്ന അഭിപ്രായങ്ങൾ ഉല്കൃഷ്ടങ്ങളാകുന്നു. എത്ര സൂക്ഷ്മതയോടെ തിരഞ്ഞെടുത്താലും ഓരോ വിവാഹത്തിന്റെയും ഗതി വിധി അനുസരിച്ചായിരിക്കും അധികവും എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ അനന്തരചർച്ചയും ഒരു തികഞ്ഞ സത്യമാകുന്നു.

അദ്ദേഹം ഏതു കാര്യത്തിലും തുളച്ചുകയറുന്ന ബുദ്ധിസമ്പന്നതയുള്ളവനാകുന്നു. പിന്നീടു ദുഃഖിക്കാൻ ഇടവരാത്തവിധത്തിൽ ആരുക്കെങ്കിലും കുമാരിയെ വിവാഹം കഴിച്ചുകൊടുക്കണമെന്നു പറഞ്ഞു ഒഴിഞ്ഞു കളയാൻ അദ്ദേഹം അനുവദിക്കുന്നില്ല. പ്രായംചെന്ന പെണ്മക്കളെ വിവാഹം കഴിച്ചുകൊടുത്തില്ലെങ്കിൽ അതൊരു വലിയ ന്യൂനതയായി ഹിന്ദുമാതാക്കൾ കരുതുന്നു; കൊടുത്തുകഴിയുമ്പോൾ അവരുടെ വിയോഗത്താൽ വ്യസനിക്കയും ചെയ്യുന്നു; എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

ഉദയനൻ ശരാശരിയിൽനിന്നു വളരെ ഉയൎന്ന ഒരു രാജാവാകുന്നു. മഹാസേനൻ ഉദയനനെപ്പോലെയല്ല. അദ്ദേഹം ഹിന്ദുരാജാക്കന്മാരുടെ ഒരു സാധാരണ മാതൃകമാത്രമാകുന്നു. ഘോഷവതി വീണ കണ്ടപ്പോൾ, അതിന്റെ അറ്റകുറ്റങ്ങൾ തീർപ്പിക്കുക, അതു് വായിച്ചുകേട്ടു രസിക്കുക,

ഇതൊന്നും അദ്ദേഹത്തിനു തോന്നുന്നില്ല. തക്കതായ ആ ക്കെങ്കിലും ഒരുവനു് അതു സമ്മാനിക്കണം എന്നൊരു തോന്നലെ അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടാകുന്നൊള്ളൂ. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അദ്ദേഹത്തിനു് സ്വന്തമായ ചില സഹജാവബോധങ്ങൾ ഇല്ലാതില്ല. അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ മൂത്ത മകൻ രാജ്യതന്ത്രത്തിൽ സമത്ഥനാണെന്നും എന്നാൽ സംഗീതത്തിൽ തല്പരനല്ലെന്നും ഇളയമകൻ കായികാഭ്യാസങ്ങളിൽ സമത്ഥനാണെന്നും എന്നാൽ സൗന്ദൎയ്യവിജ്ഞാനീയത്തിൽ അരസികനാണെന്നും തീരുമാനിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം വീണ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മകൾ വാസവദത്തയ്ക്കു സമ്മാനിക്കുന്നു. അവൾ വീണവായനയിൽ വലിയ ഭ്രമക്കാരിയാകുമെന്നും ഇടവിടാതെ വളരെനേരം അതു വായിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുമെന്നും അവളുടെ അമ്മ പറഞ്ഞതിനു്, ഭാരതപിതാക്കന്മാരിൽ അധികം ആളുകളും പറയുമ്പോലെ, "അവൾ വായിക്കട്ടെ, ഇഷ്ടംപോലെ വായിക്കട്ടെ, അവളുടെ ശ്വശുരഗൃഹത്തിൽ അങ്ങനെ വായിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കാൻ കഴിയില്ലല്ലോ" എന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു. ഉദയനനിൽ ഒരു സ്നേഹമൂത്തിയെ നാം കാണുന്നു. അല്ലാതെ ഒരു അച്ഛനേയല്ല. മഹാസേനനിൽ ഒരു നല്ല അച്ഛനേ നാം കാണുന്നു. അംഗാരവതിയുമായുള്ള അദ്ദേഹത്തിൻെറ ചാർച്ച ഒരു കാമുകൻെറയല്ല. അതു ഒരു ഭത്താവിന്റെയും കുടുംബനായകന്റെയും ആകുന്നു. രാജ്ഞി രണ്ടാമാജ്ഞാകാരിണിയേ ആയിരുന്നുള്ളൂ.

ധൃതരാഷ്ട്രർ:—ധൃതരാഷ്ട്രരാജാവിനേ ദൂതവാക്യത്തിലും ദൂതഘടോൽക്കചത്തിലും ഊരുഭംഗത്തിലും നാം കാണുന്നു. വളരെ വയസ്സുചെന്ന അദ്ദേഹം സംഭവപരമ്പരകൾകൊണ്ടും, പുത്രന്മാരെല്ലാം യുദ്ധത്തിൽ മരിച്ചതുകൊണ്ടും മാത്രമല്ല ജാത്യന്ധതകൊണ്ടും ശോകാവഹമായ

ഒരു പാത്രമാകുന്നു. ബുദ്ധികൊണ്ടു അദ്ദേഹം സത്യാവസ്ഥയെ ദർശിക്കുന്നു; പാണ്ഡവരുടെ വാദം ന്യായമാണെന്നു കാണുന്നുണ്ടു്. എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മനസ്സു് സ്വന്തം പുത്രന്മാരുടെ പക്ഷത്തിൽ ഉറച്ചുനില്ക്കുന്നു. കുടുംബകലഹം അദ്ദേഹത്തിനു ഇഷ്ടമല്ല. ഈ വസ്തുത, വൃദ്ധരാജാവിനു ഒരു വംശത്തിൽ ജനിച്ചവർ തമ്മിൽ യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതു ഇഷ്ടമല്ലെന്നും അഭിമന്യുവിനെ കൊന്നതിനു അദ്ദേഹം തങ്ങളെ ശകാരിക്കുമെന്നും ശകുനി ദുര്യോധനനോടു പറയുന്നതിൽനിന്നു വ്യക്തമാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനേ അന്ധനായി സൃഷ്ടിച്ചതു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഓജസ്സു് മൂന്നുലോകവും ദേവന്മാർ നഷ്ടപ്പെടുത്താതിരിക്കാനാണെന്നു ഏടോൽക്കചൻപോലും പറയുന്നു. അദ്ദേഹം കൃഷ്ണനേ ദൗത്യകാര്യം കഴിഞ്ഞു ദേഷ്യപ്പെട്ടുപോകാതെ തടഞ്ഞുനിത്തി അദ്ദേഹത്തിനേ നമസ്കരിച്ചു മാപ്പിനു് അപേക്ഷിക്കുന്നു. കൃഷ്ണന്റെ ദൂതു് അദ്ദേഹം എണീച്ചുനിന്നു കേൾക്കുന്നു. അഭിമന്യുവിന്റെ വധംപോലെയുള്ള ദുഷ്കർമ്മങ്ങളുടെ അനന്തരഫലങ്ങൾ അറിയാനുള്ള ബുദ്ധിക്രൂർമ്മത അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടു്. അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രന്മാരോടു്, അവർ അവരുടെ ഏകസോദരി ദുശ്ശളയ്ക്കു് വൈധവ്യം സമ്മാനിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു. സമാധാനം കൈവരുന്നതു് ലോകം മുഴുവൻ മുടിയുമ്പോഴാണെന്നു അദ്ദേഹം പ്രലപിക്കുന്നു. മരിച്ചപോലെതന്നെ ആയിരിക്കുന്ന തന്റെ പുത്രന്മാരുടെ ഉദകക്രിയ മുതലായ അപരക്രിയകൾ ചെയ്യുന്നതിനു് ഗങ്ഗാതീരത്തേയ്ക്കു് പോകാൻ അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നു. മരണകരമായ മുറിവേററു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രൻ ദുര്യോധനൻ കിടക്കുമ്പൊഴത്തെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദുഃഖം ഹൃദയത്തെ

ശോകാകുലമാകുന്നു. തനിക്കു നൂറു പുത്രന്മാരുണ്ടായെങ്കിലും തന്റെ മരണാനന്തരം തന്റെ വെലിയിടാൻ ആരും ഉണ്ടായിരിക്കയില്ലല്ലൊ എന്നു് അദ്ദേഹം വ്യസനിക്കുന്നു. തന്റെ പുത്രന്മാരുടെ മരണത്താൽ കഠിനമായ ദുഃഖം അനുഭവിക്കുന്ന സമയത്തും, അന്നു രാത്രിയിൽ പാണ്ഡവപ്പാളയം ആക്രമിച്ചു് ചെറുപ്പക്കാരെ താൻ കൊല്ലുന്നുണ്ടെന്നു് അശ്വത്ഥാമാവു് പറഞ്ഞ കുടിലവാക്കുകൾക്കു ഒരു സാക്ഷിയായി ബലരാമൻ ഉണ്ടായിരിക്കാൻ ഇടയായല്ലൊ എന്നു അദ്ദേഹം അനുതപിക്കുന്നു. ദുര്യോധനന്റെ മരണാനന്തരം അദ്ദേഹത്തിനു ജീവിതം തീരെ മുഷിഞ്ഞു. "ഞാൻ ഇനി ഭക്തജനങ്ങൾ നിറഞ്ഞ ആശ്രമങ്ങളിലേയ്ക്കു പോകും; എന്റെ പുത്രന്മാരെല്ലാവരും മരിച്ചു. ഇനി എനിക്കു് രാജ്യമെന്തിനാണു്." എന്നു് അദ്ദേഹം ഉൽക്രോശിക്കുന്നു.

ദശരഥൻ:—പ്രതിമാനാടകത്തിൽ സ്വഭാവനിൎണ്ണയം ചെയ്തിരിക്കുന്നതനുസരിച്ചു് ദശരഥൻ ഒരു ശ്രേഷ്ഠനായ രാജാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം, അദ്ദേഹം കൊടുത്ത വരങ്ങൾക്കു ഇരയായിത്തീരുന്നു. രാമൻ പിരിഞ്ഞുപോയ ദുഃഖത്താൽ, അദ്ദേഹം ആനയാണെന്നു തെറ്റിദ്ധരിച്ചു് ഒരു ഋഷിയുടെ ഏകപുത്രനെ വധിച്ചതിനു ഒരുവിധം പ്രായശ്ചിത്തമായി മരിക്കുന്നു. രാമന്റെ അഭിഷേകത്തിനു അദ്ദേഹം ചെയ്യുന്ന ഏൎപ്പാടുകളും; മകനേ മടിയിലിരുത്തി അഭിഷേകത്തിനു സമ്മതിക്കാനുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ നിൎബ്ബന്ധവും; മകന്റെ അവനതമായ ശിരസ്സിൽ അദ്ദേഹം അശ്രുവൎഷം ചെയ്യുന്നതും; കൈകേയി പറഞ്ഞയച്ച സംഗതി മന്ഥര വന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ രാമനോടു കുറെ വിശ്രമിക്കാൻ പറഞ്ഞിട്ടു അദ്ദേഹം പെട്ടെന്നു കൈകേയിയുടെ അടുക്കലേയ്ക്കു പോകുന്നതും; എല്ലാം കരുണരസ

ജനകങ്ങളും ഹൃദയംഗമങ്ങളും ആകുന്നു. പ്രതിമ രണ്ടാമങ്കത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിലാപങ്ങൾ മർമ്മസ്പൃക്കുകളാകുന്നു. സംഗതികളെ വിശദമായി വിവരിക്കുന്നതിനു് അദ്ദേഹത്തിനു് നല്ല നൈപുണ്യമുണ്ടു്. അദ്ദേഹം രാമനെ സൂര്യനോടും ലക്ഷ്മണനെ പകലിനോടും സീതയെ നിഴലിനോടും ഉപമിക്കുന്നു. തനിക്കു പുത്രന്മാരുണ്ടാകേണ്ടായിരുന്നു എന്നും അല്ലെങ്കിൽ രാമൻ മറ്റൊരു രാജാവിന്റെ പുത്രനാകേണ്ടതായിരുന്നു എന്നും അല്ലെങ്കിൽ കൈകേയി കാട്ടിൽ ഒരു വ്യാഘ്രിയാകേണ്ടതായിരുന്നു എന്നും അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നു. ദശരഥൻ രാമനെ സ്നേഹിക്കുന്നതുപോലെ ഗാഢമായി ദശരഥനെ രാമനും സ്നേഹിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈ സ്നേഹങ്ങളുടെ ഊക്കം രാമനു് സീതയോടുള്ള സ്നേഹം സമീകരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം രാമന്റെ വേർപാടു് സഹിക്കാൻ വയ്യാതെ മരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം യുവതിയും രൂപവതിയും ആയ കൈകേയിയുടെ കൈയിൽ അകപ്പെട്ട സ്ത്രീലോലനായ ഒരു വൃദ്ധനാണെന്നു വിചാരിക്കുന്നതു തെറ്റാകുന്നു. അദ്ദേഹം അവൾക്കു കൊടുത്ത വരങ്ങളാണു് അദ്ദേഹത്തിനെ അധീനപ്പെടുത്തുന്നതു് അല്ലാതെ, അവളുടെ സൗന്ദര്യത്തിൽ ഭ്രമിച്ചു മയങ്ങിപ്പോകയാൽ അല്ല.

യുധിഷ്ഠിരൻ:—ഒരു ധാർമ്മികനായ രാജാവിന്റെ മാതൃകയായിട്ടാണു് യുധിഷ്ഠിരനെ വിഭാവനം ചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. യുധിഷ്ഠിരനെ മാത്രമേ താൻ വിശ്വസിക്കയുള്ളു എന്നു് ദുര്യോധനൻ പറയുന്നു. യുധിഷ്ഠിരൻ രാജാവായാൽ ഒരുമന്നിൽക്കൂടി ധാന്യങ്ങൾ ഉണ്ടാകുമെന്നു ശകുനി പറയുന്നു. തന്നോടു ചെയ്യുന്ന ദ്രോഹത്തെ പൊറുക്കാൻ താൻ യുധിഷ്ഠിരനല്ലെന്നു് സന്ന്യാസി വേഷധാരിയായ യുധിഷ്ഠിരനോടു വിരാടരാജാവു് പറയുന്നു. സഭയിൽവച്ചു്

ദ്രൗപദിയെ അവമാനിക്കുന്ന സമയം ഭീമൻ ആ ദ്രോഹികളുടെ മേൽ മറിച്ചിടാൻ ഉദ്ദേശിച്ച സഭാമണ്ഡപത്തിൻെറ തൂണുകൾ മനസ്സുകൊണ്ടു അളന്നു നിർണ്ണയിക്കുന്നതു കണ്ടു് യുധിഷ്ഠിരൻ ഭീമനെ തടയുന്നു. സന്യാസിവേഷത്തിൻെറ മഹിമ ഉദ്ധതനായ അഭിമന്യുവിൻെറ ഹൃദയത്തിലും പതിയുകയാൽ അഭിമന്യു അദ്ദേഹത്തിനെ വണങ്ങുന്നു.

ദുര്യോധനൻ:—ദുര്യോധനൻ ആഡംബരങ്ങളിലും ആഘോഷങ്ങളിലും പ്രിയമുള്ളവൻ; ദുരഹംകാരിയും ദുർബുദ്ധിയും; അദ്ദേഹം ശക്തനെന്നു നടിക്കുന്നു. എന്നാൽ അതുപോലെയുള്ള ശക്തിയാതൊരർത്ഥത്തിലും അദ്ദേഹത്തിനില്ല; ഇങ്ങനെയാണു് അദ്ദേഹത്തിനെ ഭാസൻ രൂപണംചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. ദുര്യോധനൻ, കൃഷ്ണൻ സഭയിൽ പ്രവേശിക്കുമ്പോൾ എണീച്ചുനില്ക്കുന്ന ആളുകൾ പന്ത്രണ്ടു ഭാരം സ്വർണ്ണംവീതം പിഴകൊടുക്കേണ്ടതാണെന്നു പേടിപ്പെടുത്തുന്നു; എന്നാൽ അദ്ദേഹമാകട്ടെ താൻതന്നെ എണീച്ചു പോകാതിരിക്കാൻ എന്താണു് ചെയ്യേണ്ടതു എന്നറിയാൻ വയ്യാതെ വിഷമിക്കുന്നു. കൃഷ്ണൻ അടുത്തുചെന്നു് സംസാരിക്കാൻ തുടങ്ങിയപ്പോൾ അദ്ദേഹം പീഠത്തിൽനിന്നു മറിഞ്ഞു താഴെവീഴുന്നു. ദ്രൗപദിയുടെ വസ്ത്രാക്ഷേപചിത്രം അവിടെ വച്ചിരുന്നതിനു കൃഷ്ണൻ ശാസിച്ചപ്പോൾ അതു എടുത്തു കൊണ്ടുപോകാൻ അദ്ദേഹം ആജ്ഞാപിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം വാദപ്രതിവാദത്തിലും കൃഷ്ണനു സമനല്ല. എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിനു ചില ഉദാരപ്രണോദനങ്ങൾ ഇല്ലാതില്ല. സത്യത്തിൻെറ മഹത്തായ പ്രാധാന്യത്തെപ്പറ്റി അദ്ദേഹത്തിനു ബുദ്ധിപരമായി ബഹുമാനം ഉണ്ടു്. കുടുംബത്തിലെ ഛിദ്രങ്ങൾക്കു് കുട്ടികളെ കുററപ്പെടുത്താൻ പാടില്ല, എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

ഒന്നാമതായി അഭിമന്യു തന്റെ പുത്രനാണെന്നും പിന്നീടേ അവൻ പാണ്ഡവപുത്രനാകുന്നുള്ളു എന്നും അദ്ദേഹം പറയുന്നു. സത്യത്തിന്റെ മഹത്വത്തെ അദ്ദേഹം ബുദ്ധിപരമായി ബഹുമാനിക്കുന്നു. 'സത്യം നശിച്ചാൽ മനുഷ്യലോകം നശിക്കും. സത്യം ഉറച്ചുനില്ക്കുന്നിടത്തോളം കാലം മാഹാത്മ്യവും നില്ക്കും' എന്ന് അദ്ദേഹം പ്രഖ്യാപിക്കുന്നു. എന്നാൽ തന്റെ വാഗ്ദാനത്തിന്റെ വാക്യാർത്ഥം പാലിക്കണമെന്നേ തനിക്കാഗ്രഹമുള്ളു എന്നും, മനുഷ്യവാസത്തിനു കൊള്ളരുതാത്തതും, ശക്തരായ ശത്രുക്കളുടെ ഉപദ്രവമുള്ളതും ആയ വല്ല മുടിഞ്ഞ നാട്ടും പാണ്ഡവർക്ക് പാർക്കാൻ കൊടുക്കാമല്ലോ എന്ന് ആലോചിച്ചു പറയാൻ അദ്ദേഹം ശകുനിയോടു പറയുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു വലിയ ധീരനാകുന്നു. മഹാഭാരതയുദ്ധാവസാനത്തിൽ അദ്ദേഹം ഭീമനുമായി ദ്വന്ദ്വയുദ്ധം ചെയ്യുകയും ഭീമനെ മിക്കവാറും തോല്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ അപ്പനമ്മമാരെയും ഭാര്യമാരെയും കുട്ടികളെയും വളരെ സ്നേഹിക്കുന്നു. താൻ വല്ല പുണ്യവും സമ്പാദിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിൽ താൻ അടുത്ത ജന്മത്തിലും ഗാന്ധാരിയുടെ മകനായി ജനിക്കട്ടെ എന്ന് അദ്ദേഹം തന്റെ അമ്മയ്ക്കു നൽകുന്ന പ്രശംസ അത്യുല്ക്കൃഷ്ടമാകുന്നു. ഔദാര്യം വേണ്ടിടിക്കിൽ അദ്ദേഹം അതു പ്രയോഗിക്കും. അദ്ദേഹം നടത്തിയ മഹായാഗത്തിങ്കൽവച്ച് കർണ്ണനെ അംഗരാജാവായി അദ്ദേഹം അഭിഷേകം ചെയ്യുന്നു. കാലാന്തരങ്ങളിൽ ഓരോന്നിലും ചരിത്രത്തിൽ ധാരാളം രേഖപ്പെടുത്തിയിട്ടുള്ള ദുഷ്ടന്മാരായ പ്രബലരാജാക്കന്മാരിൽ ഒരാളാകുന്നു അദ്ദേഹം.

കർണ്ണൻ:—അംഗരാജാവായ കർണ്ണൻ ഔദാര്യത്തിന്റെ വിളനിലമാകുന്നു. തന്റെ സ്നേഹിതന്മാർക്കും സഹായികൾക്കും

അദ്ദേഹം വിശ്വാസ്യനായ സ്നേഹിതനാകുന്നു. കണ്ണഭാര പ്രകാരം അദ്ദേഹം അദൃഷ്ടത്താൽ നാശത്തിനു വിധിക്കപ്പെട്ടവനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജീവിതം ശോകത്താൽ മൂടപ്പെട്ടതാകുന്നു. അമ്മ ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. ഗുരു ശപിക്കുന്നു. കവചവും കുണ്ഡലവും കളിപ്പിച്ചു വാങ്ങിക്കൊണ്ടു പോകുന്നു. "എന്റെ അവസാനദിവസങ്ങൾ അടുത്തു വന്നിരിക്കുന്നു" എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നതിൽ അത്ഭുതമില്ല. അർജ്ജുനനാണു് അദ്ദേഹത്തിനു പ്രിയപ്പെട്ട വിരോധി. മൂന്നു ലോകവും സ്നേഹിക്കുന്ന കൃഷ്ണനാൽ പരിരക്ഷിതനായ അർജ്ജുനനേ, അദ്ദേഹത്തിനെതിരായുള്ള യുദ്ധത്തിൽ തന്നെ രക്ഷിക്കുമായിരുന്ന കവചകുണ്ഡലങ്ങൾ തന്നോടു് യാചിച്ചുവങ്ങി ഇന്ദ്രൻ സഹായിക്കുന്ന അർജ്ജുനനേ, തോല്പിച്ചു കൊല്ലാനുള്ള അശയററ ശ്രമത്തിൽ അദ്ദേഹം മരിക്കുന്നു. കർണ്ണൻ ഒരു സാക്ഷാൽ വീരനായകനാകുന്നു. അദ്ദേഹം തുറന്ന കണ്ണോടുകൂടിയും യാതൊരു കുലുക്കവും കൂടാതെയും മരണത്തേ നേരിടുന്നു. "കാലം വളരെ ചെല്ലുമ്പോൾ പഠിപ്പുകൊണ്ടു ഫലമില്ലാതെയാകുന്നു. നല്ല വേരുറച്ച വൃക്ഷങ്ങളും കൊടുങ്കാറ്റത്തു പിഴുതു വീഴുന്നു. ആഴമുള്ള ജലാശയങ്ങളും വേനല്ക്കാലത്തു വററുന്നു. ദാനങ്ങളും ത്യാഗങ്ങളും എന്നെന്നേയ്ക്കും നില നില്ക്കുന്നു." എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ മഹിമയേറിയ വാക്കുകൾ ലോകാവസാനംവരെ മനുഷ്യർക്കു ആത്മപ്രചോദനം നൽകുന്നവയാകുന്നു.

ശകുനി:—ശകുനി ദുരാലോചനകളുടെ ആത്മാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം താനുമായി ഒരു ബന്ധവും ഇല്ലാത്തവരുടെ പോലും അഭ്യുദയത്തിൽ വ്യസനവും കണ്ണുകടിയും ഉള്ളവനും എവിടെ ഒത്തൊരുമയും സന്തോഷവും ഉണ്ടോ

അവിടെ കലഹവും പകയും ഉണ്ടാക്കി ആഹ്ലാദിക്കുന്നവനും ആകുന്നു. ചൂതുകളിയിലും ചതിയിലും വാക്രോക്തികളും വ്യാജവാദങ്ങളും പ്രയോഗിച്ചു വാഗ്ദാനങ്ങളിൽനിന്നും ഒഴിയുന്നതിലും അദ്ദേഹം ഒരു വിദഗ്ദ്ധനാകുന്നു. വിരാടരാജ്യത്തുനിന്നും കൗരവസേനയുടെ പിൻവാങ്ങലിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ നായകത്വം പ്രദർശിപ്പിച്ചതുപോലെ അദ്ദേഹത്തിനു യുദ്ധകാര്യത്തിൽ ഒരു വൈദഗ്ദ്ധ്യവും ഇല്ല.

ശല്യർ:—മഹാഭാരതത്തിൽ ശല്യർ സദാ കർണ്ണനെ കുററപ്പെടുത്തുകയും മൂർച്ചയേറിയ വാക്കുകളാൽ കർണ്ണൻ പറയുന്നതിനു എതിർ പറയുകയും ചെയ്യുന്ന അളും ഉഗ്രശീലത്തിനു ഒരു രാജകീയദൃഷ്ടാന്തവും ആകുന്നു. ഭാസനാടകങ്ങളിൽ അദ്ദേഹത്തിനെ അതിനേക്കാൾ ഒരു നല്ല യോഗ്യനായിട്ടാണു് വിഭാവനം ചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. പരശുരാമന്റെ ശാപത്തെപ്പററി കർണ്ണൻ പറഞ്ഞ കഥ അദ്ദേഹം അനുകമ്പയോടെ ശ്രദ്ധിച്ചുകേൾക്കുന്നു. കർണ്ണന്റെ കവചവും കുണ്ഡലങ്ങളും ഇന്ദ്രനു കൊടുക്കാതിരിക്കാൻ ശ്രമിക്കുന്നു. കർണ്ണന്റെ തേരു കർണ്ണൻ ആവശ്യപ്പെടുന്ന ദിക്കിലേയ്ക്കെല്ലാം അദ്ദേഹം കൊണ്ടുപോകുന്നു, അദ്ദേഹം നല്ല മനസ്സും ഉത്സാഹവും ഉള്ള തേരാളിയാകുന്നു. അല്ലാതെ മഹാഭാരതത്തിൽ കാണുന്നതുപോലെ എപ്പൊഴും പിറുപിറുക്കുന്ന ഒരു സൂതനല്ല.

കുന്തിഭോജൻ:—കുന്തിഭോജൻ ഒരു ശുദ്ധമനസ്കനായ രാജാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ മകളുടെ വിവാഹത്തെക്കുറിച്ചു തന്റെ രാജ്ഞിയുമായി ചർച്ചചെയ്യുന്നു. രാജാക്കന്മാരുടെ ഭാരമേറിയ ചുമതലകളെക്കുറിച്ചു അഗാധമായി ചിന്തിക്കുന്നു. മഹർഷിമാരെ ബഹുമാനിക്കയും അവരുമായി ആലോചിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അവിമാരകനും കുരംഗിയും തമ്മിൽ ഗാന്ധർവ്വവിവാഹം നടന്നു എങ്കിലും വിധി

പ്രകാരമുള്ള അഗ്നിസാക്ഷികമായ വിവാഹക്രിയകൾ നടത്തണമെന്നു നിർബ്ബന്ധിക്കുന്നു.

സൗവീരരാജാവ്:—സൗവീരരാജാവു് ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിലെ വേറൊരു അപ്രധാന രാജാവാകുന്നു. ഗൃന്ദഭാർഗ്ഗവൻ എന്ന താപസൻ ഘോരദ്രോഹം ഉത്തരവാദിയല്ലാത്ത ഒരപരാധം അദ്ദേഹത്തിന്റെ മേൽ ആരോപിക്കുന്നു. അതുകേട്ടു അദ്ദേഹം ക്രോധാധീനനായി ഗൃന്ദഭാർഗ്ഗവനേ വളരെ ശകാരിക്കുന്നു. താപസൻ അദ്ദേഹത്തിനെ ശപിക്കുന്നു. ശാപംകേട്ടു പേടിച്ചു ശാപമോക്ഷത്തിനു് അപേക്ഷിക്കയും ശാപത്തിൻെറ രൂപം മാററിവാങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു. ഒരു ജാതിഭ്രഷ്ടൻെറ ജീവിതമാണു് താൻ നയിക്കേണ്ടതെങ്കിലും അദ്ദേഹം താൻ താമസിക്കുന്ന ഗൃഹത്തിനെ അലങ്കാരങ്ങളാൽ മോടിപിടിപ്പിച്ചു ഒരു കതകുണ്ടാക്കുകയും ദിവസന്തോറും പടിക്കൽ പൂക്കളും മലരും അർച്ചിച്ചു ബലികർമ്മം അനുഷ്ഠിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

വിരാടൻ:—വിരാടരാജാവു് മറൊരു രസജനകമായ പാത്രമാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിൻെറ ജന്മനക്ഷത്രദിവസം അദ്ദേഹം സന്തോഷസമേതം ദാനങ്ങൾചെയ്യുന്നു. ഇടയരാജാക്കന്മാരെ എല്ലാവരേയുംപോലെ അദ്ദേഹം പ്രതാപസൂചകങ്ങളായ സ്ഥാനപ്പേരുകൾ ഇഷ്ടപ്പെട്ടുന്നില്ല. ഭടൻ "മഹാരാജാവേ," എന്നു് അദ്ദേഹത്തിനേ സംബോധനം ചെയ്തപ്പോൾ അദ്ദേഹം ക്ഷമകേടോടെ "മഹാരാജാവു്" എന്നു എന്നേ വിളിക്കരുതു്. എൻെറ രാജത്വം ചെളിക്കുണ്ടിലാണു്." എന്നു് അവനോടു പറയുന്നു. ഒരു ഇടയരാജാവിനു അനുയോജ്യമായ വിധം രഥങ്ങളെക്കാൾ അധികം കന്നുകാലികളാണു് അദ്ദേഹത്തിനുള്ളതു്. അദ്ദേഹം തന്റെ രഥം കൊണ്ടുവരുവാൻ ആജ്ഞാപിച്ചപ്പോൾ

അതു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ മകൻ ഉത്തരൻ കൊണ്ടുപോയിരിക്കയാണെന്നു മറുപടി ലഭിക്കുന്നു. അപ്പോൾ മറ്റൊരു തേരു കൊണ്ടുവരാൻ ആവശ്യപ്പെടുന്നു. മറ്റൊന്നു കൊണ്ടുവരുന്നില്ല. അതു് മറെറാന്നു ഉടനെ കൊണ്ടുവരാനില്ലായ്കകൊണ്ടായിരിക്കാം.

ബാലി:—ബാലി, ഇന്നത്തെ ബെല്ലാറിജില്ലയായ അന്നത്തെ കിഷ്കിന്ധയുടെ അതിബലവാനായ രാജാവാകുന്നു. കുടുംബത്തിലെ പരമ്പരാവകാശമുറയ്ക്കു് കിട്ടിയ ഒരു രത്നമാല അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടു്. അദ്ദേഹം അതിധീരനും നിർഭയനും ആകുന്നു. താരയുടെ പ്രാർത്ഥനയെ അവഗണിച്ചു അദ്ദേഹം സുഗ്രീവനോടു യുദ്ധത്തിനു പുറപ്പെടുന്നു. വ്യഭിചാരക്കുററത്തിനു് അതേകുററംതന്നേ ചെയ്ത സുഗ്രീവനേ ശിക്ഷിക്കാതെ തന്നേമാത്രം ശിക്ഷിച്ചതെന്താണെന്നു അദ്ദേഹം രാമനോടു ചോദിക്കുന്ന ചോദ്യം അദ്ദേഹത്തിനു് യുക്തിപൂർവ്വം വാദിക്കാൻ സാമർത്ഥ്യമുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്നു. അതിന്നു് രാമൻ നൽകുന്ന ഉത്തരം, വ്യഭിചാരക്കുററത്തിനു അതിലുൾപ്പെടുന്ന പുരുഷനുമാത്രം ശിക്ഷ കല്പിക്കയും, സ്ത്രീയുടെ സഹകരണംകൂടാതെ വ്യഭിചാരം അസാദ്ധ്യമായിരിക്കെ സ്ത്രീക്കുകൂടി ശിക്ഷകല്പിക്കാതിരിക്കയും ചെയ്യുന്ന ഇന്ത്യൻ ക്രിമിനൽ നിയമകർത്താക്കളുടെ ന്യായീകരണത്തേക്കാൾ പ്രബോധകരമല്ല. ആസന്നമരണനായപ്പോൾ ബാലി ശാന്തനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പൈശാചികമായ സ്ഥിതി സ്ത്രീജനങ്ങൾ കാണരുതെന്നു അദ്ദേഹം ആഗ്രഹിക്കുന്നു. ഒടുക്കം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശത്രുവായ സുഗ്രീവന്റെ ഉപസേനാപതിയായ ഹനുമാന്റെ കയ്യാൽ ഗംഗാതീർത്ഥം സേവിച്ചു മരിക്കുന്നു.

സുഗ്രീവൻ:—സുഗ്രീവൻ രാമന്റെ ഒരു വിശ്വസ്തസഖിയാകുന്നു. നിശിതബുദ്ധിമാനായ അദ്ദേഹം, രാമനോടു

സഖ്യം ചെയ്യുന്നതിനു മുമ്പു്, രാമനു് ബാലിയോടു യുദ്ധംചെയ്തു ജയിക്കത്തക്കവണ്ണം ശരപ്രയോഗത്തിൽ വിരുതുണ്ടോ എന്നു പരീക്ഷിച്ചു നോക്കുന്നു. രാക്ഷസന്മാർ കൗശലക്കാരും യുദ്ധത്തിൽ ചതിയന്മാരും ആകയാൽ വിഭീഷണനെ രാമസന്നിധിയിൽ പ്രവേശിപ്പിച്ചുകൂടെന്നു കരുതലു പ്രദർശിക്കുന്നു.

അവിമാരകൻ:—ഭാസനാടകങ്ങളിൽ വർദ്ധമാനമായ കാന്തിയോടെ പ്രത്യക്ഷീഭവിക്കുന്ന രാജകുമാരൻ അവിമാരകനാകുന്നു. അവിമാരകൻ അഗ്നിയുടെ മകനായി ജനിക്കുന്നു. ജനിച്ച ഉടനേ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അമ്മ ശിശുവിനെ ശിശുവിന്റെ ചെറിയമ്മയെ ഏല്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ ബാല്യത്തിൽ ആടിന്റെ രൂപമെടുത്തു വന്ന ഒരു അസുരനെ കൊന്നു ലോകദൃഷ്ടിയെ ആകർഷിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം പരാക്രമിയായ ഒരു യോദ്ധാവായിതീരുന്നു. കുരംഗിയുമായുള്ള ശൃംഗാരലീലകൾ ആരംഭിക്കുന്നതിനുമുമ്പു് അദ്ദേഹം പല യുദ്ധങ്ങളും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഒരു ജാതിഭ്രഷ്ടന്റെ വേഷംധരിച്ചു നടന്നപ്പോഴും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിജാതസ്വഭാവം അദ്ദേഹത്തിനെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നില്ല. കൗഞ്ജായനനും ഭൃതികനും ജനക്കൂട്ടവും നിരാശയോടെ വായും പൊളിച്ചു നോക്കികൊണ്ടു നില്ക്കെ, അദ്ദേഹം ഉദ്യാനത്തിൽ മദിച്ചു് ഓടിനടന്ന ആനയെ അധീനപ്പെടുത്തി കുരംഗിയേ രക്ഷിക്കുന്നു. ആ കൃത്യം നിർവ്വഹിച്ചുകഴിഞ്ഞ ഉടനെ അദ്ദേഹം ആളുകളുടെ പുകഴ്ചകൾ ലഭിക്കാൻ നില്ക്കാതെ കുനിഞ്ഞു നിലത്തുനോക്കികൊണ്ടു സ്വഗൃഹത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്നേഹിതൻ സന്തുഷ്ടൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനാണെങ്കിലും ഒരു ജാതിഭ്രഷ്ടനായിക്കഴിയുന്ന അദ്ദേഹത്തിനെ ആരും

കാണാതെ മുറയ്ക്കു് ചെന്നു കാണുന്നു. അദ്ദേഹം കരങ്ങ് ഗിയെ, പ്രഥമദർശനത്തിലുണ്ടാകുന്ന പ്രേമത്തിന്റെ ശക്തിയോടും സംശുദ്ധിയോടും അവളെ പ്രേമിക്കയും റോമിയൊ ജൂലിയററിനേ എന്നപോലെ അവളെ വിചാരിച്ചു ദുഃഖിക്കയും റോമിയോവിനെപ്പോലെതന്നെ അവളുടെ മുറിയിൽ പ്രവേശിക്കയും ആ രാത്രിയിൽ അവിടെ താമസിക്കയും റോമിയൊവിനെപ്പോലെ ആത്മഹത്യക്കു ശ്രമിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹം ആത്മഹത്യക്കു ഭാവിക്കുന്നതു് തീയിൽ ചാടിയൊ ഒരു കിഴക്കാംതൂക്കിന്റെ മുകളിൽനിന്നു ചാടിയൊ ആണെന്നുള്ള വ്യത്യാസമേ ഉള്ളൂ. റോമിയോ ആൻഡ് ജൂലിയെറ്റിലേ ജൂലിയെറ്റിനേ എന്നപോലെ കുരംഗി വേറൊരുവനു് അതായതു കാശിരാജാവിന്റെ പുത്രനു് വേളികഴിച്ചുകൊടുക്കാൻ നിശ്ചയിക്കപ്പെടുകയും അവൾ നിരാശപ്പെട്ടു ആത്മഹത്യചെയ്വാൻ ശ്രമിക്കയുംചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ഷേക്സ്പീയരുടെ റോമിയോ ആൻഡ് ജൂലിയൊററ് ഒരു ദുഃഖപൎയ്യവസായിയായി ആണെന്നിരിക്കെ ഭാസന്റെ അവിമാരകം ഒരു സുഖപൎയ്യവസായി ആകുന്നു. ഈ രണ്ടു നാടകങ്ങളും തമ്മിൽ വേറെയും സാദൃശ്യങ്ങളുണ്ടു്. അവിമാരകനു് ധാത്രിയുടെ ഔത്സ്യം റോമിയൊ ആൻഡ് ജൂലിയെറ്റിലെ ഔത്സ്യത്തെ നമ്മളെ സ്മരിപ്പിക്കുന്നു. പ്രകൃതിയുടെ സൗന്ദൎയ്യം കണ്ടനുഭവിക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിനു നല്ല വാസന ഉണ്ടു്. സന്ധ്യയുടെയും രാത്രിയുടെയും മദ്ധ്യാഹ്നസൂൎയ്യന്റെയും വൎണ്ണനകൾ അതിനുദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. പ്രകൃതിസംബന്ധിച്ചു അദ്ദേഹത്തിൽ സംഭവിക്കുന്ന പ്രത്യാഘാതങ്ങൾ, അദ്ദേഹത്തിന്റെ അപ്പഴപ്പൊഴത്തേ മനോഭാവം അനുസരിച്ചാകുന്നു. സുജീവിതം അസുഖകരമായിരിക്കുമ്പോൾ പ്രകൃതി ഉണക്കിലകൾ വൃക്ഷലതാദികളിൽനിന്നുപൊഴിക്കുന്നതു ക്ഷയരോഗി

കഷ്ടം തുല്യനായപോലെ അദ്ദേഹത്തിനു തോന്നുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു ശൃംഗാരകഥാ കാമുകനാകുന്നു. കുരങ്ഗിയെ കാണുന്നതിനു മുമ്പോ പിമ്പോ അദ്ദേഹത്തിനു കാമുകിമാരാരും ഇല്ല എന്നുള്ള ഒരു പ്രഭാമണ്ഡലം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശൃംഗാരകഥയ്ക്കു ഭാസൻ ചാർത്തുന്നു. റോമിയോയ്ക്കുന്നപോലെ അദ്ദേഹത്തിനു ഒരു റോസലിൻ ഇല്ല. അതു കൊണ്ടു് അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഹൃദയത്തിനു ഏറ്റവും പ്രിയപ്പെട്ട സംയോഗശാസ്ത്രത്തിൽ ഒരു നിഷ്കളങ്ക ഗവേഷകനെ ആകുന്നുള്ളു.

ഉത്തരൻ:—ഉത്തരൻ നമുക്കു് സന്തോഷം നൽകുന്ന മറെറാരു രാജകുമാരനാകുന്നു. ഒരു വലിയ പരാക്രമിയും യോദ്ധാവും അല്ലെങ്കിലും അദ്ദേഹം മറെറാരാൾക്കു ലഭിക്കേണ്ട പ്രശംസ തന്റേതായി സ്വീകരിക്കാതിരിക്കയും അദ്ദേഹത്തിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ട വീരകൃത്യങ്ങൾക്കു ബൃഹന്നളായാണു് ഉത്തരവാദിയെന്നു തന്റെ അച്ഛനോടു തുറന്നു സമ്മതിക്കയും ചെയ്യുന്നതിനാൽ അദ്ദേഹം നമ്മുടെ സ്നേഹബഹുമാനങ്ങൾക്കു പാത്രീഭവിക്കുന്നു. എല്ലാ ഹിന്ദുവിനേയുംപോലെ തന്റെ സഹോദരിയ്ക്കു ഒരു നല്ല ഭർത്താവിനെ ലഭിക്കുന്നതിൽ അദ്ദേഹം അഭിമാനം കൊള്ളുകയും ആസന്നമായ വിവാഹക്കാര്യം അറിയിക്കുന്നതിനു സന്തോഷത്തോടെ കൗരവരുടെ അടുക്കലേയ്ക്കു പോവുകയും ചെയ്യുന്നു.

ലക്ഷ്മണൻ:—തന്റെ അമ്മയേയും ഭാര്യയേയുംകാൾ അധികം രാമനെ സ്നേഹിക്കുകയും പകൽ വെളിച്ചം സൂര്യനേ എന്നപോലെ അനുഗമിക്കയും ചെയ്യുന്ന ഒരു ശ്രേഷ്ഠനായ രാജകുമാരനായി ലക്ഷ്മണനെ ഭാസൻ വിഭാവനം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. രാമന്റെ അഭിഷേകം നടക്കാൻവേണ്ടി ദശരഥനോടു യുദ്ധംചെയ്യാനും കൈകേയിയെ കൊല്ലാനും

ലക്ഷ്മണകുമാരൻ സനാതനനാണ്. സീതകൂടി വനത്തിലേയ്ക്കു പോരാൻ അനുവാദം കൊടുക്കണമെന്നു് അദ്ദേഹം യുക്തിവാദംചെയ്തു രാമനെ സമ്മതിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം സോദരസ്നേഹത്തിന്റെ സാക്ഷാൽ മൂർത്തീകരണമാകുന്നു.

ഭരതൻ:—ഭരതൻ ധർമ്മത്തിന്റെ ഒരു ദൃഢഭക്തനാകുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ ജ്യേഷ്ഠഭ്രാതാവായ രാമനെ തള്ളിക്കളഞ്ഞു തന്നെ അഭിഷേകം ചെയ്യുന്നതിനു നിശ്ചയിച്ചതിനു കലശലായി ദേഷ്യപ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ അപ്പനെ അത്യന്തം സ്നേഹിക്കുന്നു. തന്റെ കുലമഹത്വത്തെപ്പറ്റി വളരെ അഭിമാനിക്കുന്നു, അദ്ദേഹത്തിനു ഉല്ക്കർഷേച്ഛയുടേയൊ ദുരാഗ്രഹത്തിന്റെയൊ ച്ഛായപോലും ഇല്ല. രാമനെ നാട്ടിൽനിന്നു ബഹിഷ്ക്കരിച്ച ആ ദുഃഖത്താൽ ദശരഥൻ മരിക്കാൻ ഇടയാക്കിയ തന്റെ അമ്മയുടെ നേരേ ക്രോധവശനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അമ്മ ദുഃഖാധിക്യത്താൽ പുളയത്തക്കവണ്ണം അദ്ദേഹം തന്റെ അമ്മയോടു അവളുടെ ദുർഗ്ഗുണങ്ങളെ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചു ശകാരിക്കുന്നു. കുത്തിക്കൊള്ളുന്ന വിലത്തു ഇനിയും മകൻ പറയുമെന്നു ശങ്കിച്ചു മകനെക്കാണാൻ അമ്മ ഭയപ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹം രാജ്യം ഉപേക്ഷിക്കയും പതിന്നാലുവർഷം കഴിഞ്ഞു അതു സ്വീകരിച്ചുകൊള്ളാമെന്നു സാക്ഷികളുടെ മുമ്പാകെവച്ചു രാമനോടു വാഗ്ദാനം ചെയ്യിക്കയും ചെയ്യുന്നു. താൻ തന്റെ അമ്മയോടു അനീതിയാണു് പറഞ്ഞതു്, എന്നും അമ്മയുടെ വരാപേക്ഷകൾക്കു് അമ്മയല്ല, വിധിയാണു് ഉത്തരവാദി എന്നും അറിയുമ്പോൾ അദ്ദേഹം ക്ഷമാപണംചെയ്യുന്നു. "തന്റെ മകന്റെ അപരാധങ്ങളെ ഏതമ്മയാണു് ക്ഷമിക്കാത്തതു്" എന്നു സ്മരണീയങ്ങളായ വാക്കുകളാൽ അമ്മ അതു നൽകുകയും ചെയ്യുന്നു. "രാമനില്ലാത്ത അയോദ്ധ്യ അയോദ്ധ്യയല്ല. രാമൻ വസിക്കുന്ന സ്ഥലമാണു് അയോദ്ധ്യ,"

മെന്നുള്ള ഭരതന്റെ വാക്കുകൾ എന്നും ഒരു സുഭാഷിത മായി ഭവിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശത്രുഘ്നൻ:—ശത്രുഘ്നനേക്കുറിച്ച്, അദ്ദേഹം സദാ ഭരതനുമൊരുമിച്ചു നടക്കുന്ന ഒരു അപ്രധാനവ്യക്തിയായി ഒാടിച്ചൊന്നു പറഞ്ഞിട്ടേ ഉള്ളു. മററുള്ള മൂന്നു ഭ്രാതാക്ക ന്മാരാലും സ്നേഹിക്കപ്പെടുന്ന സ്നേഹാർഹനായ രാജകുമാര നായി അദ്ദേഹത്തിനേ വിഭാവനം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. പ്രതി മാനാടകത്തിൽ, അദ്ദേഹം രാമനോട്, അദ്ദേഹത്തിനേ അഭിഷേകം ചെയ്യാൻ തീർത്ഥജലത്തോടുകൂടി വസിഷ്ഠനും വാമദേവനും വന്നിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു. അഭിഷേ കാനന്തരം, "രാമനേ അഭിഷേകം കഴിച്ചതിനാൽ ഇക്ഷ്വാകുരാജവംശം അതിനു പറ്റിയ കളങ്കം മാർജ്ജനം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ചന്ദ്രൻ ഉദിച്ച് അന്ധകാരത്തെ നിഷ് ക്കാസനം ചെയ്യുമ്പൊഴെന്നപോലെ ലോകം ഇപ്പോൾ പ്രദീപ്തമായിരിക്കുന്നു" എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

അംഗദൻ:—അംഗദൻ ബാലിയുടേയും താരയുടേയും മകനാകുന്നു. ബാലി അദ്ദേഹത്തിന്റെ മരണസമയത്ത് അംഗദനേ രക്ഷിച്ചുകൊള്ളണമെന്ന് രാമസുഗ്രീവന്മാരോടു അപേക്ഷിക്കുന്നു. സീതാന്വേഷണത്തിനു നാലുദിക്കിലേ യ്ക്കും അയക്കുന്ന വാനരസേനയുടെ ഉപസേനാപതിമാ രുടെ നായകനായിനിയോഗിക്കുന്നതു് അംഗദനെയാകുന്നു. രാമൻ തന്റെ അച്ഛനെ കൊന്നു എങ്കിലും അംഗദൻ രാമനുവേണ്ടി രാവണനെതിരായി പരാക്രമത്തോടെ യുദ്ധം ചെയ്യുന്നു.

4. രാജ്ഞിമാരും രാജകുമാരിമാരും

രാജ്ഞിമാർ.

വാസവദത്ത:—വാസവദത്ത സ്മരണീയയായ ഒരു നായികയാകുന്നു. വാസവദത്തയുടെ ഏററവും വലിയ

ഗുണം താനും ഭർത്താവും ഒന്നാണെന്നുള്ള നിലയും തന്റെ സകലവും ഭർത്താവിനുവേണ്ടി ത്യജിക്കുന്നുള്ള സന്നദ്ധതയും ആകുന്നു. വാസവദത്തയുടെ ഈ സ്വഭാവഗുണം പാശ്ചാത്യർക്ക ഗ്രഹിക്കാൻ പ്രയാസമാണു്. ഒരു സംസ്കാരം ബലമായി ഗണിക്കപ്പെടുന്ന പലതും മറ്റൊരു സംസ്കാരം ബലഹീനതയായി ഗണിക്കപ്പെടുന്നു. അഹിംസാസിദ്ധാന്തം ഇൻഡ്യയിൽ ബഹുമാനാർഹമായിരിക്കും. എന്നാൽ ജർമ്മനിയിൽ അതു അപഹാസ്യമായിരിക്കും. പാശ്ചാത്യരാജ്യങ്ങളിൽ മിതമായി മദ്യപാനം ചെയ്യുന്ന ഒരുവനെ ഒരു "ടീടോട്ടലർ" എന്നാണു വിളിക്കുക, എന്നാൽ ഇൻഡ്യയിൽ അവനേയും മദ്യപാനി എന്നുതന്നെ വിളിക്കും. ഒരു രാജ്യത്തിന്റെ രക്ഷയ്ക്കോ ലോകത്തിന്റെ തന്നെ രക്ഷയ്ക്കോ ആയിരുന്നാലും തന്റെ ഭർത്താവു് മററൊരുവളെ വിവാഹംകഴിക്കാൻ അനുവദിക്കുന്ന ഒരു സ്ത്രീ പാശ്ചാത്യരാജ്യങ്ങളിൽ ഒരു വീരനായികയായി ഗണിക്കപ്പെടുകയില്ല. എന്നാൽ ഇൻഡ്യയിൽ ആ വിധമുള്ള മഹാത്യാഗം അനുഷ്ഠിക്കുന്ന ഒരു സ്ത്രീയെ ഒരു വീരനായികയായി കരുതുന്നു. എന്നാൽ, 1914—1918 ലെ മഹായുദ്ധവും ഇപ്പോഴത്തെ മഹായുദ്ധവുംകൊണ്ടു് ലോകമാകപ്പാടെ ഒന്നിനൊന്നു ഒന്നായിവരുകയാണു്. അതിനാൽ ഞാൻ മുകളിൽ പറഞ്ഞ പ്രത്യക്ഷത്തിൽ പരസ്പരവിരുദ്ധങ്ങളായ യശസ്സിനുള്ള വിഷയങ്ങളെ മനസ്സിലാക്കുകയും അനുമോദിക്കയും ചെയ്യുന്ന അനേകം ആളുകൾ ഇപ്പോൾ എല്ലാരാജ്യങ്ങളിലും ഉണ്ടായിരിക്കയും അവർ ഈ രണ്ടു തരം സ്ത്രീകളെയും വീരനായികമാരായി കാണുകയും ചെയ്യുമെന്നു് എനിക്ക ധൈര്യമായിപ്പറയാൻ കഴിയും. അല്പജനകം അബ്ജനകം എന്നീ രണ്ടുവാതകങ്ങൾ തമ്മിൽ ചേർക്കപ്പെടുമ്പോൾ ജീവനുള്ള ജനത്തിന്റെ

ജീവനായ ജീവിതമായിത്തീരുകയും അതിൽപിന്നെ മനുഷ്യന്റെ തന്ത്രപ്രയോഗങ്ങളാലല്ലാതെ വേർപെടാതിരിക്കയും ചെയ്യുന്നതുപോലെ പതിനാലോ പതിനഞ്ചോ വയസ്സ് പ്രായമാകുന്നതുവരെ അവളുടെ അച്ഛന്റെ കുടുംബത്തിൽ പാർത്ത ഒരു ബാലിക, അവൾ മുമ്പൊരിക്കലും കണ്ടിട്ടില്ലാത്ത ഒരു അപരിചിതനു് വിവാഹംകഴിച്ചു കൊടുക്കപ്പെട്ടാൽ പിന്നെ, അച്ഛനമ്മമാരും സോദരീസോദരന്മാരും എല്ലാം മിക്കവാറും വിസ്മരിക്കപ്പെട്ട ഒരു ഭൂതകാലമാകുന്നതാകവണ്ണം തന്റെ ആ ഭർത്താവുമായി ഒരേ ഒരു വ്യക്തി എന്നപോലെ ചേരുകയും ആ ഭർത്താവു് അവളുടെ ഈശ്വരനും അവളുടെ സർവ്വസ്വവും ആയിത്തീരുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇതു ഹിന്ദുസമുദായത്തിന്റെ ഒരു അഭിമാനസ്തംഭമാകുന്നു. ഈ സാമൂഹ്യവ്യവസ്ഥിതിയിൽ ജീവിക്കയും അതിന്റെ ഗുണങ്ങൾ പൂർണ്ണമായി അനുഭവിക്കയും ചെയ്തിട്ടുള്ളവർക്കു മാത്രമേ ഈ അത്ഭുതകരമായ സംഗതിയെ അറിഞ്ഞാസ്വദിക്കാൻ കഴിയുകയൊള്ളൂ. ആദർശപരമായി ഈ വ്യവസ്ഥയുടെ വൈകല്യം എന്തുതന്നെയായാലും അതിനുള്ള ഗുണങ്ങളുടെ അനുഭോക്താവായ ഒരുവന്റെ നിലയിൽ എനിക്കു, ഭർത്താവുമായി ഭാര്യയുടെ ഈ സമ്പൂർണ്ണമായ ഐക്യം എത്രയും മഹത്തരവും, പ്രകൃതിയുടെ പരമാനുഗ്രഹങ്ങളായ വെള്ളമോ വായുവോപോലെ ഭർത്താവിനു ഒരിക്കലും വീട്ടാൻവയ്യാത്ത ഒരു കടപ്പാടും ആകുന്നു എന്നു നിശ്ചയമായും പറയാൻ കഴിയും. ആകയാൽ സ്വപ്നവാസവദത്താം നാലാമങ്കത്തിലെ 4 (എ) ശ്ലോകത്തിൽ ഉദയനൻതന്നെ നൽകുന്ന പ്രശംസയ്ക്കൊപ്പം ഒരു ഹിന്ദുപത്നിയുടെ മാതൃകയായി വാസവദത്തയെ ഇൻഡ്യയിലെ ലക്ഷോപലക്ഷം ജനങ്ങൾ സ്നേഹിക്കമെന്നു് എനിക്കു നല്ലനിശ്ചയമുണ്ടു്.

എന്നാൽ വാസവദത്ത സ്വയം പ്രവർത്തകയത്രേ അല്ല. അവൾ അവളുടെ മാനുഷികവികാരങ്ങളെ നല്ലവണ്ണം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. "ആഹോ! എന്തൊരക്രമം! എന്റെ സ്വന്തം ഭർത്താവ് മറെറാരു സ്ത്രീയുടെ ആയിരിക്കുന്നു!" എന്നു അവൾ ഉൽക്രോശിക്കുന്നു. അവൾ വിവാഹമംഗള മാലയിൽ സപത്നീമദനം എന്ന ഇലകൾ കോർത്തിരിക്കയും അവിധവാകരണം എന്ന ഇലകൾ ധാരാളം കോർക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഉദയനപത്മാവതിമാരുടെ വിവാഹം കഴിഞ്ഞു എന്നു കേട്ടപ്പോൾ വാസവദത്തയ്ക്കു ക്ഷോഭം ഉണ്ടാകുന്നു. അദ്ദേഹം ആ വിവാഹത്തിന്നായി സ്വയം രാജഗൃഹത്തിൽ വന്നതല്ലെന്നും മറെറാരു കാര്യത്തിന്നായി അവിടെ വന്നപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിനെ അതിന്നു സമ്മതിപ്പിച്ചതാണെന്നും പത്മാവതിയുടെ ധാത്രി പറഞ്ഞറിഞ്ഞപ്പൊഴെ അവൾ സമാധാനിക്കുന്നൊള്ളു. ആ ത്യാഗം അവൾ സമ്മതിച്ചതാണെങ്കിലും അവൾക്കു കൂടെക്കൂടെ സങ്കടം ഉണ്ടാകുന്നു. ആ പ്രസിദ്ധമായ സ്വപ്നരംഗത്തിൽ അവൾ ദ്വേഷ്യപ്പെട്ടിരിക്കയാണോ എന്നു രാജാവു ചോദിക്കുമ്പോൾ "അല്ല, അല്ല, ഞാൻ വ്യസനിക്കയും ആകുലപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നതേ ഉള്ളു" എന്ന അവളുടെ മറുപടി നോക്കുക. ഇതിന്നു അവളെ കുററം പറയരുതു്. മനുഷ്യലോകത്തിനുവേണ്ടി തന്നെ താൻ ബലികഴിക്കാമെന്നു ദൈവത്തിനോടു സമ്മതിച്ച ക്രിസ്തു കുരിശിന്മേൽ തറയ്ക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ "എന്റെ ദൈവമേ എന്റെ ദൈവമേ, ഈ ആപത്സന്ധിയിൽ നീ എന്നെ ഉപേക്ഷിച്ചതു എന്താണു്!" എന്നു നിലവിളിക്കുകയുണ്ടായി. മനുഷ്യനായി അവതരിച്ച ദൈവത്തിനു മനസ്സിന്റെ അടിത്തട്ടിൽ സങ്കടം ഉണ്ടാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ താൻ സമ്മതിച്ചുകൊടുത്തതാണെങ്കിലും തന്റെ പ്രാണപ്രിയനായ

ഭൎത്താവിന്റെ വിരഹത്തിൽ പ്രൗഢയായ വാസവദത്തയുടെ അവസ്ഥ എങ്ങനെയായിരിക്കാം? അവൾ 'ആ വിരഹിതയുടെ സംഗതി വിചാരിക്കയാണോ' എന്നു ഉദയനൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ, "നാണക്കേട്! ഇവിടെയും വിരഹിതാ!" എന്നു അവജ്ഞയോടുകൂടി പറയുന്നതു് അവളുടെ സ്ത്രീസ്വഭാവത്തിന്റെ ഗൗരവത്തെ കാണിക്കുന്നു. തപോവനത്തിൽവെച്ചു് അവളോടു വഴിയിൽനിന്നു മാറിനില്ക്കാൻ പറഞ്ഞപ്പോൾ അവൾക്കു കോപമുണ്ടാകയും യൗഗന്ധരായണനോടു, വഴിമാറാൻ തന്നോടും ആജ്ഞാപിക്കയോ എന്നു ചോദിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അവളുടെ കള്ളി മിക്കവാറും വെളിക്കായപ്പോൾ അവൾ പറയുന്ന സമൎത്ഥമായ സമാധാനം അവൾ ബുദ്ധിമതിയാണെന്നു കാണിക്കുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തം രണ്ടാമങ്കത്തിൽ ഉദയനൻ വളരെ സുന്ദരനാണെന്നു അനവധാനതയാൽ അവൾ പറഞ്ഞു പോകുന്നു. അതവൾക്കെങ്ങനെയറിയാമെന്നു പത്മാവതി ചോദിച്ചപ്പോൾ അവൾ ഉജ്ജയിനിയിലെ ജനങ്ങൾ അങ്ങനെ പറഞ്ഞുകേട്ടിട്ടുണ്ടെന്നു സമാധാനം പറയുകയും പത്മാവതി അതുകേട്ടു് അദ്ദേഹത്തിനെ കണ്ടിട്ടുള്ള ഉജ്ജയിനിയിലെ ജനങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഗുണങ്ങളിൽ പ്രധാനപ്പെട്ടൊന്നായ ദേഹസൗഭാഗ്യത്തെക്കുറിച്ചു പ്രശംസിക്കുന്നതു് സ്വാഭാവികമാണെന്നു വിചാരിക്കയും ആ സമാധാനംകൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. പിന്നൊരിക്കൽ അതുപോലെ അവൾ പത്മാവതിയും ഉദയനനും തമ്മിലുള്ള വേളിയുടെ നിശ്ചയംകഴിഞ്ഞു എന്നു പറഞ്ഞു കേട്ടസമയത്തു്, "കഷ്ടം എത്ര അനുചിതം," എന്നു് പ്രമാദത്താൽ പറഞ്ഞുപോകുന്നു. അപ്പറഞ്ഞതിന്റെ അൎത്ഥം എന്താണെന്നു ചോദിച്ചപ്പോൾ രാജാവു് വാസവദത്തയെക്കുറിച്ചു വിചാരിച്ചു വളരെ ദുഃഖിച്ചിരിക്ക

യാണെന്നു കേട്ടിട്ടുണ്ടെന്നും അതെല്ലാം അദ്ദേഹം ഇത്ര വേഗം മറന്നിരിക്കുന്നല്ലോ എന്നു വിചാരിച്ചു അങ്ങനെ പറഞ്ഞതാണെന്നും അവൾ സമാധാനം പറയുന്നു. അതു പോലെ ഇനിയുമുണ്ടു്. മാധവീലതാമണ്ഡപത്തിൽവച്ചു്, ഉദയനനു വാസവദത്ത പത്മാവതിയെക്കാൾ അധികം പ്രേമിക്കുന്നു എന്നു് അവൾ അശ്രദ്ധയാൽ പറഞ്ഞുപോകുന്നു. അതവൾക്കെങ്ങനെ അറിയാമെന്നു് പത്മാവതി ചോദിച്ചപ്പോൾ, അവർക്കു് അത്രത്തോളം പ്രേമം ഇല്ലായിരുന്നു എങ്കിൽ അവൾ സ്വന്തം ആളുകളെ ഉപേക്ഷിച്ചു് അവളുടെ അച്ഛന്റെ ഒരു ശത്രുവിനോടുകൂടി ഒളിച്ചോടിപ്പോകയില്ലായിരുന്നു എന്നു പറയുന്നു.

അവൾ മററുള്ളവരോടു ആദരപൂർവ്വം പെരുമാറുന്നു. തന്റെ ഭർത്താവു് താനിരിക്കുന്നിടത്തുനിന്നും ഏതാനും വാര അകലെ വ്യസനിച്ചു കരഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കയാണെങ്കിലും അവൾക്കുവേണ്ടി ചേമന്തിപ്പൂന്തോപ്പിൽനിന്നു താൻ തനിച്ചുപോയ്ക്കൊള്ളാമെന്നു പത്മാവതി പറഞ്ഞപ്പോൾ വാസവദത്ത അവളെ അവളുടെ ഭർത്താവിനെ സമാശ്വസിപ്പിക്കാൻ അയക്കുന്നു. അതുപോലെ യൗഗന്ധരായണന്റെ ഉപായപ്രയോഗം തന്നെയാണു് ദുരിതം അനുഭവിപ്പിക്കുന്നതെങ്കിലും അതു് താറുമാറാക്കാതിരിക്കാൻ അവൾ ശ്രദ്ധിക്കുന്നു. പത്മാവതി അവളോടു തന്റെ ഒരു പരിചാരികയോടു എന്നപോലെ പെരുമാറിപ്പോയതിനു തന്നെ നമസ്കരിച്ചപ്പോൾ വാസവദത്ത, "എണീക്കു, എണീക്കു, ദയാലുവായ ശ്രീമതി, എന്തെങ്കിലും അപരാധമുണ്ടെങ്കിൽ അവിടുന്നു ഒരു കാര്യവും കൂടാതെ എന്നെ നമസ്കരിച്ചതാണു്" എന്നു പറയുന്നു. അവൾ കുലീനരായ തറവാട്ടമ്മമാരെപ്പോലെ ക്രോധത്തോടെ വളരെ അടുത്തു പെരുമാറുന്നു. അല്ലാതെ പെട്ടെന്നു

ഉന്നതിയിലെത്തിയ അല്പരെപ്പോലെ അതി പരിചയം കൊണ്ടു അവരുടെ മാന്യതയ്ക്കു ഊനം വന്നുപോകുമെന്നു പേടിക്കുന്നില്ല.

അവളെ അനേകം പേരുടെ പ്രീതിയ്ക്കു പാത്രമാകുന്ന മറ്റൊരു നല്ല ശീലവുംകൂടി അവൾക്കുണ്ടു്. അവൾ മധുരപലഹാരങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കാനും അവ ഇഷ്ടമുള്ളവൎക്കു് കൊടുക്കാനും ആഗ്രഹിക്കുന്നു. വസന്തകൻ അതുകൊണ്ടു് അവളെ പത്മാവതിയെക്കാൾ അധികം സ്നേഹിക്കുന്നു. പെണ്ണുങ്ങളുടെ പ്രധാന പ്രവൎത്തനം അടുക്കളകളിലാകുന്നു. വാസവദത്ത ഒരു രാജകുമാരിയായി ജനിച്ചു; അവൾ സൎവ്വവിധവും ഒരു രാജകുമാരിയായിരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. എങ്കിലും അടുക്കളപ്പണിയിൽ അവൾ മിടുമിടുക്കിയാണു താനും.

പത്മാവതി:—പത്മാവതി വാസവദത്തയിൽനിന്നു വ്യത്യസപ്പെട്ടവളാണു്. എന്നാൽ അവളും വാസവദത്തയോടൊപ്പം സ്നേഹത്തിനു പാത്രമാകുന്നു. അവൾ അവളുടെ ഭൎത്താവിനെ സ്നേഹിക്കുന്നു എന്നാൽ ഭൎത്താവിന്റെ ക്ഷീണവശങ്ങളെ കാണാതിരിക്കത്തക്കവണ്ണം സ്നേഹത്താൽ മതിമറന്നുപോകുന്നില്ല. അവൾ, "എന്റെ ഭൎത്താവു് ഇപ്പോൾ വസന്തകന്റെ ഭാഗം അഭിനയിക്കയാണു്" എന്നു് പറയുന്നു. അതിന്റെ അൎത്ഥം അദ്ദേഹം വിഡ്ഢിവേഷം കെട്ടുന്നു എന്നാണല്ലോ. പത്മാവതി, പന്തുകളി മുതലായ പ്രയാസമുള്ള വ്യായാമങ്ങളെ പ്രിയപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ വാസവദത്തയ്ക്കു് പന്തുകളിയെക്കാൾ വീണവായനയാണു അധികം പ്രിയം. പത്മാവതി ഒരു ശുദ്ധഗതിക്കാരിയും അത്ര ബുദ്ധികൗശലം ഇല്ലാത്തവളും ആണു് അതിനാൽ വാസവദത്ത ആലോചിക്കാതെ പറഞ്ഞു

പോയ മൂന്നു സംഗതികൾക്കു അവൾ പറഞ്ഞ സമാധാന ങ്ങൾകൊണ്ടു ഏറ്റവും തൃപ്തയാകുന്നു. വിസ്തൃതമായ ലക്ഷ്യവും സച്ഛമായ ഗതിയും ആപാദചൂഡം നിർമ്മ ലവും ഉദാരവും ആരെയും സംശയിക്കാത്തതും ആയ ഒരു മനസ്സാണു് അവളുടേതു്. അവൾക്കു് ആരോടും ദ്വേഷ ബുദ്ധിയില്ല. അവൾക്കുവേണ്ടി ആരും കഷ്ടപ്പെട്ടുകൂടാ. അവളുടെ തലവേദനയെക്കുറിച്ചു അവിടത്തെ വെപ്രാളം കണ്ടിട്ടു അവൾക്കു് കിടക്കാൻ തയ്യാറാക്കിയ മുറിയി ലേയ്ക്കുപോലും അവൾ പോകുന്നില്ല. അതു് പക്ഷേ, ക്രീഡാവിനോദങ്ങളിൽ ചതുരയായ ഒരു ഇംഗ്ലീഷ്കാരിക്കു, (ഒരു മിസ്സ്സ്സ് മാള്ളിസൻ എന്നു വിചാരിക്കുക) തോന്നു മായിരുന്ന ബഫളത്തോടുള്ള അതേ അവജ്ഞകൊണ്ടായി രിക്കാം. തന്റെ പരിജനങ്ങളോടും ആവന്തികയോടും അവളുടെ മാർദ്ദവം ശാന്തവും, സശ്രദ്ധവും സ്വാതന്ത്ര്യവും ആയ പെരുമാററങ്ങൾ അനുകരണീയങ്ങളാകുന്നു. ഉദയ നൻ പത്മാവതിയേക്കാൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മരിച്ചു പോയ പത്നി വാസവദത്തയെ ഉപരിയായി ഗണിക്കുന്ന തിനാൽ അദ്ദേഹം തീരെ മര്യാദയില്ലാത്തവനാണെന്നു്, അവളുടെ മുമ്പിൽ വച്ചു പറയുന്നതിനുപോലും അവൾ അവളുടെ പരിജനങ്ങൾക്കു് സ്വാതന്ത്ര്യം അനുവദിച്ചു കൊടുക്കുന്നു. അങ്ങനെയാണെങ്കിലും, വാസവദത്ത മരി ച്ചുപോയിട്ടും അവളുടെ ഗുണങ്ങളെ സ്മരിക്കുന്നതു് അദ്ദേ ഹത്തിന്റെ മര്യാദകേടിനെ അല്ല നേരേമറിച്ചു് വലിയ മര്യാദയേയാണു് കാണിക്കുന്നതെന്നു അവൾ ദാസിക്കു തിരുത്തി പറഞ്ഞുകൊടുക്കുന്നു. അതുകേട്ടു വാസവദത്ത "സഖി, നിന്റെ വാക്കുകൾ നിന്റെ കുലീനതയ്ക്കു് അനു യോജ്യമായിരിക്കുന്നു" എന്നു പറഞ്ഞു അവളെ അഭിനന്ദി ക്കുന്നു.

ആരോഗ്യവും മനസ്സുഖവും ഉള്ള എല്ലാവക്കും ഉള്ള പോലെ അവൾക്കും ഒരു കൂട്ടം രസികൻ ഫലിതങ്ങളുണ്ട്. ആദ്യം വാസവദത്ത പറഞ്ഞതും പിന്നെ ഒരിക്കൽ രാജാവു് പറയുന്നതും, ആയ 'കണ്ണിൽ കാശപ്പൂമ്പൊടി വീണു'എന്നുള്ള ആ പഴകിപ്പോയ ഒഴികഴിവു് ആവത്തിച്ചുപറയുന്ന വിദൂഷകനോടു ദേഷ്യപ്പെടാതെ "വീരനായ ഒരു രാജാവിനു് വീര വീരനായ ഒരു വങ്ങാതി" എന്നു് അവൾ ദാക്ഷിണ്യത്തോടെ പറയുന്നു. രാജാവു് ആ ദുഷിപ്പൻ ഒഴികഴിവു് തട്ടിവിട്ടപ്പോൾ അവൾ അതു സംബന്ധിച്ചു് ഒന്നും മിണ്ടാതിരിക്കുന്നു. ഈ ഹൃദയസൗഭാഗ്യം മനുഷ്യലോകം അറിഞ്ഞനുമോദിക്കുന്ന ഒന്നാകുന്നു.

ഉജ്ജയിനിയിൽനിന്നു വന്ന ദൂതസംഘത്തെ സ്വീകരിക്കുന്നതിനു് വാസവദത്തയുടെ സ്ഥാനത്തിരിക്കാൻ അവൾക്കു സങ്കോചമുണ്ടാകുന്നു. ആ സ്വഭാവഗുണവും ബഹുമാനാദരങ്ങളെ അർഹിക്കുന്നു.

അവൾ ബുദ്ധിമതിയും ആകുന്നു. അവൾക്കു് വാസവദത്തയോളം മിടുക്കില്ല എന്നേയുള്ളു. ആയ്യ ആവന്തിക വാസവദത്തയാണോ എന്നു തീർച്ചയാക്കുന്നതിനു വാസവദത്തയുടെ ഛായാപടം വരുത്തി ഉദയനന്റെയും അവളുടെയും ഛായകളെ തമ്മിൽ ഒത്തു നോക്കുന്നു. ഉദയനന്റെ കണ്ണുനീരിനു കാരണം കുശപ്പൂമ്പൊടി വീണതാണെന്നുള്ള ബുദ്ധികെട്ട സമാധാനം അവൾ വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. ഉദയനൻ വാസവദത്തയൊടു അധികം ദാക്ഷിണ്യം കാണിക്കുന്നതിൽ അവൾ അത്ഭുതപ്പെടുന്നുമില്ല. അതു്, മുമ്പേതന്നെ അവൾ ഊഹിച്ചിരുന്നതുകൊണ്ടായിരിക്കണം.

അവൾ ഈശ്വരഭക്തയും ധമ്മപരായണയും ദാനങ്ങളിൽ മുക്തഹസ്തയുമാണു്. അവളുടെ ആജ്ഞ അനുസരിച്ചു

കഞ്ചുകിപ്രധാനി താപസരോടു അവക്കു സാധിക്കേണ്ട ആവശ്യങ്ങൾ എന്തെല്ലാമാണെന്നു ചോദിക്കുന്ന ആ ഹൃദ്യമായ ആശ്രമരംഗം; അവളുടെ ഭത്താവിന്റെയും വാസവദത്തയുടെയും ചിത്രങ്ങൾ കാണാനും അവയെ ഉപചരിക്കാനുമുള്ള ആഗ്രഹം; അവളുടെ ഒരു ദിവസത്തെ ആശ്രമവാസം; ഇതെല്ലാം അവളുടെ ആ ഗുണങ്ങളെ പ്രകടനം ചെയ്യുന്നു. അധികാരമോ വലിപ്പമോ അവൾക്കു ഒരു വിധത്തിലും പ്രിയമല്ല. അവളുടെ നിയോഗം അനുസരിച്ചു് ഹരിക്കാരപ്രധാനി, അവൾ അവിടെ ഇല്ലാതിരുന്നാൽ എങ്ങനെയോ അങ്ങനെ വെള്ളവും പൂവും വിറകും പുല്ലും എല്ലാം യഥേഷ്ടം ശേഖരിച്ചുകൊണ്ടു പോരാൻ താപസരോടു പറയുന്നതു് അവളുടെ ധമ്മസംരക്ഷണത്തിലുള്ള ജാഗ്രൂകതയ്ക്കു് ഉദാഹരണമാകുന്നു. ഈ മഹാമനസ്കതയോടുകൂടിയ പ്രവൃത്തിയെ, എവിടെയെങ്കിലും ഒരു ദിക്കിൽ ക്യാമ്പുചെയ്യുമ്പോൾ ചെറുതരം ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ പോലും ആവക കാര്യങ്ങൾക്കു ഉണ്ടാക്കുന്ന തടസ്സങ്ങളോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തി നോക്കുമ്പോൾ പത്മാവതിയുടെ മഹിമ തെളിഞ്ഞുകാണാം.

അംഗാരവതി:—അംഗാരവതി രാജ്ഞിയുടെ ചില പ്രസാദദശനങ്ങളെ നമുക്കു് ലഭിക്കുന്നുള്ളു എങ്കിലും കിട്ടുന്നടത്തോളം പ്രിയങ്കരങ്ങളാണു്. രാജ്ഞി വാസവദത്തയെ സ്നേഹിക്കുന്നു; എല്ലാ ഭാരതീയ മാതാക്കന്മാരെയുംപോലെ മകളെ അനുരൂപനായ ഒരാൾക്കു് വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുക്കാൻ വളരെ മോഹിക്കുന്നു. എന്നാൽ വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുത്താൽ പിന്നെ മകളെപ്പിരിഞ്ഞിരിക്കേണ്ടിവരുമല്ലോ എന്നു വിചാരിച്ചു ദുഃഖിക്കുന്നു; മകളുടെ വരൻ ഏററവും നല്ല ആളായിരിക്കണമെന്നു നിർബ്ബന്ധമുണ്ടു്;

ഉദയനന്റെ യോഗ്യതകളെക്കുറിച്ചു കേട്ടമാത്രയിൽ അദ്ദേഹമായിരിക്കണം തന്റെ മകൾക്കു് ഭർത്താവു് എന്നു തീർച്ചപ്പെടുത്തുകയും ആദ്യമൊക്കെ അതിന്റെ സാദ്ധ്യതയ്ക്കുവേണ്ടി സന്ദർഭങ്ങൾ അസംഭവ്യങ്ങളായി കാണപ്പെട്ടു എങ്കിലും ഒടുക്കം തന്റെ അഭിപ്രായംപോലെ തന്നെ കാര്യം കലാശിക്കത്തക്കവണ്ണം പ്രവർത്തിക്കയും ചെയ്യുന്നു. വത്സരാജാവു് അവിടെ വന്നിട്ടുണ്ടെന്നറിയിച്ചപ്പോൾ രാജ്ഞി ഉടനടി വിവാഹകാര്യാലോചനയിൽ നിന്നു പിന്മാറി തന്റെ മകൾക്കു വിവാഹം എന്നാൽ എന്താണെന്നറിയാനുള്ള പ്രായമായില്ലെന്നു മഹാസേനനോടു പറയുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു് രാജ്ഞിയുടെ മനോഗതങ്ങളുടെ ഒരു സൂചന, ഒരു ഊഹം, മാത്രം ലഭിക്കുന്നതേ ഉള്ളു. അതിനാൽ വത്സരാജാവു് തങ്ങളുടെ വൈരിയാണെന്നു് പത്നിയെ ഓർമ്മിപ്പിക്കുന്നു.

അംഗാരവതി തികഞ്ഞ ഒരു അഭിമാനിയാകുന്നു. ഉദയനൻ, വാസവദത്തയെ വിവാഹം ചെയ്തിട്ടുള്ള വിവരം അറിയാതെ, അദ്ദേഹം അവളെയുംകൊണ്ടു ഒളിച്ചോടിപ്പോയിരിക്കുന്നു എന്നു കേട്ടപ്പോൾ രാജ്ഞി ആത്മഹത്യയ്ക്കു് ഒരുമ്പെടുന്നു. ഉദയനൻ അവളെ വിവാഹം ചെയ്തിട്ടുണ്ടെന്നു് മഹാസേനൻ ഉറപ്പുകൊടുത്തതിനു ശേഷമാണു് രാജ്ഞി അതിൽനിന്നു പിന്മാറുന്നതു്. ആ വസ്തുത ഭാരതരാജാക്കന്മാരിൽ ഒരാളെങ്കിലും ഒരു കന്യകയുടെ മുഖത്തു നോക്കുകയോ അവളെ പഠിപ്പിക്കയോ ചെയ്യുന്നതല്ല; അയാൾ അവളെ വിവാഹം കഴിച്ചതിനു ശേഷമെ അങ്ങനെ ചെയ്യുകയുള്ളു; എന്നു് ഭാരതാചാരാഹകനു യൗഗന്ധരായണൻ നല്കിയ മറുപടി വല്ല ദൂതന്മാരിൽനിന്നു അദ്ദേഹം അറിഞ്ഞതോ ഭാരതീയരുടെ നടപടികളിൽനിന്നു് അദ്ദേഹം ഊഹിച്ചതോ ആയിരിക്കണം.

കഞ്ചുകിപ്രമുഖൻ മുഖേന ഉദയനന് അംഗാരവതി അയക്കുന്ന നിദേശം ഹൃദയസ്പർശിയും വാത്സല്യവും കൃപയും നിറഞ്ഞതും ആകുന്നു. ഇംഗ്ലണ്ടിൽ ഭാര്യയുടെ അമ്മയെ എത്രത്തോളം പ്രിയപ്പെടുന്നില്ലയൊ ഇന്ത്യയിൽ അവളെ അത്രത്തോളം പ്രിയപ്പെടുന്നു. നേരേമറിച്ചു ഇംഗ്ലണ്ടിൽ ഭർത്താവിന്റെ അമ്മയെ എത്രത്തോളം പ്രിയപ്പെടുന്നുവോ ഇന്ത്യയിൽ അവളെ അത്രത്തോളം പ്രിയപ്പെടാതിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഉദയനന്റെ ഭാര്യയുടെ അമ്മയായ അംഗാരവതിയെ ദയാലുവും ദാക്ഷിണ്യശീലയും ഔദാര്യവും ഉള്ളവളായി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. പതിനാറു രാജ്ഞിമാരുടെ നായികയും വസ്തുതഃ ഉജ്ജയിനിയുടെ അധിഷ്ഠാതൃദേവതതന്നെയും ആയിരിക്കത്തക്ക വൈഭവം അംഗാരവതിക്കുണ്ടായിരിക്കണം.

ഗാന്ധാരി:—രാജ്ഞി ഗാന്ധാരി, സ്വന്തനിലയിൽ ഏററവും മനസ്സിൽ പതിയുന്ന ഒരു വ്യക്തയാകുന്നു. ദുഷ്ടനായ ദുര്യോധനൻകൂടി അടുത്തജന്മത്തിൽ ഗാന്ധാരിയുടെ മകനായി ജനിക്കണമെന്നു പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു. അത്രയ്ക്കു നല്ല ഒരു മാതാവാണു് രാജ്ഞി. തന്റെ ഭർത്താവായ ധൃതരാഷ്ട്രനൊടൊപ്പം തനിക്കും കണ്ണുകാണാതെയാവാൻ രാജ്ഞി തന്റെ കണ്ണുകൾ മൂടിക്കെട്ടുന്നു. രാജ്ഞി അനുകരണീയ ആയ ഒരു ഭാര്യയാകുന്നു. രാജ്ഞിയുടെ ഈ അത്ഭുതജനകമായ സഹതാപപ്രകടനം ദാമ്പത്യചരിത്രത്തിൽ അദ്വിതീയമാകുന്നു. "രാജ്ഞി രാജ്ഞിയുടെ ഭർത്താവിനോടുള്ള അനുപമമായ ഭക്തിയുടെ ചിഹ്നമായി തന്റെ കണ്ണുകൾ മൂടിക്കെട്ടിയിരിക്കുന്നു. ഭാഗ്യസമ്പന്നമായ കാലത്തു് രാജ്ഞിയുടെ കണ്ണുകൾ തന്റെ പുത്രന്മാരുടേയും പൌത്രന്മാരുടെയും മററും മുഖങ്ങൾ ഒരിക്കലെങ്കിലും

കാണാൻ കൊതിച്ചില്ല. എന്നാൽ ഇപ്പോഠം ദുര്യോധന ന്റെ മരണത്താൽ രാജ്ഞിയുടെ ധൈര്യം നിശ്ശേഷം കെട്ടി രിക്കുന്നു. രാജ്ഞിയുടെ കണ്ണു മൂടികെട്ടിയിരിക്കുന്ന ശീല സദാകണ്ണീരിനാൽ നനഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു" എന്നു ഊരുഭംഗത്തിൽ ബലരാമൻ പറയുന്നതിൽ ആശ്ചര്യപ്പെ ടാനില്ല. രാജ്ഞിയ്ക്കു് സാമാന്യപ്രജ്ഞ ധാരാളമായുണ്ടു്. "ഭ്രാതാക്കന്മാർ തമ്മിലുള്ള ഈ യുദ്ധം നമ്മുടെ കുട്ടികളുടെ നാശത്തിലെ അവസാനിക്കൂ" എന്നു് രാജ്ഞി പറയുന്നു. അഭിമന്യുവിനെ രാജ്ഞി വളരെ സ്നേഹിക്കുന്നു. കുമാരന്റെ മരണവാർത്തകഠം കേട്ടപ്പോഠം, "എന്റെ കൊച്ചുമകനേ, നമ്മുടെ കുലം കെടുക്കുന്ന ജ്യേഷ്ഠാനുജന്മാർ തമ്മിൽ കൊ ല്ലുന്ന ഈ ഭ്രാന്തൻ യുദ്ധത്തിൽ നീ നിന്റെ പ്രാണനെ ബലികൊടുത്തു. നീ എവിടെപ്പോയി?" എന്നു രാജ്ഞി നിലവിളിക്കുന്നു. അതാരാണു് എന്നു് ഭർത്താവു ചോദി ച്ചപ്പോഠം "മഹാനായ മഹാരാജാവേ, അവിടേയ്ക്കു് നിർ ദ്ദയരായ പുത്രന്മാരെ നൽകിയ ഞാനാണു്" എന്നു ക്ഷന്ത വ്യമായ അഭിമാനത്തോടെ മറുപടി പറയുന്നു. ഇന്ത്യ യുടെ വടക്കുപടിഞ്ഞാറേ അതിർത്തിദേശത്തുനിന്നു വന്ന ഈ രാജ്ഞി മഹിമയേറിയ ഒരു ശോകാവഹമായ ദേഹ മാകുന്നു.

കൗസല്യ:—കൗസല്യ ഭർത്തൃഭക്തയായും ഭർത്താ വിനേയും പുത്രനേയും ഒരുപോലെ സ്നേഹിക്കുന്നവളായും ഭാസൻ ചിത്രീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഗാന്ധാ രിക്കു ധൃതരാഷ്ട്രനോടുള്ളടത്തോളം സ്നേഹം ഒരുവിധ ത്തിലും കൗസല്യയ്ക്കു ദശരഥനോടുള്ളതായി കാണുന്നില്ല. പ്രതിമാനാടകത്തിൽ "അതാരാണു്," എന്നു ദശരഥൻ ചോദിക്കുമ്പോഠം കൗസല്യ "ആരും സ്നേഹിക്കാത്ത ഒരു

മകനെ അവിടേയ്ക്കു് പെററതന്നവൾ" എന്നു ഉത്തരം പറഞ്ഞു് അദ്ദേഹത്തിൻെറ ദുഃഖത്തെ ഉജ്ജീവിപ്പിക്കുന്നു. "എന്തു! ലോകത്തിൻെറ മുഴുവൻ സ്നേഹഭാജനമായിരിക്കുന്ന രാമൻെറ അമ്മയല്ലെ ഭവതി?" എന്നു ദശരഥൻെറ പ്രത്യുത്തരം വാങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു. സീതയെ മോഷ്ടിച്ചു കൊണ്ടുപോയിരിക്കുന്നു എന്നു സുമന്ത്രൻ പറഞ്ഞതുകേട്ടു കൌസല്യ മൂർച്ഛിക്കുന്നു. രാവണവധം കഴിഞ്ഞു് ജനസ്ഥാനത്തുവച്ചു നടക്കുന്ന രാമൻെറ കിരീടധാരണത്തിനു് ഭരതനും കൈകേയിയും സുമിത്രയും ഒരുമിച്ചു കൌസല്യ പോകുന്നില്ല. വലിയ ദുഃഖസംഭവങ്ങളെ സഹിക്കാൻ ശക്തിയില്ലാത്തവളും അവയുടെ സമ്മർദ്ദംമൂലം മങ്ങിപ്പോകുന്നവളും ആയ ഒരു നല്ല മനുഷ്യത്തിയായി കൌസല്യയെ ഭാസൻ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

സുമിത്ര:—സുമിത്രയെ ഒരു സ്നേഹശീലയായ ഭാൎയ്യയായി കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ സുമിത്രയ്ക്കു് എപ്പോഴും ഒരു അപ്രധാനസ്ഥാനമെ ഭാസൻ നല്കുന്നൊള്ളു. സുമിത്രയുടെ ഭർത്താവു് കൌസല്യയെ ബഹുമാനിക്കുന്നു; കൈകേയിയെ ക്രമത്തിലധികം പ്രേമിക്കുകയും ഭയപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു; സുമിത്രയും തൻെറ ഒരു ഭാൎയ്യയാണെന്നു വകവച്ചിട്ടുണ്ടു് എന്നേ ഉള്ളു. സുമിത്രയുടെ മകൻ ലക്ഷ്മണൻ അമ്മയുടെ അടുക്കൽ താമസിക്കാതെ രാമനുമൊരുമിച്ചു കാട്ടിൽ പോകുന്നു; മകൻ ശത്രുഘ്നൻ ഭരതനേയും അനുഗമിക്കുന്നു. സുമിത്ര കൎത്തവ്യപരായണയായ ഒരു ഭാൎയ്യയും സ്നേഹാൎഹയായ ഒരു സ്ത്രീയും ആകുന്നു. എന്നാൽ നേതൃത്വത്തിനുവേണ്ട യോഗ്യതകൾ അവൾക്കില്ല.

കൈകേയി:—കൈകേയി യുവതിയും സുന്ദരിയും തൻെറ സൌന്ദൎയ്യത്തെക്കുറിച്ചു ബോധമുള്ളവളും ആയ

ഒരു സ്ത്രീയാകുന്നു. പെരുപ്പക്കാരികളായ മിക്ക ഭാൎയ്യമാരെയും പോലെ കൈകേയി തന്റെ വൃദ്ധനായ ഭൎത്താവിന്റെ കഴുത്തിൽ കയറിട്ടു പിടിച്ചിരുന്നു. അതുപയോഗിക്കാൻ മനസ്സും നല്ലപോലെ ഉണ്ടായിരുന്നു. "സിംഹത്തിന്റെ ബലം സമ്പാദിച്ചുകൊൾക; എന്നാൽ സിംഹത്തെപ്പോലെ അതുപയോഗിക്കരുതു്" എന്നുള്ള ഉപദേശം സ്വീകരിക്കാത്ത ഒരുവളാണു് കൈകേയി. കൈകേയി വികാരങ്ങളാൽ ഭരിക്കപ്പെടുന്ന ഒരു വ്യക്തിയാകുന്നു. കൈകേയി ഭരതനെക്കാൾ അധികം രാമനെ പ്രിയപ്പെടുകയും രാമനെ അഭിഷേകം കഴിക്കണമെന്നു് ആഗ്രഹിക്കയും ചെയ്കയുണ്ടായി. രാമൻ രാജാവായാൽ കൗസല്യക്കു് തന്നെക്കാൾ പ്രാബല്യം ഉണ്ടാകുമെന്നു് പറഞ്ഞു് മന്ഥര ഭയപ്പെടുത്തിയപ്പോൾ ഭരതനു രാജ്യം കൊടുക്കാനും രാമനെ പതിനാലുവൎഷത്തേയ്ക്കു് കാട്ടിലയക്കാനും കൈകേയി ദശരഥനേക്കൊണ്ടു വാഗ്ദാനം ചെയ്യിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഋഷിയുടെ ശാപം ഫലിക്കുന്നതിനായി ഇതൊക്കെ ദൈവവിധി അനുസരിച്ചു സംഭവിച്ചതാണെന്നു് ഭാസൻ കൈകേയിയെക്കൊണ്ടു ഒരു സമാധാനം പറയിക്കുന്നുണ്ടു്. ഒടുക്കം, കൈകേയി താൻ ചെയ്തുപോയതിനെക്കുറിച്ചു പശ്ചാത്തപിക്കയും, കാട്ടിലും പിന്നീടു് നഗരത്തിലും വച്ചു് അഭിഷേകം നടത്തണമെന്നു് രാമനോടു് അപേക്ഷിക്കയും ചെയ്യുന്നു. കൈകേയിയ്ക്കു ലഭിക്കുന്ന ഏറ്റവും ഭയങ്കരമായ ശിക്ഷ താൻ ആരെ ദ്രോഹിച്ചോ ആ രാമൻ സ്വയംതന്നെ ദൂഷിച്ചു ഒരക്ഷരംപോലും പറയാതിരിക്കയും തന്റെ മുമ്പിൽവച്ചു മറ്റാരെങ്കിലും പറയാൻ സമ്മതിക്കാതിരിക്കയും ചെയ്യുമ്പോൾ തന്റെ സ്വന്തം മകനായ ഭരതൻ തന്റെ നേൎക്കു കാണിക്കുന്ന ദ്വേഷ്യവും അവജ്ഞയും ആകുന്നു.

മാളവിയും പൗരവിയും:—മാളവിയും പൗരവിയും ദുര്യോധനന്റെ യുവരാജ്ഞിമാരാകുന്നു. രണ്ടാളും "ഭർത്താവിനെ അത്യന്തം സ്നേഹിക്കുന്നു. രണ്ടാളും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദുഃഖസംഭവയുക്തമായ മരണസമയത്തു അടുക്കൽ ഉണ്ടായിരിക്കുന്നു. രണ്ടാളും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആ ദുരദൃഷ്ടത്തിൽ കരയുന്നു. പൗരവി ഉടനടി ചാടി ഭർത്താവിനെ അനുഗമിക്കാൻ ഉറച്ചതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അപേക്ഷപ്രകാരം കരച്ചിൽ നിർത്തുന്നു. മാളവിയാകട്ടെ, അദ്ദേഹം കരയാതിരിക്കാൻ അപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ താൻ ശത്രുക്കളോടു നേരിട്ടു യുദ്ധംചെയ്തു വീണ ഒരു വീരയോദ്ധാവിന്റെ ദാരങ്ങളാണെന്നോർമ്മിച്ചു "ഞാൻ ഒരു ബാലികമാത്രമാണു്, അതിനാൽ ഞാൻ കരയുന്നു." എന്നു സത്യഗർഭമായ വാക്കുകൾ പറഞ്ഞു കരച്ചിൽ തുടരുന്നു.

താര:—താര വാനരരാജാവായ ബാലിയുടെ വാനരരാജ്ഞിയാകുന്നു. തോറ്റോടിപ്പോയ സുഗ്രീവനു ജയംകിട്ടുമെന്നു ഉറപ്പുനൽകുന്ന ഒരു സഹായി ഇല്ലാതെ വീണ്ടും യുദ്ധത്തിനു വരുമായിരുന്നില്ലെന്നു സൂക്ഷ്മദൃഷ്ടിയോടെ അനുമാനിച്ചു സുഗ്രീവനോടു യുദ്ധത്തിനു പോകരുതെന്നു ഭർത്താവിനോടു പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു. ബാലി താരയെ തള്ളിമാററി സുഗ്രീവനോടു യുദ്ധത്തിനു പോകയും മരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. മരണാവസ്ഥയിൽ താര തന്നെ കാണരുതെന്നു ബാലി ആഗ്രഹിക്കയും താരയേയും മററു സ്ത്രീജനങ്ങളെയും തന്റെ അടുക്കൽ വരാൻ സമ്മതിക്കരുതെന്നു സുഗ്രീവനോടു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു.

രാജകുമാരിമാർ

സീത:—സീത, ഭാസനാടകങ്ങളിലുള്ള രാജകുമാരിമാരിൽ പ്രഥമസ്ഥാനം നിഷ്പ്രയാസം അധിരോഹണം

ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ഒടുക്കം രാമനോടൊരുമിച്ചു അഭിഷേകം ചെയ്യുന്നുണ്ടു് എങ്കിലും ഭാസൻ അഭിഷേകനാടകത്തിലും പ്രതിമാനാടകത്തിലും ഒരു രാജ്ഞിയായിട്ടാണു് സീതയെ ചിത്രണം ചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. സീതയുടെ ഏററവും പൊന്തിനില്ക്കുന്ന ഗുണങ്ങൾ അതുല്യമായ ഭർത്തൃഭക്തിയും ഭർത്താവിനോടു സാത്മ്യവും ആകുന്നു. സീത തന്റെ നേർ പകുതിയാണെന്നും ഇങ്ങനെ ഇത്ര സ്വഭാവൈകരൂപ്യമുള്ള ദമ്പതിമാർ ഉണ്ടാവുക അപൂർവ്വമാണെന്നും രാമൻ പറയുന്നതു് അത്ഭുതമല്ല. തന്നോടൊരുമിച്ചു വനത്തിലേയ്ക്കു വരാതിരിക്കാൻ രാമൻ വൈദേഹിയെ പ്രേരിപ്പിക്കുന്നു. അപ്പോൾ ലക്ഷ്മണൻ, താരം ചന്ദ്രനേ അനുഗമിക്കുന്നതും ഒരു മരം പിഴുതുവീഴുമ്പോൾ അതിന്മേൽ പടന്നിരിക്കുന്ന വള്ളികൂടി വീഴുന്നതും, കൊമ്പൻ ചെളിക്കുണ്ടിൽ വീഴുമ്പോൾ പിടിയുംകൂടി വീഴുന്നതും തടയുന്നതു് സീത വനത്തിലേയ്ക്കുകൂടെ വരുന്നതിനെ തടയുന്നതിനേക്കാൾ എളുപ്പമാണെന്നു നല്ല ഒത്ത മറുപടി പറയുന്നു. സീത അന്നുമുതൽ ഇന്നുവരെ ഒരു ഹിന്ദുഭാര്യയുടെ ആദർശമായി തീന്നിട്ടുള്ളതിലും ഹിന്ദുസ്ത്രീകളാസകലം സീതയുടെ കഥയിൽനിന്നു് സുഖത്തിലും ദുഃഖത്തിലും സമ്പത്തിലും ആപത്തിലും വലിയ മനശ്ശക്തി സമ്പാദിക്കുന്നതിലും അത്ഭുതമില്ല. എന്തെന്നാൽ സീത ദുഃഖത്തിന്റെ അടിവരെ അനുഭവിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഒരു ക്രൂരനായ രാക്ഷസനാൽ അപഹരിക്കപ്പെട്ടു; ഒരു വിദൂരരാജ്യത്തു തടവിലാക്കപ്പെട്ടു; രാവണന്റെ വൃത്തികെട്ട അപേക്ഷകൾ ശ്രവിച്ചു; രക്ഷയിൽ നിരാശപ്പെട്ടു; ഒടുക്കം രക്ഷകിട്ടിയപ്പോൾ തന്റെ ഭർത്താവു തന്നെ വേണ്ടെന്നു പറഞ്ഞു; തന്റെ നിഷ്കളങ്കതയെ തെളിയിക്കാൻ തീയിൽചാടാൻ നിർബ്ബന്ധിക്കപ്പെട്ടു; ഇങ്ങനെ അമ്മ സീത തന്റെ പരീക്ഷകളിലും ദുഃഖങ്ങളിലും

വേദനകളിലും കഷ്ടാനുഭവങ്ങളിലും ദൈവപരീക്ഷകളിലും വിജയങ്ങളിലും ഹിന്ദു സ്ത്രീത്വത്തിന്റെ ഉടലാകുന്നു.

സീത അളവില്ലാത്ത ധൈര്യത്തിനു ദൃഷ്ടാന്തമാകുന്നു. സീത രാവണനെ ധിക്കരിക്കുകയും വെറുക്കുകയും ചെയ്യുന്നു; ഒരു പതിവ്രതയുടെ ശാപം ദേവന്മാരുടെ അസ്ത്രങ്ങളെക്കാൾ ശക്തിയേറുന്നതാണെന്നു രാവണനു കാണിച്ചുകൊടുക്കുന്നു. രാമൻ വധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്നു പറഞ്ഞുകേൾപ്പിച്ചപ്പോൾ സീത രാമനെ വധിച്ച ആ വാളുകൊണ്ടു തന്നെ തന്നെയും കൊല്ലാൻ രാവണനോടു പറയുന്നു. സീതയ്ക്കു ഭൗതിക വസ്തുക്കളിലൊന്നും ആഗ്രഹമില്ല. സീത തന്റെ ഭർത്താവിന്റെ അഭിഷേകം മുടങ്ങിയതിൽ സന്തോഷിക്കയും അനേകം പ്രജകളുടെ നാഥനായിരിക്കുന്നതിനു പകരം അതിനാൽ അദ്ദേഹം തന്റേതു മാത്രമായിരിക്കുന്നു എന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു. സീത അതിപരിചയത്തോടെ തപസ്വരുടേയും താപസിമാരുടെയും ഇടയിൽ അവരിൽ ഒരാളിനെപ്പോലെതന്നെ സഞ്ചരിക്കയും അവൎക്കു അത്യന്തം പ്രിയയായി ഭവിക്കയും അവർ സീതയെ അവരവരുടെ പ്രായം അനുസരിച്ചു മകളെ, സീതേ, ജാനകി, മകനേ എന്നെല്ലാം വിളിക്കയും ചെയ്യുന്നു. ഇത്ര മധുരമായ സരളതയോടുകൂടിയിരിക്കാൻ ഒരു രാജകുമാരിക്കും എളുതല്ല. എന്നാൽ സീത ലൗകികവിഷയങ്ങളിൽ അജ്ഞയല്ല. അഭിഷേകം സംബന്ധിച്ചുള്ള പെരുമ്പറ കൊട്ടു നിന്നിരിക്കുന്നു എന്നു തോഴി പറഞ്ഞപ്പോൾ സീത, "പക്ഷേ അഭിഷേകം മാററിവച്ചായിരിക്കും: കൊട്ടാരങ്ങളിൽ പലതും സംഭവിക്കാം" എന്നു അവളോടു പറയുന്നു. രാമൻ പൊന്മാനെ പിടിക്കാൻ പോയപ്പോൾ തനിക്കു രാവണനിൽനിന്നു ആപത്തുണ്ടാകുമെന്നു വിചാരിക്കുന്നു. നേരം പോക്കിൽ ആരംഭിക്കുന്ന കൂടകർമ്മങ്ങളുടെ

അവസാനം ദുഃഖത്തിലായിരിക്കുമെന്നു് തോഴിയോടു പറയുന്നു. ഒരു ഈശ്വരിയെക്കാൾ ഒരു മനുഷ്യസ്ത്രീയായിട്ടാണു ഭാസൻ സീതയെ രൂപണംചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. രാവണവധത്തിനുശേഷവും രാമൻ സ്വർണ്ണമൃഗം എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ സീത പേടിക്കുന്നു. ലക്ഷ്മണൻകൂടി അദ്ദേഹത്തിനെ പരിചരിക്കാൻ അനുവദിക്കണമെന്നു സീത രാമനോടു അപേക്ഷിക്കുന്നു. രാമൻ വ്യസനംകൊണ്ടു സ്തബ്ധനായിപ്പോകാത്ത വിധമേ തന്റെ അവസ്ഥയെക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനോടു വിവരിക്കാവൂ എന്നു ഹനുമാനോടു പറയുന്നു. വല്ക്കലം ധരിച്ചപ്പോൾ താൻ എങ്ങനെ ഇരിക്കുന്നു എന്നറിയാൻ അഭിലഷിക്കയും അതു നല്ലവണ്ണം ഇണങ്ങുന്നുണ്ടെന്നു പറഞ്ഞുകേട്ടപ്പോൾ, സന്തോഷിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

കുരങ്ഗി:—യുവതിയും സുന്ദരിയുമായ കുരങ്ഗി നമുക്കു ആഹ്ലാദം നൽകുന്നു. ക്രുദ്ധനായ ആനയുടെ ആക്രമണത്തിൽനിന്നു് അവിമാരകൻ തന്നെ ധീരതയോടെ രക്ഷിച്ച നിമിഷത്തിൽ കുരംഗി അദ്ദേഹത്തിൽ അനുരക്തയായിത്തീരുന്നു. അപ്പോൾ മുതൽ അദ്ദേഹത്തിനെ വിചാരിച്ചു് വ്യസനിക്കുന്നു. ഒടുക്കം മോഹനകഥകളിലെപ്പോലെ അദ്ദേഹത്തിനെ തന്റെ കിടപ്പറയിൽ വരുത്തുന്നു. ഈ രഹസ്യമായ പ്രണയബന്ധം സംശയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്നു് അറിഞ്ഞപ്പോൾ, അദ്ദേഹത്തിനു അവിടെനിന്നു പോകേണ്ടിവന്നു. തന്റെ പ്രേമം ഒരു താൽക്കാലികമായ രാഗാവേശമല്ലായിരുന്നതിനാൽ കുരംഗിയുടെ ദുഃഖം അധികമാകുന്നു. അവളുടെ അമ്മ അവളുടെ രോഗത്തിന്റെ വാസ്തവമായ സ്വഭാവം ഗ്രഹിക്കാതെ അവൾക്കു മരുന്നുകൾ കൊടുത്തയക്കുന്നു. അച്ഛൻ കാശിരാജകുമാരനു് അവളെ വിവാഹം കഴിച്ചുകൊടുക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു. അവൾ

ആ വിവരം അറിഞ്ഞപ്പോൾ "എന്നെ വിവാഹം കഴിച്ചു കൊടുക്കാൻ എനിക്കുതന്നെ കഴിയും" എന്ന് അവൾ പറയുന്നു. ഈ മനോഭാവം.

"ഞാനത്രേമമ വിധിതന്നുടെയധിപതി

ഞാനത്രേമമാത്മാവുതന്നുടെ നിയാമകൻ"

എന്ന ഹെൻലിയുടെ സുപ്രസിദ്ധപദ്യഖണ്ഡത്തെ ഓർമ്മിപ്പിക്കുന്നു. കുരങ്ഗിയുടെ ഈ മനോഭാവം, മാതാപിതാക്കന്മാരൊ മററുള്ളവരൊ തങ്ങളുടെ ഹിതത്തിനു വിരോധമായി തിരഞ്ഞെടുക്കുന്ന ആളുകൾക്കു തങ്ങളെ വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുക്കാൻ ഭാവിക്കുന്നു കന്യകമാൎക്കു വഴികാട്ടുന്ന ഒരു ദീപസ്തംഭമാകുന്നു. അവിമാരകനോടു വീണ്ടും സംഗമിക്കുന്നതിനു നേരിട്ട നൈരാശ്യത്താൽ അവൾ ആത്മഹത്യയ്ക്കു ഒരുമ്പെടുന്നു. എന്നാൽ അപ്പോൾ ഒരു ഇടിവെട്ടു കേട്ടു "എന്നെ രക്ഷിക്കണേ! എന്നെ രക്ഷിക്കണേ!" എന്നു നിലവിളിക്കുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളതാകുന്നു അവളുടെ മൃദുലമായ സ്ത്രീസ്വഭാവം; അങ്ങനെയുള്ളതാകുന്നു അവളുടെ ജീവിതാശ! മനസ്സിനും ശരീരത്തിനും വൈകല്യമൊന്നുമില്ലാത്ത എല്ലാവരെയും പോലെ "ദുരപ്പന്മാരെ" അവൾക്കു സഹിക്കാൻവയ്യ. തനിക്കു മാഗധിയുടെ കഥകേൾക്കേണ്ടെന്നും അതു കേൾക്കുന്നതിൽഭേദം പോയിക്കിടന്നുറങ്ങുകയാണെന്നും അവൾ അവളോടു പറയുന്നു.

ദുശ്ശള:—ദുശ്ശള നമ്മിൽ കരുണരസം ഉദിപ്പിക്കുന്ന ഒരുത്തിയും ഗാന്ധാരിക്കു ചേരുന്ന ഒരു മകളും ആകുന്നു. അഭിമന്യുവിനെ കൊന്നിരിക്കുന്നു എന്നു കേട്ടപ്പോൾ അവളുടെ ധാർമ്മികമായ അമർഷം ഉജ്ജ്വലിക്കയും. താൻ തന്റെതന്നെ വൈധവ്യം വിധിക്കയാണെന്നു സ്വപ്നത്തിൽപോലും തോന്നാതെ, ഉത്തരയ്ക്കു വൈധവ്യം വരുത്തിയവൻ അവന്റെ സ്വന്തം ഭാൎയ്യയ്ക്കു വൈധവ്യം

വരുത്തുകയാണു് ചെയ്യുന്നതെന്നു ഉൽക്രോശിക്കുന്നു. അഭിമന്യുവിനെ കൊന്നതു തന്റെ ഭർത്താവു് ജയദ്രഥനാണെന്നറിയുമ്പോൾ അവൾ വളരെ ഭയപ്പെടുകയും വിഷാദിക്കയും തന്റെ ഭർത്താവിന്റെ വിധി എന്തായിരിക്കുമെന്നു ബോദ്ധ്യപ്പെടുകയും ചെയ്യുകയാൽ, താൻ ഉടനേ ഉത്തരയുടെ അടുക്കൽപോയി അവളെപ്പോലെ വിധവയുടെ വസ്ത്രങ്ങളും ധരിച്ചു അവളുടെ ഒരു തോഴിയായിരിക്കമെന്നു അവളോടു പറയുമെന്നു് അവൾ നിശ്ചയിക്കുന്നു.

---

5. മന്ത്രിമാർ

യൗഗന്ധരായണൻ:—പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിലും സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലും നൽകിയിട്ടുള്ള യൗഗന്ധരായണന്റെ ചിത്രം മഹാവിശിഷ്ടമായിട്ടുള്ള ഒന്നാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനുള്ള മുഖ്യഗുണവിശേഷം തന്റെ രാഷ്ട്രീയലക്ഷ്യം സാധിക്കുന്നതിനായി സകലവും ബലികഴിക്കുക എന്നുള്ളതാകുന്നു. ഇവിടെ അദ്ദേഹം തന്റെ രാജാവിന്റെയും രാജ്യത്തിന്റെയും അനാധീനതയ്ക്കും സ്വാതന്ത്ര്യത്തിനുംവേണ്ടി ത്യാഗം അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. അല്ലാതെ അതു് ഗ്രാമകഥയിൽ പറയുന്നതുപോലെ അന്യ രാജ്യങ്ങളെ തന്റെ സ്വാമിയുടെ കരത്തിൻകീഴിൽ കൊണ്ടുവരണമെന്നുള്ള നീചമായ ആഗ്രഹംകൊണ്ടല്ല. വത്സരാജ്യത്തെ ആ രാജ്യാപഹാരി ആരുണിയുടെ കൈയിൽനിന്നു വീണ്ടെടുക്കാൻ അദ്ദേഹം ദയാലേശംകൂടാതെ ഉദയനന്റെയും വാസവദത്തയുടെയും ക്ഷേമത്തെ ഏതാനും കാലത്തേയ്ക്കു് ബലികഴിക്കുന്നു. എന്നാൽ താനും അതിൽനിന്നു ഒഴിഞ്ഞുനില്ക്കുന്നില്ലെന്നു ഓർക്കണം. ഉദയനനേ ഒരു ബദ്ധദാസ്യനാക്കാൻ അദ്ദേഹം സുസന്നദ്ധനാണെങ്കിൽ

താൻ ഒരു ഭ്രാന്തനാവാനും അദ്ദേഹം സുസന്നദ്ധനാണ്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വരാജ്യാഭിമാനം ജർമ്മനിയിൽ ബിസ്മാർക്കിന്റെയും ഇംഗ്ലണ്ടിൽ ചാത്താമിന്റെയും എന്നപോലെ മഹത്താകുന്നു.

അദ്ദേഹം അക്രമപരമായ പ്രസംഗങ്ങളാൽ ജനസാമാന്യത്തെ രാഷ്ട്രീയകാര്യങ്ങളിൽ ആവേശം കൊള്ളിച്ചു ഇളക്കിവിടുന്ന ഒരു അനഭ്യസ്തവിദ്യനായ നേതാവോ, ഉന്നതാധികാരസ്ഥാനത്തെ ആരോഹണം ചെയ്യുന്ന ഒരു ആകസ്മികാരാധകനോ അല്ല. പാരമ്പര്യായി മന്ത്രിപദം അലങ്കരിച്ചുപോന്ന ഒരു അമാത്യന്റെ പുത്രനാകുന്നു യൗഗന്ധരായണൻ. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കാലത്തു ലഭ്യമായിരുന്ന രാഷ്ട്രീയഗ്രന്ഥങ്ങളെല്ലാം അദ്ദേഹം പഠിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഭാരതാരോഹകൻ ആനകളെക്കൊണ്ടു മററും പ്രയോഗിച്ച അദ്ധ്പക്ഷങ്ങളായ തന്ത്രങ്ങൾ വിഫലങ്ങളായതിനു യൗഗന്ധരായണൻ അദ്ദേഹത്തിനെ അവഹേളിക്കയും താൻ പ്രയോഗിച്ച പ്രതിതന്ത്രങ്ങൾ സഫലീഭവിച്ചതിൽ ഉചിതമായ അഭിമാനം കൊള്ളുകയും ചെയ്യുന്നു. തന്റെ പ്രതിഭയാലും ദീർഘകാലത്തെ ശിക്ഷണംകൊണ്ടും നേടിയ വിജയത്തെക്കുറിച്ചു സ്വയം തുറന്നു വൻപുപറയുന്നു. തന്റെ രാജാവിനെ തടവിൽനിന്നു മോചിപ്പിക്കുന്നതിനു അദ്ദേഹം ആലോചിച്ചുണ്ടാക്കിയ ഉപായത്തിന്റെ ഔചിത്യം, അതിനെ പുതുക്കി രാജാവിനെ തടവിൽനിന്നും വാസവദത്തയെ അന്തഃപുരത്തിൽനിന്നും മോചിപ്പിക്കുന്നതിനുള്ള ഒരു ഉപായമായി മാററുന്നതിനുള്ള ശീഘ്രത, ഉജ്ജയിനിയിൽ സർവ്വത്ര അദ്ദേഹത്തിന്റെ ചാരന്മാരെക്കൊണ്ടു നിറയ്ക്കയും ആ നഗരത്തെ, കോട്ടകളും കൊടികളും ഒഴികെ, മറെറാരു കൗശാംബിയാക്കുകയും ചെയ്യുന്നതിനു

അദ്ദേഹം ഉപയോഗിക്കുന്ന അന്യാദൃശമായ മാർഗ്ഗം. അനേകം വിരണ്ടോടാൻ അദ്ദേഹം ചെയ്യു യുക്തായുക്തമായ തന്ത്രങ്ങൾ, മഹാസേനന്റെ ആളുകളെ തന്റെ പക്ഷത്തിലാക്കാനുള്ള പ്രാപ്തി, തന്റെ ചാരന്മാർ മുഖാന്തിരം അപ്പൊഴപ്പോൾ ഉണ്ടാകുന്ന സംഗതികൾ അറിഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുക, ഇതെല്ലാം അദ്ദേഹത്തിന്റെ അക്കാലത്തെ രാഷ്ട്രതന്ത്രങ്ങളുടെ അവഗാഢമായ ജ്ഞാനത്തെ കാണിക്കുന്നു.

എന്നാൽ അദ്ദേഹം ഒരു രാജ്യതന്ത്രപടുമാത്രമല്ല. ലോകത്തിലെ ഏററവും വലിയ രാഷ്ട്രതന്ത്രപടുക്കളൊയ എല്ലാവരോടുമൊപ്പം ഒരു യോദ്ധാവുമാകുന്നു. ഉപജാപങ്ങളെ ആശ്രയിച്ച ജീർണ്ണിച്ചതരത്തിലുള്ള രാജ്യതന്ത്രങ്ങളല്ല അദ്ദേഹത്തിന്റെവ. അദ്ദേഹത്തിനു യുദ്ധം ചെയ്യാൻ കഴിയും. നല്ലവണ്ണം യുദ്ധംചെയ്യാൻ കഴിയും. മഹാസേനന്റെ സൈന്യത്തോടു അദ്ദേഹം ഒറ്റയായിനിന്നു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വാമി വാസവദത്തയോടു കൂടി രക്ഷപ്പെടുന്നതുവരെ ആ സേനയെ തടുത്തുനിർത്തുന്നു. തന്റെ വാൾ ഒരാന കുത്തിയൊടിച്ചിട്ടും അദ്ദേഹം യുദ്ധം തുടരുന്നു. അദ്ദേഹം മഹാധീരനാകുന്നു. തടവുകാരനായി പിടിക്കപ്പെട്ടിട്ടും ദയയ്ക്കു പ്രാർത്ഥിക്കുന്നില്ല. യുദ്ധത്തിൽ തോററ ഒരു ശത്രുവിനോടു രാജ്യനീതിശാസ്ത്രം വിധിക്കുന്ന നടപടി എന്താണെന്നു ഭരതരോഹകൻ അദ്ദേഹത്തിനോടു ചോദിക്കുമ്പോൾ "മരണശിക്ഷ" എന്നു അദ്ദേഹം കൂസൽകൂടാതെ ഉത്തരം പറയുന്നു.

തന്നോടും അന്യരോടും ആചരിക്കേണ്ട ധർമ്മത്തെക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനു ഉന്നതമായ ബോധമുണ്ടു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശ്രദ്ധയൊന്നു മങ്ങുകയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജാവു തടവുകാരനായി പിടിക്കപ്പെടുകയും ചെയ്യുമ്പോൾ

രാജാവു് അദ്ദേഹത്തിനയച്ച സന്ദേശത്തെ, രാജാവു് അദ്ദേഹത്തിനു കൊടുത്ത ചോറിനും പദവിക്കും ബഹുമതിക്കും പകരമായി അദ്ദേഹം ഒരു വസ്തുവും ചെയ്തില്ലെന്നുള്ളതിന്റെ പ്രകാശനമാണെന്നു് അദ്ദേഹം വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നു. വത്സരാജാവിന്റെ ദുർബ്ബുദ്ധിയിൽ സ്ത്രീകളും അവരുടെ നിലവിളികളാൽ മന്ത്രിമാരുടെ ശേഷിക്കുറവിനേയും അയോഗ്യതയേയും പരസ്യം ചെയ്യുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. താൻ രാജാവിനെ മോചിപ്പിക്കുന്നതാണെന്നു അദ്ദേഹം രണ്ടുപ്രാവശ്യം പ്രതിജ്ഞ ചെയ്കയും സ്വശക്തിയെ ഏകാഗ്രമാക്കി ആ ഒരു ജോലിയിൽ ബുദ്ധിയെ കേന്ദ്രീകരിച്ചു പ്രവൎത്തിച്ചു് അക്കാൎയ്യം സാധിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അതു സാധിച്ചുകഴിഞ്ഞപ്പോൾ താൻ ജയവും സുഖവും ശാന്തിയും ആർജ്ജിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നും തന്റെ ശത്രുതയും പേടിയും മാനക്കേടും തീൎന്നിരിക്കുന്നു എന്നും തന്റെ അച്ഛനെക്കൊന്നവനെ കൊന്നു് അശ്വത്ഥാമാവു് അനുഭവിച്ചതുപോലെയുള്ള സുഖമനുഭവിക്കുന്നു എന്നും അദ്ദേഹം പറയുന്നു. വനത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്ന ഋഷിമാരുടേയും, ചെയ്യാനുള്ളതു മുഴുവൻ ചെയ്തു് തൃപ്തിയോടെ മരിക്കുന്നവരുടേയും പശ്ചാത്താപത്തിനു യാതൊന്നുമില്ലാതെ മരണമടയുന്നവരുടെയും ആനന്ദത്തോടു തന്റെ ആനന്ദത്തെ അദ്ദേഹം സാമ്യപ്പെടുത്തുന്നു. തങ്ങളുടെ രാജ്യത്തിനും രാജാവിനും വേണ്ടി തങ്ങൾ എങ്ങനെയെല്ലാം എത്രമാത്രം കഷ്ടത അനുഭവിക്കുന്നു എന്നു് കണ്ടറിയുന്നതിനും അപ്രകാരം കഷ്ടതകൾ അനുഭവിക്കാൻ തീൎച്ചയാക്കുകയൊ അല്ലെങ്കിൽ മന്ത്രിമാരാകണമെന്നുള്ള ആശയെ അശേഷം ഉപേക്ഷിക്കയൊ ചെയ്യുന്നതിനും വേണ്ടി തന്നെ കാണാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നവൎക്കെല്ലാം അതിന്നനുവാദം കൊടുക്കണമെന്നു് അദ്ദേഹം ഉജ്ജയിനിയിലെ ഭടന്മാരോടു ആവശ്യ

പ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായത്തിൽ സ്വന്തം അധികാരശക്തിയും സ്വന്തമായി ധനം സമ്പാദിക്കാനും ആഗ്രഹിക്കുന്ന മന്ത്രി ഏററവും ഗഹണീയനാകുന്നു. ഈ ജനകീയഭരണകാലത്തു നമ്മൾ യൗഗന്ധരായണന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ സവിശേഷം ദൃഢീകരിക്കണം. അദ്ദേഹം തന്നെത്താൻ ശുക്ഷമായി നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു. അതേ ശുക്ഷതയോടുകൂടി മററുള്ളവരേയും. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃത്യനിഷ്ഠ ആവിധമുള്ളതാണു്. കൃത്രിമഗജത്തേ സ്വാധീനപ്പെടുത്താൻ താൻ തനിച്ചു പോകാമെന്നു് രാജാവു് പറഞ്ഞപ്പോൾ തങ്ങൾ എന്തു ചെയ്യുകയായിരുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹത്തിനറിയണം. രാജാവിനെ അനുഗമിക്കാതെ തനിച്ചയച്ചതു് എന്താണെന്നു അദ്ദേഹം ഹംസകനോടു ചോദ്യം ചെയ്യുന്നു. ഈ ഉയന്നതോതിൽ നിന്നു് വ്യതിചലിക്കുമ്പോൾ തന്റെ രാജാവിനേപ്പോലും അദ്ദേഹം വിട്ടുകളയുന്നില്ല. കൈകാലുകളിൽ ചങ്ങല കിലുങ്ങുമ്പോൾ ശൃംഗരിക്കാൻ രാജാവിനു നാണം തോന്നുന്നില്ലയൊ എന്നു് കരൾവരട്ടുന്നപുച്ഛരസത്തിൽ അദ്ദേഹം സഹമന്ത്രിമാരോടു ചോദിക്കുന്നു.

എന്നാൽ അദ്ദേഹം അക്കാരണത്താൽ, രാജാവിനേ, വസന്തകൻ പറഞ്ഞതുപോലെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിധിയ്ക്കു് വിട്ടേയ്ക്കുന്നില്ല. തങ്ങളേയും തന്റെ സ്നേഹിതന്മാരെയും അവലംബിച്ചും നല്ലകാലവും ചീത്തക്കാലവും തിരിച്ചറിയാതെയും പ്രേമവും ശോകവും മൂലം കണ്ണുകൾ പററാതെയും ഇരിക്കുന്ന ഒരാളെ എങ്ങനെ ഉപേക്ഷിക്കാൻ കഴിയും എന്നു് അദ്ദേഹം വസന്തകനോടു ചോദിക്കുന്നു. ധൈയ്യവും ധർമ്മബോധവും ഒക്കെ അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടെങ്കിലും താൻ ആർക്കുവേണ്ടി ഈ ത്യാഗമെല്ലാം സഹിക്കുന്നുവോ ആ രാജാവു് ഇതെല്ലാം എങ്ങനെ സമീക്ഷിക്കുമെന്നു

അദ്ദേഹത്തിനു ശങ്കയുണ്ടു്. ഭാരതത്തിലെ രാജവംശങ്ങളെക്കുറിച്ചു്, അതായതു് ഇൻഡ്യയിലെ പ്രധാന രാജകുഡുംബങ്ങളെക്കുറിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനു വലിയ അഭിമാനമുണ്ടു്. ഈ അകൃത്രിമങ്ങളായ മനോഭാവങ്ങളുടെ സവിശേഷസൗന്ദര്യത്താൽ ഹൃദയം ഇളകാത്ത ഒററ ഇൻഡ്യക്കാരനും ഉണ്ടായിരിക്കയില്ല. ഈ രാജമാതൃകകൾക്കു് ആരോപിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു പ്രധാന ഗുണം അവർ അന്യരുടെ സ്ത്രീകളെ കാമിക്കയില്ല എന്നുള്ളതാണു്. ഈ സംഗതി ദുഷ്യന്തന്റെ സ്വഭാവഗുണമായി കാളിദാസൻ കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഭേദങ്ങളെ സ്നേഹിക്കയും ഭേദങ്ങളാൽ സ്നേഹിക്കപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നവരും പ്രജകൾ പ്രാണതുല്യം സ്നേഹിക്കുന്നവരും എന്നു് ഉദയനന്റെ പൂർവ്വികന്മാരെക്കുറിച്ചുള്ള, അതായതു് ഭാരതരാജാവിനെക്കുറിച്ചുള്ള മഹാസേനന്റെ വർണ്ണനം യൗഗന്ധരായണൻ തന്റെ രാജാക്കന്മാൎക്കവേണ്ടി വ്യാജമായ യാതൊരു അവകാശവാദവും ഉന്നയിക്കുന്നില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു.

എല്ലാ ജനനേതാക്കന്മാരെയും പോലെ യൗഗന്ധരായണൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജനങ്ങളിൽ ദാക്ഷിണ്യശീലനാകുന്നു. അവരുടെ ഭക്തിനിർഭരതയെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തി അവരെ തന്റെ ആജ്ഞയ്ക്കു വശംവദരാക്കുവാൻ അദ്ദേഹത്തിനു കഴിവുണ്ടു്. ആകയാൽ ഒരു വെറും സന്ദേശഹാരകനായ ശലാകൻ, താൻ പോകാനുള്ള വഴി വലുതാണെങ്കിലും തനിക്കു് അദ്ദേഹത്തിനോടുള്ള സ്നേഹത്താൽ അതിലധികം ദൂരെയും പോകാമെന്നു പറയുന്നു. അദ്ദേഹം പറഞ്ഞതനുസരിച്ചു് രുമണ്വാൻ ഒരു സന്ന്യാസിയുടേയും വസന്തകൻ ഒരു യാചകന്റെയും വേഷം കെട്ടുന്നു. അദ്ദേഹം ഉദയനന്റെ ക്ഷേമത്തിനായി പ്രവൎത്തിക്കുന്നതാണെന്നു വാസവദത്തയ്ക്കു ആത്മവിശ്വാസം ഉണ്ടാകുന്നു.

അവരു അദ്ദേഹം രൂപവല്ക്കരിച്ച ഘോരങ്ങളായ ഉപായങ്ങൾ മനസ്സാലെ വഴിപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇതെല്ലാം അദ്ദേഹത്തിന്റെ കീഴിലുള്ളവരുടേയും മററുള്ളവരുടേയും മേൽ അദ്ദേഹത്തിനുള്ള അയസ്കാന്തശക്തിയെ ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നു. ഒരു പ്രതിഭാശാലി നൂറിൽ തൊണ്ണൂററിന്റെ പതുഭാഗം വിയർപ്പും ഒരു ശതമാനം അമാനുഷികശക്തിയും ആകുന്നു. അതുപോലെ വശീകരണശക്തിയും, തൊണ്ണൂററൊൻപതു ശതമാനം ദാക്ഷിണ്യവും ഒരു ശതമാനം എന്തോ ഒരവാച്യമായ വശീകരണശക്തിയും ആകുന്നു. യൗഗന്ധരായണൻ ശലാകനോടു കുറേനേരം വിശ്രമിക്കാൻ പറയുന്നു; ഹംസകനോടു ഇരിക്കാൻ പറയുന്നു. ഉപചാരമര്യാദകൾക്ക വിരുദ്ധമായി ഹംസകൻ തന്നെ പേരുപറഞ്ഞു വിളിച്ചതിനു ഒഴികഴിവു കാണുന്നു; അമ്മ രാജ്ഞിയെയും ഒരു അമ്മയുടെ നിലയിൽ അവക്കുള്ള വികാരങ്ങളെയും വളരെ ആദരിക്കുന്നു; ഉദയനന്റെ വൎത്തമാനം സൗമ്യമായി പതുക്കെ രാജ്ഞിയെ അറിയിക്കുന്നതിനു തക്കതായ ഉപദേശങ്ങൾ വിജയക്ക നൽകുന്നു.

സ്നേഹത്തെക്കുറിച്ചുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആശയം ഉയൎന്നതരത്തിലുള്ളതാകുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു മന്ത്രിയാകുന്നതിനുമുമ്പു് തന്റെ സ്നേഹിതനായിരുന്നു എന്നും, സ്നേഹംകൊണ്ടു അദ്ദേഹം തന്റെ ഒരു പുത്രനാണെന്നും തന്റെ മററെ പുത്രനെക്കൂടി കൊണ്ടുവന്നു തരണമെന്നും അമ്മറാണിതന്നെയും അദ്ദേഹത്തിനയച്ച ഒരു സന്ദേശത്തിൽ പറയുന്നു. അക്കാലങ്ങളിൽ രക്തബന്ധത്തേക്കാൾ സ്നേഹബന്ധത്തിനു ഉറപ്പുകൂടുമെന്നും പുത്രന്റെ സ്നേഹിതന്മാരെ പുത്രന്മാരെപ്പോലെ വിചാരിച്ചിരുന്നു എന്നും ഉള്ള വസ്തുതയ്ക്കു ഈ സംഗതികൾ ഉറപ്പുനൽകുന്നു. അദ്ദേഹം രാജാവിന്റെ പ്രധാനമന്ത്രിയും രാജാവിന്റെ ബഹുമാനത്തെയും

മഹിമയേയും അധികാരത്തേയും പാലിക്കുന്നതിൽ ശുഷ്കാന്തിക്കാരനും ഒക്കെയാണെങ്കിലും അനാവശ്യമായ അധികാരപ്രയോഗത്തിൽ ധാമ്മികമായ കോപം അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടാകുന്നു എന്നു് തപോവനത്തിൽവച്ചു ജനങ്ങളോടു വഴിമാറാൻ പറയുന്ന മഗധരാജപരിജനങ്ങളെ അധിക്ഷേപിക്കുന്നതിൽനിന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. ആളുകളോടു വഴിമാറാൻ പറയുന്നവർ അവർതന്നെ ധമ്മമാഗ്ഗത്തിൽനിന്നു മാറുകയാണെന്നു അദ്ദേഹം ശക്തിയേറിയ ഭാഷയിൽ പറയുന്നു. അഭിവൃദ്ധിക്കാകട്ടെ, ഉന്നതിക്കാകട്ടെ, അഭ്യുദയത്തിനാകട്ടെ അദ്ദേഹത്തിനു സ്വാത്ഥാഭിലാഷം ഇല്ല. ബലവാന്മാരായ എല്ലാവരേയും പോലെ അദ്ദേഹം ശീഘ്രകോപത്തിനു വിധേയനാണു്. പിടിച്ചു കൂട്ടിലടക്കപ്പെട്ട ഒരു ക്രുദ്ധനായ മൂക്കൻപാമ്പാണു് അദ്ദേഹം എന്നു് ഭാരതാരോഹകൻ വണ്ണിക്കുന്നു. ഉദയനനേ തടവിലാക്കാൻ മഹാസേനൻ പ്രയോഗിച്ച കുടിലതന്ത്രങ്ങളെക്കുറിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായ കോപത്തിന്റെ ഉഗ്രത ഉജ്ജയിനിലെ പല വീടുകളെയും അദ്ദേഹം തീവച്ചു നശിപ്പിച്ചതിൽനിന്നു വെളിവാകുന്നു.

അദ്ദേഹത്തിനു് അനേകം ശ്രേഷ്ഠങ്ങളായ പ്രവൎത്തനപ്രചോദനങ്ങൾ ഉണ്ടു്. ദയവിനേക്കുറിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനു പ്രത്യേക ഗുണനകൾഉണ്ടു്. അദ്ദേഹം അനേകം ആളുകളുടെ വീടുകൾക്കു തീവച്ചു; ആ തീ കത്തിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ആ ആളുകൾ അദ്ദേഹത്തിനു ഒരു സ്വണ്ണചഷകം സമ്മാനിക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു. അപ്പോൾ അദ്ദേഹം ആ സമ്മാനത്തിനേക്കാൾ മരണശിക്ഷയാണു തനിക്കു ഉചിതമായിട്ടുള്ളതു് എന്നു പറയുന്നു. ഈ സംഗതി നമ്മളെ "ദയവിനാൽ കൊല്ലപ്പെട്ട സ്ത്രീ" എന്ന പ്രസിദ്ധനാടകത്തെ ഓമ്മിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു ഉദാരമതി ആകുന്നു.

രുമണ്വാൻ ആനക്കോട്ടിൽവച്ചു് ഉന്നതമനസ്സോടെ ഉദയനന്ന നൽകിയ ഉപദേശങ്ങൾ കേട്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം രുമണ്വാന് നൽകുന്ന ഉജ്ജ്വലമായ പ്രശംസയും തനിക്കു രുമണ്വാനെപ്പോലെ കാര്യങ്ങൾ പറയാൻ കഴിവുണ്ടാകുന്നമെന്ന അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായ ആഗ്രഹവും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉദാരമനസ്കതയ്ക്കു ഉദാഹരണങ്ങളാണു്. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ അദ്ദേഹം രുമണ്വാന് ധാരാളമായി നൽകുന്ന പ്രശംസകളും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉദാരശീലത്തെ ഉദാഹരിക്കുന്നു. രുമണ്വാൻ കൊട്ടാരത്തിൽ പാർക്കുന്നു. അദ്ദേഹം അപ്പോഴും ഒരു സന്യാസിയുടെ വേഷത്തിൽ അലഞ്ഞു നടക്കുകയാണു്. ആ സ്ഥിതിയിലാണു് ഈ പ്രശംസകൾ.

അദ്ദേഹം ആന്തരികമായി ഒരു ആശാവാദിയും മനുഷ്യപ്രയത്നത്തിൽ വിശ്വാസിയും ആകുന്നു. എങ്കിലും എല്ലാ വിജ്ഞന്മാരെയുംപോലെ, ചിലപ്പോൾ വിധി ഇടപെട്ടു എത്രനല്ല പ്രയത്നത്തേയും വിഫലപ്പെടുത്തുമെന്നു് സമ്മതിക്കുന്നു. മനുഷ്യപ്രയത്നം വിധിയെ ജയിക്കുന്നു എന്നു കാണിക്കുന്ന വിധിയോടു സമരം ചെയ്ത തന്തുവായൻ എന്നും വിധിയുടെ പ്രബലതയെ കാണിക്കുന്ന വിധിഭക്തൻ എന്നും ഉള്ള പഞ്ചതന്ത്രകഥകൾ അദ്ദേഹം വായിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു തോന്നുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു മൂഢവിശ്വാസിയല്ല. എന്നിരുന്നാലും ഏതാണ്ടു മൂഢവിശ്വാസത്തിലുൾപ്പെടുമെന്ന കാരണത്താൽ മാത്രം നാട്ടുനടപ്പുകളെ ഒന്നും അദ്ദേഹം നിരാകരിക്കുന്നില്ല. വത്സരാജാവിനു ശത്രുക്കളിലും ഭൂതങ്ങളിലും കാട്ടുമൃഗങ്ങളിൽനിന്നും ഉപദ്രവം ഉണ്ടാകാതെയിരിക്കാൻ സുമംഗലികളായ സ്ത്രീകൾ പിരിച്ചു തൊട്ടനുഗ്രഹിക്കുന്ന രക്ഷാസൂത്രം അദ്ദേഹത്തിനയച്ചു കൊടുക്കുന്നതിൽ അദ്ദേഹത്തിനു് ഒട്ടും വിസമ്മതമില്ല.

എന്നാൽ ഒരാധുനികനേപ്പോലെ, 'ഒരു സുമംഗലിയുണ്ടാക്കി ഒരു സുമംഗലിതൊട്ടനുഗ്രഹിച്ചാലും മതി അതു ഉടനടി അയക്കണമെന്നു അമ്മറാണിയോടപേക്ഷിക്കുന്നു. എങ്കിലും അതു വന്നുചേരുന്നതിനുമുമ്പ് രാജാവിനെ ബന്ധനസ്ഥനാക്കിക്കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്ന വാർത്ത കിട്ടുമ്പോൾ അതിൻെറ നിഷ്പ്രയോജനതയെപ്പറ്റി സൂചിപ്പിച്ചു സംസാരിക്കുന്നു. പത്മാവതി നിശ്ചയമായും വത്സരാജാവിൻെറ പത്നിയാവുമെന്നു പുഷ്പകൻ ഭദ്രകൻ ആദിയായ സിദ്ധപ്രമുഖന്മാരുടെ പ്രവചനത്തെ ആസ്പദമാക്കിയാണ് പത്മാവതീ വത്സരാജാക്കന്മാരുടെ വിവാഹത്തിനു വേണ്ട ഉപായങ്ങൾ അദ്ദേഹം ആസൂത്രണം ചെയ്യുന്നതു്. ആ ഒരു പ്രത്യേകപ്രവചനം സഫലമായല്ലോ എന്നു് അദ്ദേഹത്തിനു് അനുകൂലമായി നമുക്കു വാദിക്കാം. അദ്ദേഹം ആ ഒരു പ്രവചനത്തിൽ മാത്രമേ വിശ്വസിക്കുന്നുള്ളു; ഫലിക്കാതെ പോകുന്ന ഒരു പ്രവചനത്തിലും അദ്ദേഹം വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടു യൗഗന്ധരായണനു തെററിപ്പോയി എന്നു തെളിയുന്നതുമില്ലെന്നു എതിർവാദം ചെയ്കയും ചെയ്യാം. ജൂലിയസ്സീസർ എന്ന നാടകത്തിൽ ഷേക്സ്പീയർ 'ഐഡ്സ് അഫ് മാർച്ചിനേക്കുറിച്ചുള്ള ജോത്സ്യന്മാരുടെ പ്രവചനം അനുസരിച്ചു പ്രവർത്തിക്കാതിരുന്നതിനു് സീസറെ കുററപ്പെടുത്തുന്നതായി കാണുന്നു.

വേഷം മാറുന്നതിൽ അദ്ദേഹം ഒരു വിദഗ്ദ്ധനാകുന്നു. മധുരപലഹാരങ്ങളും കൈയിലെടുത്തു ഉജ്ജയിനിയിലെ തെരുവുകളിൽ 'മിട്ടായി, മിട്ടായി' എന്നു വിളിച്ചുപറഞ്ഞുംകൊണ്ടു ഒരു വികൃതമായ ഭ്രാന്തവേഷത്തിൽ നടക്കാൻ വത്സരാജ്യത്തെ മഹാനായ പ്രധാനമന്ത്രിക്കു കഴിവുണ്ടു്. അദ്ദേഹത്തിനു ആളറിയാൻ വയ്യാത്തവിധത്തിൽ ഒരു സന്ന്യാസിയുടെ വേഷം ധരിക്കയുമാവാം. ഉദയനനുകൂടി

അദ്ദേഹം ആരാണെന്നറിയാൻ ആർക്കും കഴിയുന്നില്ല. പലർക്കും പലരായിരിക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിന് സാധിക്കും. കുറഞ്ഞതരം ആളുകളെപ്പോലെ അദ്ദേഹം ഒരു ജോലിയിൽ മാത്രം പഴകിപ്പോകുന്നില്ല. ഇതു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബുദ്ധിയുടെ ശീഘ്രചലനത്തിന്റെ ലക്ഷണമാകുന്നു.

അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധിഷണ ക്ഷൗരക്കത്തിയുടെ വായ്ത്തലപോലെ മൂർച്ചയുള്ളതും ചുറ്റികപോലെ കനത്തതും ആകുന്നു. ഭാരതാരോഹകന്റെ ഓരോ ആക്രമണത്തേയും എതിർത്തു തള്ളിമാറ്റി ഉടനടൻ അദ്ദേഹത്തിന് കൊടുക്കുന്ന പ്രത്യുത്തരങ്ങൾ; മഹാസേനന്റെ സൈന്യത്തെക്കുറിച്ചുള്ള ഫലിതമയങ്ങളും പരിഹാസരസം നിറഞ്ഞവയും ആയ പ്രസ്താവങ്ങൾ; രത്നങ്ങൾ പൊയ്പ്പോയതിനശേഷം അവ വച്ചിരുന്ന പെട്ടി ശ്രദ്ധയോടെ സൂക്ഷിക്കുകയും തായ്ത്തടി മുറിച്ചുകഴിഞ്ഞിട്ടു കൊമ്പുകൾ മുറിക്കുന്ന പ്രശ്നത്തെപ്പറ്റി കൊണ്ടുപിടിച്ചു ആലോചിക്കുകയും ചെയ്യുന്ന മഹാസേനന്റെ മന്ത്രിമാരുടെ ഉദാസീനതയെക്കുറിച്ചുള്ള അവഹേളനം; ഇതെല്ലാം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യത്തെ പ്രകടിപ്പിക്കുന്നു. ഛത്രപതി സാഹുവിന്റെ മഹാനായ പ്രധാനമന്ത്രി ബാജിറാവു ഒന്നാമന്റെ "തായ്ത്തടി വെട്ടു, കൊമ്പുകൾ തന്നെത്താൻ വീണുകൊള്ളും" എന്ന വാക്കുകൾ യൗഗന്ധരായണന്റെ വാക്കുകളുടെ പ്രതിധ്വനിമാത്രമായിരുന്നു. വത്സരാജാവിനെ വീണ്ടും പിടിച്ചു ബന്ധനാവസ്ഥയിലാക്കിയിരിക്കുന്നു എന്നു് യൗഗന്ധരായണനോടു പറയുമ്പോൾ അദ്ദേഹം അതു വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. എന്നുതന്നെയല്ല അതു സത്യമാകാൻ ഇടയില്ലെന്നു വിശ്വസനീയങ്ങളായ തെളിവുകൾ ഉന്നയിച്ചു വാദിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അതുപോലെതന്നെ വാസവദത്ത

യെക്കൂടെ കൊണ്ടുപോകാൻ താൻ ആഗ്രഹിച്ചതു് മഹാസേനൻ തന്നോടു പ്രവർത്തിച്ച വ്യാജതന്ത്രങ്ങൾക്കു പകരം വീട്ടാൻ മാത്രമാണെന്നുള്ള ഉദയനന്റെ സത്യാഭാസമായ ഒഴികഴിവിനേയും അദ്ദേഹം വിശ്വസിക്കുന്നില്ല.

അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആകൃതിവൈശിഷ്ട്യം മററുള്ളവരെ തന്റെ ആജ്ഞാനുവർത്തികളാക്കുന്നതും ഇച്ഛാശക്തി ഉരുക്കുപോലെ ഉറപ്പുള്ളതും ശബ്ദം മുഴക്കവും പ്രത്യേകതയും ഉള്ളതും ആകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനോടെതിർക്കാൻ ധൈര്യപ്പെടുന്നവർ ചുരുക്കമാണു്. അക്കൂട്ടത്തിൽ ധീരതമനായ വസന്തകൻ വത്സരാജാവിനെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ തലവിധിയ്ക്കു് വിട്ടേയ്ക്കാൻ പറഞ്ഞതിനു അയാളെ തവിട്ടുപൊടിയാക്കുന്ന ഉത്തരം കൊടുത്തു അദ്ദേഹം മിണ്ടാതാക്കുന്നു. ആവക വല്ലതും സൂചിപ്പിക്കാൻപോലും രുമണ്വാൻ ധൈര്യപ്പെടുന്നില്ല. തങ്ങളെ മഹാത്മാക്കളെന്നോ രാജാക്കന്മാരെന്നോ, പ്രഭുക്കന്മാരെന്നോ ജനകീയഭരണാധികാരികളെന്നോ അല്ലെങ്കിൽ കമ്മ്യൂണിസ്ററുകാരെന്നുതന്നെയെന്നോ ഏതു പേരുവിളിച്ചാലും ശരി, എതിർപക്ഷത്തെ സ്റ്റീംറോളർപോലെ (റോഡുനിരത്തുന്ന ആവിയന്ത്രം) അമർത്തി ഞെരുക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന ചില സ്വഭാവം ഉള്ള ആളുകൾ ലോകത്തിലുണ്ടു്. അക്കൂട്ടത്തിൽ ഒരാളാണു് യൗഗന്ധരായണൻ, സംശയമില്ല.

ഉജ്ജയിനിയിൽ നിന്നു വത്സരാജാവിനേ മോചിപ്പിക്കാനുള്ള ഏർപ്പാടു, ലാവണകത്തിലെ അഗ്നിബാധ, വാസവദത്തയെ പത്മാവതിയേ ഏല്പിച്ചതു്, എന്നിങ്ങനെയുള്ള സംഗതികളിൽ പ്രത്യക്ഷമാകുന്നതുപോലെ അദ്ദേഹത്തിനു് സംഘടനയ്ക്കു സഹജമായ കെല്പുണ്ടു്. അതിനാവശ്യമായ മനഷ്യഹൃദയപരിജ്ഞാനം അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടെന്നും നിശ്ചയമാണു്. പത്മാവതി വാസവദത്തയേ

നല്ലവണ്ണം നോക്കിക്കൊള്ളുമെന്നും, പത്മാവതി ഒരിക്കൽ ഒരു വാക്കു പറഞ്ഞാൽ പിന്നീടു അതിൽനിന്നും മാറുന്നതല്ലെന്നും വത്സരാജാവു് വിഭാര്യനാണെന്നറിയുമ്പോൾ മഗധരാജാവു് പത്മാവതിയെ അദ്ദേഹത്തിനു നല്കുമെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജ്യം വീണ്ടെടുക്കാൻ വേണ്ട സഹായങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിനു ചെയ്തുകൊടുക്കുമെന്നും എല്ലാം യൌഗന്ധരായണൻ മുൻകൂട്ടിക്കാണുന്നു. ആ ദൈവേ:ത്തമാനം അമ്മറാണിയേ അറിയിക്കുന്നതിനു് വിജയയ്ക്കു നൽകുന്ന ഉപദേശങ്ങളിലും മഹാസേനന്റെ സൈന്യത്തിന്റെ ദൌർബല്യത്തെ ശരിയായി അപഗ്രഥിച്ചു കണ്ടുപിടിക്കുന്നതിലും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഈ മനുഷ്യഹൃദയപരിജ്ഞാനം കാണുന്നു. ദേവന്മാരും തിരിച്ചറിയാഞ്ഞാൽ ലോകരാൽ അവമാനിക്കപ്പെട്ടുപോകും എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായം മനുഷ്യപ്രകൃതിയേയും നടത്തയേയും കുറിച്ചു അദ്ദേഹത്തിന്റെ അവഗാഢമായ അന്തർദൃഷ്ടിയെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. അതുപോലെയാകുന്നു "ഭാഗ്യചക്രം വഴിയിൽ ഓടിപ്പോകുന്ന ഒരു വണ്ടിച്ചക്രത്തിന്റെ ആരകാലുകൾ പോലെ, കാലത്തിനൊത്തു തിരിയുന്നു" എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ വാക്കുകളും. അതിയായ വികാരാവേശവും വീരകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവണതയും ഉള്ള മനുഷ്യരെപ്പോലെ അദ്ദേഹവും ഒരു സാഹസിയാണു്. വത്സരാജാവിനു സംഭവിച്ച ആപത്തിനേക്കുറിച്ചു് ഹംസകൻ പറഞ്ഞറിഞ്ഞ ഉടനെ അദ്ദേഹം ആത്മഹത്യചെയ്യാൻ വിചാരിക്കുന്നു. ഈ സ്വഭാവംതന്നെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രതിജ്ഞകൾ രണ്ടും കാണിക്കുന്നു. തന്റെ പോരായ്മകളെക്കുറിച്ചും അദ്ദേഹത്തിനു ബോധമുണ്ടു്. അതെല്ലാം അദ്ദേഹം ഹംസകനോടു പറയുന്നു.

പ്രശംസയ്ക്കും ജനസ്വാധീനത്തിനും മനുഷ്യക്ക സാധാരണമായ ആഗ്രഹം അദ്ദേഹത്തിനും ഉണ്ട്. താൻ തെരുവീഥികളിൽ അലഞ്ഞുനടക്കുന്ന ഒരു വെറും നിന്ദ്യനായ ഭ്രാന്തൻ മാത്രമാണെന്നു ഉജ്ജയിനിയിലെ ഭടന്മാർ ഓർമ്മിക്കാതിരിക്കാൻ അവക്കു തന്നെ കാണുന്നതിനു അനുവദിക്കണമെന്നു അദ്ദേഹം തന്നെക്കൊണ്ടുപോയ ഭടരോടു ആവശ്യപ്പെടുന്നു. അമ്മറാണി തന്നെ തന്റെ പുത്രനാണെന്നു പറഞ്ഞപ്പോഴും ഉദയനൻ മന്ത്രിമാരുടെ ആലോചന സംഭയ്ക്കല്ലാതെ തനിക്കു നേരിട്ടു പ്രത്യേക സന്ദേശം അയച്ചപ്പോഴും അദ്ദേഹം വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു. തന്റെ ഒന്നാമത്തെ പ്രതിജ്ഞയ്ക്കുമുമ്പു് അമ്മറാണി എന്തു പറഞ്ഞു എന്നു വിജയയോടും ഉദയനൻ എന്തു പറഞ്ഞു എന്നു ഹംസകനോടും അദ്ദേഹം ചോദിക്കുന്നതു ആ ആഗ്രഹത്തിന്റെ ഫലമാകുന്നു.

ഉദയനൻ ബന്ധനസ്ഥനായി എന്ന വാത്ത കേട്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം ഉച്ചരിക്കുന്ന ശോകാകുലമായ മനസ്സിലിയിക്കുന്ന വാക്കുകളും, ആ ബന്ധനത്തെക്കുറിച്ചു വിജയയോടു പറയാൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഔദ്ര്യത്തെ കഴിവുകേടും, പിന്നീടു് വികാരപാരവശ്യംകൊണ്ടു അദ്ദേഹം അവളോടായി ഉച്ചരിച്ചവയും, അവൾക്കു അത്ഥമാകാത്തവയും സ്വഭാവാനുരൂപങ്ങളും ആയ മറുവാക്കുകളും അദ്ദേഹത്തിനു ഉദയനനോടുള്ള സ്നേഹത്തെ കാണിക്കുന്നു. എന്നാൽ അദ്ദേഹം ഒരു രാജസേവകനോ മുഖസ്തുതിക്കാരനോ ചെരിപ്പുനക്കിയോ അല്ല. രാജാവു് ജയിലിൽകിടന്നപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അനവസരമായ പ്രേമകാര്യങ്ങളെക്കുറിച്ചു രുമണ്വാനോടും വിദൂഷകനോടും പറഞ്ഞ വാക്കുകൾ അതിനു മതിയായ തെളിവാകുന്നു. ഈ പൊട്ടിത്തെറിക്കുന്ന ഉന്മനമനസ്സോടുകൂടിയ പ്രധാനമന്ത്രിയല്ല

രുമണ്വാനാണ് രാജാവിനോടുകൂടി എപ്പോഴും ഉണ്ടായിരുന്നതു് അത്ഭുതമല്ല.

യൗഗന്ധരായണനെ ഭാസൻ ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ മന്ത്രി ചാണക്യനോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്താവുന്ന ഒരു മഹാകേമനായ മന്ത്രിയായും ഒരു മഹാനായ മനുഷ്യനായും ചിത്രണം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ഈ പാത്രസൃഷ്ടിയിൽ അദ്ദേഹം ചാണക്യനെ വിചാരിച്ചിട്ടുണ്ടാവണം.

രുമണ്വാൻ:—രുമണ്വാൻ വളരെ കൃത്യനിഷ്ഠയുള്ള ഒരു മന്ത്രിയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വന്തം രീതിയിൽ ഒരു കാര്യശേഷിയുള്ള ആളും ആകുന്നു. യൗഗന്ധരായണന്റെ സ്വാതന്ത്ര്യമോ പ്രതിഭയോ അദ്ദേഹത്തിനില്ല. എന്നാൽ ഒരുതരത്തിലും കാര്യക്ഷമതയില്ലാത്ത ഒരുവനുമല്ല. പകലും രാത്രിയും സാരത്തിൽ ഒന്നുതന്നെ എങ്കിലും പരാജയസ്വഭാവന്മാർക്കു രാത്രി പകലിനേക്കാൾ ചീത്തയാണു് എന്നു് അദ്ദേഹം യൗഗന്ധരായണനോടു പറയുന്നതും, രാജാവിന്റെ അനവസരമായ പ്രണയകാര്യങ്ങളെക്കുറിച്ചു ചിന്തിച്ചു സമയം വൃഥാ കളയാതെ രാജാവിനെ കാരാഗൃഹത്തിൽനിന്നും വാസവദത്തയെ അന്തഃപുരത്തിൽനിന്നും കൊണ്ടുപോകുന്നതിനു തക്കവണ്ണം തന്ത്രങ്ങളെ പുതുക്കണമെന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു ഉപദേശിക്കുന്നതും രുമണ്വാന്റെ കാര്യശേഷിയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. രാജാവിനോടു അദ്ദേഹത്തിനുള്ള ഭക്തിയെക്കുറിച്ചു ബ്രഹ്മചാരിയും യൗഗന്ധരായണൻ തന്നെയും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. വാസവദത്ത അഗ്നിബാധയിൽ അകപ്പെട്ടു മരിച്ചു എന്നറിഞ്ഞതുമുതൽ രാജാവ് ദുഃഖാർത്തനായിരിക്കുന്ന കാലം മുഴുവൻ അദ്ദേഹത്തെ അനുചരിച്ചതു് അദ്ദേഹമാണു്. യൗഗന്ധരായണനാകട്ടെ വസന്തകനാകട്ടെ മറ്റാർക്കെങ്കിലുമാകട്ടെ ആ ജോലി അത്ര നല്ലവണ്ണം നിർവ്വഹിക്കാൻ സാധിക്കുമായിരുന്നില്ല.

വാസവദത്തയുടെ മരണവൃത്താന്തം ഒരു കള്ളക്കഥയാണെന്നു അറിഞ്ഞുംകൊണ്ടു അതിന്റെ ഒരു സൂചനപോലും നല്കാതെ രാജാവിൽ ബദ്ധശ്രദ്ധനായി അദ്ദേഹത്തെ അനുചരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കാൻ കഴിഞ്ഞ രുമണ്വാൻ ഒരു കനത്ത ആളാണെന്നു പ്രത്യേകം എടുത്തുകാണിക്കേണ്ട ആവശ്യമില്ലതന്നെ. ഗ്രാമകഥയിലും യൗഗന്ധരായണനേയും ഗോപാലകനേയും കണ്ടാണു് വാസവദത്ത ജീവിച്ചിരിപ്പുണ്ടെന്നു ഉദയനൻ സംശയിക്കുന്നതു്. അല്ലാതെ രുമണ്വാനേ കണ്ടല്ല. രുമണ്വാനേപ്പോലെയുള്ള രണ്ടാം തരക്കാൎക്കു് ഇംഗ്ലണ്ടു മുതലായ രാജ്യങ്ങളിൽ സിവിൽസെൎവ്വീസുഉദ്യോഗസ്ഥന്മാൎക്കു് ആവശ്യകമായ ഒരു ഗുണമായി കരുതപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ഭീമമായ ശക്തി പലപ്പോഴും കാണുന്നുണ്ടു്, എന്നുള്ളതു് ഒരു വസ്തുതയാകുന്നു.

എന്നാൽ, രുമണ്വാൻ രഹസ്യം സൂക്ഷിക്കാനും കബളിപ്പിക്കാനും മിടുക്കനാണെങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉള്ളഴിഞ്ഞ സ്നേഹത്തേയും സ്വാതന്ത്ര്യമില്ലായ്മയേയും കുറിച്ചു സ്വയം നല്ലവണ്ണം ഗ്രഹിച്ചിട്ടുള്ള ഉദയനൻ, അദ്ദേഹവും ആ കപടതന്ത്രങ്ങളെപ്പററി സകലതും അറിഞ്ഞിരുന്നു എന്നു യൗഗന്ധരായണൻ പറഞ്ഞറിഞ്ഞപ്പോൾ, "രുമണ്വാൻ എന്തൊരു കള്ളനാണു്!" എന്നു് സന്മനസ്സോടെ ഒരു ഫലിതം പറയുകമാത്രം ചെയ്യുന്നതേയുള്ളു.

ഭാരതാരോഹകൻ:—ഭാരതാരോഹകൻ തന്റെ രാഷ്ട്രനീതി വിജ്ഞാനത്തിൽ അഹംകരിക്കുന്നവനും എന്നാൽ ത്രാസിൽ തൂക്കിനോക്കുമ്പോൾ ശരിക്കുവേണ്ട തൂക്കം ഇല്ലാത്തവനും ആയ ഒരു മന്ത്രിയാണെന്നു ചിത്രണം ചെയ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു മഹാസേനന്റെ മേൽ വലിയസ്വാധീനശക്തി ഉണ്ടു്. ഉദയനനേപ്പിടിക്കാനുള്ള

കെന്നിയുടെ സ്രഷ്ടാവു് അദ്ദേഹമാണു്. ആ ആനക്കെന്നി, ഭാരതാരോഹകന്റെ തന്നെ തലയ്ക്കു തിരിച്ചടിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനെ അത്ഭുതപ്പെടുത്തി; വത്സരാജാവു് ഉജ്ജയിനിയിലെ വീടുകളിൽ പകുതിയും ദഹിപ്പിച്ചു്, വാസവദത്തയേയുംകൊണ്ടു പോയതിനാൽ ആ കെണി ഉജ്ജയിനിക്കു ഗുണത്തിനെക്കാൾ അധികം ദോഷമാണു് ചെയ്തതു് എന്നു യൗഗന്ധരായണൻ പറയുന്നതു ന്യായമാകുന്നു. മൂന്നാംതരം ആട്ടകളേപ്പോലെ ഭാരതാരോഹകൻ അദ്ദേഹം ഉദ്ദേശിക്കുന്ന ഫലങ്ങളെയേ കാണുന്നുള്ളു; അല്ലാതെ തന്റെ പ്രവൃത്തികളുടെ സ്വാഭാവികങ്ങളായ ഫലങ്ങളെ എല്ലാം കാണുന്നില്ല. വാക്സമരത്തിലും അദ്ദേഹം യൗഗന്ധരായണനോടു തടവില്ലാതെ തോല്ക്കുന്നു. എന്നാൽ ഒരു ഗുണമുണ്ടു്. ആ മഹാനായ മന്ത്രിയെക്കാൾ താഴെയാണു് താനെന്നു സമ്മതിക്കാനുള്ള നല്ല ബുദ്ധി അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടു് തനിക്കു ലഭിക്കാവുന്നതു എന്തെല്ലാമായിരിക്കുമെന്നപ്രതീക്ഷയോടെയും പകുതി സംശയത്തോടുകൂടിയും ആണു് വാസ്തവത്തിൽ ഭാരതാരോഹകൻ യൗഗന്ധരായണനെ സമീപിക്കുന്നതു്. തനിക്കു തോൽവി പറ്റുമ്പോൾ അതറിയാനുള്ള സാമാന്യബുദ്ധി അദ്ദേഹത്തിനുള്ളതു് ഒരു രക്ഷയാണു്. അദ്ദേഹം യൗഗന്ധരായണന്റെ വിലങ്ങുകൾ മാറ്റാൻ ആജ്ഞാപിക്കുന്നു. വത്സരാജാവിനെ ശത്രുവായി ഗണിക്കുന്ന നയം മാറുന്നു. ഒടുക്കം മഹാസേനന്റെ നയത്തോടു യോജിക്കയും ചെയ്യുന്നു. സ്വാഭിപ്രായങ്ങളെ ഗോപനംചെയ്തുകൊണ്ടാണെങ്കിലും അദ്ദേഹം വത്സരാജാവിന്റെയും വാസവദത്തയുടെയും പ്രതിമകൾ വച്ചുകഴിച്ച വിവാഹത്തിൽ പങ്കുകൊള്ളുകയും ചെയ്തിരിക്കണം. അദ്ദേഹം വത്സരാജ്യത്തെ ആരുണി പിടിച്ചടക്കിയതിൽ ആഹ്ലാദിക്കയും മഹാസേനൻ ഉദയനനെ സഹായിക്കാതിരിക്കാൻ പ്രേരിപ്പിക്കയും ചെയ്തിരിക്കണം.

ഇച്ഛാശക്തിയുള്ളവരാൽ തോല്പിക്കപ്പെടുമ്പോൾ തങ്ങളുടെ മനസ്സിനെ അവരോടു വിദ്വേഷം തോന്നുന്ന ദുർബ്ബലന്മാരുടെ എല്ലാവരുടേയും സ്വഭാവമാണിതു്.

കൌഞ്ജായനൻ:—കൌഞ്ജായനൻ വളഞ്ഞു പുളഞ്ഞ വഴിക്കാരനും വലിച്ചുനീട്ടി പറയുന്നവനും ആത്മാനുകമ്പിയും ആകുന്നു. അദ്ദേഹം, വിരട്ടിപ്പിടിച്ചു കുരംഗിയുടെ വണ്ടിയെ ആക്രമിച്ച ആനയെക്കുറിച്ചും അതിന്റെ വെട്ടുകളെക്കുറിച്ചും ജനങ്ങൾ ഭയപ്പെട്ടു ഉദ്യാനത്തിന്റെ വാതിലുകൾ അടച്ചതിനെക്കുറിച്ചും മറ്റും വളരെ വിസ്തരമായി വർണ്ണിച്ചു രാജാവിനേയും രാജ്ഞിയേയും അറിയിക്കുന്നു. എന്നാൽ രാജകുമാരി രക്ഷപ്പെട്ടോ ഇല്ലയോ എന്നു പറയാൻ ഭാവമില്ല. അതിനു "ഈ വർണ്ണനകളൊക്കെ നിറുത്തൂ. കുമാരിയുടെ കാര്യം പറയൂ." എന്നു് രാജാവിന്റെ മൂർച്ചയേറിയ വാക്പ്രഹരം വാങ്ങുന്നു. അപ്പോഴാണു് അദ്ദേഹം കുരംഗി രക്ഷപ്പെട്ട വിവരം പറയുന്നതു്. പിന്നെ എല്ലാം വിസ്തരിച്ചു പറയാൻ അദ്ദേഹത്തിനു രാജാവിന്റെ അനുവാദം ലഭിക്കുന്നു. ഉള്ളിൽ കാറ്റുമാത്രം ഉള്ള സഞ്ചികളെപ്പോലെയുള്ള അന്തസ്സാരവിഹീനന്മാരെപ്പോലെ അദ്ദേഹത്തിനു് കിട്ടേണ്ട ബഹുമതി കിട്ടുന്നില്ലെന്നു് അദ്ദേഹത്തിനു ഒരു വിചാരമുണ്ടു്; സംഗതികൾ ഭംഗിയായിത്തീർന്നാൽ അതിനുള്ള ബഹുമാനം ആളുകൾ രാജാവിനു കൊടുക്കും; നേരെമറിച്ചാണു് സംഭവിക്കുന്നതെങ്കിൽ അതിന്റെ കുററം മന്ത്രിമാരിൽ ചുമത്തും എന്നു് അദ്ദേഹം പരാതിപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ആകപ്പാടെ നോക്കുമ്പോൾ അദ്ദേഹം ഒരു മൂഢനോ ബലഹീനനോ ഒന്നിനും കൊള്ളരുതാത്തവനോ അല്ല. ചിലപ്പോഴൊക്കെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രജ്ഞാകണികകൾ പ്രകാശിക്കാറുണ്ടു്. വിവാഹങ്ങൾ പല വഴികളും തുറന്നിട്ടുകൊണ്ടു ആലോചിക്കുന്നതാണു് ഉത്ത[illegible] എന്നും അതിനാൽ കാശി

രാജാവിന്റെ ദൂതനെ താമസിപ്പിക്കയാണ് നല്ലതു എന്നും അദ്ദേഹം രാജാവിനോടു പറയുന്നതു് ഇതിനൊരു ഉദാഹരണമാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു സാമാന്യബുദ്ധി ഒട്ടും ഇല്ലായിരുന്നു എങ്കിൽ ഒരു മന്ത്രിയായി തുടരാൻ കഴിയുകയില്ലായിരുന്നു എന്നുള്ളതു് സ്പഷ്ടമാണല്ലൊ.

ഭൂതികൻ:—ഭൂതികനെ കാഞ്ചായനനേക്കാൾ ബുദ്ധിയും സാമാന്യബുദ്ധിയും അനുഗ്രഹിച്ചിട്ടുണ്ടു്. വിഷ്ണുസേനൻ (അവിമാരകൻ) രാജാവിന്റെയും രാജ്ഞിയുടേയും ബന്ധുവായതുകൊണ്ടു് കുരങ്ഗിയെ അദ്ദേഹത്തിനു വിവാഹം കഴിച്ചുകൊടുക്കണമെന്നു് അദ്ദേഹം ശുപാർശചെയ്യുന്നു. ആന വിരണ്ടോടുന്നു എന്ന വർത്തമാനം കേട്ടപ്പോൾ കുരങ്ഗിയെ രക്ഷിക്കാൻ രാജ്ഞി അദ്ദേഹത്തിനേ ആണു് അയക്കുന്നതു്. കൗഞ്ചായനൻ സ്ഥിതിഗതികളെ വേഗം ശരിപ്പെടുത്തുമെന്നു വിശ്വാസമില്ലായ്കയാലാണു് രാജ്ഞി അദ്ദേഹത്തിനെ നിയോഗിക്കാത്തതു് എന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. അവിമാരകൻ ഒരു ചണ്ഡാലന്റെ വേഷം ധരിച്ചിരിക്കയൊണെങ്കിലും അദ്ദേഹം ഒരു ഉന്നതകുലജാതനാണെന്നു ഭൂതികൻ എളുപ്പം ഊഹിക്കുന്നു. സൗവീരരാജാവിന്റെ അന്തർദ്ധാനവാർത്തയും അദ്ദേഹം സമ്പാദിക്കുന്നു. ഭരണത്തിനു ഒരു പ്രത്യേകവകുപ്പില്ലാത്ത ഒരു സമർത്ഥനായ മന്ത്രിയാണു് അദ്ദേഹം. അദ്ദേഹം ഒന്നുകൊണ്ടും ഒരു വലിയ ആളല്ല. എന്നാൽ അദ്ദേഹം ഉപയോഗമുള്ളവനും ഉപയോഗപ്പെടുത്താവുന്നവനും ആയ ഒരുളാകുന്നു.

സുമന്ത്രൻ:—രാജാവും രാജ്ഞിമാരും രാജകുമാരന്മാരും ആയി വളരെ അടുത്തു മിക്കവാറും തുല്യനിലയിൽ പെരുമാറുകയും രാജകുടുംബത്തോടുള്ള മമതയും അതിസ്നേഹവും അവിതർക്കിതമായ വിജ്ഞാനവും സത്യവതവും കൊണ്ടു അവർ ആദരിക്കയും ചെയ്യുന്ന വൃദ്ധനും വിശ്വാസ്യനും

ആയ ഒരു മന്ത്രിക്കു ദൃഷ്ടാന്തമാകുന്നു സുമന്ത്രൻ. "അതേ കുമാര, ഞാൻ സുമന്ത്രൻതന്നെയാണു്; എന്നാൽ ഞാൻ ഇപ്പോൾ ഒരു ഒഴിഞ്ഞ തേരിൻെറ സാരഥിയത്രെ. എന്റെ മഹാരാജാവു് മരിച്ചതിനുശേഷവും വാർദ്ധക്യത്തിൻെറ ദോഷങ്ങളാൽ പിന്തുടരപ്പെട്ടും എൻെറ നന്ദികേടിനാൽ ലജ്ജിച്ചും ഞാൻ ജീവിതം തുടരുന്നു." എന്നു് അദ്ദേഹം ഭരതനോടു പറയുന്നു. "ദുരാഗ്രഹിയായ കൈകേയിയുടെ പുത്രൻ" എന്നു് ഭരതൻ തന്നെത്താൻ പറഞ്ഞപ്പോൾ, അതു ഗുരുജനങ്ങളെ നിന്ദിക്കയാകയാൽ അങ്ങനെ പറയരുതെന്നു അദ്ദേഹം ഭരതനോടുപദേശിക്കുന്നു "ഇക്ഷ്വാകുവംശത്തിനു ഒരു കളങ്കം" എന്നു ഭരതനേക്കുറിച്ചു പ്രഖ്യാപനം ചെയ്യാൻ അദ്ദേഹം വിസമ്മതിക്കുന്നു. അച്ഛന്റെ മരണത്തിനുശേഷം ആദ്യമായി കാണുകയാകകൊണ്ടു ഭരതൻ രാമനേ കണ്ടതിൽപിന്നെയേ താൻ രാമനേ കാണുന്നുള്ളു എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. രാമൻെറ വനയാത്രയും ദശരഥന്റെ മരണവും ഭരതന്റെ ദുഃഖവും സീതയുടെ അപഹരണവും ഒക്കെ കാണുകയും കേൾക്കുകയും ചെയ്തിട്ടും താൻ ജീവിതം തുടരുന്നകൊണ്ടു താൻതന്നെ ഒരു ദുഷ്കൃതശൃംഖലയ്ക്കു ബാദ്ധ്യസ്ഥനായിരിക്കുന്നതുപോലെ ഒരു അപരാധിത തനിക്കു തോന്നുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹം ആത്മഗതം ചെയ്യുന്നു. ഒരു മന്ത്രിമാത്രമല്ല അദ്ദേഹം; ഒരു നല്ല സാരഥികൂടി ആകുന്നു. സുശക്തങ്ങളും ഹൃദയംസ്പൃശികളും ആയ വർണ്ണനകൾ ചെയ്യാനുള്ള വിശിഷ്ടവാസനയും അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടു്. അദ്ദേഹം ദശരഥനോടു ഇങ്ങനെ പറയുന്നു. "മഹാരാജാവേ, അവർ എന്തോ പറയാൻ ഭാവിക്കുന്നതുപോലെ വളരെനേരം ആലോചിച്ചുംകൊണ്ടുനിന്നു. അവരുടെ കണ്ണുകൾ കണ്ണുനീർകൊണ്ടു അടഞ്ഞുപോയി. അവർ ഒരു വാക്കുപോലും പറയാതെ കാട്ടിലേയ്ക്കുപോയി"

സാലങ്കായനൻ:—സാലങ്കായനൻ ഒരു മന്ത്രിയും, പ്രാപ്തനായ സൈന്യാധിപനും, തങ്ങളെ ഏല്പിച്ചിട്ടുള്ള ജോലികൾ വൃത്തിയായി ചെയ്തു ഗവണ്മെൻറുകളുടെയും രാജാക്കന്മാരുടെയും ആനുകൂല്യവും ഇഷ്ടവും ആർജ്ജിക്കുന്ന താരതമ്യേന ചെറുപ്പക്കാരായ മന്ത്രിമാരിൽ ഒരുവനാകുന്നു. അദ്ദേഹം ആനക്കെണിയാൽ ഉദയനനെ കുരുക്കിലകപ്പെടുത്തുന്നു. അദ്ദേഹം ഉദയനന്റെ വെട്ടുകളേറ്റു മൂർച്ഛിച്ചുവീഴുന്നു, എങ്കിലും ബോധം വീണപ്പോൾ തന്റെ സങ്കടം മറക്കുകയും തന്റെ ക്രൂരരായ ആളുകൾ ഉദയനനെ കൊല്ലാതെ നോക്കുകയും മഹാസേനന്റെ കല്പന അനുസരിച്ചു അദ്ദേഹത്തിന്റെ മുറിവുകൾ വെച്ചുകെട്ടി ഒരുമഞ്ചലിൽ കിടത്തി ഉജ്ജയിനിയിലേയ്ക്കു കൊണ്ടുപോകയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്, അദ്ദേഹം നല്ലവണ്ണം അർഹിക്കുന്ന ജയഘോഷത്തോടുകൂടിയ പ്രവേശനം നൽകുകയുണ്ടായി എന്നു പറയേണ്ടതില്ലല്ലോ.

---

6. നായകന്മാരും നായികമാരും.

നായകന്മാർ.

ഭാസനാടകങ്ങളിൽ ഒട്ടസംഖ്യം നായകന്മാരുണ്ട്. ഭീഷ്മരേയും ദ്രോണനേയും വലിയ യോദ്ധാക്കളായും അവരുടെ രാജാവിനോടുള്ള നിശ്ചിതമായ ഭക്തിയാൽ മാത്രം രൂപാന്തരപ്പെടുത്തപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ദൃഢമായ സത്യവ്രതത്തോടുകൂടിയവരായും കാണിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഭീഷ്മൻ:—യുദ്ധത്തിൽ ഭീഷ്മന്റെ സിംഹതുല്യപരാക്രമത്തിനു ദുര്യോധനൻ സഭയിൽ അദ്ദേഹത്തിനു ഇരിക്കാൻ ഒരു സിംഹാസനം നൽകുന്നു. അദ്ദേഹം അത്രയ്ക്കു പരാക്രമിയാണെങ്കിലും യുദ്ധംചെയ്തു ജീവിക്കുന്ന ഒരുവൻ

അധിംസാമ്രാജ്യത്തോടു ജീവിക്കുന്ന ഒരുവനേക്കാൾ താണവനാണെന്നു വിചാരിക്കുന്നു. "ഞാൻ അങ്ങേക്കാൾ താണവനാണു്. എന്റെ ഉപജീവനം എന്റെ ആയുധങ്ങളെ ആശ്രയിച്ചാകുന്നു. അങ്ങയുടെതു് അവയുടെ നിരസനത്തെയും." എന്നു് അദ്ദേഹം ദ്രോണനോടു പറയുന്നു. മനസാ അദ്ദേഹം പാണ്ഡവരോടു വളരെ അനുകമ്പയുള്ളവനാകുന്നു. കുടുംബത്തിൽ കലഹം ഇളക്കിവിട്ട ശകുനിയെ അദ്ദേഹം വെറുക്കുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു പരിഹാസരസികനും ആകുന്നു. അവിടെ പാണ്ഡവർ ഉണ്ടെന്നുള്ളതിനെക്കുറിച്ചു തർക്കം പറയുന്ന ശകുനിയുടെ കൈയിൽ അർജ്ജുനന്റെ ഒരു ശരം കൊടുത്തു് തനിക്കു് വയസ്സായതിനാൽ കണ്ണു നല്ലവണ്ണം കാണാൻവയ്യെന്നു ഒഴികഴിവു് പറഞ്ഞു് അതിന്മേലുള്ള പേരു വായിച്ചുകേൾപ്പിക്കാൻ അദ്ദേഹം പറയുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു ഉറച്ച സാമാന്യബുദ്ധി ഉണ്ടു്. അദ്ദേഹം ദ്രോണരോടു കോപിക്കാതിരിക്കാൻ ആവശ്യപ്പെടുകയും ദുരാചാരികളോടു അനുരഞ്ജനം മാത്രമേ ഫലിക്കു എന്നു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു. തന്റെ ലക്ഷ്യപ്രാപ്തിയിൽ ഏകാഗ്രമായി ബുദ്ധിചെലുത്താനും ശകുനിയുമായി കലഹമുണ്ടാക്കി ഉദ്ദിഷ്ടകാൎയ്യത്തിൽനിന്നു മാറിപ്പോകാതിരിക്കാനും അദ്ദേഹം ദ്രോണരോടു പറയുന്നു. ഒരു അജ്ഞാതനാമാവു് വെറും കൈകൊണ്ടു കീചകനേയും അനുചരന്മാരെയും കൊന്നിരിക്കുന്നു എന്നു കേട്ടമാത്രയിൽ ആ വീരകൃത്യം ചെയ്തതു് ഭീമനായിരിക്കണം എന്നു അദ്ദേഹം ഊഹിക്കുന്നു. അതെങ്ങനെ അറിഞ്ഞു എന്നു് ദ്രോണൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ "ആററിൻകരകളിൽ കൃത്താടികളിക്കുന്ന കന്നുകുട്ടികളുടെ കുളമ്പുകൾ പതിഞ്ഞിട്ടുള്ളതു് വയസ്സു ചെന്ന കാളകൾക്ക കണ്ടറിയാൻ കഴിയുകയില്ലേ?" എന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു മരണഭയമില്ല. അദ്ദേഹത്തിന്നു മരണം സംഭവിക്കേണ്ട സമ്പ്രദായം അദ്ദേഹം

തന്നെ നിശ്ചയിക്കുന്നു. അതാണു് ദൂതഘടോല്കചത്തിൽ, "ഭീഷ്മർ സ്വച്ഛന്ദമൃത്യുവാണു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വന്തം ഉപദേശം അനുസരിച്ചാണു് അദ്ദേഹത്തിനെ വധിച്ചതു്. അദ്ദേഹം മരിച്ചതു് നല്ല തൃപ്തിയോടെയാണു്." എന്നു് ധൃതരാഷ്ട്രർ ദുര്യോധനനോടു പറയുന്നതു്.

ദ്രോണൻ:–ദ്രോണൻ ഒരു സ്വച്ഛന്ദവൃത്തിക്കാരനാകുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു ബ്രാഹ്മണനും ഒരു ആചാര്യനും ആകുന്നു. അദ്ദേഹം ഹിംസയല്ല, അഹിംസയാണു് ദീക്ഷിക്കേണ്ടതു്. അദ്ദേഹം ഒരു വലിയ യോദ്ധാവാണെന്നുള്ളതു് ശരി തന്നെ. എന്നാൽ യുദ്ധം അദ്ദേഹത്തിനു് വിധിച്ചിട്ടുള്ളതല്ല. അദ്ദേഹം ഒരു യോദ്ധാവായതു വെറും ഒരു യാദൃച്ഛിക സംഭവവും യോദ്ധൃത്വം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഒരു ബാഹ്യഭാഗവും മാത്രമാകുന്നു. "എന്റെ ഉപജീവനം എന്റെ ആയുധങ്ങളെ ആശ്രയിച്ചാകുന്നു! അങ്ങയുടേതു് അവയുടെ നിരസനത്തേയും. അങ്ങു ആചാര്യനും ഞങ്ങൾ അങ്ങയുടെ ശിഷ്യരുടെ ശിഷ്യരും ആകുന്നു." എന്നു ഭീഷ്മർ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നതു അദ്ദേഹം ഒരാചാര്യൻ മാത്രമായതുകൊണ്ടു സത്യത്തിലും സാരത്തിലും അഹിംസയുടെ ഉപാസകനാകുന്നു എന്നു കാണിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു ധനം വേണ്ടാ. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഏററവും വലിയ ആഗ്രഹം കൗരവന്മാരും പാണ്ഡവന്മാരും തമ്മിൽ ഐക്യം ഉണ്ടാക്കി അങ്ങനെ അദ്ദേഹത്തിനു ആതിഥ്യം നൽകിയതിനു് അവരുടെ കുടുംബത്തോടുള്ള കടപ്പാടു തീർക്കുകയാകുന്നു. അതുകൊണ്ടാണു് അദ്ദേഹം തനിക്കു ഗുരുദക്ഷിണയായി പാണ്ഡവർക്കു് അവർക്കവകാശമുള്ള അർദ്ധരാജ്യം കൊടുക്കണമെന്നു് അർത്ഥിക്കുന്നതു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വാർത്ഥതയില്ലായ്മയാൽ ഒരു ആമയ്ക്കു് അതിന്റെ അവയവങ്ങൾ അകത്തേയ്ക്കു വലിക്കാൻ കഴിയുന്നതുപോലെ അദ്ദേഹത്തിനു

തൻെറ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ സംയമനം ചെയ്യാം. അതിനേ ദൃഷ്ടാന്തീകരിക്കാൻ സഭയിൽ ദുര്യോധനൻ അദ്ദേഹ ത്തിനു് ഇരിക്കാൻ ഒരു ക്രർമ്മാസനം കൊടുക്കുന്നു. നീച ത്വവും അസത്യവാദങ്ങളും ഹീനതന്ത്രങ്ങളും ഒന്നും അദ്ദേ ഹത്തിനു സഹിക്കാൻ വയ്യാ. അതുകൊണ്ടാണു് അദ്ദേഹം ശകുനിയോടു കോപിക്കുന്നതും അവർതമ്മിൽ കലഹിക്ക രുതെന്നു ഭീഷ്മർ പറയുമ്പോൾ "കൈക്രൂപ്പി യാചിക്കാ ന്മേലാ, കലഹംതന്നെയാവട്ടെ," എന്നു് പ്രത്യുത്തരം കൊടുക്കുന്നതും.

അശ്വത്ഥാമാവു്:—അശ്വത്ഥാമാവു് ദ്രോണരുടെ മകനാകുന്നു. എന്നാൽ അദ്ദേഹം ദ്രോണനോളം സ്നേഹമ ഹനല്ല. ഭാസൻെറ നാടകങ്ങളിൽ അദ്ദേഹം ചെയ്യുന്ന തായി പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ഒററക്കാര്യം, ദുര്യോധനനും ഭീമനും തമ്മിലുണ്ടാകുന്ന യുദ്ധത്തിൽ ഭീമൻ പ്രവത്തിക്കുന്ന അധ മ്മകൃത്യംകൊണ്ടു അതിഭയങ്കരമായി കോപിച്ചു അവിടെ വന്നു താൻ അന്നു രാത്രിയിൽ ചെന്നു് പാണ്ഡവരുടെ കൈനില ആക്രമിച്ചു് അവരെ നശിപ്പിക്കുമെന്നു് പ്രതി ജ്ഞചെയ്യുന്നതാകുന്നു. അദ്ദേഹം പാണ്ഡവരുടെ പാളയ ത്തിൽ ഉണ്ടായിരുന്ന ദ്രൌപദിയുടെ അഞ്ചു പുത്രന്മാരെയും വധിച്ചു എന്നും ബുദ്ധികെട്ടതും ഭ്രാന്തവും ആയ ആ പ്രവൃ ത്തിക്കു് ശിക്ഷയായി അദ്ദേഹത്തിന്റെ ചൂഡാരത്നം പറി ച്ചെടുത്തു എന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആ പാപകമ്മത്തിനു് ന്യായമായ ഒരു ശിക്ഷയായി സദാസമയവും തലയിൽ കഠി നമായ വേദന അനുഭവിക്കേണ്ടതായി വന്നു എന്നും മഹാ ഭാരതത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൌഗന്ധരായ ണത്തിൽ യൌഗന്ധരായണൻ, തന്റെ അച്ഛനെ അന്യായമായി ദ്രോണനേക്കൊന്ന ഘാതകനെ കൊന്നതിനുശേഷം അ ശ്വത്ഥാമാവിനേ എന്നപോലെ താൻശാന്തനായിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നതായി ഒരു പരാമശവും ഉണ്ടു്.

ഭീമൻ:—ഭീമൻ യുദ്ധത്തിൽ അതിഭയങ്കരനും അതി ശക്തിമാനും എന്നാൽ വാസ്തവത്തിൽ ദയാലുവും ബലഹീനക്കും മർദ്ദിതക്കും വേണ്ടി മരിക്കാൻകൂടി സന്നദ്ധനും ആകുന്നു. മധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ അദ്ദേഹം ആ ബ്രാഹ്മണകുട്ടിയുടെ സ്ഥാനം സ്വീകരിക്കുന്നുണ്ടല്ലൊ. അഭിമന്യു പരാക്രമത്തോടുകൂടി യുദ്ധം ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതിനിടയിൽ ഭീമൻ കുമാരനെ കുമാരന്റെ തേരിൽനിന്നു തൂക്കിയെടുത്തുകൊണ്ടു പോരുന്നു. താൻ ആരാണെന്നു തിരിച്ചറിയാത്ത അഭിമന്യുവിനെ കളിയാക്കുന്നതിൽനിന്നു ഭീമൻ ഹാസ്യരസികനും ആണെന്നു കാണാം. താൻ അനായുധനായിട്ടാണല്ലൊ അഭിമന്യുവിനെ എടുത്തുകൊണ്ടുപോന്നതു് എന്നു് വിരാടരാജാവു് പറയുമ്പോൾ, "അതല്ല എനിക്കു എന്റെ ഈ കൈകൾ രണ്ടും ഉണ്ടായിരുന്നു. ബലഹീനക്കുമാത്രമേ ആയുധങ്ങൾ വേണ്ടൂ" എന്നു് ഭീമൻ മറുപടി നൽകുന്നു. ദുര്യോധനനോടുള്ള യുദ്ധത്തിൽ കൃഷ്ണൻ സൂചനകൊടുത്തതനുസരിച്ചാണു് അദ്ദേഹം യുദ്ധധർമ്മത്തെ ലംഘനംചെയ്തതു്. അതിനു ഭീമനെ കൊല്ലുമെന്നു് ബലരാമൻ വിളിച്ചുപറഞ്ഞപ്പോൾ ആ ഭീഷണികൊണ്ടൊന്നും ഭീമൻ ഓടിപ്പോകുന്ന ആളല്ലായ്കയാൽ പാണ്ഡവന്മാരും കൃഷ്ണനുംകൂടി അദ്ദേഹത്തിനെ അവിടെനിന്നു മാററിക്കൊണ്ടുപോകയാണു ചെയ്യുന്നതു്. ദ്രൗപദീവസ്ത്രാക്ഷേപസമയത്തു് ദുര്യോധനദുശ്ശാസനാദികളുടേയും അവരുടെ മന്ത്രിമാരുടേയും മീതെ സഭാമണ്ഡപം മറിച്ചിടാനുദ്ദേശിച്ചു. അദ്ദേഹം അതിന്റെ തൂണുകളെ തന്റെ ദൃഷ്ടികൾകൊണ്ടു് അളക്കുന്നു. യുധിഷ്ഠിരൻ തടുത്തുകൊണ്ടാണു് അദ്ദേഹം അതു ചെയ്യാതിരുന്നതു്. ഘടോൽക്കചനെക്കൊണ്ടഭിമാനിക്കുന്ന പുത്രവത്സലനായ പിതാവും അഭിമന്യുവിനെക്കൊണ്ടഭിമാനിക്കുന്ന വത്സലനായ പിതൃവ്യനും ആകുന്നു അദ്ദേഹം.

അർജ്ജുനൻ:—അർജ്ജുനൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ വേഷത്തിൽ വിരാടരാജ്യത്തുവച്ചു് കൗരവസേനയെ ആക്രമിച്ചു താൻ ഒരുത്തനായി നിന്നു യുദ്ധംചെയ്തു തോല്പിച്ച ഒരു അതിശക്തനായ യോദ്ധാവായി ചിത്രീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം അഭിമന്യുവിനെ വളരെ സ്നേഹിക്കുന്നു. വളരെക്കാലം പിരിഞ്ഞിരുന്നിട്ട കാണുമ്പോൾ തന്റെ മകനായ അഭിമന്യുവിനെ അദ്ദേഹം മനസ്സഴിഞ്ഞു പരിരംഭണം ചെയ്യുന്നു; കർക്കശമായ നിരവധിചോദ്യങ്ങൾ ചോദിച്ചു കളിയാക്കുന്നു; അഭിമന്യു വധിക്കപ്പെട്ടു എന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ അതിലുൾപ്പെട്ട രാജാക്കന്മാരെയെല്ലാം താൻ അടുത്തദിവസം സൂര്യൻ അസ്തമിക്കുന്നതിനുമുമ്പു കൊല്ലുമെന്നു് എന്നു അദ്ദേഹം പ്രതിജ്ഞ ചെയ്യുന്നു. വാസുദേവൻ അർജ്ജുനന്റെ ആപ്തമിത്രമാകുന്നു. അദ്ദേഹം അർജ്ജുനന്റെ തേർ തെളിയ്ക്കുകകൂടി ചെയ്യുന്നു.

അഭിമന്യു:—അഭിമന്യു ധീരനും സാഹസികനും നിർഭയനും ആയ ഒരു രാജകുമാരനാകുന്നു. പഞ്ചരാത്രപ്രകാരം കൗരവരുടെ വിരാടരാജ്യാക്രമണത്തിലേ ഏററവും മികച്ചപോരാളി അഭിമന്യുവാകുന്നു. ദൂതഘടോൽക്കചത്തിൽ, ദുസ്തരങ്ങളായ കോട്ടകളെ ആക്രമിക്കുന്ന അവസരത്തിൽ പോരുകേട്ട അനവധി യോദ്ധാക്കളോടേററു് യുദ്ധം ചെയ്തു അദ്ദേഹം മരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ അധികബലവാന്മാരായ ശത്രുക്കളോട യുദ്ധം ചെയ്തു ആ സാഹസകൃത്യത്താൽ അദ്ദേഹം തന്റെ യുവജീവനെ ബലികഴിക്കുന്ന സംഗതി ദൂതഘടോൽക്കചത്തിൽ വർണ്ണിക്കുന്നുണ്ടു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ വംശാഭിമാനവും അഭിജാതരീതിയും പഞ്ചരാത്രത്തിലും വർണ്ണിക്കുന്നുണ്ടു്. ഭീമനല്ലാതെ മററാരെങ്കിലും തന്നെ അസ്വതന്ത്രനാക്കുന്നതു് അദ്ദേഹത്തിനു ജുഗുപ്സാവഹമാണു്. വിരാടരാജാവു് തന്നെ വിട്ടയയ്ക്കാമെന്നു പറയുമ്പോൾ ഭീമൻ വന്നു തന്നെ മോചിപ്പിക്കുന്നതുവരെ

തന്റെ കാലുകളിൽ വിലങ്ങുവച്ച് ഒരു സാധാരണ തട വുകാരനേപ്പോലെ കാരാഗൃഹത്തിലടച്ചു സൂക്ഷിക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിനോടു അപേക്ഷിക്കുന്നു.

ചാരുദത്തൻ:—ചാരുദത്തൻ തന്റെ ധനം പൊതു ജനങ്ങളുടെയും വിശേഷിച്ചു സ്നേഹിതന്മാരുടേയും ഗുണ ത്തിനുവേണ്ടി ചിലവിടുന്ന ഒരു ശ്രേഷ്ഠ വ്യാപാരിയാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനോടു ചെയ്യുന്ന സഹായാഭ്യർത്ഥനകളൊന്നും നിഷ്ഫലങ്ങളാകുന്നില്ല. അദ്ദേഹം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശരീരത്തെ അതൊരുപബ്ളിക് ട്രസ്റ്റായിരുന്നാലെന്നപോ ലെ ഗണിക്കുന്നു. ആളുകളുടെ ദാഹം ശമിപ്പിക്കുന്നതും ആ പ്രവൃത്തികൊണ്ടു വെള്ളം വററുന്നതും ആയ ഒരു ജലാശയ ത്തോടു ഭാസൻ അദ്ദേഹത്തെ ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. തന്റെ ദാനധർമ്മാദികൾ തുടൎന്നുകൊണ്ടു പോകാൻ നിവൃത്തിയി ല്ലാത്തതിനാലും തന്റെ സ്നേഹിതന്മാർ നഷ്ടപ്പെട്ടുപോകു ന്നതുകൊണ്ടും മാത്രമേ തന്റെ ധനനാശത്തിൽ അദ്ദേഹം ഖേദിക്കുന്നുള്ളു. തനിക്കു ഇനിയും ധനം കിട്ടുന്നു എങ്കിൽ താനതുമുമ്പിലത്തേപ്പോലെതന്നെ യാതൊരുവ്യത്യാസവും കൂടാതെ ചിലവാക്കുമെന്നുള്ളതിൽ അദ്ദേഹത്തിനു തൎക്ക മില്ല. പണമില്ലാത്തവൻ ഒരു ജീവച്ഛവമാണെന്നും ആരും അവന്റെ വാക്കുകളെ ശ്രദ്ധിക്കയില്ലെന്നും അവന്റെ മഹാമനസ്കതപോലും പരിഹാസ്യമാകുമെന്നും അദ്ദേഹം മർമ്മഭേദകമായ വിധം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. ദാരിദ്ര്യ ത്തിൽവീണ ഒരുവനു സ്വത്തു കൊടുത്തു അവനേ മുമ്പി ലത്തെ സ്ഥിതിയിലാക്കുന്നതു് ഇരുട്ടത്തു വഴിപിണങ്ങുന്ന വനു് ഒരു വിളക്കു സമ്മാനിക്കുന്നതുപോലെയാകുന്നു എന്നു അദ്ദേഹം പരമാൎത്ഥമായി പറയുന്നു. എന്നാൽ തന്നേ പ്പോലെ ഒരു പതിദേവതയായ പത്നിയും ഒരു സ്നേഹനി ധിയായ തോഴനും ഉള്ള ഒരുവനേ ദരിദ്രൻ എന്നു വിളി ക്കുന്നതു ശരിയല്ല എന്നു് അദ്ദേഹം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതു

ന്ന്യായമാണു്. പ്രൗഢൻ എന്നാൽ അനഹംകരി, രമണീയൻ എന്നാൽ തന്റെ രമണീയതയേക്കുറിച്ചു് അജ്ഞൻ, സമർത്ഥൻ എന്നാൽ ദയാലു, എല്ലാവരും ബഹുമാനിക്കുന്നവൻ, ശാന്തൻ, തനിക്കു താൻ പോരുന്നവൻ എന്നാൽ എളുപ്പം സന്തോഷപ്പെട്ടുത്താവുന്നവൻ, നിസ്സാരങ്ങളായ ഉപകാരങ്ങളെയും ഓക്കുന്നവൻ, ദുസ്സഹങ്ങളായ അപകാരങ്ങളേയും മറക്കുന്നവൻ,—ചാരുദത്തൻ ഒരു ശോഭനമനുഷ്യ സൃഷ്ടിയത്രെ.

ഔദാര്യത്തിനും ധർമ്മപരായണതയ്ക്കും തികച്ചും അദ്ദേഹം പ്രശംസനീയനാണെങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിൻെറ കുടുംബജീവിതത്തേപ്പററി അങ്ങനെ പറയാൻ കഴിവില്ല. അദ്ദേഹത്തിനേ ആരാധിക്കുന്ന ഒരു ധർമ്മപത്നിയുണ്ടായിട്ടും അദ്ദേഹം ഒരുവേശ്യയിൽ അനുരക്തനാകുന്നു. അവളുടെ സ്വഭാവം എത്ര വിശിഷ്ടമായിരിക്കട്ടെ; ആ അധർമ്മചരിതത്തിൽ അദ്ദേഹത്തിനു അനുതാപത്തിൻെറ ഛായപോലും ഉണ്ടാകുന്നില്ല. അവളുടെ പ്രേമം തനിക്കു ലഭിച്ചതു് തൻെറ സ്വത്തുമുഴുവനും നശിച്ചു് അതനുഭവിക്കാൻ തനിക്കു കഴിവില്ലാതായ കാലത്താണല്ലൊ എന്നും അതിനാൽ ഒരു ഭീരുവിൻെറ കോപംപോലെ, അവളോടുള്ള തന്റെ പ്രേമം തന്റെ ഹൃദയത്തിൽ അടക്കുകതന്നെ വേണം എന്നും ഉള്ള ഖേദമേ അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടാകുന്നുള്ളു എന്നു തോന്നുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു് ആകെക്കൂടിയുള്ള സ്വത്തു അദ്ദേഹത്തിൻെറ ഭാര്യയുടെ കണ്ഠാഭരണമാണു്. അതു് അവർ ആ വേശ്യ അദ്ദേഹത്തിനേ ന്യാസമായി ഏല്പിച്ച ആഭരണങ്ങൾക്കുപകരം അഴിച്ചുകൊടുക്കുന്നു. അതുപോലും അദ്ദേഹത്തിൻെറ മനസ്സിൽ പശ്ചാത്താപമോ തൻെറ ജീവിതത്തിൻെറ പങ്കുകാരിയോടു സ്നേഹമോ ജനിപ്പിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ബഹുജനദൃഷ്ടിയിൽ

ബഹുമാന്യരും ആരും ഒരു ദുഷ്യവും പറയാത്തവരും ആയ അസംഖ്യം ആളുകൾ ലോകത്തിലെവിടെയും ചാരുദത്ത നെപ്പോലെ ഇങ്ങനെ ജീവിക്കുന്നുണ്ടെന്നു സമ്മതിക്ക തന്നെവേണം. അദ്ദേഹത്തിനു സംഗീതത്തിൽ വലിയ ഭ്രമമാണു്. അദ്ദേഹം ഒരു വേശ്യയിലുള്ള പ്രണയത്തിനു എളുപ്പം ഇരയായി തീരുന്നതിനുകാരണം പക്ഷേ അതായി രിക്കാം. ആദ്യം കലയിൽ പ്രേമം, പിന്നീടു കലാകാരി യിൽ പ്രേമം, അതിനുശേഷം ഭാര്യയിലും ഗൃഹകാര്യങ്ങ ളിലും ഉപേക്ഷ—ഇതാകുന്നു വിടന്മാരുടെ സാധാരണ ഗതി. എന്നാൽ ചാരുദത്തൻ സത്യത്തിനു വിടശബ്ദത്തി ന്റെ സാക്ഷാൽ അർത്ഥത്തിൽ ഒരു വിടനല്ല. അദ്ദേഹം ആ ശാശ്വതത്രികോണത്തിന്നു് ഒരു ഉദാഹരണമാകുന്നു. എന്നാൽ ഈ ഒരു വ്യത്യാസം ഉണ്ടു്. ഹിന്ദുക്കളുടെ ഇട യിൽ വളരെക്കാലമായി നിലനിന്നുപോരുന്ന പഴയ നടപ്പു കൊണ്ടും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധർമ്മപത്നിയുടെ ഭർത്തൃ ഭക്തി സുനിശ്ചിതമായതുകൊണ്ടും ആ ധർമ്മപത്നിയെ അവഗണിച്ചു് അദ്ദേഹവും വേശ്യയും ഒരു ജുജുരേഖ വിന്യ സിക്കുന്നു.

ഉദാര പ്രവൃത്തികളോടുള്ള സ്നേഹം ചാരുദത്തന്റെ സഹജമായ സ്വഭാവമാകുന്നു. ആനയേതള്ളച്ച ധീരപ്ര വൃത്തിക്കു് വസന്തസേനയുടെ പരിചാരകനു് എന്തെ ങ്കിലും ഒരു സമ്മാനം കൊടുക്കണമെന്നു അദ്ദേഹം ആശി ച്ചു. കൈയിൽ പണമോ ആഭരണമോ ഒന്നുമില്ല. ഒരു ഒറ്റ അംഗവസ്ത്രം മാത്രമുണ്ടു്. അതെടുത്തു അദ്ദേഹം അവനു സമ്മാനിക്കുന്നു.

ഹനുമാൻ:—ഹനുമാൻ ഒരു വീരനായകനാകുന്നു. ഒരു ക്ഷീണം തട്ടാത്ത ചാരനും പ്രശസ്ത ചാട്ടക്കാരനും ആയ അദ്ദേഹം, സമുദ്രം ചാടി ഈ ലങ്കയിൽ ചെല്ലുന്നു,

സീതയെ കണ്ടുപിടിക്കുന്നു, സീതയ്ക്കു രാമന്റെ സന്ദേശം നൽകുന്നു, അശോകവനം തകൎക്കുന്നു, രാമന്റെ അടുക്കൽ തിരിച്ചെത്തുന്നു, സീതയുടെ വൎത്തമാനം അദ്ദേഹത്തിനെ ധരിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സൈന്യത്തോടുകൂടി വീണ്ടും ലങ്കയിൽ ചെല്ലുന്നു. ലങ്കയെ പിടിച്ചടക്കി സീതയെ മോചിപ്പിക്കുന്നതിൻ ഭാഗഭാക്കാകുന്നു. രാവണൻ രാമനേ ശകാരിച്ചപ്പോൾ വളരെ ക്രുദ്ധനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനും രാവണനോടു യുദ്ധം ചെയ്യണം. രാവണനേ ആയിരമായിരമായി വലിച്ചു കീറണം. എന്നാൽ "അവനെന്നേ തോല്പിക്കയാണെങ്കിൽ ഒരു മഹോദ്യമം വിഫലമാകുമല്ലൊ." എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. രാമൻ സീതയെ നിരാകരിക്കയും തീയിൽ ചാടാൻ അനുവദിക്കയും ചെയ്യുന്നതിൽ അദ്ദേഹം വ്യഗ്രപ്പെടുന്നു. അതിനേക്കുറിച്ചു എന്തു തോന്നുന്നു എന്നു് ലക്ഷ്മണനോടു ചോദിച്ചപ്പോൾ "എനിക്കുതോന്നുന്നതു് എന്തെന്നുള്ളതു് സംഗതമല്ല. ജ്യേഷ്ഠന്റെ കല്പനകൾ നടത്തണം." എന്നു അദ്ദേഹം മറുപടി പറയുന്നു. ഹനുമാൻ അതുപോലെ പ്രവൎത്തിക്കുന്നു. ഈ വാനരവീരനേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠനും വിശ്വസനീയനും ആയ ഒരനുചരന്റെ ദൃഷ്ടാന്തം കാണാൻ സാധിക്കുന്നതല്ല. അദ്ദേഹത്തിനേ ഇൻഡ്യയിൽ സൎവ്വത്ര ആരാധിക്കുന്നു. അതിന്നു് അദ്ദേഹം അൎഹനുമാകുന്നു.

നായികന്മാർ.

വസന്തസേന:—ഭാസന്റെ നായികമാരിൽ ഒരുത്തിയാകുന്നു വസന്തസേന. ഉജ്ജയിനിയിലുള്ള അവളുടെ വീടു് ഒരു കൊട്ടാരംപോലെയുള്ള ഒരു മഹാസൗധമാകുന്നു. അതിൽ അനേകം മരപ്പണിക്കാരും പൊൻപണിക്കാരും രത്നവേലക്കാരും പാട്ടുകാരും അരിവയ്പുകാരും പണിചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ഏഴു് ഉയൎന്ന തട്ടുകളിൽനിന്നു്

ളവൾക്ക വലിയവലിയ സംഭാവനകൾ ലഭിക്കുന്നു എന്നു് കാണിക്കുന്നു. അവൾ ഒരു വേശ്യയാണെങ്കിലും ഉദാരയും സ്നേഹമുള്ളവളും നിസ്സ്വാൎത്ഥയും ആയി ഭാസൻ അവളെ വൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. അവൾ ചാരുദത്തനെ പൂൎണ്ണ ഹൃദയത്തോടെ പ്രേമിക്കുന്നു. അവൾ ചാരുദത്തന്റെ അടുക്കലേയ്ക്കു മാത്രമേ പോകയുള്ളു എന്നു ഉച്ചൈസ്തരം ഘോഷിക്കയും, ഒരു വണ്ടി അയക്കയും ആഭരണങ്ങൾ സമ്മാനിക്കയും ചെയ്തു തൽഫലമായി അമ്മയുടെ പിൻബലം നേടിയ ശകാരന്റെ പ്രണയാഭ്യൎത്ഥനങ്ങളെ നിന്ദയോടെ നിരസിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അവൾ ചാരുദത്തനെ ആരാധിക്കുന്നു; ഒരു ദരിദ്രനെ കാമിക്കുന്ന ഒരു വേശ്യയെ ആരും പഴിപറയാൻ കഴിയുന്നതല്ലെന്നു് അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു; പണമില്ലാത്ത ഒരുവനെ പ്രേമിക്കുന്നതു് കുലധൎമ്മത്തിനു വിരുദ്ധമാണെന്നും അതു് പൂക്കളെല്ലാം കൊഴിഞ്ഞു വീണുപോയതിനുശേഷം തേനീച്ചകൾ ധ്വജമാവിന്മേൽ പാറുന്നതുപോലെ വിചിത്രമായിരിക്കുന്നു എന്നും മദനിക അവളോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ അവൾ സേവിക്കാനല്ല പ്രേമിക്കാനാണു് ആഗ്രഹിക്കുന്നതെന്നും തേനീച്ചകൾ വളരെ അധ്വാനിച്ചു സമ്പാദിക്കുന്ന തേൻ അപഹരിക്കപ്പെടുകയും അവയുടെ ഹൃദയമില്ലായ്മക്ക അങ്ങനെ ശിക്ഷിതരാകുന്നു എന്നും അവൾ പ്രത്യുത്തരം പറയുന്നു. അവൾ ചാരുദത്തന്റെ ഒരു ചിത്രമെഴുതുകയും അദ്ദേഹത്തിനെ ഓമനിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അവൾക്ക മിടുക്കും ഇല്ലാതില്ല. അവൾ ശകാരനെയും വിടനെയും കളിപ്പിച്ചു അവരുടെ കൈയിൽപ്പെടാതെ ഒഴിഞ്ഞുമാറി ഒളിക്കുന്നു. അവൾ ചാരുദത്തന്റെ അങ്കവസ്ത്രത്തിന്റെ സുഗന്ധത്താൽ അദ്ദേഹം അപ്പൊഴും സ്ത്രീ

മനോഹാരിതയ്ക്കു വശംവദനാണെന്നു ഉദ്ഘോഷിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രവൃത്തി കണ്ടിരുന്നു എങ്കിൽ അവൾ നാമ്പരക്കമായിരുന്നു എന്നു് അവളുടെ പാർശ്വപരിചാരകൻ അവളോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ "പണ്ഡിതതലയന്മാർ എളുപ്പം അമ്പരന്നുപോകും" എന്നു മറുപടി നൽകുന്നു.

അവൾ വളരെ ധൈര്യമുള്ളവളും ആണു്. ശകാരനും വിടനും ഖഡ്ഗധാരികളായിരുന്നിട്ടും അവൾ അവരെ ഭയപ്പെടുന്നില്ല. ശകാരനെ കൈക്കൊള്ളണമെന്നു് അവളുടെ അമ്മ ശാസിക്കുന്നു, എങ്കിലും അവൾ ആ ശാസനയ്ക്കു കീഴ്പ്പെടുന്നില്ല.

സംഭാവകനും സജ്ജാലകനും മദനികക്കും അവൾ ചെയ്യുന്ന ഉദാരസംഭാവനകൾ നമ്മൾക്കു അവളെക്കുറിച്ചു വലിയ ബഹുമാനം ഉളവാക്കുന്നു. അവൾ തന്റെ ആഭരണങ്ങൾ മദനികക്കു കൊടുത്തിട്ടു അവളെ അവളുടെ കാമുകനോടുകൂടി സന്തോഷത്തോടെ ഉന്തിത്തള്ളിക്കൊണ്ടു ചെന്നു യാത്രയാക്കുന്നു. അവൾ വിദൂഷകൻ കൊണ്ടു ചെന്നു കൊടുത്ത മുത്തുമാല താൻതന്നെ തിരിയെക്കൊണ്ടുപോയി കൊടുക്കുന്നതിനു കൊടുങ്കാററത്തും പെരുമഴയത്തും ചാരുദത്തന്റെ വീട്ടിലേയ്ക്കു പോകുന്നു. നാടകത്തിൽ അവളുടെ ഒടുക്കത്തെ ഈ ഹ്രസ്വവീക്ഷണം അവൾക്കു് അത്യന്തം അനുരൂപമായിരിക്കുന്നു.

---

7. നീചപാത്രങ്ങൾ

ദുർവൃത്തരും ദുർവൃത്തമാരും

ദുർവൃത്തർ

ശകാരൻ:—ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിൽ നീചപാത്രങ്ങൾ വളരെ കുറച്ചേ ഉള്ളു. [illegible]ിൽ ഒരുവൻ ശകാരനാണു്

അയാളെ ഷേക്‌സ്പീയരുടെ ഫാൾസ്റ്റാഫിന്റെ ഭാരതീയ പ്രതിരൂപമെന്നു പറയാം. ശകാരൻ ഉജ്ജയിനിയിലെ രാജാവിന്റെ സ്യാലനും ഒരു ബലവാനായ പ്രഭുവും ആകുന്നു. എന്നാൽ ആ പദവിയിലുള്ള ചിലരെപ്പോലെ അയാൾ തന്റെ സ്ഥാനവും പദവിയും അസന്മാർഗ്ഗികകാര്യങ്ങൾക്ക സഹായമായും ആകർഷകമായും ഉപയോഗിക്കുന്ന കൊള്ളരുതാത്ത ദുഷ്പ്രകാരനാകുന്നു. വയറുപിഴപ്പിനായി മാത്രം കൂട്ടുകൂടി നടക്കുന്ന വിടൻ എന്ന ഒരുപരാപജീവി അയാൾക്കുണ്ടു്. എന്നാൽ ഉള്ളിൽ അവനു് അയാളെ വലിയ വെറുപ്പാണു് ശകാരൻ ഭീഷണികളിൽ ഭയങ്കരനാണു് എന്നാൽ സത്യത്തിനു് ഒരു മഹാഭീരുവാകുന്നു. വിളക്കുകൊണ്ടുവന്ന നിമിഷത്തിൽ അയാൾ ഓടിക്കളയുന്നു. നോക്കിയപ്പോൾ കൂട്ടുകാരൻ വിടൻ മുമ്പേതന്നെ പോയിക്കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഭീഷണികൾ, കയ്ക്കൂലികൾ, മുഖസ്തുതികൾ, കെഞ്ചലുകൾ എന്നിങ്ങനെയുള്ള സകല വഴികളും അയാൾ തന്റെ കാര്യം സാധിക്കാൻ പ്രയോഗിക്കുന്നു. "എനിക്കു എന്റെ ചെവികൾകൊണ്ടു മണത്തറിയാം. എന്റെ മൂക്കിന്റെ ഓട്ടകൾ മഞ്ഞുകേറി അടഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ എനിക്കു ഒന്നും നേരെ കാണാൻ വയ്യാ." എന്നും മറ്റുമുള്ള അയാളുടെ ഭാഷണങ്ങൾ വിനോദപ്രദങ്ങളാണു്. അതുപോലെ തന്നെ അയാളുടെ അർത്ഥം തെററിച്ചുള്ള പദപ്രയോഗങ്ങളും.

വിടൻ:—ദുഷ്കാലംവന്നുകേറി ഉപജീവനത്തിനു പോംവഴിയില്ലാതായി ദുർവൃത്തികകൾ ചെയ്തു ഉപജീവിക്കുന്ന ഒരു പണ്ഡിതനാണു് വിടൻ. വയറു നിറയ്ക്കാൻ വേണ്ടിമാത്രമാണു് ഈയാൾ ശകാരനുമായികൂട്ടുകൂടിനടക്കുന്നതു്. തനിക്കുവേണ്ട പണംനൽകി രക്ഷിക്കുന്ന ശകാരനേ

ഈയാൾക്കു് വലിയ വെറുപ്പാണു്. "ഞാൻ ഇവനേ, ഈ പനിയെ, ഒരു പററ പാറിക്കും" എന്നു് നിശ്ചയിച്ചു് ഈയാൾ മദനിക വസന്തസേനയാണെന്നു കളവു് പറഞ്ഞു ശകാരനെ കളിപ്പിക്കുന്നു. "ഇവൻ അവയവങ്ങളെല്ലാം ഇളക്കി ആന്ദ്യം കാണിച്ചു് അൎത്ഥം ചേരാത്ത വാക്കുകൾ ചേൎത്തു് അസംബന്ധങ്ങൾ പുലമ്പുന്നു. ഇവന്റെ നടപ്പു് കണ്ടാൽ അറയ്ക്കും. ഇവൻ മനുഷ്യരൂപത്തിലുള്ള ഒരു മൃഗമാണു്" എന്നൊക്കെ ഈയാൾ ശകാരനേക്കുറിച്ചു പറയുന്നു. ഈയാളും ഭയങ്കരഭീഷണിക്കാരനാണു്. വസന്തസേനയോടു ഈയാൾ, താനാൽ വധിക്കപ്പെടാതെ എത്ര സ്ത്രീകൾ രക്ഷപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടെന്നു അങ്ങാടിത്തെരുവിൽപോയി രക്ഷികളോടു ചോദിച്ചറിയാൻ പറയുകയും തന്റെ മററ കൊലകളുടെ എണ്ണത്തിൽ ഒരു കന്യകയുടെ കൊല കൂടികൂട്ടാൻ ഇടയാകാതെ രക്ഷിക്കണമെന്നു പ്രാൎത്ഥിക്കയും ചെയ്യുന്നു. എല്ലാവിടന്മാൎക്കും ഹാസ്യരസപ്രകാശം ഉണ്ടായിരിക്കും. അതു് ഈയാൾക്കും ഉണ്ടു്. രാത്രി ഇരുണ്ടതാണെങ്കിലും തന്റെ സ്വഭാവം അതിലധികം ഇരുണ്ടതാണു്; അതുകൊണ്ടു് ആ ഇരുട്ടു് താരതമ്യേന തനിക്കു വെളിച്ചമാണു്; അതിനാൽ തനിക്കു ഏതൊരു കൂരിരുട്ടുള്ള രാത്രിയിലും ഏതൊരു ഊടുവഴിയിൽ കൂടിയും വേശ്യപ്പെണ്ണുങ്ങളെ പിന്തുടരാൻ കഴിയും എന്നു് ഈയാൾ പറയുന്നു.

സജ്ജാലകൻ:—സജ്ജാലകൻ വിടനേക്കാൾ മേൽത്തരം ഒരു നീചപാത്രമാണു്. അയാൾ മോഷണത്തിനു പുറപ്പെടുന്നതു് അയാളുടെ പ്രേമഭാജനമായ മദനികയുടെ വിലകൊടുത്തു് അവളെ വസന്തസേനയുടെ അടിമത്തത്തിൽനിന്നു മോചിപ്പിച്ചു, വിവാഹം കഴിക്കാൻവേണ്ടിയാകുന്നു. ഒരു കള്ളുവടക്കാരൻ സമാ പാവപ്പെട്ടവരെ

വഞ്ചിച്ചും അവരുടെ ചോര ഊററിക്കുടിച്ചും ജീവിക്കുന്നവനാകയാൽ അവൻെറ മുതൽ മോഷ്ടിക്കുന്ന ഒരുവൻ ഒരു കുററമല്ല ചെയ്യുന്നതു് എന്ന തത്വം അയാഠം ഉന്നയിക്കുന്നു. "വ്യാപാരികഠം അവരെ വിശ്വസിക്കുന്ന ആളുകളെ പകൽ വഞ്ചിക്കുന്നു." എന്നു് അയാഠം പറയുന്നു. അടിമയായി ഒരു യജമാനനേ കിഴിഞ്ഞു കൈക്കൂപ്പി ഉപജീവനം കഴിക്കുന്നതിനേക്കാഠം നല്ലതു് ഒരു മോഷ്ടാവായി ജീവിക്കുന്നതാണെന്നാണു് അയാളുടെ അഭിപ്രായം. പാവങ്ങളെ കവച്ചുചെയ്യു അവനു വെറുപ്പാണു്. നല്ല ശക്തിയുള്ള രൂപകാലങ്കാരങ്ങഠം പ്രയോഗിക്കാനും അയാഠം സമത്ഥനാണു്. "പകൽ ഒരു പൂഞ്ഞൽ, രാത്രിയിൽ ഒരു അളവുചരടു്" എന്നയാഠം തൻെറ ഉപവീതത്തേക്കുറിച്ചു പറയുന്നതു് അയാഠം ഫലിതത്തിലും മോശക്കാരനല്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു.

ഭാസൻ ഇവരിലും അധികം ഉപരിയായി ചിത്രണം ചെയ്തിട്ടുള്ള രണ്ടു ദുർവൃത്തന്മാർകൂടിയുണ്ടു. കംസനും രാവണനും.

ദുർവൃത്തമാർ

ഭാസനാടകങ്ങളിൽ ഒരു ദുർവൃത്തയെ ഉള്ളു. ബാലചരിതത്തിൽ ഒന്നു മിന്നികാണിച്ചിട്ടുള്ള പൂതനയാണു് അവഠം. അവഠം തൻെറ മുലമൊട്ടുകളിൽ വിഷം പുരട്ടി മുലപ്പാൽകൊടുത്തു കൃഷ്ണനേ കൊല്ലാൻ പോകുന്നു. എന്നാൽ ആ അത്ഭുതശിശു അവളുടെ പ്രാണനേതന്നെ കുടിക്കുന്നു.

8 വിദൂഷകന്മാർ

വസന്തകൻ:—ഇൻഡ്യയിലെ സാഹിത്യത്തിൽ ശ്ലാഘ്യത അർഹിക്കുന്ന ധാരാളം വിദൂഷകന്മാരുണ്ടു്. അവരിൽ ഒരാളാകുന്നു വസന്തകൻ. അവിമാരകത്തിലെ സന്തുഷ്ടനിലും ചാരുദത്തത്തിലെ മൈത്രേയനിലും നിന്നു തീരെ വ്യത്യാസപ്പെട്ട ഒരാളാണു് വസന്തകൻ. ഭാസൻെറ വിദൂഷകന്മാർ ആരുംതന്നെ വെറും നേരമ്പോക്കു പറയുന്നവരോ വിഡ്ഢികളൊ അല്ല. അവരെപ്പോലെ അയാളും ഒരു വിനോദരസികനായ ഒരു നല്ല മനുഷ്യനാകുന്നു. എല്ലാ വിദൂഷകരേയുംപോലെ അയാൾക്കും നല്ല വസ്തുക്കളെല്ലാം പ്രിയമാണു്. മരത്തോലുടുത്തും ചാമ്പൽ തേച്ചും നടക്കുന്നവരോടൊ നിവൃത്തിയില്ലാത്ത കാര്യങ്ങൾക്കുവേണ്ടി ദുഃഖിച്ചു നിലത്തു കിടന്നുരുളുന്നവരോടൊ അയാൾക്കു് അനുകമ്പയില്ല. വ്യസനിച്ചും അലഞ്ഞുനടന്നും ദൈവത്താൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടും കഴിഞ്ഞുപോന്ന തൻെറ സ്വാമി വീണ്ടും തൻെറ രാജത്വം ലഭിക്കയും കളിക്കാൻ ചിത്രാലംകൃതങ്ങളായ കളിമുറികളൊടും ഭക്ഷിക്കാൻ രുചികരങ്ങളായ ആഹാരപദാൎത്ഥങ്ങളോടും മഗധരാജധാനിയിൽ താമസമായപ്പോൾ അയാൾ വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു. അയാൾ പത്മാവതിയേക്കാൾ വാസവദത്തയെ സ്നേഹിക്കുന്നതു് വാസവദത്ത അയാൾക്കു തിന്നാൻ അവസാനമില്ലാതെ മധുരപലഹാരങ്ങൾ കൊടുക്കുന്നതുകൊണ്ടുമാത്രമാണെന്നും അതു ആളുകളെ നിൎണ്ണയിക്കാൻ ഒരു ചീത്ത പരീക്ഷയല്ലെന്നും ഓർമ്മിക്കണം; ലോകം മുഴുവൻ വയറു് എന്ന അച്ചുതണ്ടിന്മേൽ കറങ്ങുകയാണു്; നമ്മുടെ വിദൂഷകൻെറ മാത്രമല്ല നമ്മുടേയും കഥ അതാണു്.

എന്നാൽ വസന്തകൻ കേവലം ഒരു തീററിക്കൊതിയനല്ല. അയാൾക്കു മററുയോഗ്യതകളും ഉണ്ടു്. അയാൾക്കു്

ആളറിയാൻ വയ്യാത്തവിധം വേഷം മാറാനറിയാം. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം മൂന്നാം അങ്കത്തിൽ അയാൾ ഒരു യാചകവേഷം ധരിച്ചു മധുരപലഹാരങ്ങളെക്കുറിച്ചു് രസകരങ്ങളായ അസംബന്ധങ്ങൾ വിളിച്ചു പറയുന്നു; ശിവൻ ഒരു കള്ളനാണെന്നു വിധിക്കുന്നു. അയാൾക്കു പുരാണകഥകളിലും നിറങ്ങളേയും ചിത്രങ്ങളേയും കുറിച്ചും അറിവുണ്ടെന്നു പ്രസംഗവശാൽ അയാൾ പറയുന്ന അഭിപ്രായങ്ങൾ വെളിപ്പെടുത്തുന്നു.

അയാൾക്കു് തൃപ്തിവരാത്ത ജിജ്ഞാസയുണ്ടു്. ഉദയനൻ പത്മാവതിയെ പുതിയതായി വേട്ടതെ ഉള്ളു. അദ്ദേഹത്തിനു വാസവദത്തയിലൊ പത്മാവതിയിലൊ അധികം പ്രേമമെന്നു അദ്ദേഹം അപ്പോൾ അയാളോടു പറയണം. അതിനദ്ദേഹം ശങ്കിക്കുന്നു. അതയാൾ വകവയ്ക്കുന്നില്ല. അദ്ദേഹത്തിൻെറ മനസ്സു് ഏതുവഴിക്കാണു് ചാഞ്ഞിരിക്കുന്നതു എന്നുള്ളതിനു് പ്രത്യക്ഷമായ സൂചനകൾ കിട്ടുന്നുണ്ടെങ്കിലും അതു പോരാ. തുറന്ന ഉത്തരങ്ങൾ തന്നെ പറയണം. ഒരു വശത്തു യൗഗന്ധരായണനും രുമണ്വാനും, മറുവശത്തു ഉദയനനും തമ്മിലുള്ള സംഭാഷണച്ചങ്ങല പൊട്ടാൻ ഒരിക്കലും സമ്മതിക്കാത്ത നല്ല ഒരു മദ്ധ്യവൎത്തിയും ലിയാസൻ ഉദ്യോഗസ്ഥനും ആകുന്നു അയാൾ. ബ്രാഹ്മണരുടെ നാളുകൾ കഴിഞ്ഞുപോയിരിക്കുന്നു എന്നു് (അക്കാലംമുതൽ ഇന്നുവരെ) ബ്രാഹ്മണനു ഉള്ള തോന്നൽ അയാൾക്കും ഉണ്ടു്. അതെ, അയാൾ ഒരു ബ്രാഹ്മണനാണു്; സംസ്കൃതനാടകങ്ങളിൽ വിദൂഷകന്മാർ ബ്രാഹ്മണരായിരിക്കണമെന്നാണു വിധി. ഉല്കൃഷ്ടജാതികളിൽ ഉള്ളവനും അഹിംസാവ്രതനിഷ്ഠയുള്ളവനും അതിനാൽ രാജസ്ഥാനത്തിനു് മത്സരിക്കാൻ ഇടയില്ലാത്തവനും ആയ ഒരുവനെയല്ലാതെ രാജാവിനോടു അത്രത്തോളം

അട്ടത്തു സഹവസിക്കാൻ അനുവദിച്ചുകൂടാ എന്നുള്ളതാ യിരിക്കണം അതിന്നു കാരണം.

അയാൾ കീഴിയുന്ന ഒരു സേവകനോ വെറുമൊരു മുഖസ്തുതിക്കാരനൊ അല്ല. രാജാവിനോട്ട തുല്യനിലയിൽ പെരുമാറാൻ വേണ്ട യോഗ്യതയുള്ളവനാണു്. ഇതു് എക്കാലത്തും ഒരു ദുർല്ലഭയോഗ്യതയാകുന്നു. അയാൾ ഒരു ഭീരുവല്ല. രാജാവും അയാളും തമ്മിലുള്ള പെരുമാറ്റത്തിൽ രാജാവു് അയാളുടെ മേൽ ബലപ്രയോഗം ചെയ്യാൻ അയാൾ സമ്മതിക്കുന്നില്ല. ആവുമെങ്കിൽ അതൊന്നു പ്രയോഗിച്ചുനോക്കാൻ അയാൾ അദ്ദേഹത്തിനോട്ട പറയുന്നു. ആ സമ്പ്രദായത്തിലുള്ള സമീപനം രാജാവിനേക്കൊണ്ടു ഉപേക്ഷിപ്പിക്കയും അപേക്ഷിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അയാൾക്കു മറെറാരു ദുർല്ലഭയോഗ്യതയുമുണ്ടു്. പരിജനങ്ങളോട്ട ഇണങ്ങിപ്പെരുമാറാനും അവരുടെ ബഹുമാനവും ആദരവും സ്നേഹവും ആർജ്ജിക്കാനും അയാൾക്കറിയാം. പരിചാരികമാർ അയാളോട്ട സംസാരിക്കുന്ന രീതി ഇതിന്നു തെളിവാണു്. അയാൾ ചില പ്പോൾ അതിന്നുമാത്രം വെറുപ്പിന്നും കോപത്തിന്നും വിധേയനാകുന്നു. വത്സരാജാവിനെ അദ്ദേഹത്തിൻെറ വിധിയ്ക്കു വിട്ടയയ്ക്കാൻ അയാൾ യൗഗന്ധരായണനോട്ട പറയുന്നതു ഇതിനൊരുദാഹരണമാകുന്നു.

ഹാസ്യരസപ്രയോഗത്തിലും അയാൾക്കു നല്ല പാത്രുത്യമുണ്ടു്. അയാൾ പറയുന്നതു് തങ്ങൾക്കു മനസ്സിലാകുന്നില്ലെന്നു് യൗഗന്ധരായണനുമണ്വാന്മാർ അയാളോട്ട പറഞ്ഞപ്പോൾ, "ഞാൻ ആദ്യമായി എൻെറ ചിന്തകളെ മനസ്സിലാക്കുന്നു" എന്നുള്ള അവിസ്മരണീയവചനങ്ങൾ കൊണ്ടു മറുപടിനൽകുന്നു. അതുപോലെതന്നെ, വത്സരാജാവിനെ മോചിപ്പിക്കാൻ കഴിയുന്നില്ല എങ്കിലും തങ്ങളുടെ

ശേഷം ജീവിതം ഉജ്ജയിനിൽ പാൎത്തു കഴിച്ചുകൂട്ടുന്നതു് സ്ഥത്യൎഹമായിരിക്കും എന്നു യൌഗന്ധരായണൻ പറഞ്ഞതിനു്, അങ്ങനെ അവിടെ കഴിഞ്ഞുകൂട്ടുന്നതു് എന്തിനാണെന്നു ലോകത്തിനു് മനസ്സിലാകുമെങ്കിൽ അതു സ്ഥത്യൎഹമായിരിക്കും എന്നു് അയാൾ മറുപടി നൽകുന്നു. ലോകത്തെ സന്തോഷിപ്പിക്കാനല്ല രാജഭൃത്യന്മാർ പ്രവൎത്തിക്കുന്നതു്; അവരുടെ സ്വാമിയെ സന്തോഷിപ്പിക്കാനാണു് എന്നു അദ്ദേഹം ദേഷ്യത്തോടെ പിന്നെയും പറഞ്ഞപ്പോൾ, ആ സ്വാമിയും ആ ത്യാഗങ്ങളൊന്നും അറിയുന്നില്ല എന്നു് നല്ല കണക്കിനു മറുപടി കൊടുക്കുന്നു. എന്തിനു വളരെ പറയുന്നു ചുരുക്കത്തിൽ വസന്തകൻ ഷേക്സ്പീയരുടെ എന്നല്ല ലോകത്തിലുള്ള സകല നാടകങ്ങളിലേയും വിദൂഷകന്മാരിൽ അദ്വിതീയനാകുന്നു.

മൈത്രേയൻ:—ചാരുദത്തത്തിലെ വിദൂഷകനായ മൈത്രേയൻ മറെറാരു ഉല്ലാസശീലനാകുന്നു. എന്നാൽ അവർ തമ്മിൽ വ്യത്യാസമുണ്ടു്. മൈത്രേയനും നല്ല ഭക്ഷണസാധനങ്ങൾ ഇഷ്ടമാണു്. വളരെ ഉപദംശങ്ങളോടുകൂടി വലിയ മട്ടിലുള്ള സദ്യയിൽ തിന്നുകയും കുടിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതിനേക്കുറിച്ചുള്ള അയാളുടെ വൎണ്ണനം രസപ്രദമാകുന്നു. ഞാൻ ഒരു കാലത്തു മധുരമുള്ള പലഹാരങ്ങളും നല്ല സ്വാദും മണവും ഉള്ള മററുവകകളും മൂക്കുമുട്ടെ കഴിച്ചു, അണ്ണാക്കുവരെ തീററിതിന്ന നാലുമുക്കിലെ ഒരു കാളയെപ്പോലെ, തികട്ടിച്ചുവച്ചുംകൊണ്ടു ചാരുദത്തന്റെ വീട്ടിൽ പാൎത്തിരുന്നു. പുറവും ചായങ്ങളും വെള്ളവും നിറച്ച പാത്രങ്ങളുമായി ഇരിക്കുന്ന ഒരു ചിത്രമെഴുത്തുകാരനേപ്പോലെ കായവും മററു സുഗന്ധവസ്തുക്കളും ചേൎത്തു പാകപ്പെടുത്തിയ പലതരം ഭക്ഷണസാധനങ്ങൾ നിറച്ച അസംഖ്യം പാത്രങ്ങൾ അടുക്കൽവച്ചു ഭക്ഷിച്ചുംകൊണ്ടു

അഹോരാത്രം ഇരുപത്തിനാലുമണിക്കൂറുകളും ഇരുന്നിരുന്നു. ഇടയ്ക്കിടയ്ക്കു പുറികം ഒന്നിളക്കിയാൽ മതി സ്വാദുളുങ്ങളായ പാനീയങ്ങളുംകൊണ്ടു വന്നിരുന്നു." ഇങ്ങനെ ഒക്കെ ആയിരുന്നു എങ്കിലും അയാൾക്കു അയാളുടെ വയറിനെ നിയന്ത്രിക്കാൻ കഴിയും. "ഇപ്പോൾ ചാരുദത്ത ച്ചെട്ടിയാർ ദരിദ്രനായിപ്പോയതുകൊണ്ടു് ഞാൻ ഒരു മാട പ്രാവിനെപ്പോലെ വല്ല ദിക്കിലും പോയി വല്ലതുമൊക്കെ കഴിച്ചു ഈ വീട്ടിൽ തിരിച്ചുവരുന്നു" എന്നു് ചാരുദത്തന്റെ വ്യാപാരങ്ങൾക്കു കുഴപ്പം പറ്റിയപ്പോൾ അയാൾ പറയുന്നു. "എന്റെ കാര്യങ്ങൾക്കു സംഭവിച്ച മാററം എന്റെ വയറും ഗ്രഹിക്കുന്നു. അതു വളരെ കുറച്ചുമാത്രം കൊണ്ടു ഇപ്പോൾ തൃപ്തിപ്പെടുന്നു. കൊടുത്താലതു് നല്ല ഒരു ചുമടു ചോറു കഴിക്കും; കൊടുത്തില്ലെങ്കിൽ അതു കിട്ടുമെന്നു വിചാരിക്കയൊ കിട്ടണമെന്നു ആഗ്രഹിക്കയൊ ചെയ്യുന്നില്ല." എന്നു അയാൾ തത്വനിരീക്ഷണം ചെയ്യുന്നു.

മുമ്പു് ചെയ്തിട്ടുള്ള ഉപകാരങ്ങൾക്കു ചാരുദത്തനോടു അയാൾ വളരെ നന്ദിയുള്ളവനായിരിക്കുന്നു. ആത്തൻസിലെ ടൈമൺ സൽക്കരിച്ച അതിഥിവർഗ്ഗങ്ങളെപ്പോലെ നന്ദികെട്ടവനല്ല മൈത്രേയൻ. അയാൾക്കു ആഹാരം കൊടുക്കാൻ ചാരുദത്തനു കഴിവില്ലാതെ വന്നിട്ടും അയാൾ മററുവല്ലടത്തും ചെന്നു ആഹാരംകഴിച്ചും വച്ചു അദ്ദേഹത്തിനെ ശുശ്രൂഷിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അതുമാത്രമല്ല, അദ്ദേഹത്തിനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ തേവാരമൂർത്തിക്കും ദിവസന്തോറും ഒരോ പൂമാലകൾകൊണ്ടുവന്നു കൊടുക്കുന്നു. അയാൾ ചാരുദത്തനെ ഹൃദയപൂർവ്വം സ്നേഹിക്കുന്നു. അയാൾക്കു അദ്ദേഹത്തിനോടുള്ള സന്തോഷത്തിനു ഒരിക്കലും ഒരു കുറവും വരുന്നില്ല. അദ്ദേഹത്തിന്റെ

ദാരിദ്ര്യത്തിൽ അയാൾ അദ്ദേഹത്തിനെ സമാശ്വസി പ്പിക്കയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ താപത്തിൽ സഹതപിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

'വോഡ്‌ഹൗസ്' പരിസ്ഫുടമായി വിസ്തരിച്ച പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള 'അതെയതേ'ക്കാരെയും 'തലകുലുക്കി' കളേയുംപോലെ ഉള്ളവനല്ല അയാൾ. വസന്തസേനയിൽ ചാരുദത്തന്റെ സമ്മോഹത്തേയും അതിൽനിന്നുത്ഭവിച്ച സ്വഭാര്യയെക്കുറിച്ചുള്ള അന്യായമായ നിലയേയും അയാൾ പ്രതിഷേധിക്കുന്നു. വസന്തസേനയെകൊണ്ടു ചെന്നാക്കാൻ ഒരു വിളക്കുകൊണ്ടുവരാൻ ചാരുദത്തൻ അയാളോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ "ഒരു വേശ്യയിൽ സ്നേഹം എന്നപോലെ വിളക്കിലും സ്നേഹമില്ല." എന്നു അയാൾ മറുപടി പറയുന്നു. വസന്തസേന അദ്ദേഹത്തിനേ ഏല്പി ച്ചിരുന്ന ആഭരണങ്ങൾ കളവുപോയതിനു പകരം ചാരുദ ത്തൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭാര്യയുടെ മുത്തുമാല അവൾക്കു കൊടുക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. അയാൾ അപ്പോൾ "കഷ്ടം! ഒരുകൂട്ടം മുക്കാഭരണങ്ങൾക്കുപകരം നൂറായിരം വരാഹൻ വിലയുള്ള മുത്തുമാലയോ!" എന്നു ആശ്ചര്യ പ്പെടുന്നു.

പാവപ്പെട്ടവരെങ്കിലും സത്യവാന്മാരായ എല്ലാ ആളു കളേയുംപോലെ അയാൾ വിലപിടിച്ച ആഭരണങ്ങൾ സൂക്ഷിക്കാൻ ഭയപ്പെടുന്നു. അവ വല്ലവിധത്തിലും കൈ മോശം വന്നുപോയാലൊ എന്നാണു് അയാളുടെ ഭയം. അയാൾ ഉറക്കമിളച്ചിരുന്ന അവ സൂക്ഷിക്കുന്നു. കഴിയു ന്നേടത്തോളം വേഗം അവ മററുവല്ലവരേയും ഏല്പിക്കാനു ള്ള തിടുക്കത്തിൽ ചാരുദത്തനാണെന്നു തെററിദ്ധരിച്ചു് അയാൾ അവ കള്ളൻ സജ്ജാലകന്റെ കൈയിൽ കൊ ടുക്കുന്നു.

അയാൾ വലിയ ഒരു ധൈൎയ്യശാലിയല്ല. ശകാരന്റെയും വിടന്റെയും കൈകളിൽ വാളുകളുണ്ടെന്നു കാണുകയാൽ രദനികയെ രക്ഷിക്കാൻ ചെല്ലുന്നതിനു് അയാളുടെ മനസ്സു് മടുക്കുന്നു. എന്നാൽ ഒരു ഭീരുവിനേ അയാൾക്കു തിരിച്ചറിയാം. എന്തെന്നാൽ ശകാരനേ തനിച്ചുവിട്ടും വച്ചു വിടൻ പോയപ്പോൾ അയാൾ ശകാരന്റെ മുഖത്തു് ഒരു കൈവിളക്കു ചുററിക്കാണിച്ചു ഭയപ്പെടുത്തി അയാളെ ഓടിക്കുന്നു. കൂട്ടവും കുറിയും ഉണ്ടാക്കുന്നതു അയാൾക്കു് ഇഷ്ടമല്ല. അതിനാൽ ശകാരനും വിടനും കൂടി അവളെ പിടിച്ചുവലിച്ചുപദ്രവിച്ചസംഗതി ചാരുദത്തനോടു പറയരുതെന്നു് അയാൾ രദനികയേ ചട്ടംകെട്ടുന്നു. പല വിദൂഷകന്മാരെയും പോലെ പടിക്കലുള്ള ദൈവങ്ങളേ പൂജിക്കുന്നതിൽ അയാൾക്കു വിശ്വാസമില്ല. അയാൾക്കു അത്രയ്ക്കു അറിവുണ്ടു്. അത്തരം ആരാധനയിൽ തനിക്കു വിശ്വാസമില്ലെന്നും അതിനു മററു വല്ലവരെയും നിയോഗിക്കണമെന്നും അയാൾ ചാരുദത്തനോടു പറയുന്നു. ഒടുക്കം അയാൾ ആ ദേവതകൾക്കു ബലിനൽകിയിരിക്കുന്നു എന്നു് ചാരുദത്തനോടു പറയാൻ രദനികയോടു പറയുന്നു. എന്നാൽ വാസ്തവത്തിൽ അവിടെ നടന്നതു്. ശകാരനേയും വിടനേയും സംബന്ധിച്ച സംഗതിമാത്രമാകുന്നു.

അയാൾക്കു നേരമ്പോക്കും ഉണ്ടു്. മാങ്ങ എത്ര മധുരമുള്ളതായിരുന്നാലും അതിന്റെ അണ്ടികൂടി ആരും തിന്നാറില്ല എന്നു അയാൾ പറയുന്നു. വലത്തുവശം ഇടത്തുവശത്തും ഇടത്തുവശം വലത്തുവശത്തും കാണിക്കുന്ന നോക്കുകണ്ണാടിയിലെ പ്രതിബിംബം പോലെയാണു് തന്റെ ബുദ്ധി എന്നു് അയാൾ ചാരുദത്തനോടു പറയുന്നു. രദനികയേ പീഡിപ്പിച്ചതിനു് വിടൻ മാപ്പുചോദിച്ചപ്പോൾ അതിന്നു് അയാളേ കുററം പറയാനില്ലെന്നും,

അയാളെപ്പോലെയുള്ളവരെ പോററിപ്പുലത്തുന്ന പൊതു ജനങ്ങളേവേണം കുററം പറയേണ്ടതെന്നും അയാൾ പറയുന്നു. ആഭരണം സൂക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നപ്പോൾ അയാൾ പറയുകയാണു്, "ഒരു പരിചാരികയോടു രഹസ്യമന്ത്രം കുറിച്ചിരുന്ന ഒരു സന്യാസിയേപ്പോലെ തനിക്കുറക്കം വരുന്നില്ല" എന്നു്. പാട്ടുപാടുന്ന പുരുഷൻ ചെമന്ന പൂക്കൾകൊണ്ടുള്ള മാലയിട്ട ഒരു പുരുഷനെപ്പോലെ ദയനീയനാണെന്നും മതപ്രസംഗം ചെയ്യുന്ന സ്ത്രീ മൂക്കുത്തുളച്ചു മൂക്കുറയിടുന്ന പശുവിനേപ്പോലെ ഭയങ്കരിയാണെന്നും അയാൾ ചാരുദത്തനോടു അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹം വീണവായനയെപ്പററി പ്രശംസിച്ചപ്പോൾ "വീണവായന ശപിക്കപ്പെട്ടതാണു്. എനിക്കു് അതിൽ സുഖം തോന്നുന്നില്ല. അതിൻെറ തന്ത്രിയെല്ലാം പൊട്ടിപ്പോകണേ എന്നാണു് എൻെറ ആകാംക്ഷ" എന്നു് അയാൾ പറയുന്നു.

ഒരു വിദൂഷകനുണ്ടായിരിക്കേണ്ടതിലധികം നിശിതമായ ബുദ്ധി അയാൾക്കുണ്ടു്. വ്രതം കാലംകൂട്ടുന്ന ദിവസമാണെന്നു പറഞ്ഞു ചാരുദത്തൻെറ ഭാര്യ തൻെറ മുത്തുമാല അയാൾക്കു ദാനം കൊടുത്തപ്പോൾ അവരെ വേഗത്തിൽ അവിടെ നിന്നയച്ചിട്ടു അവരുടെ വാസ്തവമായ ഉദ്ദേശം എന്താണെന്നു് അയാൾ സൂത്രത്തിൽ ചേടിയെക്കൊണ്ടു പറയിച്ചു മനസ്സിലാക്കുന്നു. അയാൾ നല്ല ഒരു അഭിമാനിയുമാകുന്നു. അയാൾ ചാരുദത്തൻെറ ഭാര്യയോടു, അവൾക്കു കണ്ണുനീർ വന്നതു് അവർ നടിക്കുന്നതുപോലെ ഹോമധൂമംകൊണ്ടല്ലെങ്കിൽ ചാരുദത്തൻ അവരെ ശപിക്കുമെന്നു് പറയുന്നു. അയാൾക്കു മുത്തുമാല ദാനം കൊടുത്തതിൻെറ അർത്ഥമെന്തെന്നു ചാരുദത്തൻ അയാളോടു ചോദിച്ചപ്പോൾ "അങ്ങയുടെ പത്നിയിലുള്ള

ഒരു സ്ത്രീയെ അഞ്ചു് വേളികഴിച്ചതിൻെറ ഫലമാണു് അതു്''എന്നു മറുപടിപറയുന്നു. മര്യാദക്കുവേണ്ടിയെങ്കിലും വേണ്ട എന്ന ഒരു വാക്കുപോലും പറയാതെ വസന്തസേന മുത്തുമാല വാങ്ങിക്കുന്നതിനാൽ അയാൾക്കു വലിയ ദേഷ്യം വരുന്നു. മോഷ്ടാവിനേ ഉദ്ദേശിച്ച "അല്ലല്ല ഒരു സ്ത്രീയല്ല ഒരു യോഗ്യനായ പുരുഷനാണു്." എന്നു് അയാളുടെ ചാരുദത്തനോടുള്ള മറുപടി ശ്രേഷ്ഠസാഹിത്യമാകുന്നു.

സന്തുഷ്ടൻ:—അവിമാരകത്തിലെ വിദൂഷകൻ സന്തുഷ്ടനം തുല്യം നിലയിൽ ആഹ്ലാദകരനായ ഒരു പാത്രമാകുന്നു. അയാൾ വസന്തകൻ ഉദയനനേയും മൈത്രേയൻ ചാരുദത്തനേയും എന്നപോലെ അവിമാരകനേ ഗാഢമായി സ്നേഹിക്കുന്നു. അവിമാരകൻ ഒരപകൃഷ്ടജാതിക്കാരനായതുകൊണ്ടു അയാളെ വീട്ടിൽ ചെന്നു കാണുന്നതു് ഒരു ബ്രാഹ്മണനു് അപല്ക്കരമാണു്. എന്നിട്ടും അയാൾ പല ബ്രാഹ്മണഗൃഹങ്ങളും സന്ദർശിക്കുന്നു എന്ന നാട്യത്തിൽ ഒളിച്ചു അവിടെ ചെന്നു് അയാളേ കാണുന്നു. ആപത്തിലും സമ്പത്തിലും അയാൾ അവിമാരകനോടു ചേൻ നില്ക്കുകയും അവർ തമ്മിൽ അതിമാത്രം സ്നേഹിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അയാൾക്കും നല്ല ഭക്ഷണസാധനങ്ങളിൽ കൊതിയുണ്ടു്. ഒരു നല്ല സദ്യയുടെ വട്ടം അയാളുടെ മുമ്പിൽ ഒന്നു മിന്നിക്കാണിച്ചു് ദാസി ചന്ദ്രികഅയാളുടെ മോതിരം എളുപ്പത്തിൽ കൈക്കലാക്കുന്നു. സദ്യക്കൊതിക്കൂടുതൽ കൊണ്ടു പണദക്ഷിണതന്നെയും അയാൾ ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. ഒടുക്കം അവിമാരകൻ കുരംഗിയുമായി ചേരുന്നു. നളിനിക കുരംഗിക്കു കളിക്കാനുള്ള സാധനങ്ങൾ എല്ലാം കൊണ്ടുവന്നതുകണ്ടപ്പോൾ അയാൾ പറയുന്നു. "അവർ

വിശപ്പുകൊണ്ടു ചാകാറായിരിക്കുന്നു. ഇപ്പോഴാണു് കുളിക്കു ന്നതിനുള്ള സാധാനങ്ങളുടെ ആവശ്യം! വേഗം പോയി തിന്നാനുള്ള വല്ലതും കൊണ്ടുവരൂ. ഊണിനു് മാന്യസ്ഥാനത്തു ഞാനിരിക്കാം" എന്നു.

വിദൂഷകസാധാരണമായ ഫലിതവും അയാൾക്കു ഉണ്ടു്. "ആന കുത്താൻ വരുന്നു എന്നു് സ്വപ്നം കണ്ടവൻെറ കാലുകൾപോലെ എൻെറ കാലുകൾ ഒരു സ്ഥലത്തുതന്നെ ഒട്ടിപ്പിടിച്ചു നില്ക്കുന്നു" എന്നു് ചന്ദ്രികയുടെ പിറകെ പോയപ്പോൾ ഓടാൻവയ്യാത്ത അയാൾ പറയുന്നു. അവിമാരകൻ ചെയ്തിട്ടുള്ള അതിമാനുഷിക പ്രവൃത്തികളെക്കുറിച്ചു തനിക്കു നല്ലവണ്ണം അറിയാമെന്നും അതൊക്കെ ശരിതന്നെയെങ്കിലും രാത്രിയിൽ മറെറാരാളിൻെറ വീട്ടിൽ കേറിച്ചെല്ലുന്നതു് ആപല്ക്കരമായ ഒരു സംരംഭമാണെന്നും കുന്തിഭോജൻെറ മന്ത്രിമാർ ഭയങ്കരന്മാരാണെന്നും അയാൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. ആത്മഹത്യചെയ്യാൻ ഭാവിക്കയും എന്നാൽ അപ്പോൾ ഒരു ഇടിവെട്ടുകേട്ടു "അയ്യോ! അയ്യോ! രക്ഷിക്കണേ! രക്ഷിക്കണേ! എന്നു വിളിച്ചുകരയുകയും ചെയ്ത കുരംഗിയേക്കാൾ" താൻ പരിഹാസ്യനല്ലെന്നു അവൾക്കു പ്രത്യുത്തരം നൽകുന്നു. 'ആരാണു' ഈ മനുഷ്യൻ എന്നു നളിനിക ചോദിച്ചപ്പോൾ "നീബഹു മിടുക്കിതന്നെ മററാരും ഞാൻ ഒരു മനുഷ്യനാണെന്നു മനസ്സിലാക്കിയില്ല. ഞാൻ ഒരു കിഴട്ടു മുത്തിയാണെന്നാണു് എല്ലാവരും വിചാരിച്ചതു്" എന്നു അയാൾ മറുപടി പറയുന്നു. എല്ലാവിദൂഷകന്മാരും ചെയ്യുമ്പോലേ അയാളും ചിരിപ്പിക്കുന്ന ചില വേലത്തരങ്ങൾ ചെയ്യുന്നു. അവിമാരകൻ തൊട്ടപ്പോൾ അയാൾക്കു് അയാളെ കാണാൻ വയ്യാതാകുന്നു. അപ്പോൾ അയാളുടെ ശരീരം നശിച്ചുപോയി എന്നു് അയാൾ

യപ്പെടുന്നു. അങ്ങനെ ഒന്നും വന്നിട്ടില്ലെന്നു നിശ്ചയമാക്കാൻ അയാൾ അയാളുടെ ഉള്ളങ്കൈയിൽ തുപ്പിനോക്കുന്നു. തുപ്പൽ വീണു തണുപ്പുതോന്നിയതുകൊണ്ടു ശരീരം നശിച്ചിട്ടില്ലെന്നു തൃപ്തിപ്പെടുന്നു. നളിനിക സ്നേഹത്തോടെ അയാളെപ്പിടിച്ചു വലിച്ചപ്പോൾ, "രക്ഷിക്കണേ, രക്ഷിക്കണേ, ഇതാ ഒരു ബ്രാഹ്മണനേ ഉപദ്രവിക്കുന്നേ" എന്നു അയാൾ നിലവിളിക്കുന്നു. നളിനിക അവളുടെ ആഭരണങ്ങളെല്ലാം അയാൾക്കു കൊടുക്കാമെന്നു പറയുമ്പോൾ "വെണ്ണ എന്ന വാക്കു വിശപ്പാററുകയില്ല. അതെല്ലാം അഴിച്ചു എന്റെ കൈയിൽ തരൂ." എന്നു പറഞ്ഞു അവ കൈയിൽ വാങ്ങുന്നു. വായിക്കാനും അർത്ഥം അറിയാനും രണ്ടുമാവാവുന്ന ബ്രാഹ്മണർ ചുരുക്കമാണെന്നും ആ ചുരുക്കം ബ്രാഹ്മണരിൽ ഒരാളാണു താനെന്നും രാമായണം എന്ന പേരുള്ള ഒരു നാടകത്തെക്കുറിച്ചു ഒരു പുസ്തകത്തിലുള്ള അഞ്ചു ശ്ലോകങ്ങൾ പഠിക്കാൻ തനിക്കു ഒരു വർഷം തികച്ചുവേണ്ടിവന്നില്ലെന്നും അയാൾ ചന്ദ്രികയോടു പറയുന്നു. അയാൾ പരമ്പരയാ വിദ്വാന്മാരുണ്ടായിരുന്ന ഒരു കുടുംബത്തിൽ ജനിച്ച വിദ്വാനാണെന്നു ചന്ദ്രിക സമ്മതിക്കയും അവളുടെ മോതിരത്തിന്മേൽ കൊത്തിയിട്ടുള്ള മുദ്രാക്ഷരങ്ങൾ വായിക്കാൻ അയാളോടു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു. അതു വായിക്കാൻ അയാൾക്കു കഴിയുന്നില്ല. "അമ്മേ, ഈ അക്ഷരം ഞാൻ പഠിച്ച പുസ്തകങ്ങളിൽ ഇല്ല," എന്നു അയാൾ സമാധാനം പറയുന്നു. "പൂണൂലിടുമ്പോൾ ഞാൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ; അതിടാതെ ഒരു മരവുരിയുടുക്കുമ്പോൾ ഞാനൊരു താപസൻ; ഒന്നും ഉടുക്കാത്തപ്പോൾ ഞാനൊരു ജൈനസന്ന്യാസി" എന്നു അയാൾ നളിനികയോടു പറയുന്നു. അയാൾ കുരംഗിയുടെ സൗന്ദര്യത്തെ വർണ്ണിച്ചതു ഒരു പുസ്തകത്തിൽനിന്നു വായിക്കുന്നതു

പോലെയിരിക്കുന്നു എന്നു് അവിമാരകൻ അഭിപ്രായ പ്പെട്ടപ്പോൾ, അയാൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുകയാണു് അങ്ങനെ അറിയും. അതുകൊണ്ടാണു് എന്നോ ആക്ഷേ പിക്കുന്നതു്. മുമ്പു എന്നെ അറിഞ്ഞുകൂടാത്തവർ എന്നോ സ്തുതിക്കും!! എന്നു്. പിന്നൊരിക്കൽ അയാൾ അവിമാരക നോടു, "എന്റെ അച്ഛൻ മരിച്ചപ്പോൾ ഞാൻ ഒന്നു കര യാൻ നോക്കി. എന്നിട്ടു ഒരുതുള്ളി കണ്ണുനീർപോലും വന്നില്ല. പിന്നെ മറെറാരുത്തന്റെ കഷ്ടപ്പാടിൽ ഞാൻ എന്തുചെയ്യും" എന്നു പറയുന്നു.

അവിമാരകനെപ്പോലെ കനത്ത യോഗ്യതകളുള്ള ആളുകളിൽ നിന്നുപോലും അഗാധമായ സ്നേഹം ആർജ്ജി ക്കാൻ അയാൾക്കു് കഴിയും. മായാമോതിരം കിട്ടിയതിനു ശേഷം, "സന്തുഷ്ടന്റെ സ്ഥിതി എന്താണെന്നു് എനിക്കു അറിഞ്ഞുകൂടാ. ഞാൻ രക്ഷപ്പെട്ടു എന്നു് അയാൾക്കു അറിവുകിട്ടിയില്ലെങ്കിൽ ദോഷമൊന്നും ഉണ്ടാകാനില്ല. ഇല്ലെങ്കിൽ ആ പാവപ്പെട്ട ബ്രാഹ്മണവൃദ്ധൻ വ്യസനം കൊണ്ടു മരിക്കും; അയാളില്ലെങ്കിൽ എന്റെ ആലോചന ഒക്കെ വ്യർത്ഥമാകും. അയാൾ നേരംപോക്കുകൾ പറഞ്ഞു എന്നേ രസിപ്പിക്കും. ഞാൻ ദുഃഖിക്കുമ്പോൾ എന്നെ ആശ്വസിപ്പിക്കും; ശത്രുവിനോടു നേരിടാൻ അയാൾക്കു ധൈര്യമുണ്ടു്. എന്റെ ഹൃദയത്തെ ആഹ്ലാദിപ്പിക്കും. വാസ്തവം പറഞ്ഞാൽ അയാൾ എന്റെ പകുതിഭാഗം ആകുന്നു" എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

ഈ വിദൂഷകന്മാർ ഉണ്ടായിരിക്കുന്നതിന്റെ ഉദ്ദേശം ഈ ഉററചങ്ങാതിമാർക്കു സമ്മതിച്ചുകൊടുത്തിട്ടുള്ള സ്വാത ന്ത്ര്യനിരൂപണങ്ങൾകൊണ്ടു രാജാക്കന്മാർ ഡംഭന്മാരും താന്തോന്നികളും പ്രതാപികളും ആയ ഏകഭൃത്യന്മാരായി അധ പ്പതിക്കാതെ അവരെ മനുഷ്യരായി വച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുക ആകുന്നു.

9. കഞ്ചുകിന്മാർ

ഭാസനാടകങ്ങളിലെ കഞ്ചുകിമാർ സ്നേഹാർഹരും ആഭിജാതരും വിദഗ്ദ്ധന്മാരും ആയ കൂട്ടരാകുന്നു. കീഴ്നടപ്പു പ്രകാരം അവർ പഠിപ്പും അനുസരണശീലവും നല്ല നടത്തയും മനോബലവും സാമാന്യബുദ്ധിയും ശാന്തതയും ആതിഥ്യമര്യാദകളിലും ശിഷ്ടാചാരങ്ങളിലും വിജ്ഞാനവും ഉള്ള പ്രായംചെന്ന ബ്രാഹ്മണരായിരിക്കണം. മഹാസേനന്റെ കഞ്ചുകി ബാദരായണൻ തന്റെ രാജാവിനേയും രാജ്യത്തേയും കുറിച്ചു അഭിമാനമുള്ളവനും രാജകുമാരിയുടെ വിവാഹം മുതലായ തന്റെ സ്വാമിയുടെ കാര്യങ്ങളിൽ വളരെ താല്പര്യമുള്ളവനും ആകുന്നു. അതിഥിസല്ക്കാരം രാജാക്കന്മാൎക്കു കൂടാതെ കഴിവില്ലല്ലൊ. അതിഥികളെ, അവരിൽ ഓരോരുത്തന്റെയും നിലയും വിലയും അനുസരിച്ചു സ്വീകരിക്കാൻ അയാൾക്കു് അറിയാം. അയാൾക്ക ശിഷ്ടാചാരങ്ങളിൽ നല്ല നിഷ്കർഷ ഉണ്ടു്. വത്സരാജാവിനേ ബന്ധിച്ചു എന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ സംഭ്രമം കൊണ്ടു പതിവുപോലെ "മഹാസേനമഹാരാജാവു് ജയിച്ചാലും" എന്ന വിജയാശംസയോടെ ആ വൎത്തമാനം അറിയിക്കാൻ വിട്ടുപോയ വീഴ്ചയ്ക്കു് അയാൾ മഹാരാജാവിന്റെ മുമ്പിൽ ദണ്ഡനമസ്കാരം ചെയ്യുന്നു. ഈ വലിയ ആചാരലോപത്തിനു് മഹാസേനനു് ചെയ്യാൻ കഴിവുള്ള ഒന്നിനുംതന്നെ ബാദരായണന്റെ ആ ദണ്ഡനമസ്കാരത്തേ പ്രതിരോധിക്കാൻ കഴികയില്ലായിരുന്നു എന്നു നമ്മൾക്ക നിശ്ചയമായി കരുതാം. തന്റെ കൃത്യം ചെയ്തു എന്ന അഭിമാനത്തോടുകൂടി വീണ ഘോഷവതി അയാൾ മഹാസേനനു കൊടുക്കുന്നു. വത്സരാജാവിന്റെ അവസ്ഥ സാമൎത്ഥ്യത്തോടുകൂടി വിവരിക്കയും വയസ്സനായെങ്കിലും തന്റെ ദൗത്യം ശേഷിയോടും ഉടനടിയും നിൎവ്വഹിക്കയും

ചെയ്യുന്നു. കൗശാംബിയിൽ എത്തിയ വിവരം അയാറം ക്ഷമാർഹമായ അഹങ്കാരത്തോടും ആഡംബരത്തോടും പ്രഖ്യാപനം ചെയ്യുന്നു. മഹാസേനന്റെ സന്ദേശം കേറം ക്കാൻ ഉദയനൻ ആദ്യം എണീച്ചുനില്ക്കുന്നതിൽ അയാറം നിസ്സംശയമായി സന്തോഷിക്കയും അതു് വൈദേഹിയുടെ പുത്രനു ഉചിതമായ ഒരു പ്രവൃത്തിയാണെന്നു സ്തുതിക്കയും ചെയ്യുന്നു, എങ്കിലും അയാറം അദ്ദേഹത്തിനോടു ഇരിക്കാൻ പറയുകയും എന്നിട്ടു മഹാസേനന്റെ സന്ദേശം കേറം ക്കാൻ പറയുകയും ചെയ്യുന്നു! വാസവദത്തയ്ക്കു് വിധി നിശ്ചയിച്ചിട്ടുള്ള വരൻ സന്ദേശം അയക്കാറ്റുകൊണ്ടായിരിക്കാം മഹാസേനൻ അതുവരെയുള്ള വിവാഹാർത്ഥികളുടെ അപേക്ഷകളെ സ്വീകരിക്കയൊ നിരാകരിക്കുകയൊ ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതു്; അതിനെക്കുറിച്ചു് അയാറം ചെയ്യുന്ന നിരീക്ഷണങ്ങളാലും, "മരണസമയം ആസന്നമായ ഒരുവന്റെ മരണം തടുക്കാൻ ആൎക്കു കഴിയും? കയററുപോയാൽ കുടത്തെ രക്ഷിക്കാൻ ആൎക്കു കഴിയും? മരങ്ങളും മനുഷ്യരും കാലം വരുമ്പോറം നശിക്കുന്നതു് പ്രതിരോധിക്കാൻ ആൎക്കു കഴിയും" എന്നു്, വാർദ്ധക്യത്താൽ പാകം വന്ന പരിജ്ഞാനത്തോടു ചോദിക്കുന്ന ചോദ്യങ്ങളാലും അയാറക്കു ലോകപരിചയം ധാരാളം ഉണ്ടെന്നു കാണാം. സന്തോഷാശ്രുക്കറം പൊഴിച്ചുംകൊണ്ടു സ്ത്രീജനങ്ങറം ഉദയനനും വാസവദത്തയും തമ്മിലേ വിവാഹം അവരുടെ പ്രതിമകറംവച്ചു ആഘോഷിക്കുന്നതു് "അല്പം വേദനയോടു കൂടി നമ്മേ ഏററവും ആത്മാർത്ഥമായി ചിരിപ്പിക്കുന്നു" എന്ന ഷെല്ലിയുടെ പദ്യഖണ്ഡത്തെ ഓൎമ്മിപ്പിക്കുന്നു.

വ്യക്തിപരമായ ചില വ്യത്യാസങ്ങറം ഉണ്ടെങ്കിലും മഗധരാജ്യത്തെ കഞ്ചുകി ഇതേ പൊതുവകുപ്പിലുറംപ്പെട്ട വനാണു്. ബാദരായണനേപ്പോലെ അയാറക്കും തന്റെ

രാജാവിനേയും രാജകുമാരിയേയുംപറ്റി അഭിമാനം ഉണ്ടു്. അവർ ധർമ്മത്തെ ഒരിക്കലും ലംഘിക്കയില്ലെന്നു അയാൾ പ്രഖ്യാപനം ചെയ്യുന്നു. താപസന്മാർ അവരുടെ നിത്യാനുഷ്ഠാനങ്ങൾ പതിവുപോലെ നടത്തിക്കൊള്ളാനും പുല്ലും വിറകും വെള്ളവും ശേഖരിച്ചുകൊണ്ടു വന്നുകൊള്ളാനും പത്മാവതി അവരുടെകൂടെ താമസിക്കുന്നതു് അതിനൊന്നിനും ഒട്ടും ബാധകമാകയില്ലെന്നും അയാൾ അവരോടു പറയുന്നു. എന്നാൽ ബാദരായണനേപ്പോലെയല്ലാതെ അയാൾ അധികാരം കർക്കശമായി പ്രയോഗിക്കുന്നതിൽ അമർഷം പ്രകടിപ്പിക്കുന്നു. അതു് അയാൾ അധികാരപ്രാഭവവും ആഡംബരപ്രിയതയും കുറഞ്ഞ ഒരു രാജാവിനെ സേവിക്കുന്നതുകൊണ്ടായിരിക്കണം. ആശ്രമത്തിൽ വച്ചു് ആളുകളെ വഴിമാററി തങ്ങളുടെ രാജാവിനു് ആക്ഷേപം വരുത്തരുതെന്നു് അയാൾ അംഗരക്ഷികളോടു പറയുന്നു. ഒരു ആശ്രമം ഒരു പൊതുസ്ഥലമായതിനാൽ അകത്തേയ്ക്കു കടക്കാമെന്നു അയാൾ സംശയിച്ചു നില്ക്കുന്ന ബ്രഹ്മചാരിയോടു പറയുന്നു. മുമ്പേവന്നവനായതുകൊണ്ടു ബ്രഹ്മചാരിയെ അയാളുടെ ആതിഥ്യം സ്വീകരിക്കാൻ ക്ഷണിക്കുന്നു. ബഹുമാനപ്പെട്ട ജൈവന്തിയെ ആദരിച്ചു സല്ക്കരിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും ബാദരായണൻ തന്റെ ആതിത്ഥ്യം സ്വീകരിക്കാൻ ഒരു വിദ്യാർത്ഥിയെ ക്ഷണിക്കുമെന്നു സങ്കല്പിക്കുക പ്രയാസമാണു്. ബാദരായണനേ മഹാസേനന്റെ മാഹാത്മ്യം വർദ്ധിപ്പിക്കാൻ മാത്രമാണു് പ്രകൃതി സൃഷ്ടിച്ചിരിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ മഗധരാജാവിന്റെ കഞ്ചുകിപ്രകൃതിയെ ജന്മനാ സിദ്ധമായ വാസനയോടെ സ്നേഹിക്കുന്നു. അതു് അയാളുടെ സൂര്യാസ്തമനവർണ്ണനം കൊണ്ടു നമുക്കറിയാം. ബാദരായണനേക്കാൾ ഒട്ടും കുറവല്ലാത്ത ബുദ്ധി, വിവേകം, മുതലായ ഗുണങ്ങൾ അയാൾക്കും ഉണ്ടു്.

ധനമോ, ജീവനോ പുണ്യസമ്പാദ്യമോ ഉപേക്ഷിക്കുക വളരെ എളുപ്പമാണ്; എന്നാൽ ഭർത്താവു് ത്യജിച്ച ഒരു യുവതിയെ രാപ്പകൽ സൂക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതു് വളരെ പ്രയാസമാണ്, എന്നു് അദ്ദേഹം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. ഭംഗിയായും ഫലപ്രദമായും സംഗതികളെ അവതരിപ്പിക്കുന്നതിനു അയാൾക്കു കെല്പുണ്ടു്. എന്തെല്ലാം നിങ്ങൾക്കു വേണമോ അതെല്ലാം ചോദിച്ചുകൊൾക എന്നാണു് അയാൾ താപസിമാരോടു പറയുന്നതു്. പിന്നൊരിടത്തു ഒരു ദേശസഞ്ചാരിയായ യതിയുടെ വേഷത്തിൽ യൗഗന്ധരായണനെ കണ്ടാൽ കൊള്ളാമെന്നു് തനിക്കു് ആഗ്രഹമുണ്ടെന്നു അയാൾ പറയുന്നു. എന്നാൽ ബാദരായണൻ ആ യതി യൗഗന്ധരായണനാണെന്നു അറിഞ്ഞെങ്കിലല്ലാതെ തന്നെ സമീപിക്കാൻ സമ്മതിക്കയില്ല. ആ അറിവുകിട്ടിയാൽ അയാൾ മനപ്രസാദത്തോടെ സംസാരിക്കും. മഗധരാജാവിന്റെ സന്ദേശം അയാൾ ഉദയനനെ അറിയിക്കുന്ന സമ്പ്രദായം പ്രൗഢമാകുന്നു.

പ്രതിമയിലെ ആര്യ ബാലകി തറവാടിത്തവും പാണ്ഡിത്യവുമുള്ള മറ്റൊരു കഞ്ചുകിയാകുന്നു. രാജകല്പന നടയിൽ തവണക്കാരി അറിയിക്കുന്നതിനു മുമ്പുതന്നെ രാമന്റെ അഭിഷേകത്തിനു വേണ്ടതെല്ലാം ഒരുക്കുകയും അതിൽ അഭിമാനം കൊള്ളുകയും ചെയ്യുന്നു. രാമന്റെ അഭിഷേകം കഴിഞ്ഞാൽ പ്രജകൾ ആശിക്കുന്നതെല്ലാം അവർക്കു കിട്ടുമെന്നു അയാൾ പറയുന്നു. കൈകേയി ആവശ്യപ്പെട്ട വരങ്ങളാൽ ദശരഥനു ഭവിച്ച നിസ്സഹായാവസ്ഥയിൽ അയാൾ കോപാകുലനായി രാമന്റെ അടുക്കൽ ചെന്നു്, "രക്ഷിക്കു കുമാര രക്ഷിക്കു," എന്നു ഉറക്കെ വിളിച്ചുപറയുന്നു. കൈകേയി കുററക്കാരിയല്ല, എന്നു് രാമൻ പറഞ്ഞപ്പോൾ, രാമനുള്ള ആത്മാർത്ഥതവിമോഹിതകളായ

സ്ത്രീകളുടെ മനസ്സിനുണ്ടെന്നു വിചാരിക്കരുതെന്നു അയാൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. മന്ഥരയാണു് കൈകേയിയല്ല ദ്രോഹമുള്ളവൾ എന്നു് രാമന്റെ സമാധാനംകൊണ്ടു അയാൾ തൃപ്തിപ്പെടുന്നില്ല. തന്റെ അമ്മയെ അയാൾ കൂടുതൽ കുററം പറയാതിരിക്കുന്നതിനു് രാമൻ അയാളോടു മിണ്ടാതെയിരിക്കാൻ പറയുന്നു. രാമൻ പോയതിനു ശേഷം ദശരഥനു ദുഃഖം വർദ്ധിക്കുകയും, ആര്യ ബാലകി അദ്ദേഹത്തിനെ ശ്രമപ്പെട്ടു ശുശ്രൂഷിക്കയും ചെയ്യുന്നു; അയാൾ രാജാവിന്റെ അനുകമ്പനീയമായ അവസ്ഥയേയും നഗരത്തിന്റെയും നഗരവാസികളുടെ സ്ഥിതിയേയും കുറിച്ചു് പ്രതിപാദിക്കുന്നു. ദശരഥന്റെ പരിതാപവൈവശ്യംകണ്ടു് അദ്ദേഹത്തിനേപ്പോലെയുള്ള മഹാരഥന്മാൎക്കും ഈ വിധമുള്ള വിപത്തുകൾ സംഭവിക്കുന്നതിനാൽ വിധിഹിതം അനിവാൎയ്യമാണെന്നു അയാൾ പറയുന്നു. അയാളെയാണു് രാജാവിന്റെ സ്ഥിതി ആശയ്യ്കവകയില്ലാത്തതാണെന്നു മന്ത്രിമാരെ അറിയിക്കാൻ സുമന്ത്രൻ നിയോഗിക്കുന്നതു്. തന്റെ രാജാവിനു ഒടുവിലത്തേവെള്ളം കൊടുക്കുന്നതു് അയാളാണു്. ഭരതൻ വന്നിരിക്കുന്നു എന്നു സുമന്ത്രനെ അറിയിക്കുന്നതും അയാൾ തന്നെയാണു്. ഭരതന്റെ ആഗമനത്തേ അയാൾ മനസ്സിൽ പതിയത്തക്കവണ്ണം വൎണ്ണിക്കുന്നു. സുഗ്രീവന്റെയും നീലന്റെയും മൈന്ദന്റെയും ജാംബവാന്റെയും ഹനുമാന്റെയും മററും അനുമോദന സന്ദേശങ്ങളെ രാമനേ അറിയിക്കുകയാണു് ആയാൾ ഒടുക്കം ചെയ്യുന്നതു്.

അഭിഷേകത്തിലേ രാവണന്റെ കഞ്ചുകി അങ്കലെക്കുട്ടി കാണുന്നവനും തീക്ഷ്ണബുദ്ധിയുള്ള ആളും ആകുന്നു. "രാക്ഷസവംശത്തിന്റെ വിഭൂതി അസ്തമിക്കാറായി. രാജാവിന്റെ ജീവൻതന്നെ ആപത്തിൽപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

എന്നാലും സീതയേ തിരിച്ചുകൊടുത്തു അദ്ദേഹം സമാധാനം കൈവരുത്തുകയില്ല. രാമൻ അപല്ക്കരമായ കടൽ കടന്ന ഇവിടെ വന്നു നമ്മുടെ സൈന്യത്തിലുള്ള പ്രസിദ്ധസേനാപതിമാരെയെല്ലാം കൊന്നിരിക്കുന്നു. കാമത്താൽ പ്രേരിതനായ രാജാവു താൻ ഒരു വലിയ വീരനാണെന്നുള്ള വ്യാമോഹത്താൽ മന്ത്രിമാരുടെ ഉപദേശങ്ങളെ അവഗണിക്കുകയും ആത്മമരണം യുദ്ധം ചെയ്വാൻ നിശ്ചയിക്കയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു! എന്നു അയാൾ സ്വാഭിപ്രായം പ്രകടിപ്പിക്കുന്നു.

ബാലചരിതത്തിലെ കഞ്ചുകിയുടെ പേരും ബാലകി എന്നാണു. എന്നാൽ മേൽപ്പറഞ്ഞ നാലുപേരുടെയും പോലെ അയാളുടെ ചിത്രം നമ്മുടെ മനസ്സിൽ പതിയുന്നില്ല. അതു അയാളുടെ സ്വാമി കംസൻ ആമൂലാഗ്രം ദുഷ്ടനും ക്രൂരനും കഞ്ചുകിമാരുടെ ശിഷ്ടാചാരപരങ്ങളായ സേവനങ്ങളിൽ അപരിചിതനും ആകകൊണ്ടായിരിക്കാം. അന്നു രാത്രിയിലുണ്ടായ കൊടുങ്കാററിന്റെയും ഭൂകമ്പത്തിന്റെയും കൊള്ളിമീൻ ചാട്ടങ്ങളുടേയും അൎത്ഥംമെന്താണെന്നു പുരോഹിതന്മാരോടും ജ്യോത്സ്യന്മാരോടും ചോദിച്ചറിയാൻ കംസൻ അയാളെ നിയോഗിക്കുന്നു. ആകാശവാസിയും അന്തമില്ലാത്തവനും ആയ ഭഗവാൻ എന്തോ അജ്ഞാതകാൎയ്യം നിർവ്വഹിക്കുന്നതിന്നായി ഭൂമിയിൽ മനുഷ്യവൎഗ്ഗത്തിൽ അവതരിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഈ ശകുനങ്ങൾ ഉണ്ടായതാണെന്നു പുരോഹിതനും ജ്യോത്സ്യനും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്നു അയാൾ തിരിച്ചുവന്നു പറയുന്നു. ദേവകി ഒരു പെൺകുട്ടിയെ പ്രസവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു അയാൾ കംസനോടു വന്നു പറയുന്നു. കംസൻ അതു വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. അതു സത്യമാണോ എന്നു അദ്ദേഹം അയാളോടു ചോദിക്കുന്നു. ആ പെൺകിടാവിനെ

വയററാട്ടിയുടെ കൈയ്യിൽ അനേകം രാജകീയ പരിജനങ്ങൾ കണ്ടു എന്നും താൻ രാജാവിനോടു ഒരിക്കലെങ്കിലും അസത്യം പറഞ്ഞിട്ടില്ലെന്നും അയാൾ മറുപടി പറയുന്നു. കംസനു് ഒട്ടക്കം അതു സമ്മതിക്കതന്നെ വേണ്ടിവന്നു. ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ കള്ളംതന്നെ പറഞ്ഞാലും താൻ അതു സത്യമാണെന്നു വിശ്വസിക്കുമെന്നു് അപ്പോൾ കംസൻ പറയുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിലെ കഞ്ചുകി ഒരു ച്ഛായാമാത്രനും ഭീരുവും ആകുന്നു. അയാൾ കൃഷ്ണനേ 'നാരായണൻ' എന്നു പറഞ്ഞതുകേട്ടു ദുര്യോധനൻ ദേഷ്യപ്പെട്ടപ്പോൾ സംഭ്രമം കൊണ്ടു അങ്ങനെ പറഞ്ഞുപോയതാണെന്നു സമാധാനം പറയുന്നു. പിന്നെ ഒരു "കേശവൻ" വന്നിരിക്കുന്നു എന്നു പറഞ്ഞു ദുര്യോധനനേ പ്രസാദിപ്പിക്കുന്നു.

---

10. അപ്രധാന പാത്രങ്ങൾ

ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിലെ അപ്രധാന പാത്രങ്ങൾക്കും വ്യക്തിത്വവും ആകർഷകതയും ഉണ്ടു്. അവരിൽ ചിലരെക്കുറിച്ചു ഇവിടെ പ്രതിപാദിക്കാം.

ഋഷിമാരും പുരോഹിതന്മാരും.

ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിൽ വളരെ ഋഷിമാരും പുരോഹിതന്മാരും ഉണ്ടു്.

നാരദൻ:—മഹാത്മാവായ നാരദമഹർഷി ബാലചരിത്രത്തിലും അവിമാരകത്തിലും പ്രധാന ഭാഗം വഹിക്കുന്നു. ദേവലോകത്തെ നിരന്തരസമാധാനം അദ്ദേഹത്തിനേ മുഷിപ്പിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു ഭൂമിയിൽ കലഹങ്ങൾ ഇളക്കിവിട്ടു ആ നേരമ്പോക്കു കണ്ടു രസിക്കണം.

അതിൻെറ ഫലമായി ധമ്മത്തെ പോഷിപ്പിക്കയും ദുഷ്ടതയെ നിഗ്രഹിക്കയും വേണം. കംസൻ എന്ന ദുഷ്ടരാക്ഷസനെ കൊല്ലാനായി കൃഷ്ണൻ ജനിച്ചതിൽ അദ്ദേഹം അത്യന്തം ആഹ്ലാദിക്കുന്നു. ക്രിസ്തു ജനിച്ചപ്പോൾ കിഴക്കുനിന്നു ജ്ഞാനികൾ വന്നു ആ ശിശുവിനെ അഭിവാദ്യം ചെയ്തതുപോലെ മഹർഷി ഉണ്ണികൃഷ്ണനെ അഭിവാദ്യം ചെയ്യുന്നു. അവിമാരകത്തിൽ, നാരദൻ അവിമാരകന്റെ സ്ഥിതിഗതികളെ വെളിപ്പെടുത്തിയും കുരംഗിയെ സുദർശനയുടെ മകനു കൊടുക്കാമെന്നു വാക്കു കൊടുത്തിരുന്നതിനും മററും അനുയോജ്യമായ സമാധാനം നൽകി അവിമാരകനും കുരംഗിയും തമ്മിലുള്ള വിവാഹത്തിനു ഔപചാരികമായും വികാരപരമായും ഉള്ള തടസ്സങ്ങൾ മാററി അതു നടത്തിയും ദുഃഖത്താൽ വ്യഗ്രതപൂണ്ടിരിക്കുന്ന തന്റെ സ്നേഹിതൻ കുന്തിഭോജനെ സഹായിക്കുന്നു. നാരദമഹർഷി നമ്മളെ വശീകരിക്കയും സന്തോഷിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

വ്യാസൻ:—വ്യാസൻ ഉദയനൻെറ കൊട്ടാരത്തിൽ ബ്രാഹ്മണസദ്യ നടന്നുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ ഒരു ഭ്രാന്തന്റെ വേഷത്തിൽ അവിടെ കേറിവന്നു, പൊട്ടിച്ചിരിച്ചുകൊണ്ടു, "സാവധാനത്തിൽ ഇരുന്നു ഊണുകഴിക്കിൻ ആയ്യന്മാരെ, നിങ്ങൾക്കു തൃപ്തിവരുന്നതുവരെ ഉണ്ണുവിൻ; ഈ രാജകുടുംബത്തിനു വിഭൂതിയും ഐശ്വയ്യവും വർദ്ധിക്കട്ടെ" എന്നു പറഞ്ഞിട്ടു ഭ്രാന്തവേഷങ്ങൾ അവിടെ ഇട്ടുവച്ചു തിരോധാനം ചെയ്യുന്നു. യൗഗന്ധരായണൻ ആ വസ്ത്രങ്ങൾ എടുത്തു ഉടുത്തുനോക്കുകയും അപ്പോൾ തന്റെ ആകൃതി അടശേഷം മാറിയിരിക്കുന്നതായി കാണുകയും ചെയ്യുന്നു. പിന്നീടു ഭ്രാന്തവേഷംധരിച്ചു ഉജ്ജയിനിയിൽ പോയി ഉദയനനെ മോചിപ്പിക്കുന്നതിനു ആ വസ്ത്രങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിനു ഉപകരിക്കുന്നു.

പരശുരാമൻ:—പരശുരാമൻ കർണ്ണഭാരത്തിൽ വിവരിക്കുന്നതുപോലെ അതിഭയങ്കരനായ ഒരു തപസ്വിയാകുന്നു. അദ്ദേഹം ബ്രാഹ്മണരെ മാത്രമേ ധനുർവ്വേദം അഭ്യസിപ്പിക്കയൊള്ളു. ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ വേഷം ധരിച്ചു അദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുക്കൽനിന്നു അസ്ത്രാഭ്യാസം ചെയ്തുകൊണ്ടിരുന്ന കർണ്ണനെ അദ്ദേഹം ഉഗ്രമായി ശപിക്കുന്നു. അങ്ങനെ സംഭവിച്ചു എങ്കിലും ഗുരുശിഷ്യന്മാർ തമ്മിലുള്ള സ്നേഹബന്ധം നമുക്കു കാണാൻ കഴിയുന്നു. അദ്ദേഹം കർണ്ണന്റെ മടിയിൽ തലവച്ചു കിടന്നുറങ്ങുന്നു.

ചണ്ഡഭാർഗ്ഗവൻ:—ചണ്ഡഭാർഗ്ഗവൻ അവിമാരകത്തിലെ ഒരു പാത്രമാകുന്നു. അയാൾ പ്രചണ്ഡകോപിഷ്ഠനായ ഒരു താപസനത്രേ. അദ്ദേഹത്തെ സൗവീരരാജാവു് അധിക്ഷേപിക്കാൻ ഇടയായി. അതിനാൽ ക്രുദ്ധനായി അദ്ദേഹം രാജാവും ഭാര്യയും പുത്രനും ചണ്ഡാലരായിപ്പോകട്ടെ എന്നു ശപിക്കുന്നു. എന്നാൽ അദ്ദേഹം തീരെ നിർദ്ദയനല്ല. രാജാവു് ശാപമോക്ഷത്തിനു അപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം ശാപത്തിന്റെ കാഠിന്യത്തെ ലഘൂകരിക്കുന്നു.

അന്ധതാപസൻ:—ഒരന്ധതാപസൻ, ഒരാന വെള്ളം കുടിക്കയാണെന്നു തെററിദ്ധരിച്ചു് തന്റെ മകനെ വധിച്ച ദശരഥനെ, "അങ്ങും എന്നെപ്പോലെ അങ്ങയുടെ പുത്രനെക്കുറിച്ചു ദുഃഖിച്ചു മരിക്കാനിടയാകട്ടെ" എന്നു ശപിക്കുന്നു.

പുരോഹിതന്മാർ (ആചാര്യന്മാർ)

വസിഷ്ഠനും വാമദേവനും:—ഭാസനാടകങ്ങളിൽ പുരോഹിതന്മാരെക്കുറിച്ചു പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നതു് വളരെ ആദരവോടുകൂടിയാണു്. പ്രതിമാനാടകത്തിലാണു്

വസിഷ്ഠനേയും വാമദേവനേയും അവതരിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ശുഭത്തിന്റെ മൂർത്തീകരണമാണു് വസിഷ്ഠൻ എന്നു ബാലകി പറയുന്നു. വസിഷ്ഠനും വാമദേവനും രാജകുടുംബത്തിന്റെ പുരോഹിതന്മാരാണെന്നു തന്നെയല്ല; വലിയ മഹർഷിമാരും കൂടിയാകുന്നു. തീരെ സാരമില്ലാത്ത സംഗതികളിൽപോലും അവരെ ആരും അനുസരിക്കാതിരിക്കുന്നതല്ല. സകല ക്രിയകൾക്കും അവർ ആവശ്യമാണു്. പ്രതിമാഗൃഹത്തിലും ജനസ്ഥാനത്തിലും അവരെക്കൊണ്ടുവരുന്നു. ശുഭശകുനമായ രോഹിണി നക്ഷത്രം ഉച്ചത്തിൽ വരുന്നതുവരെ നഗരത്തിൽ പ്രവേശിച്ചുകൂടാ എന്നു പുരോഹിതന്മാർ കല്പിച്ചിരിക്കുന്നതായി ഭരതനെ അറിയിച്ചപ്പോൾ കുമാരൻ ഒട്ടും സന്ദേഹിക്കാതെ അതനുസരിക്കുന്നു.

ബ്രഹ്മചാരി:—ബ്രഹ്മചാരി സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ഒരു പാത്രമാകുന്നു. ഇദ്ദേഹം, ഒരു വാതിലിൽക്കൂടി അകത്തുകയറി മറെറാരു വാതിലിൽക്കൂടി പുറത്തുപോകുന്ന കുരിയിൽ പക്ഷിയെപ്പോലെ പ്രവേശിക്കയും നിഷ്ക്രമിക്കയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ഭാസൻ, ഉദയനൻ വാസവദത്തയോടുള്ള പ്രണയത്താൽ വ്യസനപരവശനാകുന്നതും വാസവദത്തയുടെ കരിഞ്ഞ ആഭരണങ്ങളുമായി നിലത്തുകിടന്നുരുളുന്നതും രുമണ്വാൻ ബദ്ധശ്രദ്ധനായി അദ്ദേഹത്തെ ശുശ്രൂഷിച്ചാശ്വസിപ്പിക്കുന്നതും എല്ലാം സുവ്യക്തമായി അയാളെക്കൊണ്ടു വിസ്തരിച്ചു പറയിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടും തൃപ്തിപ്പെടാതെ സ്നേഹാർദ്രവും വികാരോത്തേജകവും ആയ ഭാഷയിൽ തപോവനത്തെ വർണ്ണിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു. "അഹോ! സ്ത്രീ ജാതിയോ?" എന്ന അർത്ഥഗർഭമായ വാക്യത്താൽ ബ്രഹ്മചാരിമാരുടെ ലജ്ജാശീലത്തേയും സ്ത്രീജനപരിവർജ്ജനത്തേയും പ്രകാശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മചാരി ഇൻഡ്യയിലെ പ്രാചീനകാലത്തെ

ബ്രഹ്മചാരികളെപ്പോലെ, മഗധരാജ്യത്തേ കഞ്ചുകിയേപ്പോലെയുള്ള മാന്യന്മാരുടെ സഹവാസത്തിനുകൂടി വേണ്ടതിലധികം സമയം താമസിക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. അതുമാത്രമല്ല. അക്കാലത്തേ അത്യന്തസുന്ദരിമാരായ വാസവദത്തയും പത്മാവതിയും തനിക്കു ആശ്രമത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതിനു തടസ്സമായി നില്ക്കുന്നു എന്നു പറയാനല്ലാതെ അവരെ ഒന്നു നോക്കാൻപോലും അയാൾക്കു തോന്നുന്നില്ല. തന്റെ വേദാധ്യയനം നിവൃത്തേണ്ടിവന്നു എന്നു് ബ്രഹ്മചാരിമാരുടെ സ്വഭാവഗതി അനുസരിച്ചു ഉദയനകഥയെക്കുറിച്ചു വിവരിക്കുമ്പോൾ അയാൾ പറയുന്നു. പരേതയായ രാജ്ഞി വാസവദത്ത രാജാവിന്റെ പ്രേമത്തിൽ ജീവിക്കുന്നു എന്നുള്ള അയാളുടെ ഹൃദയംഗമമായ കല്പനവും വത്സരാജാവു് വിട്ടുപോയപ്പോൾ ലാവണകം ഒരു മരുഭൂമിപോലെയായിത്തീൎന്നു എന്നുള്ള വൎണ്ണനവും മനുഷ്യസ്വഭാവത്തെക്കുറിച്ചു് അയാളുടെ പ്രേക്ഷകത്വത്തേ കാണിക്കുന്നു.

ഗാത്രസേവകൻ:—ഗാത്രസേവകനുപോലും ഒരു വ്യക്തിത്വം നൽകിയിട്ടുണ്ടു്. ഭദ്രാവതിയുടെ തോട്ടിയും, കഴുത്തുചങ്ങലയും, മണിയും, വളവും, ഒട്ടക്കം ആനയേതന്നെയും ഓരോന്നായി പണയം വയ്ക്കുയും അതോരോന്നും വിവരിച്ചു ഫലിതമായി പറയുകയും ചെയ്യുന്നതും ഒരോ അസംബന്ധങ്ങൾ പുലമ്പുന്നതും കുടിയന്റെ നാട്യം സത്യമെന്നു തോന്നത്തക്കവണ്ണം അഭിനയിക്കുന്നതുംഅതിനൊത്തപാട്ടുകൾപാടുന്നതും, വത്സരാജാവു്ബന്ധനത്തിൽനിന്നു രക്ഷപ്പെട്ടു വാസവദത്തയോടുകൂടി ഒളിച്ചോടിപ്പോയിരിക്കുന്നു എന്നുകേട്ടപ്പോൾ പെട്ടെന്നു ഭാവം മാറുന്നതും താൻ ഒരു കുടിയനല്ലെന്നും യൗഗന്ധരായണന്റെ ഒരു ചാരനാണെന്നും തന്റെ കൂട്ടുകാരെ വിളിച്ചുവരുത്തുമെന്നും അവർ കാളസൎപ്പങ്ങളെപ്പോലെ അവിടെ പാഞ്ഞെത്തുമെന്നും മഹാസേനന്റെ

ഭടന്മാക്ക് പ്രത്യുത്തരങ്ങൾ നൽകുന്നതും വീരരസം നിറഞ്ഞ പടപ്പാട്ടുകൾ പാടുന്നതും എല്ലാം അവൻ ഒരു നല്ല ചാരനും പടയാളിയും ആണെന്നു കാണിക്കുന്നു. ചാരത്വവും പടയാളിത്തവും ഒരാളിൽ ഉണ്ടായിരിക്കാമെന്നു കഴിഞ്ഞ രണ്ടു മഹായുദ്ധങ്ങൾക്കുശേഷം പ്രസിദ്ധമായ വസ്തുതയാകുന്നു.

ഹംസകൻ:—ഹംസകനും ഉണ്ടു് അയാളുടെ സ്വന്തം സ്വത്വം. അയാൾ വത്സരാജാവിനെ ഭക്തിപൂർവ്വം സ്നേഹിക്കുന്ന ഒരു പരിചാരകനാകുന്നു. അയാൾ ആരൺകാട്ടിൽ നടന്ന വൃത്താന്തം വിശദമായി വർണ്ണിക്കുന്നു. അതു കേൾക്കുമ്പോൾ നമ്മൾ അയാളൊരുമിച്ചു ആ സംഭവങ്ങളെല്ലാം കാണുന്നതുപോലെ നമുക്കു തോന്നുന്നു. അയാൾ വെറുമൊരു അനുതമൂള:യൊ അടിമയൊ അല്ല. തൻെറ സ്വാമിയിൽനിന്നും ലഭിച്ച ആഹാരത്തിനും അനുകമ്പയ്ക്കും താൻ വേണ്ടവണ്ണം അഹനാകാത്തതിനാൽ ആ സന്ദേശം അദ്ദേഹത്തിനു അയക്കേണ്ടതായിരുന്നു എന്നുള്ള യൗഗന്ധരായണൻെറ ആത്മാവലേപത്തിനു മറുപടിയായി "അങ്ങനെ വരാനിടയുണ്ടു്" എന്നു മടിക്കൂടാതെ പറയുന്നു. കാല്പടയാളി വത്സരാജാവിനു കൊടുത്ത അറിവു് എന്താണെന്നു അയാൾ ഊഹിച്ചറിഞ്ഞുംകൊണ്ടു് അദ്ദേഹം കണ്ണുതുറന്നു വച്ചുംകൊണ്ടാണോ കുരുക്കിൽ ചെന്നുചാടിയതു എന്നു് അയാൾ യൗഗന്ധരായണനോടു ചോദിക്കുന്നു. കീഴിലുള്ളവക്കു ഈ വിധമുണ്ടായിരുന്ന സ്വാതന്ത്ര്യം പൊയ്പ്പോയതത്രെ ഇൻഡ്യയുടെ അധഃപ്പതനത്തിനു പ്രധാനകാരണം.

നടയിൽ തവണക്കാരി:—നടപ്പുംപ്രകാരം പ്രവേശിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള നടയിൽ തവണക്കാരി വിജയയ്ക്കുപോലും ഏതാനും അംശംവ്യക്തിത്വം നൽകിയിരിക്കുന്നു. അവൾ

വത്സരാജാവിനെ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന ദുഃഖവൎത്തമാനം അറിയുകയും ആ വൎത്തമാനം ആൎയ്യരാജ്ഞിയെ അറിയിക്കാൻ അവളോടു ആവശ്യപ്പെടുകയും ചെയ്യുമ്പോൾ അവൾ ഒരു യന്ത്രംപോലെ അതു ചെയ്യാതെ "ഈ ദൗൎഭാഗ്യം കെട്ട ഞാൻ അവിടത്തെ അറിയിക്കാം" എന്നു പറഞ്ഞു അതിൽ ഒരു മനുഷ്യത്വഗുണംകലൎത്തുന്നു. അതുപോലെതന്നെ യൗഗന്ധരായണൻ അഗാധമായ ദുഃഖംകൊണ്ടു "ഒന്നും പറയാൻ ശക്തിയില്ലാതെ "അതിങ്ങനെയാണു" എന്നു മാത്രം പറഞ്ഞു നിറുത്തിയപ്പോൾ അവൾ "പറയൂ, ആൎയ്യ, എന്നോടു പറയൂ" എന്നു അവൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. ഇതു് അവൾ ആ മഹാപ്രഭാവവാനായ മന്ത്രിയോടു സ്വാതന്ത്ര്യമായി പെരുമാറുന്നു എന്നും അവൾ ഒരു യന്ത്രത്തവണക്കാരിയല്ലെന്നും കാണിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ കംസന്റെ നടയിൽ തവണക്കാരിയും ആ പെൺകുട്ടിയെ കംസപ്പാറയിന്മേൽ അടിച്ചുകൊല്ലാതെ രക്ഷിക്കണമെന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു.

പരിചാരികമാർ:—പരിചാരികമാൎക്കും അവരുടെ വ്യക്തിത്വം ഉണ്ടു്. അവർ ഉന്മേഷമുള്ളവരും വിനോദരസികകളും കാവ്യാലങ്കാരപ്രയോഗങ്ങളിൽ പ്രിയമുള്ളവരും ആകുന്നു. ഉദാഹരണത്തിനു് വാസവദത്തയുടെ ചേടിമാരിൽ ഒരുവൾ വാസവദത്തയെ മൂടൽ മഞ്ഞിനാൽ മറയ്ക്കപ്പെട്ട ചന്ദ്രകലയോടു ഉപമിക്കയും ഉദയനനെ അമ്പും വില്ലും ഇല്ലാതെ അവതരിച്ച കാമദേവനാണെന്നു വൎണ്ണിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

ചാരുദത്തത്തിലെ പരിചാരികമാർ നല്ല ചൊടിയും ഊൎജ്ജസ്വലതയും ഉള്ളവരാകുന്നു. മദനിക വസന്തസേനയുടെ പ്രിയതോഴിയാണു്. അവൾ, വസന്തസേനയോടു വേശ്യാധൎമ്മത്തിനു വിപരീതമായി ഒരു ദരിദ്രനെ പ്രണയിക്കുന്നതു നല്ലതാണോ എന്നു് വാദിക്കുന്നു. ചാരുദത്തന്റെ

പരിചാരിക രദനിക തങ്ങളുടെ കൃത്യങ്ങളെ ഭംഗിയായി ചെയ്യുന്ന വിശ്വസ്തകളായ പരിചാരികമാരിൽ ഒരുവളാകുന്നു. എന്നാൽ അവൾക്കു ബുദ്ധി ശരാശരിയിൽ കുറവാണു്. വിടൻ അവളെ പിടിച്ചു ശകാരൻെറ കൈയിൽ കൊടുക്കയും അയാൾ അവളെ പിടിച്ചു വലിക്കയും ചെയ്ത സമയത്തു, "ഇതു അവമാനിക്കലൊ കുതിരകേററമോ" എന്നു മൈത്രേയനോടു ചോദിക്കുന്നു.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ അവദാതികമുതലായ പരിചാരികമാരിൽ ഓരോരുത്തിയ്ക്കും അവരവരുടെ സ്വത്വം ഉണ്ടു്. സീതയുമായുള്ള അവരുടെ നിർന്നിയന്ത്രിതമായ പെരുമാററം ആഹ്ലാദജനകമായിരിക്കുന്നു. അവരെല്ലാവരും തമ്മിൽ എല്ലാകാര്യങ്ങളെക്കുറിച്ചും സരളസല്ലാപം ചെയ്യുന്നു. അവിമാരകത്തിലെ നളിനിക, മാഗധികി, വിലാസിനി, ഹരിണിക, ജയദ ഇവരുടെയും സ്ഥിതി ഇതുതന്നെയാകുന്നു. ബാലചരിതത്തിലെ ഘോഷസുന്ദരി, വനമാല, മൃഗാക്ഷി, ചന്ദ്രലേഖ എന്നീ ഗോപികമാർ സ്വിന്നങ്ങളും മോഹനങ്ങളുമായ നയനങ്ങളോടും മനോഹരങ്ങളായ ആകാരങ്ങളോടുംകൂടി ആനന്ദജനകമായി നൃത്തം ചെയ്തും പാട്ടുപാടിയും നമ്മുടെ കണ്മുമ്പിൽ തെളിഞ്ഞിനില്ക്കുന്നതായി നമുക്കു തോന്നുന്നു.

ഉദയനൻ തന്നെ വിചാരിച്ചു അത്ര വളരെ വ്യസനിക്കയും അതേസമയംതന്നെ മറെറാരു സ്ത്രീയേ വിവാഹം കഴിക്കാനുള്ള നിശ്ചയം ആലോചിക്കയും ചെയ്യുന്നതിനെക്കുറിച്ചു വാസവദത്ത ചോദിച്ചതിനു "ആര്യെ, നമ്മുടെ വേദങ്ങൾ നമ്മെ പഠിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള പാവനതത്വങ്ങൾ വലിയ ആളുകളുടെ ഹൃദയങ്ങളിൽ ദൃഢമായി പതിയുന്നു. അതിനാൽ വലിയ വിപത്സംഭവങ്ങൾക്കിടയിൽ അവൎക്കു എളുപ്പം സമാശ്വാസം ഉണ്ടാകുന്നു "പത്മാവതിയുടെ

ധാത്രി എന്നു മറുപടി നൽകുന്നു. സംഗതികൾ സംഭവിക്കു മ്പോഴും സംഭവിച്ചുകഴിഞ്ഞു ഉത്തരക്ഷണത്തിലും കണ്ടു പിടിക്കുന്നതിനുള്ള ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യം അവൾക്കുണ്ട്. വത്സ രാജാവ് വേറൊരു കാര്യത്തിനാണ് രാജഗൃഹത്തിൽ ചെന്നതെന്നും അവിടത്തെ രാജാവ് ധനവും സൗന്ദര്യവും ആഢ്യത്വവും ഉദയനനിൽ ഒന്നുചേർന്നിരിക്കുന്നതായി കണ്ടതിനാൽ അദ്ദേഹംതന്നെ പത്മാവതിയെ അദ്ദേഹ ത്തിനു നൽകിയതാണെന്നും ഉള്ള വിവരം പറഞ്ഞു അവൾ വാസവദത്തയെ സമാശ്വസിപ്പിക്കുന്നു.

വാസവദത്തയുടെ ധാത്രിയും പത്മാവതിയുടെ ധാ ത്രിയേക്കാൾ ഒട്ടും മോശക്കാരിയല്ല. അവന്തിയിലെയും മഗധത്തിലെയും കഞ്ചുകിമാരെന്നപോലെ അവിടങ്ങളി ലെ ധാത്രിമാരും ഒരേ തരക്കാരാണ്. ഉദയനൻ ക്രമത്തില ധികം വ്യസനിക്കുന്നതിനു വാസവദത്തയുടെ ധാത്രി അദ്ദേ ഹത്തിനെ ഭത്സിക്കുന്നു. അവൾ അഭിമാനത്തോടും ആത്മ പ്രാമാണ്യബോധത്തോടും വാസവദത്തയുടെ ചിത്രപടം എടു ത്തുകൊണ്ടുവന്നു പത്മാവതിയെ കാണിക്കയും ഇക്കാലത്തെ സന്ദേശവാഹകർക്കൊപ്പം സമ്പൂർണ്ണസാമർത്ഥ്യത്തോടെ അം ഗാരവതിയുടെ സന്ദേശം ഉദയനനു നൽകുകയും ചെയ്യുന്നു. അതുപോലെതന്നെ കാരങ്ങിയുടെ ധാത്രി ജൂലിയെററിന്റെ ധാത്രിയെപ്പോലെ അവിമാരകനുള്ള ദൗത്യം വിജയ ത്തോടെ നിർവ്വഹിക്കുന്നു. ഭാസൻ ഈ ചേടിമാരെയും ധാ ത്രിമാരെയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രധാന പാത്രങ്ങൾക്കു തുല്യമായി സ്നേഹിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം തന്റെ നാടകങ്ങ ളുടെ രചനയിൽ പ്രധാനപാത്രങ്ങൾക്കൊപ്പം അപ്രധാന പാത്രങ്ങൾക്കും അവരുടെ പങ്കു ശരിക്കു കൊടുക്കുന്നുണ്ട്.

താപസിമാർ:—സ്വപ്നവാസവദത്തം ഒന്നാമങ്കത്തിലെ താപസിയെ നാം ഒരുനോക്കെ കാണുന്നുള്ളൂ; എങ്കിലും

ആ താപസി നമുക്കു സന്തോഷം തരുന്നു. ഇൻഡ്യയിൽ ഏററവും വലിയവർ സന്ന്യാസിമാരും തപസ്വികളും ആകുന്നു; അല്ലാതെ യോദ്ധാക്കളോ രാജാക്കന്മാരോ അല്ല, എന്നുള്ളതു ഇൻഡ്യയുടെ അഭിമാനം ആകുന്നു. ഇൻഡ്യയിലെ ആചാരസമ്പ്രദായങ്ങളെ വിശിഷ്ടങ്ങളായി പരിഗണിക്കുന്ന ഭാസൻ ഈ സത്യത്തെ ആ കാട്ടിൽകിടക്കുന്ന താപസിയേ ഇരുത്തിക്കൊണ്ടു ഒരു രാജകുമാരിയായ പത്മാവതിയേ സ്വീകരിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ പ്രസ്പഷ്ടമാക്കുന്നു. ആ താപസി പത്മാവതിയോടു ഒരു രാജകുമാരിയും ഒരു സാധാരണ സ്ത്രീയും തമ്മിൽ എന്ന വ്യത്യാസം കൂടാതെ സ്ത്രീയോടു സ്ത്രീയെന്നപോലെ സ്വാഭാവികമായി സംസാരിക്കുന്നു. ആ വ്യത്യാസഭാവന മനോവേദന ജനിപ്പിക്കത്തക്കവണ്ണം ഉപദ്രവകരവും മനുഷ്യപ്രകൃതിയുടെ മൃദുഗുണത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നതും ആണല്ലോ. ഒരാശ്രമം വഴിയാത്രക്കാരായ ആരുടേയും ഭവനമാണെന്നും ആതിഥ്യനാലത്തു കുമാരിയുടേയും ഭവനമാണെന്നും പറഞ്ഞു താപസി പത്മാവതിയേ സ്വീകരിക്കുന്നു. ആശ്രമങ്ങൾ രാജാവിന്റെ വകയാണെന്നും രാജകുമാരി അവിടെ ചെന്നു ആ ആശ്രമത്തിലെ ബഹുമതി നൽകണമെന്നുമേ ആധുനികമാന്ന്യവനിതമാർ പറയുമായിരുന്നുള്ളു. താപസി അങ്ങനെ പറയുന്നില്ല. പത്മാവതിയെ ഒരു വഴിയാത്രക്കാരിയായിട്ടാണു് താപസി സ്വീകരിക്കുന്നതു്. പ്രാചീനഭാരതത്തിൽ മനുഷ്യമാഹാത്മ്യചിന്തയും ആത്മാഭിമാനചിന്തയും ജനാധിപത്യപ്രവണതയും ഉണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നു വിചാരിക്കുന്നവർ ഈ സംഗതിയേക്കുറിച്ചു നല്ലപോലെ ആലോചിക്കട്ടെ. താപസി ജനങ്ങളുടെ എല്ലാം അഭ്യുദയത്തിൽ താൽപര്യം ഉള്ള ദയാലുവായ ഒരു സ്ത്രീയാണു്. അവർ പത്മാവതിയുടെ വിവാഹത്തേക്കുറിച്ചു അന്വേഷിക്കുന്നു; കുമാരിക്കു ഒരു നല്ല വരനേ വേഗം കിട്ടട്ടെ എന്നു

പത്മാവതിയേയും രാജ്ഞി വേഗം തന്റെ ഭർത്താവിനോടു ചേരട്ടെ എന്നു് വാസവദത്തയേയും അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. താപസി ബുദ്ധിമതിയാണു്. വാസവദത്ത ആവന്തികയായി താണനിലയിലുള്ള വേഷം ധരിച്ചിരിക്കയാണെങ്കിലും താപസിയുടെ ദൃഷ്ടി ആ വേഷമാററത്തിനുള്ളിൽ കടന്നു അവളും ഒരു രാജകുമാരിയായിരിക്കണമെന്നു ദർശിക്കുന്നു.

ജനസ്ഥാനത്തിലെ താപസിമാർ സീതയോടു ശരിക്കു് തുല്യനിലയിൽ പെരുമാറുകയും സീതയെ 'സീതേ, ജാനകി, ഓമനേ, മകളേ' എന്നെല്ലാം വിളിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

ദ്വാരപാലൻ:—പ്രതിമാനാടകത്തിൽ പ്രതിമാഗൃഹം സൂക്ഷിപ്പുകാരനെ ഒരു ശൂരമ്മന്യനായ കൊട്ടാരം കാവൽഭടൻ ഒരു കാര്യവുമില്ലാതെ അടിച്ചപ്പോൾ തനിക്കു കാർത്തവീര്യാർജ്ജുനനേപ്പോലെ ആയിരം കൈകളുണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ കൊള്ളാമായിരുന്നു എന്നു് അവൻ പറയുന്നു. ആ കൈകൾകൊണ്ടു അവൻ എന്തു ചെയ്യുമെന്നു അയാൾ ചോദിക്കുന്നു. അയാളെ കൊല്ലുമെന്നു അവൻ ഉത്തരം പറയുന്നു. തേജോവധം ചെയ്യപ്പെടുന്ന താണതരം വീട്ടുജോലിക്കാർ ഉള്ളിൽ അടക്കുന്ന അമർഷത്തെ ഇതു കാണിക്കുന്നു. അവരുടെ ദേഷ്യത്തെ പ്രവൃത്തിരൂപത്തിലാക്കാൻ അവർക്കു ശക്തിയില്ലായ്കയാൽ അവരതു സഹിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. ഈ സംഗതിയിലും ആ സൂക്ഷിപ്പുകാരൻ തന്റെ അഭിമതത്തെ ധീരതയോടെ പറഞ്ഞതിനു അവനു് പ്രഹരംകിട്ടുന്നു. ഒടുക്കം അവൻ കരഞ്ഞുംകൊണ്ടു മാപ്പു ചോദിക്കുന്നു.

ഒരു ഭടൻ:—ദൂതഘടോൽക്കചത്തിലെ ഭടൻ, ജയദ്രഥൻ ഭൂഗർഭത്തിൽ ഒളിച്ചാലും ആകാശത്തുപോയി

ആ താപസി നമുക്കു സന്തോഷം തരുന്നു. ഇൻഡ്യയിൽ ഏറ്റവും വലിയവർ സന്ന്യാസിമാരും താപസികളും ആകുന്നു; അല്ലാതെ യോദ്ധാക്കളോ രാജാക്കന്മാരോ അല്ല, എന്നുള്ളതു ഇൻഡ്യയുടെ അഭിമാനം ആകുന്നു. ഇൻഡ്യയിലെ ആചാരസമ്പ്രദായങ്ങളെ വിശിഷ്ടങ്ങളായി പരിഗണിക്കുന്ന ഭാസൻ ഈ സത്യത്തെ ആ കാട്ടിൽകിടക്കുന്ന താപസിയേ ഇരുത്തിക്കൊണ്ടു ഒരു രാജകുമാരിയായ പത്മാവതിയേ സ്വീകരിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ പ്രസ്പഷ്ടമാക്കുന്നു. ആ താപസി പത്മാവതിയോടു ഒരു രാജകുമാരിയും ഒരു സാധാരണ സ്ത്രീയും തമ്മിൽ എന്ന വ്യത്യാസം കൂടാതെ സ്ത്രീയോടു സ്ത്രീയെന്നപോലെ സ്വാഭാവികമായി സംസാരിക്കുന്നു. ആ വ്യത്യാസഭാവന മനോവേദന ജനിപ്പിക്കത്തക്കവണ്ണം ഉപദ്രവകരവും മനുഷ്യപ്രകൃതിയുടെ മാധുര്യ ഗുണത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നതും ആണല്ലൊ. ഒരാശ്രമം വഴിയാത്രക്കാരായ ആരുടേയും ഭവനമാണെന്നും അതിനാലത്തു കുമാരിയുടേയും ഭവനമാണെന്നും പറഞ്ഞു താപസി പത്മാവതിയേ സ്വീകരിക്കുന്നു. ആശ്രമങ്ങൾ രാജാവിന്റെ വകയാണെന്നും രാജകുമാരി അവിടെ ചെന്നു ആ ആശ്രമത്തിനു ബഹുമതിനൽകണമെന്നുമേ ആധുനികമാന്യവനിതമാർ പറയുമായിരുന്നുള്ളു. താപസി അങ്ങനെ പറയുന്നില്ല. പത്മാവതിയെ ഒരു വഴിയാത്രക്കാരിയായിട്ടാണു് താപസി സ്വീകരിക്കുന്നതു്. പ്രാചീനഭാരതത്തിൽ മനുഷ്യമാഹാത്മ്യചിന്തയും ആത്മാഭിമാനചിന്തയും ജനാധിപത്യപ്രവണതയും ഉണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നു വിചാരിക്കുന്നവർ ഈ സംഗതിയേക്കുറിച്ചു നല്ലപോലെ ആലോചിക്കട്ടെ. താപസി ജനങ്ങളുടെ എല്ലാം അഭ്യുദയത്തിൽ താൽപര്യം ഉള്ള ദയാലുവായ ഒരു സ്ത്രീയാണു്. അവർ പത്മാവതിയുടെ വിവാഹത്തെക്കുറിച്ചു അന്വേഷിക്കുന്നു; കുമാരിക്കു ഒരു നല്ല വരനേ വേഗം കിട്ടട്ടെ എന്നു

പത്മാവതിയേയും രാജ്ഞി വേഗം തന്റെ ഭർത്താവിനോടു ചേരട്ടെ എന്നു് വാസവദത്തയേയും അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. താപസി ബുദ്ധിമതിയാണു്. വാസവദത്ത ആവന്തികയായി താണനിലയിലുള്ള വേഷം ധരിച്ചിരിക്കയാണെങ്കിലും താപസിയുടെ ദൃഷ്ടി ആ വേഷമാററത്തിനുള്ളിൽ കടന്നു അവളും ഒരു രാജകുമാരിയായിരിക്കണമെന്നു ദർശിക്കുന്നു.

ജനസ്ഥാനത്തിലെ താപസിമാർ സീതയോടു ശരിക്കു് തുല്യനിലയിൽ പെരുമാറുകയും സീതയെ 'സീതേ, ജാനകി, ഓമനേ, മകളേ' എന്നെല്ലാം വിളിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

തുപ്പുകാരൻ:—പ്രതിമാനാടകത്തിൽ പ്രതിമാഗൃഹം തുപ്പുകാരനേ ഒരു ശുരമ്മന്യനായ കൊട്ടാരം കാവൽമേധാവി ഒരു കാര്യവുമില്ലാതെ അടിച്ചപ്പോൾ തനിക്കു കാർത്തവീര്യാർജ്ജുനനേപ്പോലെ ആയിരം കൈകളുണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ കൊള്ളാമായിരുന്നു എന്നു് അവൻ പറയുന്നു. ആ കൈകൾകൊണ്ടു അവൻ എന്തു ചെയ്യുമെന്നു അയാൾ ചോദിക്കുന്നു. അയാളെ കൊല്ലുമെന്നു അവൻ ഉത്തരം പറയുന്നു. തേജോവധം ചെയ്യപ്പെടുന്ന താണതരം വീട്ടുജോലിക്കാർ ഉള്ളിൽ അടക്കുന്ന അമർഷത്തെ ഇതു കാണിക്കുന്നു. അവരുടെ ദേഷ്യത്തെ പ്രവൃത്തിരൂപത്തിലാക്കാൻ അവർക്കു ശക്തിയില്ലായ്കയാൽ അവരതു സഹിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. ഈ സംഗതിയിലും ആ തുപ്പുകാരൻ തന്റെ അഭിമതത്തേ ധീരതയോടെ പറഞ്ഞതിനു അവനു് പ്രഹരംകിട്ടുന്നു. ഒടുക്കം അവൻ കരഞ്ഞുംകൊണ്ടു മാപ്പു ചോദിക്കുന്നു.

ഒരു ഭടൻ:—ദൂതഘടോൽക്കചത്തിലെ ഭടൻ, ജയദ്രഥൻ ഭൂഗർഭത്തിൽ ഒളിച്ചാലും ആകാശത്തുപോയി

ങ്ങളിച്ചാലും അശ്വത്ഥാമാ രക്ഷപ്പെടുന്നതല്ല എന്നു ധൃതരാഷ്ട്രന്നുപാതെ മററാരെങ്കിലും ദുര്യോധനനോടു പറഞ്ഞിരുന്നു എങ്കിൽ അയാൾ പിന്നെ ഒരു നിമിഷനേരമെങ്കിലും ജീവിച്ചിരിക്കയില്ലായിരുന്നു എന്നു് അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു.

---

11. മൃഗങ്ങളും പക്ഷികളും.

ഭാസനാടകങ്ങളിൽ അനേകം മൃഗങ്ങളും പക്ഷികളും പാത്രങ്ങളായി രംഗപ്രവേശം ചെയ്യുന്നു. അവയ്ക്കും ഉണ്ടു് സ്വന്തം വ്യക്തിത്വം. ബാലിയേയും സുഗ്രീവനേയും ഹനുമാനേയും അംഗദനേയും താര മുതലായവരെയും കുറിച്ചു മുമ്പുതന്നെ പരാമർശിച്ചിട്ടുണ്ടു്. മററു വാനരപാത്രങ്ങൾ ബലിമുഖൻ നീലൻ മുതലായവരാകുന്നു.

ആനകൾക്കും പ്രാധാന്യം നൽകിയിട്ടുണ്ടു്. അവയ്ക്കും നൽകിയിട്ടുണ്ടു് പ്രത്യേകം പ്രത്യേകം സ്വഭാവങ്ങൾ. വലിപ്പത്തിലും വേഗതയിലും ബലത്തിലും ഒററയില്ലാത്ത നളഗിരി; വേഗതയിൽ നളഗിരിയോടടുത്തു നില്ക്കുന്ന വാസവദത്തയുടെ ആന ഭദ്രാവതി; ഉദ്യാനത്തിൽ ഭ്രാന്തെടുത്തോടിനടക്കുന്ന അംഞ്ജനാഗിരി; കാവിമുണ്ടുടുത്തിരുന്ന സന്ന്യാസിയുടെ നേരേ പാഞ്ഞുചെല്ലുന്ന ഭദ്രകപോതം; യൗഗന്ധരായണൻെറ വാൾ കൊമ്പുകൊണ്ടു കുത്തിയൊടിക്കുന്ന വിജയസുന്ദരം; ഈ ആനകൾക്കെല്ലാം ഒരു നാടകത്തിലെ മനുഷ്യപാത്രങ്ങളിലുള്ളപോലെയുള്ള പ്രത്യേകതകളുണ്ടു്.

കരടികളെയും ഭാസൻ പാത്രങ്ങളാക്കിയിട്ടുണ്ടു്. ജാംബവാനാണു് അതിലൊന്നു. സുഗ്രീവൻ വിഭീഷണൻ മുതലായവരെപ്പോലെ ജാംബവാനും രാമനു് അനന്യമേറെ സന്ദേശം അയക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു ഈ കരടിമുഖ്യനേയും

രാമന്റെ ഒരു ഉന്നതമഹസ്സ്ഥിതന്റെ നിലയിലാണ് പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ളതു്. അല്ലാതെ ഒരാശ്രിതനോ കീഴിലുള്ളവനോ സാമന്തനോ ആയിട്ടല്ല എന്നു കാണാം.

പാമ്പായ കാളിയനും കാളയായ അരിഷ്ടവൃഷഭത്തിനും കഴുതയായ ധേനുകനുപോലും സ്വത്വം നൽകിയിട്ടുണ്ടു്.

പക്ഷികൾ:—ഗരുഡൻ. "ഗരുഡൻ പറക്കുമ്പോൾ കൊടുങ്കാററുപോലെ വലിയ കാററുണ്ടാകുന്നു. പർവ്വതങ്ങൾ ഇളകുന്നു. വൃക്ഷങ്ങൾ അടിപുഴകിവീഴുന്നു. മേഘങ്ങൾ പാഞ്ഞുപോകുന്നു. സർപ്പങ്ങൾ ഒളിക്കുന്നു." എന്നു് ദൂതവാക്യത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. ജടായു:—ജടായു ധർമ്മത്തെ രക്ഷിക്കാനായി രാവണനോടു യുദ്ധം ചെയ്യുകയും സീതയെ രക്ഷിക്കാൻ ധീരതയോടെ ശ്രമിക്കയും ചെയ്യുന്നു എങ്കിലും ആ ശ്രമം സഫലമാകുന്നില്ല. ധർമ്മനിഷ്ഠയുള്ള ഒരുവനു തന്റെ മുമ്പിൽവച്ചു് അനീതി പ്രവർത്തിക്കുന്നതു് കാണുമ്പോൾ അതു പ്രവർത്തിക്കുന്നവനെ എതിർക്കാതെ പോകാൻ സമ്മതിക്കുന്നതിനേക്കാൾ മരിക്കയാണു് നല്ലതു് എന്നു് ഇതു കാണിക്കുന്നു.

---

12. അചേതനവസ്തുക്കൾ

ഭാസൻ ജീവനില്ലാത്ത വസ്തുക്കൾക്കും വ്യക്തിത്വം നൽകുന്നു. ഘോഷവതി വീണയ്ക്കും സുദർശനചക്രത്തിനും മുഞ്ചകന്റെ ശാപത്തിനും ആശ്ചര്യകരവും സുവ്യക്തവും ആയ വ്യക്തിത്വം കാണാം. രാജഗൃഹത്തിനു സമീപമുള്ള ആശ്രമത്തിനു അതിന്റേതായ ഒരു പ്രത്യേകത കൊടുത്തിരിക്കുന്നു. അതിനു് ജനസ്ഥാനത്തിലെ ആശ്രമത്തിൽ

നിന്നും വ്യത്യാസമുണ്ടു്. പത്മാവതി രാജഗൃഹത്തിലെ ആശ്രമത്തിൽ വസിക്കുന്ന താപസന്മാരെയും താപസിമാരെയും വരുത്തി അവൎക്കു ദാനങ്ങൾ കൊടുക്കുന്നതുപോലെ ആരെങ്കിലും ജനസ്ഥാനത്തിലെ ആശ്രമവാസികളെ വിളിച്ചുകൂട്ടി ദാനംകൊടുക്കുമെന്നു് സങ്കല്പിക്കാൻ പ്രയാസമാണു്. അങ്ങനെയുള്ളതാകുന്നു ഭാസൻെറ മായക്കോൽ. അദ്ദേഹത്തിൻെറ നാടകങ്ങളിലെ രസപ്രദങ്ങൾ ആയ അനേകം പാത്രങ്ങളെക്കുറിച്ചു ബാണൻ വിചിന്തനം ചെയ്യുന്നതു അത്ഭുതമല്ല.

അദ്ധ്യായം ൰

ഭാസകൃതികളിലെ നവരസങ്ങൾ:—രസങ്ങൾ ഒൻപതിനേയും ചിത്രണം ചെയ്യാൻ ഭാസൻ അതിവിദഗ്ദ്ധനാണു്. ഓരോ നാടകത്തിലും ഒന്നോ അധികമോ രസങ്ങൾ മുന്തിനില്ക്കുന്നു. ഈ പതിമ്മൂന്നു നാടകങ്ങളിലേയും പ്രധാന രസങ്ങളെ താഴെ കാണിക്കാം.

(1)	ദൂതവാക്യം	വീരവും അത്ഭുതവും.
(2)	കൎണ്ണഭാരം	കരുണവും വീരവും.
(3)	മദ്ധ്യമവ്യായോഗം	വീരം, കരുണം, അത്ഭുതം, ഭയാനകം, രൗദ്രം, ഹാസ്യം, സംഭോഗശൃംഗാരം, വത്സലം.
(4)	ബാലചരിതം	വീരം, അത്ഭുതം, വത്സലം, കരുണം, ഭയാനകം, ഹാസ്യം, ശാന്തം, ഭക്തി.
(5)	അഭിഷേകം	വീരം, കരുണം, അത്ഭുതം, ഭയാനകം, വത്സലം,
(6)	പഞ്ചരാത്രം	വീരം, ഹാസ്യം, വത്സലം.
(7)	ദൂതഘടോൽക്കചം	കരുണം, വീരം.
(8)	ഊരുഭംഗം	കരുണം, വീരം, രൗദ്രം, ശാന്തം.

(9)	അവിമാരകം	ശൃംഗാരം, ഹാസ്യം, കരുണം, അത്ഭുതം, ഭയാനകം.
(10)	പ്രതിമാനാടകം	വീരം, കരുണം, ശൃംഗാരം, ഹാസ്യം.
(11)	പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം	വീരം, അത്ഭുതം, ഹാസ്യം, ഭയാനകം.
(12)	സ്വപ്നവാസവദത്തം.	ശൃംഗാരം, കരുണം.
(13)	ചാരുദത്തം	കരുണം, ഹാസ്യം, ശൃംഗാരം.

ഇനി ഈ നാടകങ്ങളിൽ പ്രകാശിക്കുന്ന ഓരോ രസത്തിനും ഉദാഹരണങ്ങൾ എടുത്തു കാണിച്ചു വിവരിക്കാം.

1. ഹാസ്യം. (ഫലിതഹാസ്യവും നിന്ദാഗർഭമായ ഹാസ്യവും)

ജയദേവൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രസന്നരാഘവം നാടകത്തിൽ "ഭാസോഹാസഃ കവികുലഗുരുഃ" എന്നു് എഴുതിയിരിക്കുന്നു. വിവിധവിധങ്ങളിലുള്ള ഹാസ്യരസപ്രയോഗങ്ങൾ ഈ നാടകങ്ങളിൽ ധാരാളം ഉണ്ടു്. അവയിൽ ചിലവ ഞാൻ ഉദ്ധരിക്കാം.

സാധാരണഹാസ്യം:—പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം മൂന്നാം അങ്കത്തിൽ, യൗഗന്ധരായണനും രുമണ്വാനും തങ്ങളുടെ തന്ത്രങ്ങൾ പരാജയപ്പെടുന്നതു് നിശ്ചയമാണെന്നു വസന്തകൻ വിചാരിക്കുന്നതു എന്തുകൊണ്ടാണെന്നു തങ്ങൾക്കു് മനസ്സിലാകുന്നില്ലെന്നു് അയാളോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ അയാൾ പറയുകയാണു് "ആര്യന്മാരെ എന്റെ വിചാരങ്ങളെ ആദ്യം ഞാൻ മനസ്സിലാക്കുന്നു. പിന്നീടേ നിങ്ങൾക്കു മനസ്സിലാക്കാൻ കഴിയൂ" എന്നു്.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ വിദൂഷകൻ ചേടിയോടു പറയുന്നതു്, "എന്റെ വയററിനകം കുയിലിന്റെ കണ്ണുമണികൾപോലെ കിടന്നു കറങ്ങുന്നു." എന്നാണു്.

ചാരുദത്തനിൽ സൂത്രധാരനോടു അയാളുടെ ഭാര്യ താൻ നെയ്യും പാലും പഞ്ചസാരയും നല്ല അരിയുംകൊണ്ടു

വിഭവങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കാൻ നിശ്ചയിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു. അപ്പോൾ അയാളുടെ വായിൽ ഉമിനീർ നിറയുകയും അവ എവിടെ എന്നു ചോദിക്കയും ചെയ്യുന്നു. "ഇപ്പോൾ അവ പീടികകളിലാണു്" എന്നു അവൾ അതിന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു. തന്റെ സ്ഥിതി കൊടുങ്കാററടിച്ചു മുകളിൽ കൊണ്ടുപോകയും അതടങ്ങുമ്പോൾ താഴെ വീഴുകയും ചെയ്യുന്ന ഒരു പുൽനാമ്പുപോലെയാകുന്നു എന്നു അയാൾ പറയുന്നു. അവൾ നോൻപുനോക്കുന്നതെന്തിനാണെന്നു അയാൾ ചോദിച്ചതിനു "എനിക്കു ഒരു സുന്ദരനായ ഭർത്താവിനെ കിട്ടാൻ" എന്നു അവൾ ഉത്തരം പറയുന്നു. അപ്പോൾ അയാൾ, "നിന്റെ അടുത്തജന്മത്തിൽ; അല്ലെ?" എന്നു ചോദിക്കുന്നു. "അതേ" എന്നവൾ മറുപടി പറയുന്നു. "എന്നാൽ ശരിതന്നെ" എന്നയാളും പറയുന്നു.

ചാരുദത്തത്തിൽതന്നെ ഒരിടത്തു മൈത്രേയൻ "വളരെ മധുരമുള്ള മാങ്ങയുടേയും അണ്ടി ആരും തിന്നാറില്ലല്ലൊ." എന്നു പറയുന്നു. "അവൾ എന്റെ കരളും കരളിന്റെ തൊലിയുംകൂടി കൊള്ളചെയ്തിരിക്കുന്നു" എന്നു വസന്തസേനയെക്കുറിച്ചു ശകാരൻ വിടനോടു പറയുന്നു. വസന്തസേനയുടെ ആഭരണങ്ങൾ സൂക്ഷിക്കാൻ മൈത്രേയനേ ഏല്പിച്ചപ്പോൾ അയാൾ "ഒരു പരിചാരികപ്പെണ്ണിനോടു സങ്കേതം കുറിച്ച ഒരു സന്ന്യാസിയെപ്പോലെ തനിക്കു ഉറക്കം വരുന്നില്ല" എന്നു പറയുന്നു. വിളക്കെന്താണു മങ്ങിയിരിക്കുന്നതു് എന്നു് ചാരുദത്തൻ ചോദിച്ചതിനു വേശ്യാസ്ത്രീകളിൽ സ്നേഹം ഇല്ലാത്തതുപോലെ വിളക്കിൽ സ്നേഹമില്ലാത്തതുകൊണ്ടു് എന്നു മൈത്രേയൻ ഉത്തരം പറയുന്നു. പ്രേമം എന്റെ അടുക്കൽ വന്നിരിക്കുന്നതു് എന്റെ മുതലെല്ലാം നശിച്ചിരിക്കുമ്പോഴാണു്.

അതുകൊണ്ടു ഒരു ഭീരു അവനുണ്ടാകുന്ന കോപത്തെ എന്നപോലെ ആ പ്രേമത്തെ ഞാൻ എന്റെ മനസ്സിൽ ഒതുക്കണം." വേശ്യ വസന്തസേനയ്ക്കു തന്നിൽ പ്രേമം ഉദിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ ചാരുദത്തൻ പറയുന്നതാണിതു്. ശകാരന്റെ കൂട്ടുകാരനായി അയാളുടെ കൂടെ നടക്കുന്ന വിടൻ ചാരുദത്തന്റെ ദാസി രദനികവസന്തസേനയാണെന്നു പറഞ്ഞുകൊടുത്തു് ഞാൻ "ഈ കഴുതയെ കളിപ്പിക്കാം" എന്നു പറയുന്നു. ശകാരൻ നിരത്ഥകമായി ഓരോന്നു പുലമ്പുന്നു എന്നും അവൻ മനുഷ്യാകൃതിയിലുള്ള ഒരു മൃഗമാണെന്നും വിടൻ പറയുന്നു. രദനികയെക്കുറിച്ചു "മണങ്ങളിട്ട വെള്ളത്തിൽ കുളിച്ചു ഇവൾ ചുറവും മണം കോരിവിതറുന്നു." എന്നു അയാൾ ശകാരനോടു പറയുന്നു. "അതേ വൈദ്യരെ, ഇരുട്ടു് എന്റെ മൂക്കിന്റെ ഓട്ടകൾ അടച്ചുകളഞ്ഞു. അതിനാൽ എനിക്കൊന്നും കാണാൻ വയ്യാ" എന്നു അയാൾ അതിനുത്തരമായി വിടനോടുപറയുന്നു. രദനിക നിലവിളിച്ചപ്പോൾ ശകാരൻ പറയുകയാണു്, "ഇതൊച്ച വേറെയാണു. ഇതു് വസന്തമാലികയല്ല" എന്നു. "ഇവൾ വസന്തസേനതന്നെയാണു്. അരങ്ങത്തു കേറിയവളാണു ഇവൾ. ഒച്ച മാറിപ്പറയാൻ ഇവൾക്കറിയാം" എന്നു പറഞ്ഞു വിടൻ അയാളെ കളിയാക്കുന്നു.

ഒരു കള്ളനായ സജ്ജാലകബ്രാഹ്മണൻ തന്റെ പൂണുനൂൽ ഊരിയെടുത്തു തുരങ്കത്തിന്റെ അളവു നിർണ്ണയിച്ചിട്ടു "പകൽ ഇതൊരു പൂണുനൂൽ രാത്രിയിൽ ഒരളവു്ചരടു്" എന്നു പറയുന്നു. താൻ ഉണ്ടാക്കുന്ന തുരങ്കം സിംഹാക്രാന്തമോ, അർദ്ധചന്ദ്രാസ്യമോ, പൂർണ്ണചന്ദ്രാസ്യമോ, ഝഷാസ്യമോ, ഗജമുഖമോ ഏതായാലായിരിക്കും കലാഭംഗി പ്രകാശിക്കുന്നതു എന്നു് അയാൾ ഗൗരവമായി ആലോചിക്കുന്നു.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ ജനസ്ഥാനാശ്രമത്തിലെ കുലപതി രാമനെയും സീതയെയും വിഭീഷണനെയും സല്ക്കരിക്കുന്നതിനു വേണ്ട ആഹാരസാധനങ്ങൾ ഒരുക്കാൻ ദാസി നന്ദിലികയോടു പറയുന്നു. "വിഭീഷണൻ ഒരു രാക്ഷസനാണല്ലോ. അദ്ദേഹത്തിനു മനുഷ്യമാംസമാണല്ലോ ആഹാരം. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭക്ഷണത്തിനു ഞാൻ എങ്ങനെയാണു് വട്ടം കൂട്ടേണ്ടതു്?" എന്നു് അവൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു ചോദിക്കുന്നു.

ഭരതൻ ചിത്രകൂടത്തിൽ ചെല്ലുന്നു. അദ്ദേഹം അവിടെവച്ചു് ഇനി ജ്യേഷ്ഠനെ ശുശ്രൂഷിക്കുക തന്റെ തവണയാണു് എന്നു പറഞ്ഞു ലക്ഷ്മണന്റെ കൈയിൽ നിന്നു വെള്ളംകൊണ്ടുവരാനുള്ള കുടം പിടിച്ചുപറിക്കുന്നു. അപ്പോൾ രാമൻ "മൈഥിലി, ലക്ഷ്മണന്റെ തൊഴിൽ പോയേ പോയി?" എന്നു പറയുന്നു.

മധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ കേശവദാസൻ താൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനാണെന്നും, മനുഷ്യമാംസഭോജനം നല്ലതാണെന്നു താൻ വിശ്വസിക്കുന്നില്ലെന്നും തന്റെ പുത്രന്മാരിൽ ഒരാളെ ഭക്ഷിക്കാൻ കൊടുത്താൽ തനിക്കു മോക്ഷം കിട്ടുന്നതല്ലെന്നും ഘടോൽക്കചനോടു പറയുന്നു. അപ്പോൾ "അങ്ങു് ഞാൻ ആവശ്യപ്പെട്ടതു തരാതിരിക്കയാണെങ്കിൽ നിങ്ങളെ അഞ്ചുപേരെയും ഭക്ഷിക്കും. ഒരാളിനുപകരം അഞ്ചുപേർ തിന്നുന്നതു്, അങ്ങയുടെ നരഭോജനത്തിനെതിരായുള്ള വിശ്വാസത്തെ എങ്ങനെ അങ്ങു പുരോഗമിപ്പിക്കും?" എന്നു് ഘടോൽക്കചൻ അദ്ദേഹത്തിനോടു ചോദിക്കുന്നു.

ബാലചരിതത്തിൽ, നാരദൻ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു." ഈ സ്വർഗ്ഗത്തിലെ നിതാന്തശാന്തത യഥാർത്ഥ സുഖാനുഭവത്തിനു കൊള്ളുകയില്ല. ഇവിടെ കലഹങ്ങളൊന്നുമില്ല.

അതിനാൽ എനിക്കു ഭൂമിയിൽപോയി കലഹങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കി കണ്ടുരസിക്കണം. ഞാൻ വേഗം അദ്ധ്യയനം ചെയ്തിട്ടുള്ളതിൽനിന്നു ഏറെറ ശാശ്വതമായ വീണയുടെ തന്ത്രികൾമീട്ടി ശബ്ദങ്ങൾ സൃഷ്ടിക്കണം."

അവിമാരകത്തിൽ, "ഞാനൊരു കഥ പറയട്ടെ! എന്നു മാഗധിക കുരംഗിയോടു ചോദിക്കുന്നു. "വേണ്ട, വേണ്ട, നിന്റെ അസംബന്ധകഥകളൊന്നും എനിക്കു കേൾക്കേണ്ട." എന്നു കുരംഗി ഉത്തരം പറയുന്നു. "കുമാരി ഇതൊരു പുതിയ കഥയാണു്." എന്നു ചേടി പറയുന്നു. അപ്പോൾ കുരംഗി, "എനിക്കറിയാം, എനിക്കറിയാം, അതു കേൾക്കുന്നതിനേക്കാൾ നല്ലതു ഉറങ്ങുകയാണു്." എന്നു പറഞ്ഞു അവളെ കളിയാക്കുന്നു അതുപോലെ, വിദൂഷകൻ കുരംഗിയുടെ സൗന്ദര്യത്തെ വർണ്ണിച്ചുള്ള പുസ്തകത്തിൽനിന്നു വായിക്കുന്നതുപോലെയിരിക്കുന്നു എന്നു അവിമാരകൻ ആക്ഷേപിച്ചപ്പോൾ, "അങ്ങേയ്ക്കുതന്നെ അതിൽ പരിചയമുണ്ടു്. എന്നെ പരിചയമില്ലാത്തവർ, എന്നെക്കുറിച്ചു മുമ്പെങ്ങും ഒന്നും അറിയാത്തവർ, എന്നെ പുകഴ്ത്തുകയെ ഉള്ളൂ" എന്നു അയാൾ പറയുന്നു. വിദ്യാധരൻ അവിമാരകനു മായാംഗുലീയം കൊടുത്തു അതുവലത്തെക്കൈയിലെ ഏതു വിരലിലിട്ടാലും അയാളെ ആർക്കും കണാൻ കഴിയാതാവും; ഇടത്തുകൈയിലെ ഏതെങ്കിലും ഒരു വിരലിലിട്ടാൽ വീണ്ടും അയാളെ കാണാറാവും എന്നു അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുകയും അതു പ്രയോഗിച്ചു കാണിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അപ്പോൾ അവിമാരകൻ "ക്ഷമിക്കണം. ഞാൻ ഈ മോതിരം എന്റെ കൈവിരലുകളിലിട്ടു ഈ സൂത്രം ഫലിക്കുമോ എന്നു നോക്കട്ടെ" എന്നു പറഞ്ഞു പരീക്ഷിച്ചുനോക്കുകയും അതു ഫലിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹം തൊടുന്ന ആളുകളും അദൃശ്യരാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രിയവയസ്യൻ സന്തുഷ്ടനേ

അദ്ദേഹം തൊട്ടപ്പോൾ അയാൾക്കു അയാളെതന്നെ കാണാൻ വയ്യാതായി. അപ്പോൾ അയാൾ തന്റെ ദേഹം നശിച്ചുപോയൊ എന്നു ഉല്കണ്ഠപ്പെടുകയും അതു പരിശോധിക്കാൻ തന്റെ വലത്തേ ഉള്ളംകൈയ്യിൽ തുപ്പി നോക്കി അതുണ്ടെന്നുകണ്ടു ആശ്വസിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അവിമാരകനും വിദൂഷകനും തമ്മിൽ തൊട്ടുംകൊണ്ടു അദൃശ്യരായി കുരംഗിയുടെ പള്ളിയറയിൽ ചെന്നു നിന്നു, അവിമാരകൻ ആ മോതിരം ഇടത്തുകൈവിരലിലേയ്ക്കു മാറിയിട്ടു രണ്ടുപേരും ദൃശ്യരാവുന്നു. ആ സമയത്തു കുരംഗിയുടെ ഒരു തോഴി ആ മുറിയിൽ കടന്നു ചെല്ലുകയും അവരെ രണ്ടുപേരെയും കാണുകയും ചെയ്യുന്നു. തന്റെ സ്വാമിനിയോടുള്ള ആദരവുകൊണ്ടു അവൾ അവിമാരകന്റെ കാര്യം ഒന്നും മിണ്ടുന്നില്ല; എന്നാൽ വിദൂഷകനെ ഉദ്ദേശിച്ചു "ഇയ്യാൾ ആരാണു" എന്നു ചോദിക്കുന്നു. അതിന്നു അയാൾ, "നീ നല്ലതിരിച്ചറിവുള്ളവൾ തന്നെ! നീയല്ലാതെ മററാരും ഞാനൊരു 'മനുഷ്യൻ' ആണെന്നു വിചാരിക്ക ഉണ്ടായിട്ടില്ല. ഞാൻ ഒരു 'മനുഷ്യക്കിഴവി'യാണെന്നാണു ധരിച്ചതു്." എന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു. അവൾ സ്നേഹപൂർവ്വം അയാളെ പിടിച്ചുവലിക്കുന്നു: അപ്പോൾ അയാൾ "ഇതാ എന്നേ ആക്രമിക്കുന്നേ," എന്നു നിലവിളിക്കുന്നു. ഉടനേ കുരംഗി, "ഒരു കൊച്ചു മോഹിനിപ്പെണ്ണു പ്രിയംതോന്നി പിടിച്ചുവലിച്ചു കൊണ്ടുപോകാൻ ഭാവിച്ചപ്പോൾ ഇങ്ങനെ വിളിച്ചു കൂവുന്നവരുണ്ടോ. ഈ വൃദ്ധബ്രാഹ്മണനേ ആരു പരിഹസിക്കാതിരിക്കും?" എന്നു അവിമാരകനോടു ചോദിക്കുന്നു. അതിന്നു അയാൾ, "കെട്ടിഞാന്നു ചാവാൻ ഭാവിച്ചപ്പോൾ 'രക്ഷിക്കണെ രക്ഷിക്കണെ' എന്നു വിളിച്ചുകൂവിയ ആളിനെക്കാൾ എന്നെ ആരും പരിഹസിക്കയില്ല." എന്നു പ്രത്യുത്തരം നൽകുന്നു.

ആരക്ഷപാഠാഭ്യാ:—ദ്വൈതപ്രദോൽക്കചത്തിൽ, ഞങ്ങളുടെ രാക്ഷസന്മാരോടൊപ്പം ക്രൂരന്മാരാവമുള്ള ഭയങ്കരന്മാരാണു" എന്നു ദുശ്ശാസനൻ ഘടോൽക്കചനോടു പറയുന്നതിനു "അങ്ങനെ വരാതിരിക്കട്ടെ! നിങ്ങൾ രാക്ഷസരെക്കാൾവഷളന്മാരാണു. അധമാധമന്മാരാണു. രാക്ഷസർ തങ്ങളുടെ ഭ്രാതാക്കന്മാർ അരക്കില്ലത്തിൽ ഉറങ്ങിക്കിടക്കുമ്പോൾ അതിനു തീ കൊളുത്തുന്നതല്ല; ഭ്രാതാക്കന്മാരുടെ ഭാര്യമാരുടെ ഉടുപ്പുടവ അഴിച്ചുകളഞ്ഞു മാനഭംഗം ചെയ്യുകയില്ല. അവരുടെ കൊച്ചു ഭാഗിനേയന്മാരുടെ മരണത്തെ കൊണ്ടാടുകയില്ല." എന്നു അയാൾ നല്ല മറുപടി കൊടുക്കുന്നു.

ധൃതരാഷ്ട്രൻ ദുര്യോധനദുശ്ശാസനന്മാരോടു, അവരും അവരുടെ തൊണ്ണൂറ്റിയെട്ടു അനുജന്മാരും കൂടി അഭിമന്യുവിനെക്കൊന്നു കൃഷ്ണാർജ്ജുനന്മാരുടെ വൈരം അവരുടെ തലയിൽ വലിച്ചുവച്ചു അവരുടെ ഏകസഹോദരിയായ ദുശ്ശളയ്ക്കു വൈധവ്യം സമ്മാനിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു.

അഭിമന്യുവിന്റെ മരണവൃത്താന്തം കേട്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം പറയുന്നു, "ലോകംമുഴുവൻ ചത്തുമലന്നേ സമാധാനം ഉണ്ടാകൂ." എന്നു. ഗാന്ധാരിയോടു അദ്ദേഹം "നമുക്കു ഗംഗാനദീതീരത്തേയ്ക്കു പോകാം" എന്നു പറയുന്നു. "തീർത്ഥമാടാനാണോ?" എന്നു ഗാന്ധാരി ചോദിക്കുന്നു "അല്ലല്ല. വാസുദേവന്റെ ഭഗിനീപുത്രൻ യശസ്വിയായ അഭിമന്യുവിനേകൊന്ന അധർമ്മപ്രവൃത്തികൊണ്ടു ജീവിച്ചിരിക്കിലും ചത്തതിനൊക്കുന്ന നമ്മുടെ പുത്രന്മാരുടെ പിണ്ഡംവയ്ക്കാൻ" എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

ഘടോൽക്കചൻ അഭിമന്യുവിൻെറ കൊലയിൽ ഉൾപ്പെട്ട ഏഴു രാജാക്കന്മാരെയും പിറേറദിവസം സൂൎയ്യൻ അസ്തമിക്കുന്നതിനുമുമ്പേ കൊല്ലുന്നുണ്ടെന്നുള്ള അൎജ്ജുനൻെറ നിശ്ചയത്തെ അറിയിക്കുന്ന കൃഷ്ണൻെറ സന്ദേശം നൽകിയപ്പോൾ, "വാക്കുകൾകൊണ്ടു മാത്രം സാധിക്കുമായിരുന്നു എങ്കിൽ ലോകം മുഴുവൻ ജയിക്കാമായിരുന്നു. വാക്കുകളാൽ മാത്രം, മറെറാന്നിനാലും അല്ലാതെ വാക്കുകളാൽ മാത്രം അതു സാധ്യമായിരുന്നെങ്കിൽ ആ യുദ്ധവീരന്മാരുടെ കഥ കഴിഞ്ഞതുതന്നെ." എന്നു ശകുനി തിരിച്ചടിക്കുന്നു.

അഭിഷേകനാടകത്തിൽ, അനവധി കോടി ദേവകളോടു യുദ്ധംചെയ്തു തോല്പിച്ച തന്നെ യുദ്ധത്തിൽ തോല്പിക്കാൻ കേവലമൊരു മനുഷ്യനായ രാമന് എങ്ങനെ സാധിക്കുമെന്നു രാവണൻ ഹനുമാനോടു ചോദിച്ചതിന്, അദ്ദേഹം, "സ്വന്തം ശക്തിയിൽ അത്രവളരെ വിശ്വാസമുണ്ടെങ്കിൽ സ്വൎണ്ണമൃഗത്തിനെ വേട്ടയാടുക എന്ന കപടതന്ത്രത്താൽ രാമനെ അകററി, ഒരു കള്ളനെപ്പോലെ, സീതയെ മോഷ്ടിച്ചുകൊണ്ടുപോകാതെ അദ്ദേഹത്തിനോടു നേരെനിന്നു യുദ്ധംചെയ്തു തോല്പിച്ചു ദേവിയെകൊണ്ടുപോരാഞ്ഞതു് എന്താണു്?" എന്നുമറെറാരു ചോദ്യം അങ്ങോട്ടു കൊടുക്കുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൌഗന്ധരായണത്തിൽ ഉദയനൻ തടവിൽനിന്നു ചാടിപ്പോയതിനുശേഷം തന്നെ കാത്തു സൂക്ഷിക്കുന്നതിനെക്കുറിച്ചു യൌഗന്ധരായണൻ.

ഞങ്ങടെ രാജാവിനെ തടവിലിട്ടുപൂട്ടി
നിങ്ങടെമന്ത്രി വീരരുറങ്ങാൻതുടങ്ങിനാർ
അന്നവരൊരിക്കലെന്നാകിലുമുണർന്നീല
മന്ദതയാന്ന സുഖനിദ്രയിൽ ലയിച്ചുപോയ്

"മോഷ്ടിക്കപ്പെട്ടുരത്നം, ഒഴിഞ്ഞപെട്ടിയിപ്പോൾ
സൂക്ഷിക്കാനെത്രയേറെ ക്ലേശിക്കുന്നിതു വൻപർ!"

എന്നു മന്ത്രിമാരെ പരിഹസിക്കുന്നു.

ഉദയനനോടും കൗശാംബിയോടും മഹാസേനനുള്ള ശത്രുതയെ യൗഗന്ധരായണൻ ഭയപ്പെടുന്നില്ലേ എന്നു് അദ്ദേഹത്തിനോടു ഭരതാരോഹകൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ:—

"നിങ്ങടെ മൂക്കിൻകീഴിൽ നിന്നുതാൻ മമസ്വാമി
യങ്ങുപോയു് രക്ഷപ്പെട്ടുകഴിഞ്ഞു, പിന്നെന്തിനായു്
മേലുണ്ടാം കാര്യങ്ങളെക്കുറിച്ചു ചിന്തിച്ചേറെ
മാലാർന്നു വെമ്പുന്നതു ഞാനിഹ, ഭോഷ്നാർക്കു
ദ്വാസ്ഥരം വെട്ടിത്തള്ളിക്കീറിയും വേഷം മാന്തി,
കൊമ്പുകൾ പിന്നെയേന്തുമല്ലോരു മഹാകാര്യം."

എന്നു അദ്ദേഹം മറുപടി നൽകുന്നു.

അറിയാതെ വരുന്നഹാസ്യം:—ഈ ഹാസ്യവും ഭാസൻ ധാരാളം പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു്. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ വിദൂഷകൻ കാമ്പില്യനഗരത്തിലെ ബ്രഹ്മദത്ത രാജാവിന്റെ കഥ പറയുമ്പോൾ, ഉറക്കഭ്രാന്തിലും സംഭ്രമത്തിലും, കഥ പറയുന്ന പലർക്കും സംഭവിക്കാറുള്ളപോലെ, രാജാവിന്റെ പേരു കാമ്പില്യനെന്നും നഗരത്തിന്റെ പേരു ബ്രഹ്മദത്തമെന്നും തെറ്റായി പറയുന്നു. അതു തിരുത്തി പറഞ്ഞുകൊടുത്തപ്പോൾ അയാൾ ശരിയായ പേരുകൾ പിന്നെയും പിന്നെയും തമാശയായിപ്പറയുന്നു.

ചാരുദത്തനിൽ ശകാരൻ തനിക്കു വസന്തസേനയിലുള്ള പ്രേമം തന്റെ ശരീരത്തെ തീക്കനലിന്മേൽ വീണ പഴയ തോല്ക്കഷണത്തെപ്പോലെ പൊള്ളിക്കുന്നു എന്നു് പറയുന്നു. ഈ ഉപമ വളരെ പററിയതാണെങ്കിലും

അതിലുള്ള ഹാസ്യരസം അയാൾ അറിഞ്ഞതല്ല. അതു പോലെ, "ഒരു മനുഷ്യൻ മരിച്ചാൽ പിന്നെ അവൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നില്ല," എന്നും, വസന്തസേനയോടു "ഞാൻ നിന്റെ കഴുത്തറുത്തുകളയും, പിന്നെ ഞാൻ നിന്നെക്കൊല്ലും," എന്നും അയാൾ പറയുന്നതിലന്തർഭവിച്ചിട്ടുള്ള ഹാസ്യരസവും. അയാൾ അർത്ഥം തെററിച്ചു വാക്കുകൾ ചേർത്തു സംസാരിക്കുന്നതിലേ ഹാസ്യരസത്തിന്റെ കഥയും, അതുതന്നെ, "ഞാൻ ശവച്ഛന്തയുടെ രാജാവായ (യമൻ എന്നയർത്ഥത്തിൽ) വാസുദേവനേപ്പോലെയുള്ളവനാണ്." അല്ലെങ്കിൽ കുന്തിയുടെ മകൻ ജനമേജയനേപ്പോലെയുള്ളവനാണ്." "ദുശ്ശാസനൻ സീതയുടെ തലമുടിക്കു പിടിച്ചു വലിച്ചിഴച്ചതുപോലെ ഞാൻ നിന്റെ തലമുടിക്കു പിടിച്ചു വലിച്ചിഴച്ചു കൊണ്ടുപോകും." ഇവയെല്ലാം അതിന്നുദാഹരണങ്ങളാകുന്നു.

ഈ ഹാസ്യത്തിന്റെ അധികഗൗരവമുള്ള ഒരുമാതൃക നാടകീയവ്യംഗ്യോക്തിയായി ഈ നാടകങ്ങളിൽ പല ഭാഗങ്ങളിലും പ്രയോഗിച്ചു കാണുന്നു. ദൂതഘടോൽക്കചത്തിൽ ദുശ്ശള അഭിമന്യുവിന്റെ അന്യായമായ വധവൃത്താന്തംകേട്ടു കോപംകൊണ്ടു മതിമറന്നു്, "ഉത്തരയെ ഒരു വിധവയാക്കിയവൻ അവന്റെ സ്വന്തം പത്നിക്കു വൈധവ്യം വരുത്തിയിരിക്കുന്നു." എന്നു വിളിച്ചു പറയുന്നു. എന്നാൽ അഭിമന്യുവിനെ വധിച്ചതു് അവളുടെ ഭർത്താവായ ജയദ്രഥനാണ്. അതുകൊണ്ടു് ആ വൈധവ്യം അവൾക്കു തന്നെയാണു് പറവുന്നതു്.

അഭിഷേകം നാടകത്തിൽ. രാവണൻ രാമലക്ഷ്മണന്മാരുടെ കൃത്രിമ ശിരസ്സുകൾ സീതയെ കാണിച്ചിട്ടു്, "ഇനി നിന്നേ ആരു രക്ഷിക്കും" എന്നു് ഗൂഢയോടുകൂടി ദേവിയെനോക്കിക്കൊണ്ടു ചോദിക്കുന്നു. ഉത്തരക്ഷണത്തിൽ

ഒരു രാക്ഷസൻ പ്രവേശിച്ചു, "രാമൻ ഇന്ദ്രജിത്തിനെ കൊന്നു" എന്നു പറയാനായി "രാമൻ" എന്നു പറയുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ, അതുപോലെ, മഹാസേനൻ അംഗാരവതിയോട്, അവരുടെ അഭിപ്രായത്തിൽ വാസവദത്തയെ വേൾക്കുന്നതിനു ഏറ്റവും യോഗ്യനായ ആൾ ആരാണെന്നു ചോദിക്കുന്നു. ആ നിമിഷത്തിൽ ബാദരായണൻ കടന്നുവന്ന് "വത്സരാവിനെ പിടിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു പറയാനായി "വത്സരാജാവ്......" എന്നു പറയുന്നു.

വിനോദജനകങ്ങളായ അവസ്ഥാന്തരങ്ങൾ:—ഹാസ്യത്തിന്റെ ഈ മാതൃകകളും പല ദിക്കുകളിലും സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, വിദൂഷകനും വാസവദത്തയും ഉദയനനും അവരുടെ കണ്ണുകളിൽ വെള്ളം വന്നതു് കാശപ്പൂമ്പൊടി വീണതുകൊണ്ടാണെന്നുള്ള ഒഴികഴിവ് അഞ്ചുവിനാഴികകളുള്ളിൽ ഓരോരുത്തരും പറയുന്നു.

ചാരുദത്തത്തിൽ, സജ്ജാലകനു് വസന്തസേനയുടെ ദാസി മദനികയെ അടിമത്തത്തിൽനിന്നു വിടുവിച്ച് വിവാഹം ചെയ്യുന്നതിനു വസന്തസേനയ്ക്കു കൊടുക്കാൻ പണം വേണം. എന്നാൽ അവസ്ഥാന്തരങ്ങളുടെ സമവായത്താൽ അയാൾ ചാരുദത്തന്റെ വീട്ടിൽനിന്നു വസന്തസേനയുടെ തന്നെ ആഭരണങ്ങൾ മോഷ്ടിച്ചു അതിനായി മദനികയുടെ കൈയിൽ കൊടുക്കുന്നു. ആ ആഭരണങ്ങൾ കണ്ടു അവൾ ഭയപ്പെടുന്നു. മൈത്രേയൻ ചാരുദത്തനെ പിറ്റേന്നാൾ ഏല്പിക്കേണ്ട ആ ആഭരണങ്ങൾ അയാൾ സജ്ജാലകൻ ചാരുദത്തനാണെന്നു തെററിദ്ധരിച്ച് അയാളുടെ കൈയിൽ കൊടുത്തതായിരുന്നു. ചാരുദത്തൻ, വസന്തസേനതന്നെ ഏല്പിച്ചിരുന്ന ആഭരണങ്ങൾ ചൂതുകളിയിൽ

നഷ്ടപ്പെട്ടുപോയി എന്നൊരു കള്ളക്കഥ പറഞ്ഞു അവൾക്കു അതിനുപകരം കൊടുക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പത്നിയുടെ മുത്തുമാലയും കൊടുത്തു മൈത്രേയനെ അവളുടെ അടുക്കൽ അയക്കുന്നു. അയാൾ അവിടെ ചെന്നെത്തുന്നതിനുമുമ്പു് സജ്ജലകൻ, താൻ ചാരുദത്തന്റെ ഗൃഹത്തിൽനിന്നു ആഭരണങ്ങൾ കട്ടു എന്നു് മദനികയോടു പറയുന്നതു വസന്തസേന കേൾക്കുന്നു. മൈത്രേയൻ ചാരുദത്തന്റെ കള്ളക്കഥ പറഞ്ഞു വസന്തസേനയ്ക്കു മുത്തുമാലയും കൊടുത്തു അവിടെനിന്നു പോയതിനുശേഷം സജ്ജലകൻ വന്നു ചാരുദത്തൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭവനം പഴകിജീൎണ്ണിച്ചതായതുകൊണ്ടു ആഭരണങ്ങൾ അവിടെ സൂക്ഷിക്കുന്നതായാൽ മോശം വരാനിടയുണ്ടെന്നു പറഞ്ഞു വസന്തസേനയെ തിരിച്ചേല്പിക്കാൻ തന്നയച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു മദനികയുടെ സൃഷ്ടിയായ ഒരു കള്ളക്കഥ അവളോടു പറയുന്നു. "എത്ര ആഹ്ലാദപ്രദമായ ദിവസം!" എന്നു വസന്തസേന പറയുന്നതു് അത്ഭുതമല്ല.

അവിമാരകത്തിൽ, കുരംഗി തന്റെ കാമുകനായ അവിമാരകന്റെ വിയോഗത്താൽ ദുഃഖം സഹിക്കാൻ വയ്യാതെ തന്റെ ഉത്തരീയത്തിൽ ഒരു കുരുക്കുണ്ടാക്കി കഴുത്തിലിട്ടു തൂങ്ങിച്ചാകാൻ ഭാവിക്കുന്നു. അപ്പോൾ ഒരിടി വെട്ടിയ ഒച്ചകേട്ടു പേടിച്ചു, "അയ്യോ എന്നേ രക്ഷിക്കണേ രക്ഷിക്കണേ!" എന്നു വിളിച്ചുംകൊണ്ടു നിലത്തു വീഴുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ, ഘടോൽക്കചൻ തന്റെ അച്ഛൻ ഭീമനാണെന്നു പറഞ്ഞതുകേട്ടു്, ഭീമനേ കൃഷ്ണനോടൊ ശിവനോടൊ ഇന്ദ്രനോടൊ യമനോടൊ സാദൃശ്യപ്പെടുത്താമോ എന്നു ഭീമൻ ചോദിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം

അവരുടെ ഇല്ലപ്രനാണ്; എന്നാൽ അവരെ എല്ലാവരെയുംകാൾ വലിയവനും കൂടിയാണു്; എന്നു ഘടോൽക്കചൻ മറുപടിപറയുന്നു. അപ്പോൾ അതു ശുദ്ധകളവാണു് എന്നു ഭീമൻ പറയുന്നു. ഉത്തരക്ഷണത്തിൽ അവൻ ഒരു വന്മരം പിഴുതെടുത്തു അദ്ദേഹത്തിനെ എറിയുന്നു. അടുത്തക്ഷണത്തിൽ തന്നെ ഒരു മലയുടെ അഗ്രം പറിച്ചെടുത്തു് അതുകൊണ്ടും എറിയുന്നു. അപ്പോൾ ഭീമൻ അവനാവുമെങ്കിൽ തന്നെ ബലം ഉപയോഗിച്ചു കൊണ്ടുപോവുകയൊ അതിനാവുകയില്ലെങ്കിൽ നല്ല വാക്കു പറഞ്ഞു സമ്മതിപ്പിച്ചു കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോകയൊ ചെയ്യണമെന്നു് ഘടോൽക്കചനോടു പറയുന്നു. അവൻ ആദ്യം പിടിച്ചു വലിച്ചു കൊണ്ടുപോകാൻ നോക്കുകയും അതു സാധ്യമല്ലെന്നു കണ്ടപ്പോൾ ലജ്ജയൊ സംശയമോ ഇല്ലാതെ ഇണങ്ങിക്കൂട്ടുകയും അദ്ദേഹത്തിനേ ഹിഡുംബയുടെ അടുക്കൽ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോകയും ചെയ്യുന്നു.

ചാരുദത്തനിൽ; ശകാരൻ, വസന്തസേന ചാരുദത്തന്റെ വീട്ടിൽ കയറി ഒളിച്ചതുകണ്ടു് ദേഷ്യപ്പെട്ടു്, നാളെ സൂര്യൻ ഉദിക്കുന്നതിനുമുമ്പു് വസന്തസേനയെ തിരിച്ചയക്കണം അല്ലെങ്കിൽ, എടാ അടിമയ്ക്കുപിറന്നവനേ, നിന്റെ തലയോട്ടി മാടപ്രാവു് കൊക്കുകൊണ്ടു മുത്തങ്ങാക്കിഴങ്ങു ചവച്ചുടയ്ക്കുന്നതുപോലെ ഞാൻ തല്ലിഉടയ്ക്കും; നിന്റെ തലമണ്ട ഞാൻ, പഴുത്ത കുമ്പളങ്ങാ പോക്കുതവുകളുടെയിടയിലിട്ടടക്കുമ്പോൾ എന്നപോലെ ചവച്ചു കുഴമ്പാക്കും" എന്നു് ചാരുദത്തനോടു പറയാൻ മൈത്രേയനോടു പറയുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ, ആചാര്യനായ ദ്രോണനും മുത്തച്ഛനായ ഭീഷ്മനും അമ്മാവനായ ശകുനിയും ഒരുമിച്ചു സഭയിൽവന്നപ്പോൾ ദുര്യോധനൻ, ദ്രോണനു് കൂർമ്മാസനവും

ഭീഷ്മനു സിംഹാസനവും ശകുനിയ്ക്കു് ചർമ്മാസനവും ഇരിക്കാൻ കൊടുക്കുന്നു. ഇതു് ദ്രോണനു് തന്റെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ഉള്ളിലൊതുക്കാനും ഭീഷ്മനു് തന്റെ വീര്യ പരാക്രമത്തെ സിംഹാസനത്തെപ്പോലെ പ്രയോഗിച്ചു ഫലിപ്പിക്കാനും ശകുനിയ്ക്കു് കാലിന്മേൽ കടിക്കുന്ന തോൽച്ചെരിപ്പുപോലെ ഒളിവിലുള്ള ഉപജാപങ്ങളാൽ വലിയ ദ്രോഹപ്രവൃത്തികൾ ഉണ്ടാക്കാനും കഴിയുമെന്നു ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നു.

കൃഷ്ണൻ സഭയിൽ വരുന്നു എന്നറിയിച്ചപ്പോൾ ദുര്യോധനൻ കൃഷ്ണൻ കംസന്റെ പരിചാരകനാണെന്നു ആക്ഷേപം പറയുകയും അദ്ദേഹം സഭയിൽ പ്രവേശിക്കുന്ന സമയത്തു സഭയിലിരിക്കുന്നവരാരും എണീച്ചുനില്ക്കുയും ഉപചരിക്കയും ചെയ്യരുതെന്നു എല്ലാവരോടും കല്പിക്കയും എണീക്കുന്നവർ പന്ത്രണ്ടു സ്വർണ്ണനാണയംവീതം പിഴകൊടുക്കണമെന്നു ഭീഷണിപ്പെടുത്തുകയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ഈ പേപ്പിടിക്രൂട്ടിയ ദുര്യോധനൻ താൻതന്നെ എങ്ങനെയാണു് എണീക്കാതിരിക്കുന്നതു് എന്നു വിചാരിച്ചു് തന്റെ ധൈര്യത്തിന്റെ പിരി മുറുക്കുന്നതിനു 'ദ്രൗപദീ മാനഭംഗത്തിന്റെ ചിത്രം നോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ കൃഷ്ണൻ സഭയിൽ പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ സഭയിലിരുന്നവരെല്ലാം എണീച്ചു നില്ക്കുയും കൃഷ്ണൻ ദുര്യോധനന്റെ അടുക്കൽ ചെന്നു കുശലം ചോദിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം പീഠത്തിൽനിന്നു മറിഞ്ഞു താഴെ വീഴുകയും ചെയ്യുന്നു.

കൃഷ്ണൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ സുദർശനചക്രത്തെ വിളിച്ചപ്പോൾ ചക്രം അവിടെ എത്തി, "ഭഗവാനേ, എന്നെ വിളിച്ചതെന്തിനാണു്? ഞാൻ എന്തുചെയ്യണം! മലകളെ തള്ളിമറിച്ചിടണോ? സമുദ്രങ്ങളിലെ വെള്ളം വററിക്കണമോ? നക്ഷത്രങ്ങളെ താഴെ വലിച്ചിടണമോ?" എന്നെല്ലാം ചോദിക്കുന്നു. "ദുര്യോധനനേ കൊല്ലണം" എന്നു

ക്രുഷ്ണൻ മറുപടി പറയുന്നു. അപ്പോൾ ചക്രം തന്നേ ഏല്പി ച്ചകാൎയ്യം വളരെ തുച്ഛമായ ഒന്നാണല്ലൊ എന്നു് ഇച്ഛാ ഭംഗപ്പെടുന്നു. "ഈ ക്ഷുദ്രജന്തുവിനെ ഇങ്ങനെ നശി പ്പിച്ചാൽ, ഭൂമിയിൽനിന്നു ദുഷ്ടരെ ആകമാനം നശിപ്പിക്കാ നായി അവതരിക്കുന്നതിനുണ്ടായ ഉപദ്രവങ്ങളെല്ലാം വെ റുതെയാവും. എന്തെന്നാൽ അപ്പോൾ അവരെ നയി ക്കാൻ നേതാവില്ലാതകയും അവർ യുദ്ധത്തിനു വരാതിരി ക്കയും ഭൂമിയിൽ ശേഷിക്കയും ചെയ്യും" എന്നു് കൃഷ്ണനോടു പറയുന്നു. അതിനുശേഷം സുദൎശനം മുതലായ ദിവ്യായു ധങ്ങളേ അദ്ദേഹം തിരിയെ അയക്കുന്നു.

ബാലചരിതത്തിൽ, സകല ദിക്കുകളെയും പേടിപ്പി ച്ചുകൊണ്ടു് വന്ന അരിഷ്ടവൃഷഭം തന്നെക്കണ്ടു് ബാല നായ കൃഷ്ണൻ കൂസൽക്കൂടാതെ, നില്ക്കുന്നതുകണ്ടു്, "എടാ കുട്ടി, നിനക്കു എന്നെ പേടിയില്ലെ?" എന്നു ചോദിക്കുന്നു. "ഞാൻ ഭൂമിയിൽ ജനിച്ചതു് മനുഷ്യരുടെ മനസ്സിൽനിന്നു പേടിയെ തുരത്താനായിട്ടാണു്. ആ എന്നേ പേടി ബാ ധിക്കുമോ മൂഢമൃഗമേ?" എന്നു മറുപടി പറയുന്നു. "എ ന്നാൽ നീ നിന്റെ ആയുധമെടുക്കു്. യുദ്ധംതന്നെ ആവ ട്ടെ," എന്നു പറഞ്ഞു അവൻ യുദ്ധത്തിനു ഒരുങ്ങുന്നു. അപ്പോൾ കൃഷ്ണൻ, "എനിക്കു് ആയുധം ഒന്നും വേണ്ട, എന്റെ ഈ കൈകൾ മതി, ഞാൻ ഒററക്കാലിന്മേൽ നില്ക്കാം. നിനക്കാവുമെങ്കിൽ എന്നെ പാഞ്ഞുതള്ളി യിട്ടു." എന്നു അവനോടു പറയുന്നു. അതുകേട്ടു് അവൻ കുതിച്ചുചാടിച്ചെന്നു് കൃഷ്ണനേ ഇടിക്കുന്നു. അവനു കൃഷ്ണനേ വീഴ്ത്താൻതക്ക ബലമില്ലാതെ ആ സംഘട്ടന ത്തിന്റെ പ്രത്യാഘാതംകൊണ്ടു അവൻ തന്നെ താഴെ വീഴുകയും ചാവുകയും ചെയ്യുന്നു.

"കാസമഹാരാജാവു് അവിടെ എഴുന്നെള്ളിയിരിക്കുന്നു. ചെന്നു അദ്ദേഹത്തിനെ വന്ദിക്കു" എന്നു കൃഷ്ണനോടു ആവശ്യപ്പെട്ടപ്പോൾ "എന്തിന്റെ മഹാരാജാവു്? ശൂന്യതയുടെയോ? അവനു വിധിച്ചിട്ടുള്ളതു് അതാണു്" എന്നദ്ദേഹം ഉത്തരം പറയുന്നു.

കർണ്ണഭാരത്തിൽ ഈ ഹാസ്യത്തിനു് ഒരു നല്ല ദൃഷ്ടാന്തം നമുക്കു ലഭിക്കുന്നു. ഇന്ദ്രൻ ബ്രാഹ്മണവേഷത്തിൽവന്നു കർണ്ണനോടു ഒരു മഹാദാനം യാചിക്കുന്നു. കർണ്ണൻ അദ്ദേഹത്തിനേ നമസ്കരിച്ചപ്പോൾ "ആയുഷ്മാനായി ഭവിക്കട്ടെ" എന്നു് സാധാരണയായുള്ള വാക്യം പറഞ്ഞു അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിനുപകരം "അല്ലെ കർണ്ണ, സൂര്യനും ചന്ദ്രനും ഹിമവാനും സമുദ്രവും എന്നപോലെ അങ്ങയുടെ യശസ്സു് ശാശ്വതമായി ഭവിക്കട്ടെ!" എന്നു പറഞ്ഞു അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. ഒരു ദേവൻ ആയുഷ്മാനായി ഭവിക്കട്ടെ എന്നനുഗ്രഹിക്കുന്നപക്ഷം അതു സത്യമായി ഭവിക്കയും താൻ വന്നതിന്റെ ഉദ്ദേശം ഫലിക്കാതെ വരുകയും ചെയ്യുമെന്നുള്ളതിനാലാണു് അദ്ദേഹം അങ്ങനെ ചെയ്തതു്. "ഞാൻ അങ്ങേയ്ക്കു് ആയിരം പശുക്കളെ ദാനം ചെയ്യാം" എന്നു കർണ്ണൻ പറയുന്നു. "ഞാൻ പാൽ കുടിക്കയില്ല. പിന്നെ എനിക്കു പശുക്കളെന്തിനു്?" എന്നായി ബ്രാഹ്മണൻ. "എന്നാൽ ഞാനങ്ങേയ്ക്കു് അനേകസഹസ്രം വിശേഷപ്പെട്ട കുതിരകളെ ദാനം ചെയ്യാം" എന്നു കർണ്ണൻ പറയുന്നു. "ഞാൻ കുതിരപ്പുറത്തു കയറുകയില്ല. എനിക്കു കുതിരകൾ വേണ്ട" എന്നു ബ്രാഹ്മണൻ മറുപടി പറയുന്നു. അപ്പോൾ കർണ്ണൻ "ഞാൻ അങ്ങേയ്ക്കു് ആനകളെ ദാനംതരാം" എന്നു പറയുന്നു. അതിനു ബ്രാഹ്മണൻ "ഞാൻ ആനപ്പുറത്തു കേറാറില്ല. എനിക്കു് ആനകളെക്കൊണ്ടു ഉപയോഗമില്ല." എന്നു പറയുന്നു.

"എന്നാൽ ഞാൻ അങ്ങേയ്ക്കു് വേണ്ടടത്തോളം സ്വൎണ്ണം നൽകാം" എന്നു കൎണ്ണൻ പറയുന്നു. അപ്പോൾ ബ്രാഹ്മണൻ അനുമതി എന്നൊരു ഭാവംകാണിച്ചിട്ടു ഉടനേതന്നെ "വേണ്ട, വേണ്ട, എനിക്കു സ്വൎണ്ണം വേണ്ട," എന്നു പറയുന്നു. അപ്പോൾ കൎണ്ണൻ, "ഞാൻ ലോകംമുഴുവൻ ജയിച്ചു കീഴടക്കി അങ്ങേയ്ക്കു ദാനം ചെയ്യാം" എന്നു പറയുന്നു. ഒരു ബ്രാഹ്മണനു് ഭൂലോകത്തിന്റെ ഭരണാധികാരപ്രാപ്തികൊണ്ടു എന്തു പ്രയോജനമാണെന്നു അയാൾ ചോദിക്കുന്നു. അപ്പോൾ കൎണ്ണൻ താൻ ചെയ്തിട്ടുള്ള യാഗഹോമാദികളുടെഫലമെല്ലാം കൊടുക്കാമെന്നു പറയുന്നു. "അതു വേണ്ടടത്തോളം ഞാൻതന്നെ സമ്പാദിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ ഒന്നും എനിക്കാവശ്യമില്ല." എന്നു ബ്രാഹ്മണൻ പറയുന്നു. കൎണ്ണൻ കുഴങ്ങി. അദ്ദേഹം, "എന്നാൽ ഞാൻ എന്റെ തല അങ്ങേയ്ക്കു് ദാനം ചെയ്യാം." എടുത്തു കൊൾക." എന്നു പറയുന്നു. ബ്രാഹ്മണൻ ഭയം നടിച്ചു അയ്യോ എന്നു നിലവിളിക്കുന്നു. അപ്പോൾ കൎണ്ണൻ അദ്ദേഹത്തിനോടു മാപ്പുചോദിച്ചിട്ടു്, ഏററവും വിലപിടിച്ച തന്റെ കവചവും കുണ്ഡലങ്ങളും കൊടുക്കാമെന്നു പറയുകയും ബ്രാഹ്മണൻ "എന്നാൽ തരു" എന്നു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു.

പാണ്ഡവരിൽ ഒരാളെ കൊല്ലാൻ കഴിവുള്ള ഒരു കുന്തം ഇന്ദ്രൻ കൎണ്ണനു കൊടുത്തയക്കയും ഈ കുന്തം കൎണ്ണനം മററുള്ളവരും ധരിച്ചതുപോലെ പാണ്ഡവരിൽ ഒരുവനെയല്ല കൊല്ലുന്നതു് ഭീമന്റെ മകനായ ഘടോൽക്കചനേയാണു്. ഭീമന്റെ മകനാകയ ഘടോല്ക്കചനേയും പാണ്ഡവരുടെകൂട്ടത്തിൽ ഒരാളായി ഗണിക്കമെല്ലോ. ഇതും ഈ ഹാസ്യത്തിന്റെ ഒരുദാഹരണമാകുന്നു.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ, ഭരതൻ "എന്റെ അച്ഛനു് എന്തുരോഗമാണു്?" എന്നു സാരഥിയോടു ചോദിക്കുന്നു.

സത്യം തുറന്നുപറയാൻ മടിച്ചു് സാരഥി "ഹൃദയം സംബന്ധിച്ചുള്ള ഒരു മഹാരോഗം" എന്നു് ഉത്തരം പറയുന്നു. അപ്പോൾ "വൈദ്യന്മാർ എന്തു് പറയുന്നു." എന്നു് കുമാരൻ ചോദിക്കുന്നു. "അവൎക്കു ഒന്നും പറയാനില്ല." എന്നു സാരഥി മറുപടി പറയുന്നു.

ആ നാടകത്തിൽതന്നെ, അതിരാവിലെ പ്രതിമഗൃഹത്തിൽചെന്നു് താൻ ചെയ്യേണ്ട ജോലി മുഴുവൻ ചെയ്തുതീൎത്തിട്ടു് അവിടെകിടന്നു ഒന്നു മയങ്ങുന്ന കൊട്ടാരംതൂപ്പുകാരനും വിതാനക്കാരനും ആയ ആളിനെ കൊട്ടാരം രക്ഷികളുടെ മേലാവു് വന്നു പ്രഹരവൎഷം ചെയ്യുന്നു. അവൻ അവന്റെ ജോലിമുഴുവൻ ചെയ്തു തീൎത്തിട്ടുണ്ടെന്നു് അറിഞ്ഞപ്പോൾ ഒരു കഴമ്പില്ലാത്ത ഒഴികഴിവുകൊണ്ടു സമാധാനം പറയുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ, സൗവീരരാജകുമാരൻ കുരംഗിയുടെ മുറിയിൽ ഒളിച്ചു താമസിക്കുമ്പോൾ അവളുടെ അച്ഛൻ കുന്തിഭോജനും അവിമാരകന്റെ അച്ഛൻ സൗവീരരാജാവും നാരദമഹർഷിയും തമ്മിൽ ഇങ്ങനേ ഒരു സംഭാഷണം നടക്കുന്നു.

കുന്തിഭോജൻ: സൗവീരരാജകുമാരൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നുണ്ടോ?

നാരദൻ: ഉണ്ടു്.

സൗവീരരാജാവു്: കുമാരനേ എങ്ങും കാണ്മാനില്ലല്ലോ? അതെന്താണു്?"

നാരദൻ: അവൻ തന്റെ മധുവിധുവിൽ ഏകാഗ്രനായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു.

സൗവീരരാജാവു്: എന്തു? അവന്റെ വിവാഹം കഴിഞ്ഞോ?

കുന്തിഭോജൻ: എവിടെ വച്ചു്?

നാരദൻ: വൈരന്ത്യനഗരത്തിൽവച്ചു്.

കുന്തിഭോജൻ: വേറൊരു വൈരന്ത്യനഗരം ഉണ്ടോ? ആരുടെ ജാമാതാവാണു്?

നാരദൻ: കുന്തിഭോജന്റെ.

കുന്തിഭോജൻ: അദ്ദേഹം ഏതാണു്.

നാരദൻ: കുരംഗിയുടെ അപ്പൻ.

അവിമാരകത്തിൽ തന്നെ മറ്റൊരിടത്തു് ഇങ്ങനെ ഒരു രംഗം ഉണ്ടു്.

ദാസി ചന്ദ്രിക: കൗമുദികെ, നിനക്കൊരു ബ്രാഹ്മണനേ കണ്ടുകിട്ടിയൊ?

നീ എന്തു പറയുന്നു? ഇതുവരെ ഇല്ല. എന്തോ?

വിദൂഷകൻ: അതെന്താണു് ചന്ദ്രികെ?

ചന്ദ്രിക: അയ്യ, ഞാനൊരു ബ്രാഹ്മണനേ അന്വേഷിക്കയാണു്.

വിദൂഷകൻ: നിനക്കെന്തിനാണൊരു ബ്രാഹ്മണൻ?

ചന്ദ്രിക: അങ്ങെന്തു വിചാരിക്കുന്നു? അതേ, ഒരു ഊണിനു ക്ഷണിക്കാൻ.

വിദൂഷകൻ: ഞാനാരാണു്? ഒരു ബുദ്ധഭിക്ഷുവാണോ?

ചന്ദ്രിക: ബ്രാഹ്മണൻതന്നെ എന്നാൽ അങ്ങേയ്ക്കു് വേദം അറിഞ്ഞുകൂടല്ലൊ.

വിദൂഷകൻ: എനിക്കു വേദങ്ങളറിഞ്ഞുകൂടെന്നു് നിനക്കെങ്ങനെ പറയാൻ കഴിയും? കേൾക്കു് രാമായണം എന്നൊരുനാടകപ്പുസ്തകം ഉണ്ടു്. അതിലെ അഞ്ചു ശ്ലോകങ്ങൾ ഹൃദിസ്ഥമാക്കാൻ എനിക്കു ഒരാണ്ടു തികച്ചു വേണ്ടിവന്നില്ല.

ചന്ദ്രിക: ആശ്ശ്, അങ്ങു വംശമുറയ്ക്കു ഒരു മഹാപണ്ഡിതനാണു്.

വിദൂഷകൻ: ഞാൻ ആ ശ്ലോകങ്ങൾ പഠിച്ചു എന്നു മാത്രമല്ല അവയുടെ അൎത്ഥവും പഠിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അതു മാത്രമല്ല. എനിക്കു വായിക്കാനും അൎത്ഥം മനസ്സിലാക്കാനും കഴിയും. അതു രണ്ടും അറിയാവുന്ന ബ്രാഹ്മണർ വളരെച്ചുരുക്കമാണു്. അതു നിനക്കറിയാമോ?

ചന്ദ്രിക: കൊള്ളാം. എന്നാൽ ഇതിലെ വാക്കു് എന്നേ ഒന്നു വായിച്ചുകേൾപ്പിക്കൂ (അവൾ അയാളെ ഒരു മുദ്രമോതിരം കാണിക്കുന്നു.)

വിദൂഷകൻ: (ആത്മഗതം) ഇതിലെന്താണു എഴുതിയിരിക്കുന്നതു് എന്നു എനിക്കു ഒരു വിവരവും കിട്ടുന്നില്ല.

ചന്ദ്രിക: അങ്ങേയ്ക്കു് ഇതു വായിക്കാൻ വയ്യെങ്കിൽ ഊണുമാത്രമേ കിട്ടൂ. ദക്ഷിണ സ്വൎണ്ണനാണയങ്ങളാണു്. അതു കിട്ടുകയില്ല.

വിദൂഷകൻ: അതുമതി.

ചന്ദ്രിക: എന്നേ അങ്ങടെ മോതിരം ഒന്നു കാണിക്കാമോ?

വിദൂഷകൻ: ഇതാ. കണ്ടോളൂ. ഇതു ഭംഗി ഉടലെടുത്തതാണു്.

ചന്ദ്രിക: (അതു കൈയ്യിൽ വാങ്ങിക്കൊണ്ടു) അതാ രാജകുമാരൻ ഇങ്ങോട്ടു വരുന്നു.

വിദൂഷകൻ: (അങ്ങോട്ടു നോക്കിക്കൊണ്ടു്.) കുമാരൻ എവിടെ എവിടെ?

ചന്ദ്രിക: (ആത്മഗതം.) ഈ മടയ ബ്രാഹ്മണനേ ഞാൻ കളിപ്പിച്ചു. ഇനി ഞാൻ ഈ ആൾക്കൂട്ടത്തിനിടയിൽ കേറി ഒളിച്ചു പൊയ്ക്കളയാം. (അവൾ അങ്ങനെ ചെയ്യുന്നു.)

വിദൂഷകൻ: (ചുററും നോക്കിയിട്ടു്) ചന്ദ്രികെ, ചന്ദ്രികെ, അവളെവിടെ? അയ്യോ! എന്റെ മോതിരം പിടിച്ചുപറിച്ചിരിക്കുന്നു! ആരു് ആരാണെന്നു് എനിക്കറിയാം. മന്തിയറപ്പന്റെ മൂശേട്ടപ്പെണ്ണു്. ആ ഊണിൽ കൊതിച്ചു ഞാൻ അകപ്പെട്ടു. ഇപ്പോൾ എനിക്കു തോന്നുന്നു ആ ഊണു കാര്യം ഒരു കള്ളക്കൗശലമായിരുന്നു എന്നു്. (മുമ്പോട്ടു നോക്കിയിട്ടു് അതാ അവൾ ഓടിപ്പോകുന്നു. "നില്ലു്. നില്ലു, അവശാരി, അവിടെ നില്ലു്. ഞാനാണു പറയുന്നതു അവിടെ നില്ക്കാൻ. ഓട്ടന്നോ? ഞാനും ഓട്ടം." എന്റെ കാലുകൾ, സ്വപ്നത്തിൽ ആന ഓടിക്കുന്ന ഒരു ആളിന്റെ പോലെ ഒരിടത്തുതന്നെ ഒട്ടിപ്പോയിരിക്കുന്നു. മുടിഞ്ഞു പോകട്ടെ! ഞാൻ ഈ കൊഞ്ചലുകാരി എന്നെ കാണിച്ചതു കുമാരന്റെ അടുക്കൽ പറയും. (പോകുന്നു.)

ഇനിയും; അവിമാരകത്തിൽ കൗഞ്ജായനൻ മന്ത്രിമാരുടെ അദൃഷ്ടത്തെപ്പററി വിലപിക്കുന്നു. കുറെക്കഴിഞ്ഞു കുന്തിഭോജൻ രാജാക്കന്മാരുടെ അദൃഷ്ടത്തെപ്പററി വിലപിക്കുന്നു. അവിമാരകൻ താൻ സംഭോഗശാസ്ത്രതത്വങ്ങളെപ്പററി വിചാരണ ചെയ്യുകയാണെന്നു ധാത്രിയോടും നളിനികയോടും പറയുന്നു. തങ്ങളും ആ ശാസ്ത്രതത്വങ്ങളിൽ ഗവേഷണം നടത്തുകയാണെന്നും അവയെ ക്രിയാപരമാക്കുന്നതിൽ സഹായിക്കാൻ തങ്ങൾക്കു് ആഗ്രഹമുണ്ടെന്നും അവർ പറയുന്നു. "അവിടത്തേക്കാൾ അധികം ആ ശാസ്ത്രത്തെപ്പററി ചിന്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഒരാൾ കൊട്ടാരത്തിൽ ഉണ്ടു്" എന്നു് അവർ അദ്ദേഹത്തിനെ അറിയിക്കുന്നു.

പഞ്ചരാത്രത്തിൽ; ശകുനിക്കു അഞ്ചു ദിവസത്തിനുള്ളിൽ പാണ്ഡവന്മാരെ കണ്ടുപിടിക്കുമെന്നു വിശ്വാസം

വരുന്നില്ല. അൎജ്ജുനൻെറ പേരുകൊത്തിയിട്ടുള്ള ശരം ശത്രു ആരാണെന്നു നോക്കിയറിയാൻ ഭീഷ്മൻെറ കൈയിൽ കൊടുത്തപ്പോൾ അദ്ദേഹം ഒരു ചെറു പരിഹാസഭാവത്തോടെ, "വാൎദ്ധക്യംകൊണ്ടു എനിക്കു നല്ലവണ്ണം കാണാൻവയ്യ. അതങ്ങു വായിക്കൂ" എന്നു പറഞ്ഞു ശകുനിയുടെ കൈയിൽ കൊടുക്കുന്നു. ശകുനി "അൎജ്ജുനൻ" എന്നു വായിക്കയും ആശ്ചൎയ്യപ്പെടുകയും ഞെട്ടുകയും ചെയ്യുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം നാലാം അങ്കത്തിൽ ഒരു ആഹ്ലാദമയമായ രംഗം നമുക്കു കിട്ടുന്നു.

(മഹാസേനൻെറ ഒരു ഭടൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ഭടൻ: (ആത്മഗതം) കുമാരി വാസവദത്തയ്ക്കു കളിക്കാൻ പോകണം. എന്നാൽ കുമാരിയുടെ ആന ഭദ്രാവതിയുടെ ആനക്കാരൻ ഗാത്രസേവകനെ അന്വേഷിച്ചിട്ടു ഇതുവരെ കണ്ടില്ല. എടൊ പുഷ്പാന്തക, ഗാത്രസേവകനെ അന്വേഷിച്ചിട്ടു എങ്ങും കാണാനില്ല. താൻ എന്തു പറയുന്നു? അവൻ ചാരായം കുടിച്ചുംകൊണ്ടു ചാരായക്കിടങ്ങിൽ ഇരിക്കുന്നു എന്നോ? ശരി. താൻ പൊയ്ക്കൊള്ളു. (ചുററിനടന്നിട്ടു്) ഇതാ ചാരായക്കിടങ്ങു്. ഞാൻ അവനെ വിളിക്കാം (പ്രകാശം) ഗാത്രസേവക, എടോ ഗാത്രസേവക.

(അണിയറയിൽ) അതാ! പെരുവഴിയിൽനിന്നു് ആരാണെടോ ഗാത്രസേവക; ഗാത്രസേവക; എന്നു വിളിക്കുന്നതു്?

ഭടൻ: വയറു നിറച്ചു ചാരായം കുടിച്ചു തീരെ ബോധമില്ലാതെ ഉറക്കെ പൊട്ടിച്ചിരിച്ചു് കണ്ണുകൾ ചീനപ്പൂനിനീർപ്പൂപോലെ ചുവന്നു് ഇതാ അവൻ

വരുന്നു. ഇവൻ വരുന്ന വഴിയ്ക്കു ഞാൻ നില്ക്കണ്ടാ. ഒഴിഞ്ഞുനില്ക്കാം. (മാറി നില്ക്കുന്നു)

ഗാത്രസേവകൻ: ആരാണു് പെരുവഴിയിൽനിന്നു 'ഗാത്രസേവക,' 'ഗാത്രസേവക' എന്നു വിളിക്കുന്നതു്? ഞാൻ ചാരായക്കിടങ്ങിൽനിന്നു ഇറങ്ങിവരുന്നതു് നമ്മുടെ കളത്രത്തിന്റെ അച്ഛൻ കണ്ടു. വളരെ ദ്വേഷ്യപ്പെട്ടു. എന്നാൽ, ഓ! കുരുമുളകും ഉപ്പും ചേർത്തു നെയ്യൊഴിച്ചു കറുവാത്ത ആ ഇറച്ചി എന്റെ വായിൽ അമുക്കിക്കേറി, ഒരു പാത്രം ഒന്നാന്തരം ചാരായവും ഞാൻ കുടിച്ചു. എന്റെ മകന്റെ പെണ്ണു് കുടിച്ചു മത്തുപിടിക്കുമ്പോൾ അവൾക്കു എന്തോ വേണം. എന്നാൽ അപ്പോൾ അവളുടെ അമ്മായിഅമ്മ എന്നെ അടിയ്ക്കാൻ വടിയും എടുത്തുംകൊണ്ടു വരും.

ചാരായം മോന്തുപിൻ ചാരായം മോന്തുവിൻ
ചാരായം മോന്തുവോർ പുണ്യവാന്മാർ;
ചാരായം നാറട്ടെ ചാരായം നാറട്ടെ
ചാരായം നാറുവോർ ഭാഗ്യവാന്മാർ;
ചാരായം തന്നിൽ കുളിക്കയും നല്ലൊരു
ചാരായം മോന്തി മരിക്കുകയും
അങ്ങനെ ചെയ്യുന്ന പുണ്യവാന്മാരെല്ലാം
മിങ്ങിത്തംപോൽ മഹാഭാഗ്യവാന്മാർ

മരുമക്കൾപ്പെണ്ണുങ്ങളുടെ കഷ്ടപ്പാടുകൾ കാണുകയും എന്നിട്ടും ആശ്വസിക്കാൻ ഒരുവീപ്പ ചാരായത്തെ ആശ്രയിക്കാതിരിക്കയും ചെയ്യുന്ന മരമണ്ടന്മാരായ പണക്കാർ മഹാപാപികൾതന്നെ! അതിനാൽ യമന്റെ ലോകത്തു ഒരു നരകമുണ്ടോ ഇല്ലയോ എന്നു് എനിക്കറിയാം.

ഭടൻ: (അടുത്തുചെന്നു്) എടൊ ഗാത്രസേവക, തന്നെ ഞാൻ എത്ര നേരമായി തിരക്കുന്നു! കുമാരി വാസവദത്തയ്ക്കു കളിക്കാൻ പോകണം. കുമാരിയുടെ ആന ഭദ്രാവതിയേ കാണാനില്ല. താൻ കുടിച്ചുമദിച്ചു് ഇവിടെ ഇങ്ങനെ അലഞ്ഞുതിരിയുകയാണു്?

ഗാത്രസേവകൻ: അതു ശരി അവൾ കുടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അവളുടെ അമ്മാവനോൻ കുടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഞാൻ കുടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. താൻ കുടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ലോകരെല്ലാം കുടിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഭടൻ: എല്ലാം കുടിച്ചോട്ടെ. താനതു വിചാരിക്കേണ്ട. താനെന്തിനാണിവിടെയിങ്ങനെ അലഞ്ഞു തിരിയുന്നതു്. താൻ ഭദ്രാവതിയെ കൊണ്ടുവരാത്തതെന്താണു്?

ഗാത്രസേവകൻ: ഞാൻ ഇവിടെ അലയുന്നു ഞാൻ ഇവിടെ കുടിക്കുന്നു. ഇതുകൊണ്ടു ഞാൻ കുടിക്കുന്നു. കോപിക്കയും ഒന്നും വേണ്ട. ഞാൻ എന്തു ചെയ്യണം!

ഭടൻ: താനിങ്ങനെ അതുമിതും പറയാതെ വേഗം ഭദ്രാവതിയെ കൊണ്ടുവരു.

ഗാത്രസേവകൻ: അവൾ വരട്ടെ. എടി ഭദ്രാവതി, ഇങ്ങു വാ. ആ ഞാൻ അവളുടെ തോട്ടി പണയം വച്ചിരിക്കയാണു്.

ഭടൻ: തോട്ടി എന്തിനു്? നല്ല ഇണക്കമുള്ള ഭദ്രാവതിയ്ക്കു് അതാവശ്യമില്ല. പോയി അവളെ വേഗം കൊണ്ടു വരു.

ഗാത്രസേവകൻ: അവൾ വരട്ടെ. എയ്യ് ഭദ്രാവതി, വാ അയ്യോ! ഞാൻ അവളുടെ കഴുത്തിലേമാല പണയം വച്ചു!

ഭടൻ:—അതു സാരമില്ല. നമുക്കു ഒരു പൂമാല അവളുടെ കഴുത്തിൽ കെട്ടാം. വേഗം ഭദ്രാവതിയെ കൊണ്ടുവരൂ.

ഗാത്രസേവകൻ: അവറം വരട്ടെ. എടൊ ഭദ്രാവതി. വരൂ. ആഹാ! ഞാൻ അവളുടെ മണി പണയം വച്ചുപോയി.

ഭടൻ: ആനയെ വെള്ളത്തിലിറക്കാൻ പോകയാണു്. മണി ആവശ്യമില്ല. താൻ ചെന്നു് ഭദ്രാവതിയെ കൊണ്ടുവരൂ.

ഗാത്രസേവകൻ: അവറം വരട്ടെ, മോളെ ഭദ്രാവതി. വന്നോ കഷ്ടം. ഞാൻ വളരം പണയംവച്ചു.

ഭടൻ: ഭദ്രാവതിക്കു വടിവേണ്ടാ. അവളെ വേഗം കൊണ്ടുവരുവെടൊ.

ഗാത്രസേവകൻ: അതെ. ഞാൻ കൊണ്ടുവരാം. പൊന്നു ഭദ്രാവതി, ആ! കഷ്ടം!·········

ഭടൻ: ഇനി ഇപ്പോറം എന്താണു്?

ഗാത്രസേവകൻ; അയ്യൊ ഞാൻ·········

ഭടൻ: താനെന്തുചെയ്തു?

ഗാത്രസേവകൻ: ആഹാ! ഞാൻ·········ഭദ്രാ

ഭടൻ: ഭദ്രാ······എന്താണു്.

ഗാത്രസേവകൻ: ആ ഭദ്രാവതിയേയും ഞാൻ പണയം വച്ചു.

ഭടൻ: അതു തന്റെ കുററമല്ല. രാജാവിന്റെ ആനയെ പണയം വാങ്ങി ചാരായം തന്ന ചാരായക്കിടങ്ങുകാരന്റെ കുററമാണു്.

ഗാത്രസേവകൻ: അഹോ! ഞാൻ അയാളോടു പറഞ്ഞതാണ് പലിശ മോഹിച്ചു മുതലുംകൂടി നഷ്ടമാക്കരുതു എന്ന്.

ഭടൻ: എടൊ, താൻ ഒരു അരവം കേൾക്കുന്നൊ?

ഗാത്രസേവകൻ: കേൾക്കുന്നു. അതെന്താണെന്നു എനിക്കറിയാം. ഭദ്രാവതി ചാരായക്കിടങ്ങുകാരന്റെ വീട്ടുതകർത്തു ഓടുകയാണ്.

ഭടൻ; താനെന്താണെടൊ പറയുന്നതു്.

(ആകാശത്തിൽ അശരീരി)

എന്താ അതു്, വത്സരാജാവ് തടവിൽനിന്നു രക്ഷപ്പെട്ടു കുമാരി വാസവദത്തയേയുംകൊണ്ടു് പോയിരിക്കുന്നു എന്നൊ?

ഗാത്രസേവകൻ: (ആഹ്ലാദത്തോടെ) എന്റെ സ്വാമിക്കു വിഘ്നങ്ങളൊന്നും സംഭവിക്കാതിരിക്കട്ടെ.

ഭടൻ: ഇനി താൻ ഇഷ്ടംപോലെ കുടിച്ചു മദിച്ചു് എവിടെയെല്ലാം വേണമോ അവിടെല്ലാം അലഞ്ഞു നടന്നോളു.

ഗാത്രസേവകൻ: ഹേ, ഹേ, ആരു കുടിച്ചു? എന്തോന്നു കുടിച്ചു? സന്തോഷരസമോ, ചാരായമോ? ആക്കു തലതിരിഞ്ഞു. ഞങ്ങൾ യൗഗന്ധരായണൻ അവിടവിടെ നിർത്തിയിരിക്കുന്ന ചാരന്മാരാണെന്നു മനസ്സിലാക്കിക്കൊള്ളുക. ഇതാ ഞാൻ എന്റെ കൂട്ടുകാക്കു് ഒരടയാളം കാണിക്കുന്നു. അതുകണ്ടു് അവർ പടം കളഞ്ഞ പാമ്പുകളെപ്പോലെ നാലുദിക്കിലേയ്ക്കും ഓടിപ്പോകുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം മൂന്നാം അങ്കത്തിൽ, ഒരു ഭ്രാന്തന്റെ വേഷം ധരിച്ചിരിക്കുന്ന യൗഗന്ധരായണൻ,

വസന്തകനും രമണ്വാനും ആയുള്ള കൂടിക്കാഴ്ച കഴിഞ്ഞു തെരുവിലിറങ്ങി നടന്നുംകൊണ്ടു്.

"രാക്ഷസൻ രാഹു ചന്ദ്രനെ വിഴുങ്ങുന്നു. എടാ! ഞാൻ പറയുന്നു. നീ ചന്ദ്രനേ വിട്ടേയ്ക്കു് ഇല്ലെങ്കിൽ ഞാൻ നിൻെറ മോറ്റിൽ തച്ചു നിൻെറ വായ പൊളിപ്പിച്ചു് ചന്ദ്രനേ വിടുവിക്കും. നോക്കു്! ഇതാ ഇവിടെ ഒരു കുതിര പ്രാന്തെടുത്തു കെട്ടു പൊട്ടിച്ചു് ഓടുന്നു. ഇതാ അവൻ നാലുകൂട്ടം മുക്കിൽ എത്തിയിരിക്കുന്നു. ഞാൻ ഇവൻെറ പുറത്തു കേറിയിരുന്നുംകൊണ്ടു എൻെറ ചോറുതിന്നും. അരുതേ, അരുതേ! എന്നെ അടിക്കരുതെ! നിങ്ങളെന്തു പറയുന്നു? കുറെനേരം ഞാൻ നിങ്ങളുടെ മുമ്പിൽ ആട്ടം കളിക്കണമെന്നോ? എന്നേ അടിക്കിൻ എമാന്മാരെ, നോക്കിൻ കൊച്ചമാന്മാരെ, നിങ്ങടെ കമ്പുകൊണ്ടു ഇനിയും എന്നേ അടിയ്ക്കിൻ! അരുതു; എന്നെ തല്ലരുതു്. എന്നേ തല്ലിയാൽ ഞാനും തല്ലും." എന്നെല്ലാം വിളിച്ചു പറയുന്നു.

2. വീരം

വീരരസം യുദ്ധവീരം, ധർമ്മവീരം, ദയാവീരം എന്നു മൂന്നു വകുപ്പുകളായി വിഭജിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. യുദ്ധവീരം, രാമനും രാവണനും തമ്മിലുള്ള യുദ്ധം, ദുര്യോധനനും ഭീമനും തമ്മിലുള്ള യുദ്ധം, അഭിമന്യുവും വിരാടന്മാരും തമ്മിലുള്ള യുദ്ധം, ആനക്കാട്ടിൽവച്ചു് ഉദയനനും മഹാസേനന്റെ ഭടന്മാരും തമ്മിലുള്ള യുദ്ധം, ഇവയിലെന്നപോലെ ഭാസനാടകങ്ങളിൽ ധാരാളമായി കാണുന്നു. 'യുദ്ധവീരത്തിനു തെളിഞ്ഞുകാണാവുന്ന മററു രണ്ടുദാഹരണങ്ങൾ താഴെ കാണിക്കാം. പക്ഷി ജടായു രാവണൻ സീതയെ പിടിച്ചുകൊണ്ടു പോകുന്നതു കണ്ടപ്പോൾ, അവൻെറ

അപരിമേയമായ ബലാധിക്യത്തേയും അവൻ തന്നെ നിശ്ചയമായി കൊല്ലുമെന്നുള്ള വിശ്വാസത്തേയും അവഗണിച്ചു് "ഞാൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്ന കാലത്തു ഈ ഘോരമായ ദുഷ്കൃത്യം എനിക്കു കണ്ടു സഹിക്കാൻ വയ്യാ" എന്നു ആക്രന്ദനം ചെയ്തുംകൊണ്ടു രാവണനോടു എതിൎക്കുന്നു രാവണൻ അതിന്റെ ചിറകു രണ്ടും വെട്ടിക്കളകയും അതു താഴെവീണു മരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. ഇതാണു് ഒന്നു. താൻ ഒരു ദൂതനാകയാലും ദൂതൻ അവദ്ധ്യനാകയാലും ആണു് തന്നെ വധിക്കാതിരിക്കുന്നതു എന്നു കൗരവന്മാർ പറഞ്ഞപ്പോൾ ഘടോൽക്കചൻ, "അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ഞാൻ എന്റെ ദൂതസ്ഥാനം ഉപേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു; നിങ്ങളെല്ലാവരും ഒരുമിച്ചു എന്നോടു യുദ്ധത്തിനു വരുവിൻ; പൊട്ടിപ്പോകാവുന്ന ഞാണിനെ ആശ്രയിക്കുന്ന അഭിമന്യുവല്ല ഞാൻ; ഞാൻ അവലംബിക്കുന്നതു എന്റെ മുഷ്ടികളെയാണു്. യമലോകത്തു പോകാൻ ആഗ്രഹമുള്ള വരാരെങ്കിലും ഇവിടെയുണ്ടെങ്കിൽ എണീച്ചു വരൂ." എന്നു് ഉത്തരം പറയുന്നു. ഇതു രണ്ടാമത്തേതു്.

ധൎമ്മവീരരസത്തിനു്, രാമൻ, തന്റെ അച്ഛൻ കൈകേയിക്കു കൊടുത്തവരം നിറവേറ്റി അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധൎമ്മത്തെ രക്ഷിക്കാനായി നിസ്സന്ദേഹം രാജ്യം ഉപേക്ഷിച്ചു വനവാസം വരിക്കുന്നതു ഒരു ഉല്കൃഷ്ടദൃഷ്ടാന്തമാണു്, ഭാസൻ വാസ്തവത്തിൽ മതനിഷ്ഠയുള്ള ഒരു ഹിന്ദുവായിരുന്നു. "നീ നിന്റെ മാതാവിനെ ഒരു ദൈവമായി വിചാരിക്കണം. നീ നിന്റെ അച്ഛനെ ഒരു ദൈവമായി വിചാരിക്കണം; നീ നിന്റെ ഗുരുവിനെ ഒരു ദൈവമായി വിചാരിക്കണം; നീ നിന്റെ അതിഥിയെ ഒരു ദൈവമായി വിചാരിക്കണം"; എന്നീ നാലു വേദശാസനങ്ങളെ ആസ്പദമാക്കി അദ്ദേഹം നാലു നാടകങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കി.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ രാമൻ അച്ഛനെ ഈശ്വരനെപ്പോലെ വിചാരിക്കുന്ന ഒരു ധർമ്മവീരനാകുന്നു. മധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ ഘടോൽക്കചൻ അമ്മയെ ഈശ്വരനായി വിചാരിക്കുന്ന ഒരു ധർമ്മവീരനാകുന്നു. ഘടോൽക്കചന്റെ അമ്മ തനിക്കു ആഹാരത്തിനു ഒരു മനുഷ്യനെ കൊണ്ടുവരാൻ അവനോടു പറയുന്നു. അവനതു ഹിതമല്ലെങ്കിലും അവൻ അതിനു സമ്മതിക്കുന്നു. പഞ്ചരാത്രത്തിൽ, ദുര്യോധനൻ തന്റെ ഗുരുവായ ദ്രോണനെ ഈശ്വരനെപ്പോലെ വിചാരിക്കുന്ന ഒരു ധർമ്മവീരനാകുന്നു. ദ്രോണൻ അഞ്ചു ദിവസത്തിനകം പാണ്ഡവന്മാരെ കണ്ടുപിടിക്കുകയാണെങ്കിൽ താൻ രാജ്യത്തിൽ പകുതി കൊടുക്കാമെന്നു ദുര്യോധനൻ അദ്ദേഹത്തിനു വാക്കു കൊടുക്കുകയും അതുപോലെ ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നു. ചാരുദത്തനിൽ, ചാരുദത്തൻ, അതിഥിയെ ഈശ്വരനെപ്പോലെ വിചാരിക്കുന്ന ഒരു ധർമ്മവീരനാകുന്നു. അദ്ദേഹം ശകാരന്റെ ഉഗ്രമായകോപത്തേയും അതിനാൽ ഉണ്ടാകാവുന്ന ഉപദ്രവങ്ങളേയും ഗണിക്കാതെ തന്റെ അതിഥി വസന്തസേനയെ സല്ക്കരിക്കുന്നു. പ്രതിമാനാടകത്തിലെ താഴെ കാണിക്കുന്ന വാക്യങ്ങൾ ധർമ്മവീരത്തിന്റെ ഒരു മാതൃകയാകുന്നു. രാമൻ, അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാടുകടത്തലിനേയും ഭരതന്റെ അഭിഷേകത്തേയും തടുക്കുന്നതിനു വേണ്ടി ദശരഥനോടും കൈകേയിയോടും സമരം ചെയ്യാമെന്നു പറഞ്ഞ ലക്ഷ്മണനെ ശാസിക്കയും "വിശ്വാസലംഘനത്തിനു ഞാനെന്റെ അച്ഛനെതിരായി വില്ലേടുക്കണോ? രാജ്യാപഹരണത്തിനു എന്റെ അമ്മയെ എയ്യണോ? ഇതൊന്നും ചെയ്യാത്ത എന്റെ അനുജൻ ഭരതനെ കൊല്ലണോ? നിന്റെ രോഷം ഇതിൽ ഏതു പാപകർമ്മം കൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെടും?" എന്നു ചോദിക്കയും ചെയ്യുന്നു

അനന്തരം അദ്ദേഹം സീതയോട്, "ആ വല്ക്കലം ഇങ്ങു കൊണ്ടുവരൂ. മറ്റൊരു രാജാവും പ്രാപിക്കയും പ്രാപിക്കാൻ ശ്രമിക്കാത്തതും ആയ സല്ക്കർമ്മത്തെ ഞാൻ പരിശീലിക്കട്ടെ." എന്നു പറയുന്നു.

ദയാവീരത്തിനു പഞ്ചരാത്രത്തിൽ ദ്രോണൻ ഒരു ഉദാഹരണമാകുന്നു. അദ്ദേഹം കൗരവന്മാരോടുള്ള അനുകമ്പയാലും കുരുവംശം നശിക്കാതിരിക്കണമെന്നുള്ള ആഗ്രഹംകൊണ്ടും ദുര്യ്യോധനന്റെ യാഗത്തിങ്കൽ തനിക്കുള്ള ദാനം പാണ്ഡവൎക്കു പകുതി രാജ്യം കൊടുക്കുന്നതായിരിക്കട്ടെ എന്നു അൎത്ഥിക്കുന്നു. അതു കുരുവംശത്തെ നശിപ്പിച്ച മഹാഭാരതയുദ്ധം ഒഴിക്കുമെന്നും കൂടിയായിരുന്നു ഇതിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഉദ്ദേശം. കൎണ്ണഭാരത്തിൽ, ഭ്രാതാക്കന്മാരിൽ അഗ്രഗണ്യനായ കർണ്ണൻ ഒരു ദയാവീരനാകുന്നു. അദ്ദേഹം ബ്രാഹ്മണനു കൊടുത്ത ദാനങ്ങൾ അതിനൊരു ഉദാഹരണമാണു. "പഠിത്തം കാലപ്പഴക്കംകൊണ്ടു ശൂന്യമാകുന്നു. നല്ല വേരുറച്ച മരങ്ങളും കൊടുങ്കാറ്റിനാൽ വീണുപോകുന്നു. മഹാസമുദ്രങ്ങളേയും വേനൽ വറ്റിക്കുന്നു. ദാനങ്ങളും ത്യാഗങ്ങളും മാത്രമേ എന്നെന്നേയ്ക്കും നിലനില്ക്കയുള്ളു." എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആ വാക്കുകൾ ദയാവീരത്തെ ഭംഗിയായി ആവിഷ്കരിക്കുന്നു.

3. അത്ഭുതം

അത്ഭുതരസപ്രയോഗങ്ങൾ ഭാസനാടകങ്ങളിൽ വളരെ ദിക്കുകളിൽ ഉണ്ടു. അതിനു ചില ദൃഷ്ടാന്തങ്ങൾ കാണിക്കാം. അവിമാരകത്തിൽ അദൃശ്യതനൽകുന്ന ഒരു മോതിരം ഒരു വിദ്യാധരൻ അവിമാരകനു കൊടുക്കുന്നതു, ദൂതവാക്യത്തിൽ ദുര്യ്യോധനൻ ഒരു കയറിന്ററ്റത്തു ഒരു കുരുക്കുണ്ടാക്കി അതുകൊണ്ടു കൃഷ്ണനെ കെട്ടാൻ ശ്രമിക്കയും

കൃഷ്ണൻ അരപ്പോരം ആ കുരുക്ക വീഴാത്തവിധത്തിൽ തന്റെ ദേഹം വലുതാക്കുകയും ദുര്യോധനൻ കുരുക്ക വലുതാക്കുമ്പോരം അദ്ദേഹം തന്റെ ദേഹം കടുകമണിക്കൊപ്പം ചെറുതാക്കുകയും അപ്പോരം കുരുക്ക് ലക്ഷ്യത്തിലെല്ലാതെ താഴെ വീഴുകയും ആ സമയത്തു കൃഷ്ണന്റെ ദിവ്യായുധങ്ങരം പ്രത്യക്ഷപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നതു്; കംസന്റെ മുറിയിൽ ശാപവും ഭാഗ്യവും മനുഷ്യരൂപത്തിൽ പ്രത്യക്ഷമാകുന്നതു്. കംസന്റെ കാമാസക്തി നീചസ്ത്രീകളുടെ ഉടലെടുത്തു അദ്ദേഹത്തിനെ സമീപിച്ചു അവരുടെ ആഗ്രഹപൂർത്തിയ്ക്കു വിളിക്കുന്നതു്, "ഞാൻ കാലന്റെ കാലനാണു്. ഞാൻ ഭയത്തിന്റെ മനസ്സിൽ ഭയമുണ്ടാക്കുന്നവനാണു്; എന്നാൽ അയ്യോ, ഈ സ്ത്രീകളുടെ കാമം! അതെന്റെ പിറകെ നടന്നുവന്നു എന്നെ അസഹ്യപ്പെടുത്തുകയും നാണം കെടുത്തുകയും ചെയ്യുന്നു" എന്നു് അദ്ദേഹം മുറവിളിക്കുന്നതു്; വസുദേവനു വഴികാട്ടാൻ കൃഷ്ണന്റെ ശരീരം ദീപമായി ഭവിക്കുന്നതു്; യമുനാനദിയിലെ വെള്ളം രണ്ടുവശത്തേയ്ക്കും മാറിനിന്നു വസുദേവനു് വഴികൊടുക്കുന്നതു്; ഉണ്ണിക്കൃഷ്ണനെ കൈയിൽ വാങ്ങുന്നതിനുമുമ്പു് നന്ദഗോപൻ തന്റെ ശരീരശുദ്ധി വരുത്തുന്നതിനു് മണൽ വാരിയെടുത്തു ദേഹത്തു തേച്ചുസമയം അദ്ദേഹത്തിന്റെ മേൽ ഒരു തീർത്ഥാദകധാര പതിക്കുന്നതു്; കംസപ്പാറയിന്മേൽ അടിച്ചുകൊന്ന പെൺകുട്ടിയ്ക്കു് ജീവൻ വീഴുന്നതും അവരം കാത്യായനീദേവിയായി ഭവിച്ചു പരിവാരങ്ങളോടുകൂടി ആകാശത്തേയ്ക്കു പോകുന്നതും. നന്ദഗോപനും വസുദേവനും എടുക്കാൻ വയ്യാത്തവിധം ഉണ്ണിക്കൃഷ്ണനു കനം വർദ്ധിക്കുന്നതു്; ബാലചരിതത്തിൽ; കൃഷ്ണൻ പൂതനയെയും ശകടാസുരനേയും അരിഷ്ടവൃഷഭത്തേയും കൊല്ലുന്നതും കാളിയനെ മർദ്ദിക്കുന്നതും ഇരട്ടമരങ്ങളെ

മുറിച്ചിടുന്നതും; പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ, ആനാ ക്കാട്ടിൽ വധോദ്യുക്തനായ ഭടൻ കാൽവഴുതി വീഴുന്നതു് അഭിഷേകനാടകത്തിൽ സമുദ്രാ വെള്ളം രണ്ടുവശത്തേയ്ക്കു് മാററി രാമനെ ലങ്കയിലേയ്ക്കു് വഴികൊടുക്കുന്നതു്.

മായാവിദ്യയുടെ നല്ലവണ്ണം അറിയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള മൂന്നു വിഭാഗങ്ങളും ഭാസൻ പ്രയോഗിച്ചു ഫലിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു കാണാവുന്നതാണു്. വസ്തുക്കളുടെ മായാശക്തിയ്ക്കു് അവി മാരകത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കുന്ന അദൃശ്യമാക്കുന്ന മോതിരവും പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ആളുക ളുടെ ആകൃതി മാററാൻ ശക്തിയുള്ള വസ്ത്രങ്ങളും ദൃഷ്ടാന്ത ങ്ങളാകുന്നു ബാലചരിതത്തിലുള്ള ശാപങ്ങൾ രണ്ടാം വകു പ്പിൽപെട്ട, അയാതതു്, വാക്കുകളുടെ മായാശക്തിക്കു ള്ള ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. ദൂതവാക്യത്തിലെ കരുക്കും, പ്രതി മാനാടകത്തിലെ ഇടിവെട്ടലും സ്വർണ്ണമൃഗവും മററു വസ്തു ക്കളിൽ നിന്നല്ലാതെ താനേ പെട്ടെന്നാവിർഭവിക്കുന്ന മൂന്നാമത്തെ മാതൃകയിൽ പെട്ട മായാശക്തിയേ ഉദാഹ രിക്കുന്നു.

4. രൗദ്രരസം

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ ഭരതൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അമ്മ കൈകേയിയോടു, അവർ തന്റെ അമ്മമാരുടെ ഇടയിൽ ശോഭിക്കുന്നില്ലെന്നും, അവർ ഗംഗയുടേയും യമു നയുടേയും നടുവിൽ കടന്നുകൂടിയ ഒരു ദുന്ദിയാണെന്നും പറയുന്നതു; അദ്ദേഹം അഭിഷേകം സ്വീകരിക്കണമെന്നു പറയുന്ന വസിഷ്ഠവാമദേവന്മാരോടും മററും കൈകേ യിയേ അഭിഷേകം കഴിക്കാൻ പറയുന്നതു്; മാനംമികച്ച ഇക്ഷ്വാകുവംശം കൈകേയിയേ ഒരു വധുവായി സമ്പാദി ച്ചതു ഹേതുവായി, അതിന്റെ മറെറാരു വധുവായ സീത യെ ഒരു രാക്ഷസൻ മോഷ്ടിച്ചുകൊണ്ടുപോയ പദവികൂടി

ലഭിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹം കൈകേകിയോടു പറയുന്നതു്; ഊരുഭംഗത്തിൽ, ഭീമൻ യുദ്ധധർമ്മത്തിനു വിരുദ്ധമായി ദുര്യോധനന്റെ തുടയ്ക്കടിച്ചതിനാൽ അശ്വത്ഥാമാവിനു കഠിനമായകോപം ഉണ്ടാകുന്നതും അദ്ദേഹം പാണ്ഡവന്മാരെക്കൊന്നു ദുർജ്ജയനെ രാജാവായി വാഴിക്കുമെന്നു ശപഥം ചെയ്യുന്നതും; പഞ്ചരാത്രത്തിൽ, ദ്രോണൻ തനിക്കു യാഗദക്ഷിണയായി പാണ്ഡവർക്കു രാജ്യാർദ്ധം കൊടുത്താൽ മതി എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ ശകുനി അദ്ദേഹത്തിനെ ധർമ്മവഞ്ചകൻ എന്നു വിളിക്കുന്നതു്; അഭിഷേകനാടകത്തിൽ, ഹനുമാൻ രാവണനെ ആയിരം കഷണങ്ങളായി വലിച്ചു കീറേണ്ടതാണു് എന്നു പറയുന്നതു്, ഇതെല്ലാം രൗദ്രരസത്തിനു് ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു.

5. കരുണരസം.

ഭർത്തൃവിരഹത്താൽ വാസവദത്തയുടേയും കുരംഗിയുടേയും വ്യസനത്തിലും, വാസവദത്ത മരിച്ചുപോയി എന്നു സങ്കല്പിച്ചുള്ള ഉദയനന്റെ വ്യസനത്തിലും, തന്റെ മാതാപിതാക്കന്മാരെ നമസ്കരിക്കാനും ദുർജ്ജയനെ എടുക്കാനും മടിയിലിരുത്താനും വയ്യായ്കയാൽ ദുര്യോധനന്റെ വ്യസനത്തിലും, "യുദ്ധത്തിന്റെ ഈ ഏററവും പ്രധാനമായ സമയത്തു് എന്റെ മനസ്സിൽ അന്ധകാരമയമായ ദൈന്യമല്ലാതെ ഒന്നും കാണുന്നില്ല. എന്റെ സമയം ആസന്നമായിരിക്കുന്നു. എനിക്കു സൽഭാഗ്യം ലഭിക്കട്ടെ." എന്നുള്ള കർണ്ണന്റെ നിലവിളിയിലും; രാമന്റെ വേർപാടിൽ ദശരഥനുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖത്തിലും; രാമൻ കേട്ടു് അചേതനനായി പോകാത്തവിധമേ തന്റെ സ്ഥിതികളെ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയാവൂ എന്നു് സീത ഹനുമാനോടു പറയുന്നതിലും; കരുണരസം പ്രകാശിക്കുന്നു. രാമലക്ഷ്മണന്മാരുടെ കൃത്രിമശിരസ്സുകൾ രാവണൻ സീതയെ കാണിക്കു

മ്പോഴത്തെ അവസ്ഥ കരുണരസത്തിനു ഒരു നല്ല ദൃഷ്ടാന്ത മാകുന്നു. അപ്പോൾ സീത മൂർച്ഛിക്കുന്നു. ബോധം വീഴ്ന്നനാമയം "എന്റെ പ്രാണനാഥ, മന്ദഭാഗ്യയാണു് ഞാൻ. എന്റെ ഹൃദയം തണുത്തു മരവിച്ചതാണു്. കണ്ണുകളുടെ സ്ഥിതി തീരെ മാറിപ്പോയ അവിടുത്തെ മുഖപത്മം ഞാനിതാ നിശ്ചേതനയായി നോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അല്ലെ, എന്റെ പ്രിയതമ. അവിടുന്നു എന്നെ ഈ ദുഃഖസാഗരത്തിൽ തള്ളിയുംവച്ചു് പോയിരിക്കുന്നു. എന്നിട്ടും ഞാൻ ഇങ്ങനെ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നതു് എന്തിനു്?" എന്നു നിലവിളിക്കുന്നു; പിന്നീടു് രാവണനോടു "ഭദ്ര, ഏതു വാളുകൊണ്ടു് അങ്ങു് ഈ ഭയങ്കരപ്രവൃത്തി ചെയ്തോ ആ വാളുകൊണ്ടു എന്നെയും കൊല്ലുവാൻ അങ്ങേയ്ക്കു നല്ല മനസ്സുണ്ടാകണം" എന്നു അപേക്ഷിക്കുന്നു.

മധുരമായ്പാടി പറന്നുപാറിടും മധുകരരൊന്നാം
മെതിക്കരുതേതും
മധുകുടിച്ചേററം മദിച്ചിണകളേ പ്രണയവാ-
യ്പൊടും പുണർന്നിവ വാഴവൂ.
പ്രണയിനിമാരെ പിരിക്കിലൊ നമ്മളുണയു-
മീയളിവരർക്കു മുറംഖേദം.
വിരഹദുഃഖമിങ്ങിവയ്ക്കു മൽപ്രിയാവിയോഗ
ദുഃഖിയാമെനിക്കു തുല്യമായ്

എന്നു് ഉദയനൻ പറയുന്നതു മറ്റൊരു വിശേഷപ്പെട്ട ഉദാഹരണമാകുന്നു

6. ഭയാനകം.

ഇനി ഞാൻ ഭയാനകരസത്തിനു ചില ഉദാഹരണങ്ങൾ കാണിക്കാം. രാമൻ സ്വർണ്ണമൃഗത്തെ പിടിക്കാൻ

പോയിക്കഴിഞ്ഞപ്പോൾ രാവണൻ പെട്ടെന്നു തന്റെ രാക്ഷസരൂപം സീതയെ കാണിക്കുന്നതിൽ; ഇന്ദ്രജിത്തു് മരിച്ചു എന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ രാവണൻ, "ഈ ദുർഭാഗ്യങ്ങൾക്കെല്ലാം കാരണഭൂതയായ സീതയെക്കൊണ്ടു് എനിക്കെന്തു പ്രയോജനമാണു്? അവൾ നിമിത്തം എന്റെ സോദരന്മാരും പുത്രന്മാരും മിത്രങ്ങളും ആയി അനവധി രാക്ഷസർ കൊല്ലപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ ശത്രുതയുടെ ഇരിപ്പിടമായ അവളുടെ മാറിടം പിളർന്നു കുടൽമാല വലിച്ചെടുത്തു എന്റെ കഴുത്തിലണിയും." എന്നു പറയുന്നതിൽ; അഞ്ജനംപോലെ കറുത്തു്, ദംഷ്ട്രങ്ങൾ ഉന്തി, കൈയിൽ തീക്കൊള്ളി ഏന്തി, കണ്ണുകൾ പാമ്പിൻ കണ്ണുകൾ പോലെ മഞ്ഞിച്ചു്, ഉടലെടുത്ത ക്രോധംപോലെ കംസ 'ശാപം' കംസന്റെ ഉറക്കറയിൽ കടന്നുചെന്നു് സൽഭാഗ്യദേവതയോടു അവളുടെ കാലം കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്നും ഇനി അവളെ സല്ക്കരിക്കാൻ അവിടെ ആരും ഉണ്ടായിരിക്കയില്ലെന്നും പറഞ്ഞു അവളെ ആചാരോപചാരരഹിതമായി അവിടെനിന്നു് ഭാണ്ഡം കെട്ടിക്കുന്നതിൽ; ബാലചരിതത്തിൽ, കൃഷ്ണൻ അളിന്ദത്തിൽ ചാടിക്കയറി കംസനെ തലകീഴായി താഴെ തള്ളിയിടുന്നതിൽ; കംസൻ അവിടെ മുഖം മുഴുവൻ ചോര ഒഴുകിക്കട്ടപിടിച്ചും കണ്ണുകൾ തുറിച്ചും കഴുത്തും തുടകളും ഒടിഞ്ഞു, തോളുകളും അരക്കെട്ടും നട്ടുവും കാലുകളും തകർന്നും മുട്ടുകൾ പൊടഞ്ഞും കഴുത്തുമാല പൊട്ടിയും വളകൾ ഊരി താഴെ വീണും പൂണ്ടുൽ ഞൊന്നം.കിടക്കുന്ന കാഴ്ചയിൽ; ഊരുഭംഗത്തിൽ, മനുഷ്യരുടെ ശവങ്ങളും ആനകൾ കുതിരകൾ എന്നീ ജന്തുക്കളുടെ ശവങ്ങളും തിങ്ങിക്കൂടിക്കിടക്കുന്നതായും ആഹാരം വളരെ നാളത്തേയ്ക്കു മുടങ്ങാതെ കിട്ടുമെന്നുള്ളതിനാൽ

കഴുക്കൾ കൂട്ടുകളുണ്ടാക്കി സ്ഥിരതാമസം തുടങ്ങിയിരിക്കുന്നതായും ഉള്ള കുരുക്ഷേത്രത്തിലെ പടനിലത്തിന്റെ വർണ്ണനയിൽ; ഇതിലെല്ലാം ഭയാനകരസം പ്രകാശിക്കുന്നു.

ചാരുദത്തനോടും വസന്തസേനയോടും ശകാരന്റെ പേപ്പിടിപാച്ചിലുകളും ഭയാനകരസദ്യോതകങ്ങളാകുന്നു. തന്റെ മുമ്പിൽ വന്നവരിൽ എത്രപേർ തന്റെ കൈയാൽ മരിക്കാതെ രക്ഷപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടെന്നു് നഗരരക്ഷികളുടെ അടുക്കൽ ചോദിച്ചുനോക്കാനും, ഒരു സുന്ദരിച്ചെറുപ്പക്കാരിപ്പെണ്ണിന്റെ ഭയകര കൊലകൂടി താൻ ചെയ്തിട്ടുള്ള കൊലകളുടെ കൂട്ടത്തിൽ കൂട്ടാതിരിക്കാനും വിടൻ വസന്തസേനയോടു പറയുന്നതിലും ഈ രസം പ്രകാശിക്കുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ, ഉന്നത ഗിരിശൃംഗങ്ങൾക്കു ഇടിവാൾ, പക്ഷികൾക്കു് ആനറാഞ്ചി, ഏണങ്ങൾക്കു് സിംഹം, മനുഷ്യശരീരം കൈക്കൊണ്ട യമൻ, എന്നു് ഘടോൽക്കചനെ ഭയജനകമായി വർണ്ണിക്കുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ ഗരുഡന്റെ വരവിന്റെ ഭയങ്കരതയെ, കൊടുങ്കാററടിക്കുന്നു: സൂര്യന്റെ ഊഷ്മാവു് ലോകത്തെ ദഹിപ്പിക്കുന്നു: പർവ്വതങ്ങൾ കുലുങ്ങുന്നു: മരങ്ങൾ പിഴുതുവീഴുന്നു: മേഘങ്ങൾ ചിന്നിച്ചിതറുന്നു: സമുദ്രങ്ങൾ കലങ്ങിമറിയുന്നു: പാമ്പുകൾ മാളങ്ങളിലൊളിക്കുന്നു: എന്നിങ്ങനെ വർണ്ണിക്കുന്നു.

7. ശാന്തരസം.

ശാന്തരസവും ഭാസനാടകങ്ങളിൽ പലടത്തും പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ദൂതവാക്യത്തിൽ ദുര്യോധനൻ കൃഷ്ണനെ കംസന്റെ ശ്വശുരനായ ജരാസന്ധന്റെ പ്രതികാരത്തെ പേടിച്ചു് മഥുരയിൽനിന്നു് ദ്വാരകയിലേയ്ക്കു ഓടിപ്പോയ ഭീരു

എന്നു വിളിച്ച് അധിക്ഷേപിച്ചപ്പോൾ കൃഷ്ണൻ "ഉടയ ന്മാർക്കു രാഷ്ട്രതന്ത്രമോ സ്ഥലകാലസ്ഥിതികൾ നോക്കി യുള്ള പ്രവൃത്തികളുടെ അർത്ഥമോ മനസ്സിലാവുകയില്ല." എന്നു മറുപടി പറയുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണ ത്തിൽ, മഹാസേനനു യൗഗന്ധരായണനോടു അപകാരം ചെയ്യാൻ ഇച്ഛയില്ലെന്നും അദ്ദേഹം തീവെച്ച ഗൃഹങ്ങൾ കത്തിജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കയാണെങ്കിലും മഹാസേനന്റെ സമ്മാനമായ പാനപാത്രം അദ്ദേഹം സ്വീകരിക്കണമെ ന്നും മഹാസേനന്റെ കഞ്ചുകി യൗഗന്ധരായണനോടു പറ യുന്നു.

കർണ്ണഭാരത്തിൽ, ഇന്ദ്രൻ കർണ്ണന്റെ കവചകുണ്ഡല ങ്ങൾ തട്ടിക്കൊണ്ടുപോയതിനുശേഷം ശല്യൻ കർണ്ണനോടു ഇന്ദ്രൻ അദ്ദേഹത്തിനേപ്പററി ച്ചു എന്നു പറയുന്നു, "ശല്യ രെ, അങ്ങേയ്ക്കു തെററിപ്പോയി. ഞാൻ ഇന്ദ്രനേപ്പറ്റി ക്കയാണു ചെയ്തതു. അനേകം ലക്ഷം ആളുകൾ ഇന്ദ്ര നോടു വരം യാചിക്കുന്നു. ആ ഇന്ദ്രൻ എന്നോടു ഒരു ദാനത്തിനു ഇരന്നിരിക്കുന്നു." എന്നു പരിപൂർണ്ണമായ ശാന്ത തയോടെ കർണ്ണൻ അതിനു ശല്യരോടു സമാധാനം പറ യുന്നു.

ഊരുഭംഗത്തിൽ, ദുര്യോധനൻ മരണം അടുത്ത പ്പോൾ അത്യന്തം ശാന്തനായി ഭവിക്കുന്നു. അദ്ദേഹ ത്തിന്റെ കൊച്ചുമകൻ ദുർജ്ജയൻ അച്ഛാ, അച്ഛനെവിടെ പോകയാണു എന്നു ചോദിക്കുന്നതിനു, "മകനേ, ഞാൻ എന്റെ അനുജന്മാരെ കാണാൻ പോകയാണു" എന്നു പറയുന്നു. അദ്ദേഹം, ആണ്ടുതോറും ബലിയിട്ടു പിതൃക്കളെ തൃപ്തിപ്പെടുത്താനായിട്ടെങ്കിലും പാണ്ഡവന്മാർ ശേഷിക്കു ന്നതിനു അങ്ങു വില്ലിന്റെ ഞാണഴിക്കുക, "എന്നു അശ്വ ത്ഥാമാവിനോടു പറയുന്നു. അശ്വത്ഥാമാവിന്റെ

സ്വാമിഭക്തിയും ദുൎയ്യോധനനേ രാജാവായി വാഴിക്കുമെന്നുള്ള ശപഥവും കൊണ്ടു സമാധാനം പൂണ്ടും, തൻെറ പിതൃക്ക ളെയും തന്നെ കൊണ്ടുപോകാൻ വരുന്ന ആയിരം അരയ ന്നങ്ങൾ നയിക്കുന്ന തേരും കണ്ടുംകൊണ്ടു ദുൎയ്യോധനൻ പ്രശാന്തനായി മരിക്കുന്നു.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ, രാമൻ, തൻെറ പരേതനായ അച്ഛൻ കൊട്ടാരത്തിൽ വച്ചു കഴിച്ചുപോന്ന സ്വാദുള്ളങ്ങ ളായ ഭക്ഷ്യപദാൎത്ഥങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിനു് ശ്രാദ്ധങ്ങളിൽ നല്കാൻ തനിക്കു സാധിക്കുന്നില്ലല്ലോ എന്നു വിചാരിച്ചു യാതനപ്പെടുമ്പോൾ "ഭരതൻ കൊട്ടാരത്തിൽവെച്ചു് രാജ കീയമായ വിധത്തിൽ ബലികർമ്മം നൽകും, ആൎയ്യപുത്രൻ കാട്ടിൽവച്ചു് പഴങ്ങളും വെള്ളവും കൊണ്ടു ശ്രാദ്ധംകഴി ക്കണം. അദ്ദേഹത്തിനു് അതു് വളരെ അധികം രുചി ക്കും" എന്നു സീത ശാന്തമായി ഉപദേശിക്കുന്നു. ഭരതൻെറ ക്രൂരങ്ങളായുള്ള ശകാരങ്ങളും ശാസനകളും സഹിക്കാൻ വയ്യാതെയായി ഒടുവിൽ കൈകേയി, "ഞാൻ അദ്ദേഹ ത്തിനോടു ആ വരങ്ങൾ വാങ്ങാൻ ഇടയായതു് അദ്ദേഹ ത്തിൻെറ വിധി നടക്കാനും, നൈമിത്തികമായി, "അങ്ങ എന്നെപ്പോലെ പുത്രവിയോഗദുഃഖം മൂലം മരിക്കട്ടെ," എന്നു ഒരു ഋഷി കാട്ടാനയാണെന്നു വിചാരിച്ചു തൻെറ മകനെക്കൊന്ന അദ്ദേഹത്തിനെ ശപിച്ചതു ഫലിക്കാനും ആയിരിക്കും." എന്നു പറഞ്ഞു ഭരതനേ സാന്ത്വനപ്പെടു ത്തുന്നു. ഭരതൻ വസിഷ്ഠനോടും വാമദേവനോടും ചോ ദിച്ചു സത്യസ്ഥിതി അറിഞ്ഞു അമ്മയോടു ക്ഷമാപണം ചെയ്യുന്നു. അതിന്നു കൈകേയി, "മകനെ അവനവൻ പെററമകനു് ഏതമ്മ മാപ്പുകൊടുക്കാതിരിക്കും?" എന്നു പറഞ്ഞു ഭരതനേ ആശ്വസിപ്പിക്കുന്നു.

യുദ്ധത്തിൽ പിടിക്കപ്പെടുന്ന ശത്രുക്കൾക്കു രാഷ്ട്ര യ 'ധൎമ്മം എന്തു ശിക്ഷയാണു് കല്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്' എന്നു

ഭാരതാരോഘകൻ ചോദിച്ചതിനു അതുതന്നിൽ പ്രയോഗി ച്ചേക്കാമെന്നുള്ള ചിന്താലേശംകൂടാതെ 'കൊല്ലുക' എന്നു യൗഗന്ധരായണൻ പ്രശാന്തതയോടെ മറുപടി പറയുന്നു.

അഭിഷേകനാടകത്തിൽ, സീത ഒരു കേടുപാടും പററാതെ എരിതീയിൽനിന്നു കേറിവരുന്നതുകണ്ടു അവിടെ നിന്നവരെല്ലാം അത്ഭുതപരതന്ത്രരായി ദേവി താൻ പരിശുദ്ധയാണെന്നു തെളിയിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു രാമനോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ, "വൈദേഹി പരിശുദ്ധയാണെന്നു എനിക്കു മുമ്പേ അറിയാം. ആയിരം നാവുകളുള്ള ലോകത്തെ വിശ്വസിപ്പിക്കാനാണു ഞാൻ അതാവശ്യപ്പെട്ടതു" എന്നു ശാന്തതയോടെ പറയുന്നു. ബാലി യുദ്ധത്തിനു വിരുദ്ധമായി ഒളിച്ചുനിന്നു തന്നെ എയ്തുകൊന്നതു എന്തു? എന്നു രാമനോടു ചോദിച്ചതിനു ജന്തുക്കളെ കെണിവച്ചും കബളിപ്പിച്ചും പിടിച്ചു കൊല്ലുന്നതു യുദ്ധധർമ്മത്തിനു വിരുദ്ധമല്ലെന്നും അദ്ദേഹത്തിനെ കൊന്നതു സോദരഭാര്യയെ വ്യഭിചരിച്ചതിനുള്ള ശിക്ഷയായിട്ടാണെന്നും രാമൻ പറഞ്ഞ മറുപടികേട്ടു അദ്ദേഹം ശാന്തനായി തന്നെ പാപവിമുക്തനാക്കണമെന്നു ഭഗവാനോടു പ്രാർത്ഥിക്കയും തനിക്കു പൈതൃകമായി ലഭിച്ച ഒരു സ്വർണ്ണമാലയും അംഗദനേയും സുഗ്രീവനേ ഏല്പിക്കയും സുഗ്രീവന്റെ ഉപദേഷ്ടാവായ ഹനുമാന്റെ കൈയിൽനിന്നു വെള്ളം വാങ്ങുകയും ചെയ്തിട്ടു മരിക്കുന്നു.

8. ഭക്തിരസം.

ഭക്തിരസം ശാന്തരസവുമായി ബന്ധമുള്ളതാണെങ്കിലും അവയ്ക്കു തമ്മിൽ വലിയ വ്യത്യാസമുണ്ടു. ആകപ്പാടെ അതിന്റെ നില ഒരു ഉയർന്നതലത്തിലാകുന്നു. ഈ രസത്തിനു ഗുണംകൊണ്ടു ഒന്നിനൊന്നു ഉൽക്കർഷം കൂടിക്കൂടി

വരുന്ന നാലു പിരിവുകളുണ്ടു്. ഒന്നാമത്തേതു് ദുഃഖിതനായ ഒരുവനുണ്ടാകുന്ന ഭക്തിയാണു്. ആ ദുഃഖം ഒഴിഞ്ഞുമാറുകയാണു് അതിന്റെ ഉദ്ദേശം. "ഭീഷ്മനും ദ്രോണനും ഇരുകരകളും, ജയദ്രഥൻ പുളച്ചു പൊങ്ങുന്ന വെള്ളവും, കർണ്ണൻ തിരമാലയും അശ്വത്ഥാമാവു് മുതലയും കൃപൻ മത്സ്യവും ശകുനിച്ചുഴിയും ദുര്യോധനൻ കുത്തൊഴുക്കും ആയ ശത്രു നദിയിലെ വെള്ളപ്പൊക്കം കടത്തിവിട്ട കേശവൻ നമ്മളെ ശത്രു നദി കടത്തിവിടട്ടെ!" എന്നു ഊരുഭംഗത്തിലെ സൂത്രധാരന്റെ പ്രാർത്ഥന ഇതിന്നു ദൃഷ്ടാന്തമാകുന്നു. രണ്ടാമത്തേതു്, ധനലബ്ധിക്കൊ ബലലബ്ധിക്കൊ വേണ്ടിയുള്ള ഭക്തിയാകുന്നു. രാവണൻ ശിവനേയും ബ്രഹ്മാവിനേയും സേവിച്ചതു് ദീർഘായുസ്സും വിഭൂതികളും ബലവും ദേവന്മാരാലും രാക്ഷസന്മാരാലും അജയ്യതയും വരം വാങ്ങാനാണു്. അതു ഈ രസത്തിന്നു ഉദാഹരണമാകുന്നു. രാവണൻ അഹങ്കാരപ്രമത്തതകൊണ്ടു മനുഷ്യരെ മാത്രം ചേർത്തില്ല. അതിനാൽ മനുഷ്യനായവതരിച്ചു ആ ലോകോപദ്രവകാരിയെ ലോകത്തിൽ നിന്നു നിഷ്കാസനം ചെയ്യാൻ മഹാവിഷ്ണുവിന്നു സാധിച്ചു. മൂന്നാമത്തേതു്; വിജ്ഞാനലാഭത്തിന്നു ജിജ്ഞാസുവിന്റെ ഭക്തിയാകുന്നു. "വിശ്വൈകരക്ഷകനും, അവിരതമായ പ്രപഞ്ചനാടകത്തിന്റെ കഥാവസ്തുവിന്റെയും പ്രസ്താവനകളുടേയും വിഷ്കംഭങ്ങളുടെയും സൂത്രധാരനും ആയ നാരായണൻ നിങ്ങളെ രക്ഷിക്കട്ടെ" എന്നുള്ള ആദ്യപ്രാർത്ഥനശ്ലോകം ഈ ഭക്തിയെ ഉദാഹരിക്കുന്നു. ഇതു് തനിക്കു സങ്കടങ്ങളൊന്നും ഇല്ലാതിരിക്കെ ഈശ്വരനെ ലോകനിയന്താവായി കല്പിച്ചും തന്റെ ഈശ്വരഭക്തിയെ കാണിച്ചും ഒരു വിജ്ഞാനാർത്ഥിയുടെ സാമാന്യരൂപത്തിലുള്ള

ഒരു പ്രാർത്ഥനയാകുന്നു. ബാലചരിതത്തിലെ "കൃതയുഗത്തിൽ പാലുപോലെ വെളുത്ത ശരീരത്തോടും നാരായണൻ എന്ന പേരോടുംകൂടിയവനായും, ത്രേതായുഗത്തിൽ സ്വർണ്ണംപോലെ മഞ്ഞനിറമുള്ള ശരീരത്തോടും വിഷ്ണു എന്ന പേരോടുംകൂടി മൂന്നു ലോകത്തെയും അളന്നവനായും; ദ്വാപരയുഗത്തിൽ ദൂർവ്വാദളശ്യാമളമായ ശരീരത്തോടും രാമനെന്ന പേരോടുംകൂടി രാവണനെ കൊന്നവനായും കലിയുഗത്തിൽ അഞ്ജനംപോലെ കറുത്ത ശരീരത്തോടും ദാമോദരൻ എന്ന പേരോടുംകൂടിയവനായും അവതരിച്ച ദേവൻ എന്നുമെന്നും നിങ്ങളെ രക്ഷിക്കട്ടെ" എന്ന നാന്ദിശ്ലോകവും അതുപോലെയുള്ളതാകുന്നു. നാലാമത്തേതു് ജ്ഞാനികളുടെ അന്തായത്തു് പരമജ്ഞാനം പ്രാപിച്ചവരുടെ ഭക്തിയാകുന്നു. അഭിഷേകനാടകത്തിൽ സീതയുടെ അഗ്നിപരീക്ഷ കഴിഞ്ഞതിനുശേഷം സ്വർഗ്ഗത്തിൽനിന്നും ഗന്ധർവ്വന്മാർ വന്നു്, "മൂന്നു ലോകങ്ങൾക്കും കാരണമായ ഭഗവനേ, അങ്ങേയ്ക്കു നമസ്കാരം. ബ്രഹ്മാവു് നിന്റെ ഹൃദയവും, രുദ്രൻ നിന്റെ ക്രോധവും സൂര്യചന്ദ്രന്മാർ നിന്റെ കണ്ണുകളും സരസ്വതി നിന്റെ നാവും ആകുന്നു. അല്ലയോ ത്രൈലോക്യനായക, മൂന്നു ലോകങ്ങളെയും ബ്രഹ്മാവിനേയും ഇന്ദ്രനേയുംമരുത്തുകളേയും സൃഷ്ടിച്ചതു നീയാകുന്നു. അല്ലയോ പരമേശ്വര, സീത മഹാലക്ഷ്മിയും നീ മഹാവിഷ്ണുവും ആകുന്നു. നിന്തിരുവടി സീതയെ സ്വീകരിച്ചാലും! ഭൂമി സമുദ്രത്തിൽ താഴുകയും അതു് പൊക്കാൻ കഴിയാതെ വരുകയും ചെയ്ത സമയം അവിടുന്നു വരാഹമായി അവതരിച്ചു് അതു വീണ്ടും പൊക്കി; അവിടുന്നു ലോകം മുഴുവൻ മൂന്നടികൊണ്ടളന്നു. അവിടുന്നും അവിടത്തെ രാജ്ഞിയും ഈ രൂപങ്ങൾ ധരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇപ്പോൾ അവിടുന്നു രാക്ഷസരാജാവായ രാവണനെ കൊന്നു്

മുമ്പെങ്ങും ഇല്ലാത്തവിധം ദേവന്മാരെ മനുഷ്യരുടെ ഹൃദയങ്ങളിൽ പ്രതിഷ്ഠിച്ചിരിക്കുന്നു." എന്നു് സ്തുതിക്കുന്നു.

ദൂതഘടോൽക്കചത്തിൽ സുദർശനം, "ഭഗവാൻ നാരായണൻ എവിടെ! അദൃശ്യമായ പരമതത്വത്തിന്റെ മൂലസ്ഥാനവും, അനുഭവാതീതമായ ചിന്തയും അനേകരൂപങ്ങളുള്ള ഏക മഹത്വവും, ശത്രു ശക്തിയുടെ സംഹാരകനും ആയി ലോകത്തെ രക്ഷിക്കാനായി അവതരിച്ചിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ എവിടെ! എന്നു പറയുന്നു.

9. ശൃംഗാരരസം.

ശൃംഗാരരസത്തിനു് സംഭോഗം വത്സലം എന്നു രണ്ടു പ്രധാന ശാഖകളുണ്ടു്. സംഭോഗശൃംഗാരം, ലൈംഗികവിഷയകമായ പ്രേമവും വത്സലശൃംഗാരം, അച്ഛനമ്മമാരും സന്താനങ്ങളും സ്നേഹിതന്മാരും തമ്മിലും ഗുരുശിഷ്യന്മാർ തമ്മിലും മററും ഉള്ളപോലെ ലൈംഗികവിഷയം ഒഴിച്ചുള്ള പ്രേമവും ആകുന്നു. ആരംഭത്തിൽ വത്സലശൃംഗാരം സംഭോഗശൃംഗാരത്തേയും ഉൾക്കൊള്ളുന്നു എന്നു് സ്പഷ്ടമാണു്. അച്ഛനമ്മമാരിൽ സംഭോഗശൃംഗാരം ഉള്ളതുകൊണ്ടാണല്ലൊ സന്താനങ്ങൾ ഉണ്ടാകുന്നതു്. അവരും അച്ഛനമ്മമാരും തമ്മിൽ വത്സലപ്രേമം ഉദിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ സഹോദരന്മാരിലും സഹോദരിമാരിലും.

9 എ. സംഭോഗശൃംഗാരം

സംഭോഗശൃംഗാരത്തിനു് ആത്മൈക്യം, മാനസൈക്യം, സാധനൈക്യം. ശരീരൈക്യം, കാമൈക്യം എന്നിങ്ങനെ അനുക്രമമായി അഞ്ചു ഉപരസങ്ങളുണ്ടു്. ഒന്നാമത്തേതു് ധർമ്മശൃംഗാരമാകുന്നു. അതു് നിർമ്മലമായ പ്രേമമാകുന്നു. അതിൽ ഒരുതരം കാമത്തിന്റെയും കലർപ്പില്ല.

കേവലം ജീവിതധൎമ്മങ്ങളെ നിറവേറ്റവേ സ്ത്രീപുരുഷന്മാർ തമ്മിലുള്ള ഐക്യമാകുന്നു അതു്. അമിതമായ ദാമ്പത്യഭോഗാനുഭവത്തിനോ് അതിശകവിഞ്ഞ വിഷയാസക്തിക്കോ അതിൽ സ്ഥാനമില്ല. എന്നാൽ ദമ്പതിമാരിൽ ഒരു പക്ഷത്തിന്നു് മറ്റെ പക്ഷത്തിനെ പിരിഞ്ഞിരിക്കുക സങ്കടമാണു്; ഒരു പക്ഷതി മറ്റേപ്പക്ഷത്തിന്നുവേണ്ടി ആലോചന ഒന്നുംകൂടാതെ മരിക്കാനും സന്നദ്ധമാണു്. അങ്ങനെയുള്ള പ്രേമമാകുന്ന പ്രതിമാനാടകത്തിലും അഭിഷേകനാടകത്തിലും ശ്രീരാമനും സീതയും തമ്മിലുള്ളതു്. അങ്ങനെയുള്ള പ്രേമം തന്നെയാകുന്നു സത്യവാനും സാവിത്രിക്കും തമ്മിലും. സാവിത്രിയ്ക്കു സത്യവാനോടുള്ള പ്രേമം ഈ മാതൃകയിൽപ്പെട്ടതായിരുന്നതുകൊണ്ടാണു് അവൾക്കു മരണത്തെ ചാടിക്കടക്കാൻ സാധിച്ചതു്.

രണ്ടാമത്തേതു കാമശൃംഗാരം അല്ലെങ്കിൽ സാധാരണ മനസ്സിലാക്കിയിരിക്കുന്നപ്രകാരം ദമ്പതിമാർ തമ്മിലുള്ള പ്രേമം ആകുന്നു. വാസവദത്തയ്ക്കും ഉദയനനും തമ്മിലും കുരംഗിക്കും അവിമാരകനും തമ്മിലും ഉള്ള പ്രേമം ഇതിനുദാഹരണമാകുന്നു. ഇവിടെ വളരെ പ്രബലമായ വിഷയാസക്തി ഈ പ്രേമത്തിൽ കടന്നിട്ടുണ്ടു്; അവരുടെ വിരഹദുഃഖം അധികവും ശാരീരകമായ വേർപാടിനാലുള്ളതാണു്. ആദ്ധ്യാത്മികഘടകത്തിനു് അതിൽ അത്ര വളരെ പ്രാധാന്യമില്ല. എങ്കിലും പറയത്തക്ക ഒരു അളവു് അതിൽ ഉണ്ടുതാനും.

മൂന്നാമത്തേതു്, അൎത്ഥശൃംഗാരം അല്ലെങ്കിൽ രാഷ്ട്രീയമോ ധനപരമോ മററു ലൗകിക കാരണങ്ങളെ മുൻനിൎത്തിയുള്ളതോ ആയ വിവാഹം ആകുന്നു. ഇതിൽ ഭൗതികലാഭമാണു് പ്രധമായ ഉദ്ദേശം. ഉദയനനും പത്മാവതിയും തമ്മിലെ വിവാഹം ഇതിന്നൊരു മുഖ്യ ഉദാഹരണ

മാകുന്നു. ഈ വിവാഹത്തിന്റെ പ്രധാന ലക്ഷ്യം വത്സരാജ്യത്തെ ആരുണിയിൽനിന്നു വീണ്ടെടുക്കുന്നതിനു് പത്മാവതിയുടെ സഹോദരനായ മഗധരാജാവിന്റെ സഹായം ലഭിക്കുമെന്നുള്ള പ്രതീക്ഷയാകുന്നു.

നാലാമത്തേതു് മുഗ്ദ്ധശൃംഗാരമാകുന്നു. ഇതിൽ അനുവ്യവസായം കേവലം ശരീരസംബന്ധിയായ സ്ത്രീപുരുഷസംഭോഗമാകുന്നു പ്രധാനം. മനസ്സും ആത്മാവും ഇതിൽ പരയത്തക്കവണ്ണം മുന്പിട്ടുനില്ക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ അവ പശ്ചാത്തലത്തിൽ തീരെയില്ലാതില്ല. ഇതിൽ രണ്ടു പ്രകൃതികൾക്കും പരസ്പരം ചാരിത്രം പാലിക്കാനും ഒരാൾക്കു മറ്റെയാളെക്കുറിച്ചു ദുഃഖിക്കാനും കഴിയും. ഭീമനും ഹിഡുംബയും തമ്മിലുള്ള ചേർച്ച ഈ രസത്തിനു മാതൃകയായ ഒരു ഉദാഹരണമാകുന്നു.

അഞ്ചാമത്തേതു് മൂഢശൃംഗാരമാകുന്നു. ഇതിൽ കാമാസക്തിമാത്രമേ ഉള്ളൂ. ഇതു മുഗ്ദ്ധശൃംഗാരത്തിലെന്നപോലെ, പങ്കാളികൾ രണ്ടുപേരും തമ്മിൽ തുല്യപ്രസക്തതപോലും ഇല്ലാത്ത വെറും മാംസസംബന്ധിയായ കാമമാകുന്നു. അവർ തമ്മിൽ ചാരിത്രശുദ്ധിപോലും പാലിക്കുന്നില്ല. ഒരുവിടനു് ഒരു വേശ്യയിൽ അല്ലെങ്കിൽ വ്യഭിചാരിണിയിൽ ഉള്ള കാമവും അവൾക്കു വിടനിൽ ഉള്ള കാമവും ഇതിനൊരു നല്ല ദൃഷ്ടാന്തമാകുന്നു. ഭാസൻ തന്റെ നാടകപാത്രങ്ങളായ ശകാരനേയും വിടനേയുംകൊണ്ടു ഈ ശൃംഗാരത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. "അവർ വസന്തസേനയോടു്, അവൾ പെരുവഴിയോരത്തു നില്ക്കുന്ന ഒരു പൂവല്ലിയാണു്, ആർക്കും അതിലെ പൂ പറിച്ചെടുക്കാം. പണം കൊടുത്തു വാങ്ങാവുന്ന ഒരു വസ്തുവാണു്, മിത്രമോ ശത്രുവോ സുന്ദരനോ വിരൂപിയോ യോഗ്യനോ അയോഗ്യനോ ആരായാലും വേണ്ടില്ല വില തരുന്നവനോടുകൂടി രമിച്ചു

കൊള്ളണം എന്നു് പറയുന്നു. താനും വിടനും, ഒരു കുറുക്കനെ വേട്ടയാടുന്ന രണ്ടു വേട്ടനായ്ക്കളെപ്പോലെയാണു്. തീയിൽ വീണ പഴയ തോൽക്കഷണംപോലെ തന്റെ ദേഹം വസന്തസേനയോടുള്ള കാമത്താൽ ദഹിക്കുന്നു എന്നു ശകാരൻ ആക്രോശിക്കുന്നതു മൂഢശൃംഗാരത്തിന്റെ സ്വഭാവത്തെ ശരിക്കു ഉദാഹരിക്കുന്നു.

9. ബി. വത്സലരസം.

വത്സലരസവും ഭാസൻ തന്റെ നാടകങ്ങളിൽ സുന്ദരമായി ആവിഷ്കരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. പ്രതിമാനാടകം രണ്ടാമങ്കത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ള ദശരഥനു് രാമനോടും ലക്ഷ്മണനോടും സീതയോടും ഉള്ള സ്നേഹവും ആ നാടകത്തിൽ തന്നെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള രാമനു ഭരതനോടും ലക്ഷ്മണനു് രാമനോടും ഉള്ള സ്നേഹവും ഈ വകുപ്പിൽ പെടുന്നു. ഊരുഭംഗത്തിൽ, ദുര്യോധനനു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ അച്ഛനോടും അമ്മയോടും മകനോടും ഉള്ള സ്നേഹവും ഇക്കൂട്ടത്തിലുൾപ്പെടുന്നു. ദുര്യോധനൻ മരണം സമീപിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അമ്മയോടു ഒരനുഗ്രഹം യാചിക്കുന്നു. ഏതനുഗ്രഹവുംചോദിച്ചുകൊള്ളാം എന്നുഗാന്ധാരി മറുപടി പറയുന്നു. അപ്പോൾ അദ്ദേഹം കൈകൾ കൂപ്പിക്കൊണ്ടു് "ഞാൻ എന്തെങ്കിലും പുണ്യം ചെയ്തിട്ടുണ്ടെങ്കിൽ മറുജന്മത്തിലും ഇവിടുന്നു് എന്റെ അമ്മയാകണം" എന്നു അദ്ദേഹം അപേക്ഷിക്കുന്നു. ഇതിൽ വത്സലരസത്തിന്റെ ശക്തിയേ ഭാസൻ ഭംഗിയായി ഉദാഹരിക്കുന്നു. മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ ഭീമനു ഘടോൽക്കചനോടുള്ള വാത്സല്യം, ധൃതരാഷ്ട്രനും അർജ്ജുനനും അഭിമന്യുവിനോടുള്ള വാത്സല്യം, രാവണനു ഇന്ദ്രജിത്തിനോടുള്ള വാത്സല്യം ഇതെല്ലാം ഈ കൂട്ടത്തിലുള്ളതാകുന്നു. ഇ

ഇനത്തിൽപ്പെട്ടന്നതു് തന്നെയാകുന്ന ദ്രോണനു അജ്ജുന നോട്ടം മൈത്രേയനു് ചാരുദത്തനോടും സന്തുഷ്ടന അവി മാരകനോടും വസന്തകനു് ഉദയനനോടും ഉള്ള സ്നേഹവും.

അദ്ധ്യായം ൪

പ്രകൃതി പ്രതിഭാസങ്ങളുടെ ശോഭന വൎണ്ണനകൾ

പ്രകൃതിയുടെ പ്രതിഭാസങ്ങളെ ഭാസൻ വളരെ ദിക്കുകളിൽ വൎണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഇൻഡ്യയിലെ മദ്ധ്യാഹ്നസൂൎയ്യനേ അവിമാരകത്തിൽ ഇങ്ങനെ വൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. "ഇതാ ഇപ്പോൾ സൂൎയ്യൻ തന്റെ ഒരായിരം കതിരുകളാൽ മനുഷ്യശരീരങ്ങളെ കാന്തുതിന്നുന്നു. അഹോ! ചൂടു് എത്ര ഭയങ്കരമായിരിക്കുന്നു! ഒരു കഠിന ജ്വരബാധയിലെന്നപോലെ ഭൂമി ചുടുന്നു. അതിന്റെ നനവെല്ലാം സൂൎയ്യകിരണങ്ങൾ ഉറുഞ്ചിക്കുടിച്ചിരിക്കുന്നു. വൃക്ഷങ്ങൾ കാട്ടുതീയ്ക്കു അഭയം നൽകിയിരിക്കുന്നതുപോലെ അവയ്ക്കു തന്നെ ഇല്ലാതായിരിക്കുന്നു. അവ ക്ഷയരോഗികളെപ്പോലെ നിറം മാറിയ കരിയിലകൾ തൂപ്പുന്നു. പൎവ്വതങ്ങൾ ഗുഹകളാകുന്ന വലിയ വായ്കൾ പൊളിച്ചു നിരാശയോടെ നിലവിളിക്കുന്നു. ചുട്ടു പൊള്ളുന്ന കാററുകൾ ദിക്കുകളാസകലം മണലും പൊടിയും കൊണ്ടുമൂട്ടുന്നു. സൂൎയ്യരശ്മികളേററു് ഭൂമി മൂൎച്ഛിച്ചിരിക്കുന്നു."

സ്വപ്നവാസവദത്തം ഒന്നാമങ്കത്തിലെ പതിനാറാം ശ്ലോകത്തിലെ സൂൎയ്യാസ്തമനവൎണ്ണന അത്യന്തം മനോഹരമായിരിക്കുന്നു.

"ചേക്കേറുന്നു വിഹംഗമങ്ങൾ മുനിമാർ
മുങ്ങിക്കുളിക്കുന്നിതാ
പൊങ്ങുന്നു പുകയാശ്രമാടവികളിൽ കത്തുന്നു
ഹോമാഗ്നികൾ
മെല്ലെച്ചുറ്റുകറച്ചു ചെങ്കതിരുകൾക്കർക്കൻ
രഥത്തിൻ രയം
താഴ്ത്തി താഴെയിറങ്ങിടുന്നു വടിവോടസ്താ
ചലാഗ്രത്തിലായ്."

സൂര്യാസ്തമനത്തേയും സന്ധ്യാഗമനത്തേയും ഭാസൻ ഇങ്ങനെ രമണീയമായി അവിമാരകത്തിൽ വർണ്ണിക്കുന്നു:- "സൂര്യൻ അസ്തമിച്ചു. ആകാശത്തിന്റെ കിഴക്കുഭാഗം കറുത്തിരുണ്ടിരിക്കുന്നു. പടിഞ്ഞാറേ ഭാഗം സന്ധ്യാരാഗം കൊണ്ടു പ്രകാശിക്കുന്നു. ആകാശം രണ്ടായി വിഭജിക്കപ്പെട്ടു് ശിവന്റെ അർദ്ധനാരീശ്വരരൂപത്തിന്റെ സൗഭാഗ്യം പൂണ്ടിരിക്കുന്നു. എത്ര അത്ഭുതജനകമായ വസ്തുവാണു് ലോകം! ത്രിസന്ധ്യാസമയത്തു അതു് മറ്റൊരുവേഷം ധരിച്ചിരിക്കുന്നതായി തോന്നുന്നു. അതു് സൂര്യനാകുന്ന നെററിപ്പൊട്ടു മായ്ച്ചു കളഞ്ഞിരിക്കുന്നു. നക്ഷത്രച്ചിത്രവേലകളൊട്ടുകൂടിയ അങ്കി ചാർത്തിയിരിക്കുന്നു; പകലിന്റെ ചൂടു് നിരാകരിച്ചു സുഖപ്രദമായ ചെറുതെന്നലിനെ സ്വീകരിച്ചു ഉപചരിക്കുന്നു; വേലകളും വ്യാപാരങ്ങളും നടക്കുന്ന ഭൂമിയെ കാമുകീകാമുകന്മാരുടേയും ഇരതേടിനടക്കുന്ന കൊള്ളക്കാരുടെയുമായി മാററുന്നു."

ചാരുദത്തം ഒന്നാമങ്കത്തിൽ ചന്ദ്രോദയത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നതു കാണുക:—"ആകാശവീഥിയിലെ നിശാദീപവും, ഈന്തപ്പഴംപോലെ വിളറിയും മഞ്ഞച്ചും ഇരിക്കുന്ന

യുവതികൾക്ക അപകടം കുറിക്കുന്ന ദീപസ്തംഭവും ആയ ചന്ദ്രൻ ഇതാ ഉദിച്ചുയരുന്നു. വെളുവെളുത്ത പൂനിലാക്കാലുകൾ ചെളിത്തിട്ടിന്മേൽ പാൽ ചൊരിയുന്നതുപോൽ ഇരുളിൻ പുറത്തു പൊഴിയുന്നു." ചന്ദ്രാസ്തമനത്തെ മൂന്നാമങ്കം മൂന്നാം ശ്ലോകത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നതു് ഇങ്ങനെയാണു്:—

"അലമിരുളിനു നൽകിയൂഴി ചന്ദ്ര
കലയിതമെല്ലവെയസ്തമിച്ചിടുന്നു
വനഗജപതി പൊയ്കതന്നിൽമുങ്ങ
നളവിലവൻ വളകൊമ്പുതാണിടുംപോൽ".

ഭാസൻെറ രാത്രിവർണ്ണനകൾ ബഹുരസം പിടിച്ചവയാണു്. ബാലചരിതത്തിൽ കൃഷ്ണൻ ജനിച്ച അർദ്ധരാത്രിയിലെ ഇരുട്ടിനെ വസുദേവൻ വർണ്ണിക്കുന്നതു ഇങ്ങനെയാണു്:—"ഇരുൾ എൻെറ അവയവങ്ങളിൽ പുരളുന്നു. ആകാശം വിളക്ക കരിപെയ്യുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു ഒരു ഖലനു് ചെയ്ത ഉപകാരം എന്നപോലെ എൻെറ കണ്ണുകൾ ഉപയോഗപ്പെടുന്നില്ല. ദിക്കുകളൊന്നും കാണാൻ വയ്യാതിരിക്കുന്നു. വൃക്ഷങ്ങൾ ഒരു ഒററക്കൂട്ടംപോലെ നില്ക്കുന്നു. എനിക്കു പരിചയമുള്ള ലോകം ആകപ്പാടെ ചെന്നു രൂപാന്തരപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു."

അവിമാരകത്തിലെ രാത്രി വർണ്ണന ഇങ്ങനെയാണു്:—"അർദ്ധരാത്രി ഭയപ്പെടേണ്ട ഒന്നുതന്നെയാണു്. എന്തെന്നാൽ ഇപ്പോൾ സകല ജീവികളും ഗർഭപാത്രത്തിൽ കിടക്കുന്ന ശിശുക്കളെപ്പോലെ ഉറക്കത്തിൽ ലയിച്ചു ബോധമില്ലാതെ കിടക്കുകയാണു്. നിശ്ശബ്ദരായി ഗാഢനിദ്ര പൂണ്ടു കിടക്കുന്ന ആളുകളോടുകൂടിയ കൊട്ടാരങ്ങൾ ധ്യാനനിമഗ്നങ്ങളായിരിക്കയാണെന്നു തോന്നുന്നു.

പുറമേക്കു് അന്ധകാരത്താൽ ഗ്രസിക്കപ്പെട്ട വൃക്ഷങ്ങളെ തൊട്ടുനോക്കിയേ കണ്ടുപിടിക്കാൻ കഴിയൂ. ബാഹ്യരേഖകൾ മാത്രം ദിക്കുകൾ കാണാൻ വയ്യാതായിരിക്കുന്നു. തെരുവീഥികൾ ഇരുട്ടൊഴുകുന്ന തോടുകൾപോലെയും ഗൃഹപങ്ക്തികൾ അവയിലെ മണൽപ്പുറങ്ങൾ പോലെയും തോന്നുന്നു. പത്തു ദിക്കുകളും ഇരുട്ടിൽ മുങ്ങിയിരിക്കുന്നു. ഈ ഇരുട്ടിൽക്കൂടി ഒരുവനു നീന്താം."

അവിമാരകത്തിലെ മേഘവർണ്ണന ഇങ്ങനെയാണു്":— താളത്തിനൊപ്പിച്ചു നൃത്തം ചെയ്യുന്ന നർത്തകരെപ്പോലെ മഴ പെയ്യുമ്പോൾ ഇടികളുടെ താളത്തിനൊപ്പിച്ചു് നൃത്തം ചെയ്യുന്ന ഈ കാർമേഘങ്ങൾ നയനസുഭഗങ്ങളായിരിക്കുന്നു. ഇവ ഇന്ദ്രന്റെ കാമധേനുക്കളും നക്ഷത്രങ്ങളുടെ യവനികകളും മിന്നൽപ്പിണരുകളാകുന്ന പൊൻപാമ്പുകളുടെ പുറ്റുകളും സ്വർഗ്ഗത്തെ നിരത്തുകളുടെ വശങ്ങളിലുള്ള ചെറുചെടികളും കാമദേവന്റെ അമ്പുകൾക്കു തേച്ചു മൂർച്ചകൂട്ടാനുള്ള ചാണകളും പർവ്വതങ്ങൾക്കു കുളിക്കാൻ കടലിൽനിന്നു വെള്ളം കൊണ്ടുവന്നു നിറക്കാനുള്ള ജലദ്രോണികളും സൂര്യചന്ദ്രന്മാരെ പുറത്തിട്ടടയ്ക്കുന്ന ജാലകക്കതവുകളും സ്വർഗ്ഗത്തെ ധാരായന്ത്രങ്ങൾക്കു വേണ്ട വെള്ളം നിറയ്ക്കാനുള്ള ജലസംഭരണപാത്രങ്ങളും ആകുന്നു."

അഭിഷേകനാടകത്തിൽ, സമുദ്രത്തെ, "ഗോമേദകരത്നനിറം കലർന്ന മേഘങ്ങളാകുന്ന മേല്ക്കട്ടിയോടുകൂടിയ ഇന്ദ്രനീലരത്നത്തിന്റെ വർണ്ണത്തിലുള്ള കിടക്കയിൽ ശംഖുകൾ ചേർന്ന തിരമാലകളാകുന്ന ഭംഗിയേറിയ മാല്യങ്ങളണിഞ്ഞു് ആറുകളാകുന്ന ആയിരം കൈകളോടുകൂടി പള്ളികൊള്ളുന്ന വിഷ്ണുവാണോ എന്നു തോന്നും" എന്നു വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ, ആകാശത്തുകൂടി പൊകുന്നതിൽ_ പാറന്നുപോകുന്ന ഒരു വിദ്യാധരൻ ഭൂതലത്തിന്റെ ഒരു വിഹഗവീക്ഷണം നൽകുന്നു. "ഗംഭീരങ്ങളായ പർവതങ്ങൾ കൊച്ചുകൊച്ചാനകളെപ്പോലെയും, മഹാസമുദ്രങ്ങൾ വെറുംകുളങ്ങൾ പോലെയും മഹാനദികൾ അതിത്തിരേഖകൾ മാത്രം പോലെയും ഭൂമുഖത്തുള്ള പള്ളങ്ങൾ അന്തർദ്ധാനം ചെയ്തപോലെയും വെളുത്ത വലിയ വലിയ പ്രാസാദങ്ങൾ മഞ്ഞിൻതുള്ളികൾപോലെയും തോന്നുന്നു."

സ്വപ്നവാസവദത്തം ഒന്നാമങ്കം പന്ത്രണ്ടാം ശ്ലോകത്തിലെ തപോവന വർണ്ണന എത്രയും ഹൃദ്യമായിരിക്കുന്നു. അതു ഇവിടെ ഉദ്ധരിക്കുന്നു.

"സ്ഥലത്തിൻനില നന്നായറിയുമ്പോലെ പേടി
കലരാതെയുമുള്ള പതറാതെയുമിതാ;
ശാന്തരായ് ഹരിണങ്ങൾ മേയുന്നു, വൃക്ഷങ്ങളെ
ശ്രദ്ധയും വാത്സല്യവും പൂണ്ടിങ്ങു വളർത്തുന്നു;
ദുർല്ലഭപുഷ്പങ്ങളും കായ്കളും നിറഞ്ഞേററം
ഞെരിയുന്നുണ്ടു ഭാരംകൊണ്ടിതാ കൊമ്പൊക്കെയും;
പിംഗലനിറം ചേന്ന പശുക്കളുണ്ടിങ്ങേറെ,
യുഴുതിട്ടില്ല ഭൂമിയാചക്രവാളമെങ്ങും;
മാന്തളിർനിറംചേന്ന ഹോമധൂമങ്ങളിങ്ങു
പൊങ്ങുന്നു വാനിലിതു നല്ലൊരാശ്രമം നൂനം."

ഈ നാടകത്തിലെ തന്നെ നാലാമങ്കം രണ്ടാംശ്ലോകത്തിൽ വെള്ളിൽ പക്ഷികൾ പറന്നുപോകുന്നതിന്റെ വർണ്ണന സൗന്ദര്യവും ജീവനും ഉള്ളതാകുന്നു. അതിപ്രകാരമാണ്:—

"ഒന്നിച്ചു നേർവരിയിലൊത്തു പറപ്പിതിപ്പോൾ;
ഭിന്നിച്ചിതാ വരിപിരിഞ്ഞു പറകലൊായി;

ഇപ്പോളിതാ മുകളിലേയ്ക്കു പറന്നിട്ടന്നി
തിപ്പോൾ പറക്കവതു താണതലത്തിലത്രെ.
രണ്ടായ്പകുത്തു ഗഗനത്തേയതിത്തി രേഖം
യാണെന്നപോലെ വരിയിട്ടു പറന്നനില്പൂ.
ആകാശമിപ്പൊഴുതിലത്ര പടം പൊഴിഞ്ഞ
നാഗോദരത്തിനു സമം തെളിവാന്നിരിപ്പൂ
ഇപ്പക്ഷിതൻ നിരതിരിഞ്ഞു പിരിഞ്ഞുചുററി
സപ്തർഷിതാരകടെ യാകൃതിയാന്നിടുന്നു."

വിടുന്നു നില്ക്കുന്ന ചെമന്തിപ്പൂക്കളെ മുത്തുകളും പവിഴങ്ങളും ഇടകലന്നു പതിച്ചിട്ടുള്ള തൊങ്ങുകൾ പോലെയിരിക്കുന്നു എന്നു വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ ഒരു തേരു അതിവേഗത്തിൽ ഓട്ടിക്കുമ്പോഴുള്ള അവസ്ഥയെ ഇങ്ങനെ വർണ്ണിക്കുന്നു:— വൃക്ഷങ്ങൾ തേരിന്റെ നേരേ പാഞ്ഞുവരുന്നതായി തോന്നുന്നു; അത്രവേഗത്തിലുള്ള അതിന്റെ ഗതികൊണ്ടു് അവയുടെ അകലം കുറഞ്ഞുപോകുന്നു. ഇളകിമറിയുന്ന ഒരു അരുവിപോലെ ഭൂഭാഗം ആരക്കാലുകളുടെ അന്തരാളങ്ങളിലേയ്ക്കു് ഓടികടക്കുന്നു. ഗതിവേഗംകൊണ്ടു ആരക്കാലുകൾ കാണാൻ വയ്യാതിരിക്കുന്നു. ചക്രങ്ങൾ വിടവില്ലാത്ത കട്ടിവൃത്തങ്ങളായി കാണപ്പെടുന്നു. കുതിരക്കുളമ്പുകൾ ഇളക്കുന്ന പൊടിപടലം ഒരിക്കലും മുമ്പിലെത്താതെ പിറകിലാക്കിയുംകൊണ്ടു തേരു മുൻപോട്ടോടുന്നു.

മനുഷ്യരുടെ മനോഭാവങ്ങളും വികാരങ്ങളും അനുസരിച്ചാണു് പ്രകൃതി അവരെ ബാധിക്കുന്നതു് എന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. അവിമാരകൻ കുരംഗി ക്ഷണിച്ചതിനാൽ ആഹ്ലാദാവേശത്തോടെ അവളെ സന്ദർശിക്കാൻ പോകുമ്പോൾ "അഹോ! ലോകം എത്ര മനോഹരമായി ഒ-

വസ്തുവാണ്"!" എന്നു പറയുന്നു. എന്നാൽ പിന്നീടു കൊട്ടാരത്തെയും തൻെറ പ്രിയതമയേയും പിരിഞ്ഞുപോരുമ്പോൾ വൃക്ഷങ്ങൾക്കു ക്ഷയം ബാധിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നും പക്ഷികൾ വേദനപ്പെട്ടു നിലവിളിക്കുന്നു എന്നും ലോകമാകെ മൂർച്ഛയിൽപ്പെട്ടിരിക്കയാണെന്നും വിലപിക്കുന്നു.

അദ്ധ്യായം ७

മനശ്ശാസ്ത്രവിഷയകമായ അഗാധപരിജ്ഞാനം

ഭാസൻെറ മനുഷ്യ മാനസികവിജ്ഞാനം അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാടകങ്ങളുടെ ഓരോ വശങ്ങളിലും എന്നപോലെ കാണുന്നുണ്ട്. ചില ഉദാഹരണങ്ങൾ ഉദ്ധരിക്കാം:—

സ്വപ്നവാസവദത്തം:—രാജകുമാരിയുടെ എഴുന്നെള്ളത്തിനു താനും വഴിമാറാൻ ആവശ്യപ്പെടുമോ എന്നു യൗഗന്ധരായണനോടുള്ള വാസവദത്തയുടെ ചോദ്യം വേഷം മാറിനടക്കുന്ന ഒരു രാജ്ഞിയിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ടതു് സ്വാഭാവികമാകുന്നു. "ആര്യേ, ആരെന്നു അറിയാതെയിരിക്കുമ്പോൾ ദേവന്മാർക്കും ഇങ്ങനെയുള്ള അവമതി പററും" എന്നു അതിനു യൗഗന്ധരായണൻെറ സമാധാനം മനുഷ്യമനസ്സുകളുടെ പ്രവൎത്തനങ്ങളെക്കുറിച്ചുള്ള അഗാധപരിജ്ഞാനത്തെ കാണിക്കുന്നു. ഒരു വണ്ടിച്ചക്രത്തിൻെറ അരക്കാലുകൾപോലെ കാലഗതിക്രമത്തിനു മനുഷ്യൻെറ ഭാഗ്യചക്രം മറിയുന്നു, എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നതും എത്രയും പരമാൎത്ഥമാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനെ ഒരു താപസനെന്നു വിളിച്ചുസ്വാഗതം ചെയ്യുമ്പോൾ അദ്ദേഹം

പറയുന്നു, "താപസൻ എന്നു വിളിക്കുന്നതു് ബഹുമാനദ്യോതകം തന്നെ, സംശയമില്ല. എന്നാൽ എനിക്കതു കേട്ടു പരിചയപ്പെട്ടിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ എന്തോ അതു പ്രീണിപ്പിക്കുന്നില്ല." ആരേ ഉദ്ദേശിച്ചാണോ തന്നെയും വാസവദത്തയേയും വഴിമാറ്റിയതു് ആ ആളിനോടു അദ്ദേഹത്തിനു തോന്നിയ വിരോധം അതു, താൻ സ്വരാജ്യം ശത്രു ആരുണിയുടെ കൈയിൽനിന്നു വീണ്ടെടുക്കാൻ ഉദയനനെക്കൊണ്ടു വിവാഹം കഴിപ്പിക്കുന്നതിനു് നിശ്ചയിച്ചിട്ടുള്ള രാജകുമാരി പത്മാവതിയെ ഉദ്ദേശിച്ചാണെന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ നിശ്ശേഷം നീങ്ങുന്നു. "നമ്മുടെ ആഗ്രഹങ്ങൾ ആജ്ഞാപിക്കുന്നതുപോലെ നമ്മൾ ബഹുമാനിക്കയോ വെറുക്കുകയോ ചെയ്യുന്നു." എന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായം ന്യായമായിട്ടുള്ളതത്രെ. വാസവദത്തയെ ഒരു ന്യാസമായി പത്മാവതിയെ ഏല്പിക്കാൻ യൗഗന്ധരായണൻ ആവശ്യപ്പെട്ടപ്പോൾ ഒരു സുന്ദരിയായ യുവതിയെ സൂക്ഷിക്കാൻ കയ്യേല്ക്കുന്നതു് മറ്റേതു ഭരദാനത്തെക്കാളും വിഷമമുള്ള കാര്യമാണെന്നു് കഞ്ചുകി പത്മാവതിയോടു ഉപദേശിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മചാരി ആശ്രമത്തിൽ ചെന്നപ്പോൾ അവിടെ പത്മാവതിയേയും വാസവദത്തയേയും കണ്ടു്, "ഇവിടെ സ്ത്രീജനങ്ങളില്ലായിരുന്നെങ്കിൽ!" എന്നു വിളിച്ചുപറഞ്ഞുംകൊണ്ടു ചുളിഞ്ഞു പിൻവാങ്ങുന്നു. പത്മാവതിയുടെ വിവാഹത്തിനു് വരണമാലയിൽ 'സപത്നീമർദ്ദനം' എന്ന പച്ചിലകൂടി കോർക്കാൻ വാസവദത്ത വിസമ്മതിക്കുകയും "അവിധവാകരണം" എന്ന പച്ചില ധാരാളം കൂട്ടിച്ചേർക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. "തോഴി, നീ നിന്റെ ഭർത്താവിനെ വളരെ സ്നേഹിക്കുന്നുണ്ടോ?" എന്നു് വാസവദത്ത പത്മാവതിയോടു ചോദിച്ചതിനു്, "തോഴി എനിക്കതറിഞ്ഞുകൂടാ. എന്നാൽ ആര്യപുത്രൻ എന്റെ അടുക്കലില്ലാത്ത അവസരങ്ങളിൽ എനിക്കു് ഒരു ഏകാന്തത തോന്നുന്നുണ്ടു്."

എന്നു് ആ അഭിജാതയായ മഹിള ഒരു നവോഢയ്ക്കു സഹജമായ സങ്കോചത്തോടും പ്രീതിയോടുംകൂടി ഉത്തരം പറയുന്നു. കൈയ്യിൽ മധുരഫലാഹാരങ്ങളും എടുത്തുകൊണ്ടു വാസവദത്ത തന്നേ അനുഷ്ഠിച്ചു നടക്കുമെന്നു് വിദൂഷകൻ ഉദയനനോടു പറഞ്ഞപ്പോൾ താനതു വാസവദത്തയോടു പറയുമെന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. അപ്പോൾ വിദൂഷകൻ വാസവദത്ത മരിച്ചുപോയല്ലോ എന്നു് രാജാവിനെ അറിയിക്കുന്നു. അതുകേട്ടു് ഉദയനൻ വിദൂഷകന്റെ വാക്കുകൾ തന്റെ മനസ്സു് വാസവദത്ത ജീവിച്ചിരുന്ന കാലങ്ങളിലേയ്ക്കു് നയിച്ചു എന്നു് അയാളോടു പറയുന്നു. വാസവദത്തയുടെ കാര്യം പറയുകയാൽ വീണ്ടും ഉണ്ടായിട്ടുള്ള ഓർമ്മകൊണ്ടു് വ്യസനിക്കരുതെന്നു പറഞ്ഞു വിദൂഷകൻ അദ്ദേഹത്തിനെ ആശ്വസിപ്പിക്കുന്നു. അപ്പോൾ ഉദയനൻ ഇപ്രകാരം പറയുന്നു.

"മറക്കാമാക്കതാൻ എന്തു മഹിച്ചാ പ്രേമവാസ്സിതന
പ്രിയമേകം സ്മരണയാ-പ്രണയത്തേ പുതുക്കിടും
പണയപ്പെട്ടു കേണീടും നമ്മൾക്കുള്ള മനസ്സുകൾ
കണ്ണീരിനാൽ കടം സർവ്വം തീർത്താലേ മുക്തമായിടൂ."

അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഈ വാക്കുകൾ സ്മരണീയങ്ങളാകുന്നു.

വിദൂഷകൻ രാജാവിന്റെ കണ്ണുനീർ കഴുകാൻ വെള്ളം കൊണ്ടുപോകുമ്പോൾ പത്മാവതി പെട്ടെന്നു മുമ്പിൽ വന്നു അയാളെ തടഞ്ഞുനിർത്തി, "വസന്തക, ഇതു് എന്താണു്?" എന്നു ചോദിച്ചതിനു് അയാൾ ബദ്ധപ്പെട്ടു് "ഇതു് അതു്; അതു് ഇതു്" എന്നു് ഉരുവുന്നു. ഉദയനൻ,

"പ്രിയമേറുന്നതാംവസ്തു നഷ്ടമാമെന്നശങ്കയാൽ
പേടിച്ചിടുന്നിതത്യന്തം നാരിമാരുടെ മാനസം"

എന്നു് പ്രസ്താവിക്കുന്നു. ഇതു് സത്യമാണല്ലോ.

"അന്യോന്യമുള്ള ദാക്ഷിണ്യം സ്നേഹത്തെ അങ്കുരിപ്പിക്കുന്നു." എന്ന പരമാർത്ഥം വിദൂഷകൻ പറയുന്നു. "ശരിയാണതു്. ഉൽകൃഷ്ടഗുണവും ദാക്ഷിണ്യശീലവുമുള്ള ആളുകളെ ധാരാളം കാണാം. എന്നാൽ ആ ഗുണങ്ങളെ വേണ്ടവണ്ണം അറിയുകയും വിലവയ്ക്കുകയും ചെയ്യുന്ന ആളുകൾ വളരെ വിരളമാണു്" എന്നു് രാജാവു് അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു." "നല്ല ആരോഗ്യവും നല്ല ആഹാരവും ഇല്ലെങ്കിൽ ജീവിതത്തിൽ ഒരു സുഖവും ഇല്ല" എന്നു വിദൂഷകൻ പറയുന്നതു എത്രയോ, പരമാർത്ഥമാകുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം:—വിശ്വാസ്യരും കാര്യശേഷിയുണ്ടെന്നു തെളിവുകിട്ടിയിട്ടുള്ളവരും ആയ സ്നേഹിതന്മാരെ വേണം പ്രയാസമുള്ള കാര്യങ്ങളേല്പിക്കാൻ; അങ്ങനെ ചെയ്യില്ലെങ്കിൽ, ആസൂത്രണം എത്ര മെച്ചമാണെങ്കിലും അതിന്റെ ജയമോ അപജയമോ വിധിയെ അവലംബിക്കുന്നു എന്നു് യൗഗന്ധരായണൻ ശലാകനോടു പറയുന്നു. ഉദയനനേ പിടിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന വർത്തമാനം കേട്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മനസ്സു പതറിപ്പോകുന്നു. അമ്മറാണിയോടു എന്താണു് പറയേണ്ടതെന്നു വിജയ ചോദിച്ചതിനു്, "വിജയേ ഇങ്ങനെ......" എന്നു പറഞ്ഞുനിറുത്തുകയും സംഗതികളുടെ ശരിയായ നില എന്താണെന്നു അദ്ദേഹത്തിനേക്കൊണ്ടു പറയിക്കുവാൻ അവൾക്കു് പിന്നെയും പിന്നെയും ചോദിക്കേണ്ടിവരുകയും ചെയ്യുന്നു. ഒടുക്കം അദ്ദേഹം മനുഷ്യമനസ്സിനേക്കുറിച്ചുള്ള യഥാർത്ഥജ്ഞാനത്തോടെ, "ഒരമ്മയുടെ ഹൃദയം വാത്സല്യമുള്ളിടത്തു ദുർബലമാണു്" എന്നുള്ളതു് സുപ്രസിദ്ധമായ ഒരു വാസ്തവമാണു്. അതുകൊണ്ടു് ആ ഹൃദയത്തിനു ഹാനിസംഭവിക്കാതിരിക്കാൻ സൂക്ഷിക്കണം. രാജാവിനെ പിടിച്ചു തടവിലാക്കിയിരിക്കുന്നു എന്നു് രാജ്ഞിയോടു പെട്ടെന്നങ്ങു് പറയരുതു്.

"പറയുകരണകാൎയ്യമാദ്ധ്യമായ് പിന്നതിലുളവാം
പല സംഭവങ്ങളേയും
വിവരണമതിനാൽ നഭീയചിത്തം സുതനെന്നി-
നച്ഛുരുഭീതി പാത്രമാക്കും.
ഭയവു മഴലു മത്രമാത്രമുള്ളിൽ ദൃഢതരമങ്ങു
പതിഞ്ഞുവെന്നു കണ്ടാൽ
അവരൊടു പറയു നടന്നതെല്ലാം അരചനു
വന്നവ പത്തിനേക്കുറിച്ചും.

എന്നു വിജയയോടു പറയുന്നു.

കാഞ്ചനമാല വീണവായിക്കുന്നതു വാസവദത്ത കണ്ടു എന്നും അതുനാൽ വീണവായന പഠിക്കാൻ അവൾക്കു മോഹമുണ്ടായിരിക്കുന്നു എന്നും അംഗാരവതി മഹാസേനനോടു പറയുന്നു. അപ്പോൾ

"നാളിന്നോളം മകളുടെ വിവാഹം
നടക്കാത്തതിൽ നീ
നാണം കൊൾകവ്വ, വൃഥയുമതിനാൽ
വിട്ടുപോം പുത്രിയെന്നായ്.
വെന്തീടുന്നു ജനനീഹൃദയം സ്നേഹ
കൃത്യാഗ്നിമദ്ധ്യേ
പെട്ടത്യന്താകുലമഥ വിറയ്ക്കുന്നി
ള്ളുണ്ടുമൂലം"

എന്ന് അദ്ദേഹം അംഗാരവതിയോടു പറയുന്നു.

ഉദയനനെ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന വൎത്തമാനം അത്ര പെട്ടെന്നാകയാൽ മഹാസേനൻ ആദ്യമതു വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായത്തെ മനോഭാവം താഴെക്കാണുന്ന സംഭാഷണത്തിൽനിന്നു നല്ലവണ്ണം ഗ്രഹിക്കാം:—

കഞ്ചുകി: വത്സരാജാവിനെ ബഹുമാനപ്പെട്ട മന്ത്രി സാലകായനൻ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു.

രാജാവു് : സന്തോഷത്തോടുകൂടി) എന്താണു് താൻ പറഞ്ഞതു്?

കഞ്ചുകി: ബഹുമാനപ്പെട്ട മന്ത്രി സാലങ്കായനൻ വത്സരാജാവിനെ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു.

രാജാവു്: ഉദയനനേയൊ?

കഞ്ചുകി: മററാരേ?

രാജാവു്: ശതാനികന്റെ മകനേയോ?

കഞ്ചുകി: അതേ.

രാജാവു്: സഹസ്രാനികന്റെ പൗത്രനേയൊ?

കഞ്ചുകി: അതേ ആളിനേതന്നെ.

രാജാവു്: കൗശാംബീ പതിയെയൊ?

കഞ്ചുകി: അതെ.

രാജാവു്: ആ സംഗീതവിദഗ്ദ്ധനേയോ?

കഞ്ചുകി: അങ്ങനെ കേൾവിയുണ്ടു്.

രാജാവു്: വാസ്തവത്തിൽ! വത്സരാജാവിനേയൊ?

കഞ്ചുകി: അതെ, വത്സരാജാവിനെതന്നെ.

രാജാവു്: യൗഗന്ധരായണൻ മരിച്ചോ?

കഞ്ചുകി: ഇല്ല. യൗഗന്ധരായണൻ കൗശാംബിയിലുണ്ടു്.

രാജാവു്: എന്നാൽ വത്സരാജാവിനെ ബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു് ഞാൻ വിശ്വസിക്കുന്നില്ല.

കഞ്ചുകി: മഹാരാജാവു് ക്ഷമിക്കണം. ഞാനൊരു വൃദ്ധബ്രാഹ്മണനാണു്. ഞാൻ അവിടത്തെ മുമ്പിൽ കള്ളം പറഞ്ഞിട്ടില്ല.

രാജാവു്: അതേ, അതങ്ങനെതന്നെ. സാലങ്കായനൻ അയച്ചിട്ടുള്ള ആ നല്ല വത്തമാനം കൊണ്ടുവന്ന ദൂതനാരാണു്?

കഞ്ചുകി: അദ്ദേഹം ദൂതനെ അയച്ചിരിക്കയല്ല. അദ്ദേഹം തന്നെ വന്നിരിക്കയാണു്. രോഗാകൃതിയ ഒരു തേരിൽ വത്സരാജാവിനേയുംകൊണ്ടു്.

രാജാവു്: അയാൾ തന്നെ വന്നിരിക്കുന്നു! എത്ര സന്തോഷപ്രദം! ഇന്നു മുതൽ നമ്മുടെ ഭടന്മാർ ആയുധങ്ങളും കവചങ്ങളും താഴെ വച്ചിട്ടു് വിശ്രമിക്കട്ടെ. ഇന്നുമുതൽ മററു രാജാക്കന്മാക്കു ഭയപ്പെടേണ്ടുന്നആവശ്യമില്ല. ചാരന്മാരും വേണ്ട. ചുരുക്കത്തിൽ ഇന്നു മാത്രമാണു് ഞാൻ മഹാസേനനായതു്.

ഘോഷവതി വീണ വാസവദത്തയ്ക്കു സമ്മാനിക്കാൻ രാജാവു് നിശ്ചയിക്കുന്നു. അപ്പോൾ രാജ്ഞി, "വീണ അവൾക്കു കൊടുക്കുന്നതായാൽ അവൾ സദാ വീണ വായനയിൽ നന്നാഭ്രമിക്കും." എന്നു പറയുന്നു. അപ്പോൾ രാജാവു്, അവൾ വായിക്കട്ടെ, സദാ വായിക്കട്ടെ. ശ്വശുരഗൃഹത്തിൽ അതു വായിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കാൻ വേണ്ട സന്ദർഭവും സൗകര്യവും അവൾക്കു ലഭിക്കാൻ അത്ര എളുപ്പമല്ല." എന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു.

ഉദയനനേ ഉജ്ജയിനിയിൽനിന്നു രക്ഷപ്പെടുത്താനുള്ള ആശകെട്ടു് യൗഗന്ധരായണൻ വസന്തകരുമണ്വാന്മാരോടു മനുഷ്യഹൃദയത്തിൽ എപ്പോഴും ഉദിച്ചുയന്നുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ആകാംക്ഷയേക്കുറിച്ചു ഇങ്ങനെ പറയുന്നു.

പകലതു കഴിയും: നാം രാത്രിയെപ്പാത്തിരിക്കും!
പുലരിതെളിയു:മപ്പോൾ പാത്തിരിക്കും ദിനത്തേ!
സമയമിതുവിധംപോം! മേൽവരാനുള്ള ലാഭം
ദുരിതമനുഭവിക്കും നമ്മൾ നോക്കേണമേററം.

ആനവാതിലിനടുക്കൽ വച്ചു പോണേമ്പാർ തോറം മാറുന്നതിന്ന് പല്ലക്കു നിർത്തി. അപ്പോൾ രാജാവു് രാജകുമാരിയെ യഥേഷ്ടം കണ്ടു എന്നു വിദൂഷകൻ യൗഗന്ധരായണനോടു പറയുന്നു. അപ്പോൾ,

യൗഗന്ധരായണൻ: അതുകൊണ്ടെന്താണു്?

വിദൂഷകൻ: അതുകൊണ്ടെന്താണെന്നോ? കാരാഗൃഹം അവിടേയ്ക്കു് സാക്ഷാൽ സ്വർഗ്ഗമായി. അവിടുന്നു കുമാരിയിൽ അനുരക്തനാവുകയും ചെയ്തു.

ചാരുദത്തം:—ഒരു ഭീരുവും ധാർഷ്ട്യക്കാരനുമായ ശകാരൻ ജീവിതത്തിൽ സാധാരണ കാണാവുന്ന ഒരു പാത്രമാകുന്നു. വയറുപിഴപ്പിന്നു അയാളെ സേവിച്ചു നടക്കുന്ന വിടൻ ഉള്ളുകൊണ്ടു് അയാളെ വെറുക്കുന്നു. ഇതു ഭാസന്റെ മനുഷ്യഹൃദയജ്ഞാനത്തിന്നു ഉദാഹരണമാണു്. അതുപോലെയുള്ളതാകുന്നു തിരുമ്മുകാരൻ ആ ജോലി മതിയാക്കി ചൂതുകളി തുടങ്ങുന്നതും. ചാരുദത്തൻ വസന്തസേനയെ മോഹിക്കുന്നതു്; ആ മോഹം സാധിക്കാൻ പണമില്ലായ്കയാൽ അദ്ദേഹം വ്യസനിക്കുന്നതു്; ശാലീനയായ തന്റെ പത്നിയോടു പരിപാലിക്കേണ്ട പ്രഥമധർമ്മമായ സുചരിത്രതയെ അദ്ദേഹം വിസ്മരിക്കുന്നതു്; ഇവയും ലോകത്തിൽ നടക്കുന്ന സംഭവങ്ങൾക്കു ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. പ്രത്യുപകാരം മാത്രം ഇച്ഛിച്ചു ഉപകാരം ചെയ്യുന്ന ഏവനും ഉപദ്രവങ്ങളെ വിളിച്ചു വരുത്തുകയാകുന്നു എന്നു് സജ്ജാലകൻ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതും സത്യമാകുന്നു.

പ്രതിമാനാടകം:—രാമനും സീതയും ലക്ഷ്മണനും എന്താണു് പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു് എന്നു് ദശരഥൻ സുമന്ത്രനോടു ചോദിക്കുന്നു. അതിന്നു സുമന്ത്രൻ; "മഹാരാജാവേ, അവർ വളരെനേരംആലോചിച്ചുനിന്നു. എന്തോപറയാൻ

ഭാവിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നി; വാനരന്മാർ അവരുടെ വൃന്ദങ്ങളെ ചലിപ്പിച്ചു. അവരുടെ കണ്ണുകൾ കണ്ണുനീരുകൊണ്ടു സ്തംഭിച്ചു. എന്നിട്ടു ഒന്നുംപറയാതെ അവർ കാട്ടിലേയ്ക്കുപോയി" എന്നു മറുപടി പറയുന്നു. ഈ മനസ്സിൻെറ അവസ്ഥകളുടെ പരിപൂർണ്ണമായ ജ്ഞാനം ഭാസനുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്നു. ഭരതൻ പ്രതിമാഗൃഹത്തിൽവച്ചു് ദശരഥൻെറ പ്രതിമയെക്കുറിച്ചു ചോദിക്കാൻ മനസ്സുവരാതെ അദ്ദേഹത്തിൻെറ പൂർവ്വികന്മാരുടെ പ്രതിമകളെക്കുറിച്ചു വീണ്ടും വീണ്ടും ചോദിക്കുന്നു. സീത "കൊട്ടാരങ്ങളിൽ പലതും സംഭവിക്കുന്നു." എന്നു പറയുന്നു. ഭരതൻ, ഇവർ ഈശ്വരന്മാരാണെങ്കിൽ ഇവരെ വന്ദിക്കുന്നതു ധർമ്മം മാത്രമാകുന്നു. ഒരു മര്യാദകെട്ടവൻ മാത്രമേ വന്ദിക്കാനും മന്ത്രംചൊല്ലി പ്രാർത്ഥിക്കാനും കഴിയുകയില്ലെന്നു പറയൂ. എന്നു പറയുന്നു. "ദാഹിച്ചവനു ഒരു കൈവെള്ളം പോലെയാണു് ഒരു അമ്മയുടെ കൈകൊണ്ടുള്ള തലോടൽ" എന്നു പ്രതിമാഗൃഹം സൂക്ഷിപ്പുകാരൻ പറയുന്നു. "ഒരു മകൻെറ തെറ്റുകളെ ഏതമ്മ ക്ഷമിക്കാതിരിക്കും," എന്നു കൈകേയി പറയുന്നു.

പഞ്ചരാത്രം:—സ്ത്രീകൾക്കു അവരുടെ സൗന്ദര്യം നോക്കിയും പുരുഷന്മാർക്കു അവരുടെ ഓജസ്സു് നോക്കിയും വിലമതിക്കുന്നു എന്നു് ഭീഷ്മർ പറയുന്നു. വെറുതേയോ യാചനകൊണ്ടോ ഒരു മനുഷ്യനോ ജനങ്ങൾക്കോ സ്വാതന്ത്ര്യമോ രാജ്യഭരണമോ കിട്ടുന്നതല്ല, എന്നു ദുര്യോധനൻ പറയുന്നു. യുധിഷ്ഠിരൻ രാജാവായാൽ ഓരോമണ്ണിലും ധാന്യങ്ങൾ സമൃദ്ധിയായി വിളയുമെന്നും രാജ്യങ്ങൾക്കു അഭിവൃദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നതു്, ഭൂമിയുടെ സഹജമായ ഫലപ്രദത്വം കൊണ്ടല്ലെന്നും സൽഭരണം കൊണ്ടാണെന്നും ശകുനി പറയുന്നു. ആധുനികകാലത്തു് ഇംഗ്ലണ്ടു് മുതലായ ചില

രാജ്യങ്ങൾ ഇതിനു സ്ഥായിയായ ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. ശിഷ്യന്റെ ദോഷം ഗുരുവിങ്കൽ വന്നുചേരുന്നു എന്നു ദ്രോണൻ പറയുന്നു. തന്റെ ബന്ധുക്കൾ വിരാടരാജാവിന്റെ പശുക്കളെ കവച്ചുചെയ്തു കൊണ്ടുപോയി എന്നു കേട്ടപ്പോൾ ഒരുവനു താൻതന്നെ ഒരു കുററം ചെയ്തിരിക്കുന്നതായി തോന്നുന്നു എന്നു യുധിഷ്ഠിരൻ പറയുന്നു. ദുസ്വഭാവികളോടു അനുരഞ്ജനമെ ഫലിക്കയുള്ളു. വിരോധം അവരെ അധികം വാശിപിടിപ്പിക്കും. കുടുംബകലഹത്തിനു കുട്ടികൾ കുറ്റക്കാരല്ല എന്നു ദുര്യോധനൻ പറയുന്നു. മരിച്ചിട്ടു സ്വർഗ്ഗം കിട്ടു എന്നു പറയുന്നതു കള്ളമാണു. സ്വർഗ്ഗം നമുക്കു കാണാൻ വയ്യാത്തതല്ല. അതു ഇവിടെ ഈ ഭൂമിയിൽ തന്നെയാണു." എന്നും അദ്ദേഹം പറയുന്നു. "സത്യം നശിച്ചാൽ മനുഷ്യരാശി നശിക്കും. സത്യം നിലനിന്നാൽ മനുഷ്യരാശിയും നിലനില്ക്കും" എന്നുകൂടി അദ്ദേഹം ഒടുക്കം പറയുന്നു. ധർമ്മയുദ്ധത്തിൽ മുറിവേല്ക്കുന്ന ഒരു യോദ്ധാവിനു അപ്പോൾ ലഭിക്കുന്ന പ്രശംസകളും ബഹുമതികളും അവന്റെ വേദന മാററുന്നു എന്നു വിരാടരാജാവു പറയുന്നു. പരിചയക്കുറവുകാരണം ധനുഷ്പ്രയോഗത്തിലുള്ള സാമർത്ഥ്യത്തിന്റെ ഒരു ഭാഗം താൻ പോലും മറന്നുപോയിരിക്കുന്നു എന്നു അർജ്ജുനൻ പറയുന്നു.

അവിമാരകൻ:—ഈ നാടകത്തിലുള്ള മനശ്ശാസ്ത്രപരമായ തത്വങ്ങളിൽ ചിലതു താഴെ ഉദ്ധരിക്കാം:—

ഒരു അന്തഃപുരത്തിനുള്ളിൽ പ്രവേശിക്കാൻ പ്രയാസമുണ്ടു; എന്നാൽ പ്രവേശിച്ചു കഴിഞ്ഞാൽ അവിടെ എത്ര നാൾ വേണമെങ്കിലും താമസിക്കാം. സൌന്ദര്യത്തിന്റെ അലങ്കാരം സൌന്ദര്യംതന്നെയാണു. എന്നാൽ അലങ്കരിച്ച

സൗന്ദൎയ്യത്തിന്നു ഭംഗിക്കുറവും. നല്ല ചോരത്തിളപ്പുള്ള ഒരു യുവാവിന്നു ആത്മഹത്യചെയ്യു പ്രയാസമാണു്. കുരംഗിയുടെ സംഗതിയിൽ എന്നപോലെ വല്ലതുമൊരു ചെറിയ ഒഴികഴിവു് കിട്ടിയാൽ മതി അയാളെ ജീവിതാശ അതിൽനിന്നു വിരമിപ്പിക്കും. വിദൂഷകൻെറ സംഗതിയിൽ എന്നപോലെ ശരീരം തന്നെ ഇല്ലാതെ ആകുന്നില്ലെങ്കിലെ ആത്മഹത്യ ആളുകൾ വിശ്വസിക്കു. മരണസമയത്തു് ആളുകൾ വിചിത്രങ്ങളും മായാമയങ്ങളും ആയ പലതും കാണുന്നു എന്നു് അപ്പിമാരകർ പറയുന്നു. ഇതു യഥാൎത്ഥമാകുന്നു. "അതിനു് അഗ്നി, വാസ്തവമായ പ്രേമാഗ്നി ശാശ്വതമായ സാക്ഷിയായി ഉണ്ടായിരുന്നു" എന്നു് നാരദൻ കുരംഗിയുടെ വേളി അഗ്നിസാക്ഷികമായിതന്നെ നടത്തേണ്ടതാണെന്നുള്ള കുന്തിഭോജൻെറ ആകാംക്ഷയ്ക്കു സമാധാനം പറയുന്നു. കാമാതുരതയെപ്പററി കുരംഗി, "മുമ്പൊരിക്കലും എനിക്കു വന്നിട്ടില്ലാത്ത ഒരു സുഖക്കേടാണു് ഇതു്. അതിനെപ്പററി എത്രമേൽ ആലോചിക്കുന്നുവോ അത്രമേൽ എൻെറ ബുദ്ധി ക്ഷയിക്കുന്നു. എനിക്കു് ഇപ്പോഴും ചൂടാണു വേണ്ടതു. ആഹാരത്തിന്നു രുചിയില്ല. നേരമ്പോക്കുകൾ കേൾക്കേണ്ട. ഇതു ഒരു ഭയങ്കരമായ രോഗം തന്നെ, എങ്കിലും എനിക്കു ആഹ്ലാദം തരുന്നു" എന്നു പറയുന്നു. കുരംഗിയേ വീണ്ടും കണ്ടപ്പോൾ തനിക്കു കണ്ണുനീർ വന്നതിന്നു സമാധാനമായി അപ്പിമാരകൻ, "സങ്കടം അതിമാത്രമാകുമ്പോൾ അറിവുള്ളവനും അറിവില്ലാത്തവനും തമ്മിൽ മാനസികമായിട്ടല്ല എങ്കിലും ശാരീരകമായി ഒന്നുപോലെയാണു്." എന്നു് വിദൂഷകനോടു പറയുന്നു. "ആ വക്രബുദ്ധികളായ സിദ്ധന്മാർ മുടിഞ്ഞുപോകട്ടെ. ആ കൂട്ടർ ഒരു നക്ഷത്രം നോക്കി വല്ലകഥയും കെട്ടിയുണ്ടാക്കിപ്പറയും. ഭൂമിയുടെ കാൎയ്യം ഞാൻ പറയുന്നില്ല;

മററനേകായിരം നക്ഷത്രങ്ങളുണ്ടെന്ന അവർ ഓൎക്കുന്നില്ല.” എന്ന ജ്യോത്സ്യന്മാരെപ്പററി വസുമിത്രൻ പറയുന്നു.

ഊരുഭംഗം:—കാമവും ദുരാഗ്രഹവും ക്രോധവും നിറഞ്ഞ ദുൎയ്യോധനനെപ്പോലെയുള്ള ദുഷ്ടന്മാർ ആസന്നമരണരാകുമ്പോൾ അതെല്ലാം കൈവെടിയും. തന്റെ തുടകടിഞ്ഞപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിന്ന വന്ന ഖേദം ആ വിപത്സംഭവത്താലുണ്ടായതല്ല; അതു് അധികവും തന്റെ മാതാപിതാക്കന്മാരെ നമസ്കരിപ്പാനും തന്റെ മകനെ എടുത്തു മടിയിലിരുത്താനും വയ്യല്ലോ എന്ന വിചാരിച്ചുള്ളതാകുന്നു. ദുൎജ്ജയന്റെ അപ്പോഴത്തെ പ്രവൃത്തികളും വാക്കുകളും എത്രയും സ്വാഭാവികമായിരിക്കുന്നു. അതു ഭാസന്റെ ശിശുക്കളുടെ മനോഭാവങ്ങളെക്കുറിച്ചുള്ള പരിജ്ഞാനത്തെ കാണിക്കുന്നു. ഭീമൻ സ്വയം മാറിപ്പോകുന്നതല്ലായ്കയാൽ അദ്ദേഹത്തിനെ ബലരാമന്റെ ക്രോധത്തിൽനിന്ന രക്ഷിക്കാൻ കൃഷ്ണനും പാണ്ഡവരുംകൂടി അവിടെനിന്ന കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോകുന്നു. മാളവി ഒരു യുദ്ധവീരന്റെ ഭാൎയ്യയായിരുന്നിട്ടും അങ്ങനെ കരഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതെന്താണെന്നു് അവളുടെ ഭൎത്താവു് ചോദിച്ചപ്പോൾ, “ഞാൻ ഒരു പെൺകുട്ടി മാത്രമല്ലെ ഉള്ളു. അതുകൊണ്ടു കരഞ്ഞുപോകയാണു്.” എന്നു് അവൾ മറുപടി പറയുന്നു. ധൃതരാഷ്ട്രർ, “ഞാൻ ഒരു വയസ്സനാണു്. ജാത്യാന്ധനമാണു്. എനിക്ക ജീവിച്ചിരിക്കാൻ ആശയുമില്ല. എന്റെ പുത്രന്മാരെ വിചാരിച്ചു എനിക്ക വന്നിട്ടുള്ള കഠിനദുഃഖം എന്റെ മനശ്ശക്തിയെ നശിപ്പിക്കുന്നു. എന്റെ ആത്മാവിനെ അധീനമാക്കുന്നു, എന്നെ ഞെക്കിഞെരുക്കുന്നു. ഞാനിതാ സ്വജനങ്ങൾ ധാരാളമുള്ള തപോവനവാസത്തിന്ന പോകുന്നു പുത്രന്മാർ മരിച്ചുപോകയാൽ വിലകെട്ട ഈ രാജ്യത്തു ഇനി എന്തിനു് ഇരിക്കുന്നു!” എന്ന പറയുന്നു.

അഭിഷേകം:—രാവണന്നു് സീതയോടു അത്യന്തം പ്രബലമായ കാമം, സീത അദ്ദേഹത്തിന്റെ അപേക്ഷകളെ ദൃഢമായി നിരസിച്ചപ്പോൾ, അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രനായ ഇന്ദ്രജിത്തു് അവളെ കയ്യിൽ വച്ചുകൊണ്ടിരിക്കാനായുള്ള യുദ്ധത്തിൽ വധിക്കപ്പെട്ടതിനശേഷം, അവളെ വലിച്ചുകീറാനുള്ള ആശ പ്രബലമായി പരിണമിക്കയും അവളുടെ മാറുപിളന്നു കുടൽമാല വലിച്ചെടുത്തു അദ്ദേഹത്തിന്റെ കഴുത്തിൽ ചുററിക്കെട്ടുമെന്നു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു.

ബാലചരിതം:—താൻ ഭയത്തെ ജയിച്ചവനാണെന്നു പറയുന്ന കംസൻകാമത്തെജയിക്കാൻ അശക്തനാണെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. ഭയമെന്നതെന്താണെന്നു് അറിഞ്ഞിട്ടില്ലാത്ത അനേകം ആളുകൾ കാമത്തിനു അടിപെടുന്നു എന്നുള്ള യാഥാർത്ഥ്യത്തെ ഇതു ആവിഷ്കരിക്കുന്നു. അറിയാത്തതും കാണാത്തതും ആയ വസ്തുക്കൾ അവ്യക്തമായ ഭയം ജനിപ്പിക്കുന്നു. മരണത്തെ സംബന്ധിച്ചു ഈ തത്വം എത്ര ശരിയാണു്?

ദൂതവാക്യം:—കഞ്ചുകി കൃഷ്ണനെ 'നരോത്തമൻ' എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ ദുര്യോധനനുണ്ടായ ഹീനമായ കോപം, അപ്പോൾ അയാൾ 'ഒരു കേശവൻ' എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ അധമമായ സന്തോഷം, കൃഷ്ണൻ സഭയിൽ വരുമ്പോൾ എണീക്കുന്നവർ പന്ത്രണ്ടു പൊൻനാണയം വീതം പിഴകൊടുക്കണമെന്നുള്ള ഭയപ്പെടുത്തൽ, താൻ തന്നെ എണീക്കാതിരിക്കുന്നതിനു ഉപായചിന്ത, താൻ ഒരു ജോലിയിലിരിക്കയാണെന്നു കാണിക്കാൻ ദ്രൗപദീവസ്ത്രാക്ഷേപചിത്രം നോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുക, കൃഷ്ണൻവന്നപ്പോൾ എണീക്കാതിരിക്കുക, ഈ കരുതലുകൾ ചെയ്തിട്ടും കൃഷ്ണൻ അടുത്തു വന്നു കുശലപ്രശ്നം ചെയ്തപ്പോൾ താഴെ

വീണുപോവുക, ഇതെല്ലാം മനശ്ശാസ്ത്രപ്രകാരമുള്ള സത്യങ്ങളാകുന്നു.

കർണ്ണഭാരം:—തൻെറ ഗുരുവായ പരശുരാമൻെറ ശാപവും തൻെറ അമ്മയായ കുന്തിയുടെ അപേക്ഷയും കൊണ്ടു കർണ്ണനുണ്ടാകുന്ന മനോവ്യഥ ജീവിച്ചിരിക്കാനുള്ള ആശയെ ക്ഷയിപ്പിക്കയും അദ്ദേഹത്തിനെ മരണത്തിലേയ്ക്കു നയിക്കയും ചെയ്യുന്നു. ആ വിധത്തിലുള്ള വ്യഥകൾ അനേകം ആളുകളുടെ ജീവിതാശയെ നശിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ദൂതഘടോൽക്കചം:-അഭിമന്യുവിനെ കൊന്നതിനു പകരം അർജ്ജുനൻ തൻെറ ഭർത്താവിനെ കൊല്ലുക നിശ്ചയമാകയാൽ ദുശ്ശള ഉടൻതന്നെ വിധവാവേഷം ധരിച്ചു ഉത്തരയുടെ അടുക്കൽ പോകാൻ സന്നദ്ധയാകുന്നതും മരിച്ചതുപോലെ തന്നെ കരുതാവുന്ന തൻെറ പുത്രന്മാൎക്കുവേണ്ടി ഉദകക്രിയ ചെയ്യാൻ ധൃതരാഷ്ട്രർ ഗംഗയിലേക്കു പോകാൻ തയ്യാറാവുന്നതും ഘടോൽക്കചൻ, തനിക്കു നൽകപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ദൂതൻെറ പദവി ഉപേക്ഷിച്ചു യുദ്ധം ചെയ്യാനൊരുങ്ങുന്നതും നമ്മുടെ ആന്തൃരസ്വഭാവങ്ങൾ ബാഹ്യഭാവങ്ങളെ ഗണിക്കയില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗം:—അച്ഛനു് മൂത്തമകനേ കൊടുക്കാൻ സമ്മതമില്ല. അമ്മയ്ക്കു് ഇളയമകനേ വേണം. ഇതു ലോകസ്വഭാവമാണു്. മദ്ധ്യമൻ ആദ്യം തൻെറ സോദരന്മാരെപ്പോലെ ത്യാഗത്തിനു സന്തോഷത്തോടെ സന്നദ്ധനാവുന്നു. എന്നാൽ ജ്യേഷ്ഠനേ തനിക്കു വേണമെന്നു് അച്ഛനും അനുജനേ തനിക്കുവേണമെന്നു അമ്മയും പറയുന്നതു കേട്ടപ്പോൾ "അച്ഛനും അമ്മയ്ക്കും വേണ്ടാത്ത എന്നെ ആൎക്കുവേണം" എന്നു് വിളിച്ചു ചോദിക്കുന്നു.

അതുകേട്ട് ഘടോൽക്കചൻ; "എനിക്ക നീയായാലും മതി, വരൂ." എന്നു അവനോടു പറയുന്നു. ഇതു് ജീവിതസാധാരണമായ ദുഃഖിതഹൃദയത്തിന്റെ നിലവിളിക്കു് പ്രതീക്ഷിക്കാനാവാത്ത ഒരു അവഗണന അന്തർഭവിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു മറുപടിക്കു ഉദാഹരണമാകുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൯

മനസ്സിൽ പതിയുന്ന അലങ്കാരപ്രയോഗങ്ങൾ

ഭാസൻ ഈ നാടകങ്ങളിലെല്ലാം മനോഹരങ്ങളായ അലങ്കാരങ്ങൾ പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഓരോന്നിൽനിന്നും ഞാൻ ചില ഉദാഹരണങ്ങൾ ഉദ്ധരിക്കാം.

ചാരുദത്തം:—"ചാടാൻ പൂച്ച, ഒളിക്കാൻ ചെന്നായ, റാഞ്ചാൻ ആനറാഞ്ചി, വേഷംമാറാൻ മായതന്നെ, വഴതിക്കളയാൻ പാമ്പ്, കരപ്പുറത്തുകാററ്, 'വെള്ളത്തിൽ തോണി, ഇരുട്ടത്തു വെളിച്ചം, വെളിച്ചത്തു ഇരുട്ട്, ഓരോ വീട്ടുകാരന്റെയും ഉറക്കത്തിന്റെ ക്രൂരതാൽ കാറവറിയാനുള്ള ഒരു യന്ത്രം." എന്നിങ്ങനെയാണു് ഭാസൻ ഒരു മോഷണവിദഗ്ധനെ വർണ്ണിക്കുന്നതു്. കള്ളൻ സജ്ജാലകൻ, താൻ ഉണ്ടാക്കുന്ന തുരങ്കത്തിന്റെ ആകൃതി, സിംഹാക്രാന്തമോ, പൂർണ്ണചന്ദ്രമോ, അർദ്ധചന്ദ്രമോ ത്രികോണമോ, . വ്യാഘ്രവക്ത്രമോ, ശൂലമുഖമോ, ഗജാസ്യമോ ഏതായിരിക്കണമെന്നു ഗൗരവമായി ആലോചിക്കുന്നു.

ഒരു വേശ്യയെ ആക്കും പൂ പറിച്ചെടുക്കാവുന്ന വഴിവക്കത്തുള്ള ഒരു പൂമരത്തോടും വിലയ്ക്കുവാങ്ങാവുന്ന ഒരു സാധനത്തോടും ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. താനും വിടനും ഒരു കുറുക്കന്റെ പിറകെ ഓടുന്ന രണ്ടു വേട്ടനായ്ക്കളാണെന്നും തന്റെ ദേഹം തീക്കുണ്ഡിൽവീണു ദഹിക്കുന്ന ഒരു പഴയ തോല്ക്കൂഷണമാണെന്നും ശകാരൻ വസന്തസേനയോടു പറയുന്നു. കടുവാ പിടിക്കാൻ ചെല്ലുന്ന ഒരു മാൻകിടാവിനെപ്പോലെ, പരുന്തിനെക്കണ്ടു പേടിച്ചോടുന്ന ഒരു പാമ്പിനെപ്പോലെ, നീ എന്തിനോടുന്നു എന്നു വിടൻ അവളോടു ചോദിക്കുന്നു. "ഒരു ചിത്രമെഴുത്തുകാരൻ പലതരം ചായങ്ങളും വെള്ളവും ആക്കയിട്ടുള്ള പാത്രങ്ങൾ മുമ്പിൽവച്ചു ചിത്രങ്ങളെഴുതുന്നതുപോലെ ഞാൻ പണ്ടൊക്കെ രാപകലില്ലാതെ തീററസ്സാധനങ്ങളും പാനീയങ്ങളും നിറച്ച പാത്രങ്ങൾ മുമ്പിൽവച്ചു തിന്നും കുടിച്ചും നല്ല മണമുള്ള പലഹാരങ്ങൾ കഴിച്ചും വയറു നിറച്ചു, അങ്ങാടിക്കാളയെപ്പോലെ, അയവിറക്കിക്കൊണ്ടു കാലം കഴിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു." എന്നു മൈത്രേയൻ പറയുന്നു. ആയാൾ പിന്നൊരിടത്തു ചാരുദത്തനെ, തേജസ്സു ക്ഷയിച്ച പ്രഭാതചന്ദ്രനോടു ഉപമിക്കുന്നു. ചാരുദത്തൻ ഒരു ദരിദ്രനായ മനുഷ്യൻ 'ജീവനുള്ള ഒരു ശവമാണു'," എന്നു പറയുന്നു. വേറൊരുഭാഗത്തു അദ്ദേഹം "ധനികനായിരുന്നു ദരിദ്രനായിപ്പോയ ഒരുവനു വീണ്ടും ധനംകിട്ടുന്നതു അന്ധകാരത്തിൽ അകപ്പെട്ടുപോയ ഒരുവനു വിളക്കു കിട്ടുന്നതുപോലെയാണെന്നു പറയുന്നു." "ആപാപ്പരായ ചാരുദത്തനെ അങ്ങേയ്ക്കെന്താണിത്ര പേടി?" എന്നു ശകാരൻ ചോദിച്ചതിനു, "അദ്ദേഹം ഇപ്പോൾ ഒരു പാപ്പർതന്നെ, സംശയമില്ല. അദ്ദേഹം ഇപ്പോൾ വെയിലേററു വരണ്ടുപോയ ഒരു കയംപോലെ ആയിരിക്കയാണു. എന്നാൽ ആ കയം വരണ്ടുപോയതു മനുഷ്യരുടെ ദാഹം തീർത്തുകൊണ്ടാണു."

എന്നു വിടൻ മറുപടി പറയുന്നു. വസന്തസേനയ്ക്കു് ചാരുദത്തനോടുള്ള പ്രേമത്തെക്കുറിച്ചു അവൾ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറഞ്ഞതിനു് അദ്ദേഹം "എന്റെ ധനമെല്ലാം എന്നെ ഉപേക്ഷിച്ചുപോയപ്പോൾ പ്രേമാപേക്ഷ എന്റെ അടുക്കൽ വന്നിരിക്കുന്നു. ഒരു ഭീരു അവന്റെ കോപത്തെപ്പോലെ ഞാൻ എന്റെ പ്രേമത്തെ മനസ്സിൽ അമർത്തിവയ്ക്കേണ്ടതായിരിക്കുന്നു." എന്നു് അവളോടു പറയുന്നു. വസന്തസേനയെ പടിവാതിൽവരെ കൊണ്ടുചെന്നാക്കാൻ ഒരു വിളക്കു കത്തിച്ചുകൊണ്ടുവരാൻ അദ്ദേഹം മൈത്രേയനോടു പറയുന്നു. "ഒരു വേശ്യയിൽ സ്നേഹം പോലെ വിളക്കിൽ സ്നേഹമില്ല." എന്നു് അയാൾ ഉത്തരം പറയുന്നു. അപ്പോൾ ചന്ദ്രൻ ഉദിക്കുകയാൽ, "ഇനി വിളക്കുവേണ്ട. ഇതാ ചന്ദ്രൻ ഉദിച്ചിരിക്കുന്നു. ചന്ദ്രൻ, ദരിദ്രന്റെ വിളക്കു—ലോകത്തിന്റെ വിളക്കു്" എന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. അദ്ദേഹം ചന്ദ്രന്റെ വെൺകതിരുകൾ, "ഉണങ്ങിവരണ്ട ചളിനിലങ്ങളിൽ പാൽമഴപോലെ ഇടതൂർന്ന ഇരുട്ടിന്മേൽ" വീഴുന്നു എന്നു വർണ്ണിക്കുന്നു. "മാവിന്റെ പൂക്കളെല്ലാം പൊഴിഞ്ഞുപോയാൽ പിന്നെ തേനീച്ചകൾ അതിന്മേൽ പറന്നു പാറുന്നില്ല. അങ്ങനെ ഇരിക്കെ ഒരു വേശ്യയായ അവൾ ഒരു ദരിദ്രനെ പ്രണയിക്കുന്നതു എന്താണെ"ന്നു മദനിക വസന്തസേനയോടു് ചോദിക്കുന്നു. മൈത്രേയൻ, തന്റെ കൈയ്യിൽ ആഭരണപ്പെട്ടി സൂക്ഷിക്കാനുണ്ടായിരുന്നപ്പോൾ, ചരക്കുകൾ നഷ്ടപ്പെട്ട ഒരു വ്യാപാരിക്കെന്നപോലെ ഉറക്കംവരുന്നില്ല എന്നും അതു മറ്റൊരാളെ ഏല്പിച്ചപ്പോൾ ചരക്കുകൾ വിററഴിച്ച ഒരു വ്യാപാരിയെപ്പോലെ തന്റെ അല്ലലെല്ലാം പോയി തെളിഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്നും, പറയുന്നു. "വേനൽക്കാലത്തെ വെയിൽകൊണ്ടു കഷ്ടപ്പെട്ടു് തണലന്വേഷിച്ചു് താൻതന്നെ ഇലകളെല്ലാം വെട്ടിക്കളഞ്ഞ

ഒരു മരത്തിന്റെ ചുവട്ടിൽതന്നെ പോയ ഒരുവനെപ്പോലെയാണു ഞാൻ," എന്നു സംജ്ജാലകൻ പറയുന്നു.

പഞ്ചരാത്രം:—ഒരു ഉണങ്ങിയമരം തീ കത്തി പരന്നു കാടുമുഴുവൻ ദഹിപ്പിക്കുന്നതുപോലെ ഒരു ദുഷ്ടപുത്രൻ കുടുംബം മുഴുവൻ നശിപ്പിക്കുന്നു. യാഗാഗ്നിയ്ക്കും ലൌകാഗ്നിയ്ക്കും തമ്മിൽ പുരോഹിതനും വൃഷലനും തമ്മിലെന്നപോലെ വ്യത്യാസം ഉണ്ടു്. വെള്ളം ഒഴിച്ചിട്ടും കെടാത്ത യാഗാഗ്നി, കുട്ടിമരിച്ച വ്യസനത്താൽ ദേഹം കണ്ണുനീരൊഴുകി നനഞ്ഞിരുന്നിട്ടും സ്നേഹം ഉജ്ജ്വലിക്കുന്ന ഒരു അമ്മയെപ്പോലെയാകുന്നു. യാഗാഗ്നി കത്തിത്തുടങ്ങിയപ്പോൾ മരണസമയത്തു ഒരുവന്റെ ദേഹത്തിൽനിന്നു ഇന്ദ്രിയങ്ങളെന്നപോലെപുറ്റിൽനിന്നു അഞ്ചു പാമ്പുകൾഇറങ്ങിപ്പോകുന്നു. ധനം നശിക്കുമ്പോൾ ഒരുവന്റെ ഔദാര്യം എന്നതുപോലെ വിറകു തീരുമ്പോൾ തീ കെടുന്നു. ട്രിച്ച്നാപ്പള്ളി തെക്കേദിക്കിന്റെ ഗോപുരവാതിലിന്റെ ഇരുമ്പുസാക്ഷയാകുന്നു.

പ്രതിമാനാടകം:—രാഹു ഗ്രസിക്കുമ്പോഴും ചന്ദ്രനെ ചന്ദ്രികപോലെയും കൊടുങ്കാററത്തു വീഴുമ്പോൾ കൂടെ വീഴുന്ന വള്ളിപോലെയും ചെളിയിൽ പുതഞ്ഞ കൊമ്പനാനയെ പിടിയാനപോലെയും പത്നി സമ്പത്തിൽ മാത്രമല്ല ആപത്തിലും ഭർത്താവിനെ അനുഗമിക്കണം. ഈ ഉപമകൾ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രത്തിലും സസ്യശാസ്ത്രത്തിലും ജന്തുശാസ്ത്രത്തിലും നിന്നു എടുത്തവയാകുന്നു. സൂര്യൻ എന്നപോലെ രാമൻ പോയി. അപ്പോൾ പകലെന്നപോലെ പിറകെ ലക്ഷ്മണൻ പോയി. സൂര്യനും പകലും പോയപ്പോൾ നിഴലെന്നപോലെ സീതയും പോയി, എന്നു ദശരഥൻ പറയുന്നു. തന്റെ അച്ഛൻ മരിച്ചു എന്നും രാമനും ലക്ഷ്മണനും സീതയും രാജ്യത്തുനിന്നും പോയി

എന്നും കേട്ടു ഭരതൻ "ഞാൻ, ദാഹം സഹിക്കാൻ വയ്യാതെ അതു ശമിപ്പിക്കാൻ വെള്ളത്തിനു് ഓടി ആററിൽ ചെന്നപ്പോൾ അതു വററിക്കിടക്കുന്നതുകണ്ട ഒരുവനെപ്പോലെയാകുന്നു" എന്നു പറയുന്നു. കൈകേയി തന്റെ അമ്മമാരുടെ ഇടയിൽ ശോഭിക്കുന്നില്ലെന്നും, അവൾ പുണ്യനദികളായ ഗംഗയോടും യമുനയോടും ചേൎന്ന ചെട്ടെന്നു പൊന്തിവന്ന മലയരുവിപോലെയാണെന്നും അദ്ദേഹം കൈകേയിയോടു പറയുന്നു. ഉയർച്ചകളും താഴ്ചകളും ഉള്ള ജീവിതം "നമ്മൾ നട്ടുനനയ്ക്കുമ്പോൾ നമ്മൾ കുനിഞ്ഞുനോക്കിക്കാണുകയും പിന്നീടു മേല്പോട്ടുനോക്കിക്കാണേണ്ടതാകയും ചെയ്യുന്ന ഒരു വൃക്ഷംപോലെയാകുന്നു" എന്നു രാമൻ സീതയോടു പറയുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗം:—ഘടോൽക്കചരാക്ഷസൻ തന്റെയും തന്റെ മക്കളുടേയും എതിരെ വരുന്നതുകണ്ടു് പേടിക്കുന്ന കേശവദാസനേയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭാൎയ്യയേയും ഒരു കടുവാ പിറകെ ചെല്ലുന്നതുകണ്ടു് തങ്ങളെയും തങ്ങളുടെകുട്ടികളെയും വിചാരിച്ചു ഭയപ്പെടുന്ന ഒരുകാളയോടും പശുവിനോടും ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. ഘടോൽക്കചനേ കേശവദാസന്റെ മൂന്നാമത്തെ പുത്രൻ "പർവ്വതങ്ങൾക്ക കുലിശം, പക്ഷികൾക്ക ആനറാഞ്ചി, മാൻക്കുട്ടങ്ങൾക്ക സിംഹം, മനുഷ്യാകൃതിപൂണ്ട മൃത്യു." എന്നു വൎണ്ണിക്കുന്നു. അവന്റെ കണ്ണുരുട്ട് നവഗ്രഹങ്ങൾ വട്ടം ചുററുന്നതിനു തുല്യമായിരിക്കുന്നു എന്നു അവൻ ഉപമിക്കുന്നു. നോൻപു വീട്ടുന്നതിനു ഒരു മനുഷ്യനെ പിടിച്ചു കൊണ്ടുവരണമെന്നുള്ള അമ്മയുടെ നിയോഗം എന്തുകൊണ്ടു അനുസരിക്കുന്നു എന്നു ഭീമൻ ചോദിച്ചതിനു് "അമ്മ, മനുഷ്യൎക്കു്, ഈശ്വരന്മാരുടെയും ഈശ്വരനാണു്" എന്നു ഘടോൽക്കചൻ ഉത്തരം പറയുന്നു. ഭീമൻ, ഒരു പേമഴനനഞ്ഞു

ശരീരത്തിലുള്ള ജലകണങ്ങളെ കുടഞ്ഞുകളയുന്ന ഒരു കുറ്റനെപ്പോലെ പല്ലവോൽക്കചന്റെ പ്രഹരങ്ങളെ ധിക്കരിച്ചുംകൊണ്ടു അവന്റെ കൂടെ പോകുന്നു എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം:—യൗഗന്ധരായണൻ, വനത്തിൽ പോയിരിക്കുന്ന ഉദയനന്റെ അദൃഷ്ടത്തെക്കുറിച്ചു താൻ "സങ്കടത്തിൽപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ബന്ധുജനങ്ങളെ വിട്ടു വിദേശത്തുപോയി അപ്പോൾ മടങ്ങിവന്നിട്ടുള്ള ഒരുവനെപ്പോലെ ചിന്താകുലനായിരിക്കുന്നു" എന്നു പറയുന്നു. മഹാസേനന്റെ സേന, യുദ്ധക്കളത്തിൽ ഇറങ്ങി നേരിട്ടുള്ള യുദ്ധത്തിന്, "ഒരു സ്നേഹമില്ലാത്ത ഭാര്യയെ നന്ദനമുള്ള ജീവിതയുദ്ധത്തിനു അവളുടെ ഭർത്താവിനെന്നപോലെ" പ്രയോജനരഹിതമാണെന്നു അദ്ദേഹം മറ്റൊരിടത്തു പറയുന്നു. മഹാസേനന്റെ ആജ്ഞകൾ കാട്ടുതീ എന്നപോലെ നലുദിക്കുകളിലും അതിദൂരം വ്യാപിക്കുന്നു എന്നാൽ ഉദയനന്റെ അതിർത്തികളിൽ അതു തടയപ്പെട്ടുന്നു എന്നു പറയുന്നു. യൗഗന്ധരായണന്റെ ചാരന്മാർ അവരുടെ ചാരവേഷം നീക്കി പടംകളഞ്ഞ കരിമൂക്കൻ പാമ്പുകളെപ്പോലെ ദിക്കാകെ ഓടുന്നു എന്നു ഗാത്രസേവകൻ പറയുന്നു. മഹാസേനന്റെ ഭടൻ അവരെക്കണ്ടിട്ടു, "ഇതെന്താണ്? കോട്ടയും കോട്ടവാതിലും ഒഴികെ ശേഷമുള്ള കൗശാംബിനഗരം മുഴുവൻ ഇവിടെ വന്നിരിക്കുന്നു എന്നുതോന്നുന്നു" എന്നുപറയുന്നു. യൗഗന്ധരായണൻ മഹാസേനന്റെ ഭടന്മാരോട്, "ആഭരണം കള്ളൻ കൊണ്ടുപോയശേഷമാം" നിങ്ങളുടെ മന്ത്രിമാർ ഉറങ്ങിക്കിടന്നതും ഇപ്പോൾ "അതിന്റെ പെട്ടിയേക്കുറിച്ചു" ഇത്ര വളരെ ക്ലേശിക്കുന്നതും എന്താണ് എന്നു ചോദിക്കുന്നു. ഭാരതാരോഹകന്റെ മുഖം, "മല്ലയുദ്ധത്തിൽ എല്ലാത്തവണയും

തോല്പിക്കപ്പെട്ട ഒരു മല്ലന്റെ മുഖം" പോലെ അടക്കാൻ വയ്യാത്ത നാണംകൊണ്ടു കുനിഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. പിടിച്ചു കൂട്ടിലടച്ച ഒരു ക്രൂദ്ധനായ പാമ്പാണെന്നു ഭാരതാരോഹകൻ യൗഗന്ധരായണനെ വർണ്ണിക്കുന്നു. യൗഗന്ധരായണൻ ഭാരതാരോഹകനോടു, "മരം മുറിച്ചിട്ടു വേരുമാന്തിയാൽ പിന്നെ അതിന്റെ കൊമ്പുകളെ വിചാരിച്ചു വിഷമപ്പെടാനില്ലല്ലോ" എന്നു പറയുന്നു. വിധിപ്രകാരം വിവാഹം ചെയ്യാതെ ഉദയനൻ തന്റെ പുത്രിയെ ഒളിച്ചുകൊണ്ടുപോകയാലുള്ള ലജ്ജയാൽ മാളികപ്പുറത്തുനിന്നു ചാടി ആത്മഹത്യചെയ്വാൻ ശ്രമിക്കുന്നതിനു മുമ്പു് അംഗാരവതിയുടെ വേദനയോടുകൂടിയ നിലവിളിയെ, "ഒരു ചോരകൊതിയൻ കല്ലുറാഞ്ചിപ്പക്ഷി പെട്ടെന്നു പിടികൂടിയ ഒരു ചെറുകുരികിലിൻ പക്ഷിയുടെ കരച്ചലിനോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു.

സ്വപ്നവാസവദത്തം:—ആശ്രമത്തിലേക്കുള്ള വഴിയിൽനിന്നു താപസരേയും സുജനങ്ങളെയും ഓടിക്കുന്ന രാജകിങ്കരനെ "ധർമ്മമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു സ്വയംഭ്രംശിക്കുന്നവൻ" എന്നു പറയുന്നു. കാലക്രമത്തിനൊത്തു തിരിയുന്ന ഭാഗ്യത്തെ ഒരു വഴിയിൽകൂടി ഓടുന്ന ഒരു വണ്ടിയുടെ ചക്രത്തിന്റെ ആരക്കാൽ നിരയോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. ഉദയനനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ മന്ത്രിമാരും പോയ ലാവണകഗ്രാമം "ചന്ദ്രനും നക്ഷത്രങ്ങളും അസ്തമിച്ചു ശേഷമുള്ള ആകാശംപോലെ ശൂന്യമായ് തീർന്നിരിക്കുന്നു" എന്നു ബ്രഹ്മചാരി പറയുന്നു. ചെമന്തിപ്പൂക്കൾ "മുത്തുംപവിഴവും ഇടവിട്ടുകോർത്ത തൊങ്ങലുകൾപോലെ ഇരിക്കുന്നു" എന്നു ഒരു ദിക്കിലും "പട്ടുമിട്ട മനയോല വില്ലുകൾപോലെയിരിക്കുന്നു." എന്നു മറെറാരു ദിക്കിലും വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. വയറുനിറയെക്കഴിച്ച ആഹാരം കുയിലിന്റെ

കണ്ണുകൾപോലെ "വയറ്റിൽകിടന്ന കറങ്ങുന്നു" എന്ന് വിദൂഷകൻ പറയുന്നു. വഴിതെറ്റി പറക്കുന്ന വെള്ളിൽ പക്ഷികൾ തിരിഞ്ഞു പാറുമ്പോൾ സപ്തർഷിനക്ഷത്രങ്ങളെപ്പോലെ ആവുന്നു എന്നും വെള്ളാമ്പൽപ്പൂക്കളെന്നു തോന്നുന്നു എന്നും വർണ്ണിക്കുന്നു. ലാവണകത്തിൽ വച്ച് നടന്നതായി അനുമാനിക്കപ്പെട്ട വാസവദത്തയുടെ മൃതിയെ, "മരന്ദലിപ്തവും സദാംബുഭക്ഷപൂർണ്ണവുമായ നാവോടുകൂടിയ ക്രൂരഹിമത്താൽ സന്ദശിക്കപ്പെട്ട താമരമൊട്ടി"നോടുപമിച്ചിരിക്കുന്നു. പ്രണയവിവശയായ വാസവദത്ത ഉദയനനിൽ ബദ്ധദൃഷ്ടിയായി ശ്രദ്ധയില്ലാതെ വീണാതന്ത്രികളെ കൈവിരലുകൾകൊണ്ടു മീട്ടുന്നതിനെ ഉദയനന്റെ "ഹൃദയതന്തുക്കളെയോ ഹൃദയബന്ധങ്ങളെയോ മീട്ടുന്നതായി" വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു.

ദൂതവാക്യം:—നകുലസഹദേവന്മാർ ദുശ്ശാസനനോടു എതിർക്കുന്നതു് "രണ്ടു മാൻകുട്ടികൾ ഒരു സിംഹത്തിനോടു എതിർക്കുന്നതിനു" തുല്യമായി പറയുന്നു. പടഹരടിതങ്ങളും ശംഖനാദങ്ങളും കൊണ്ടുള്ള ധ്വനി "കൊടുങ്കാറ്റടിച്ചിളക്കുന്ന സമുദ്രത്തിന്റെ ഗർജ്ജനം പോലെയിരിക്കുന്നു" എന്ന് വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. യുധിഷ്ഠിരൻ സംസാരിക്കുന്നതു "ഒരു സ്ത്രീ സംസാരിക്കുന്നതു"പോലെ ശാന്തമായിരിക്കുന്നു എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കൗരവന്മാർ "കൗരവവന്മാരാണെന്നും "അതു അർജ്ജുനന്റെ ശരപ്രയോഗത്തിൽനിന്നു ഉണ്ടാകുന്ന കൊടുങ്കാറ്റിനാൽ ജ്വലിപ്പിക്കുന്ന ഭീമന്റെ ക്രോധാഗ്നിയിൽ ദഹിക്കാനായി വിധി വിധിച്ചിട്ടുള്ളതാ"ണെന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കൃഷ്ണൻ ദുര്യോധനന്റെ നീചത്വത്താൽ ഒരു "കാക്ക"യെന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ വക്രബുദ്ധിയാലും സത്യത്തെ നേരിടാനുള്ള ധൈര്യമില്ലായ്മയാലും "ഒരു കോങ്കണ്ണൻ മഞ്ഞമനുഷ്യ"നെന്നും വിളിക്കുന്നു.

ധൃതരാഷ്ട്രോൽക്കർഷം:—അഭിമന്യു മരിച്ച ദിവസം ഉണ്ടായ കൊള്ളിമീൻ ചാട്ടങ്ങൾ ആ ദുഃഖസംഭവത്താൽ "ഇന്ദ്രൻ പൊഴിച്ച കണ്ണുനീരുകൾ" ആണെന്നു വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. അഭിമന്യു ശരം പ്രയോഗിക്കുന്നതിനെ സൂര്യൻ കതിരുകൾ അയക്കുന്നതിനോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. ധൃതരാഷ്ട്രൻ ശകുനിയോടു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദുരാലോചന, "കൗരവരുടെ വംശത്തെ ആകമാനം, അതിലെ തൈകളെപ്പോലും ഒഴിക്കാതെ പിടിച്ചിരിക്കുന്ന തീ" യാണെന്നു പറയുന്നു. "ചതുരംഗക്കരുക്കൾ കളയൂ. എന്നിട്ടു നീ അതിനുള്ള പലകയായി അമ്പുകൾക്കു ലാക്കാവുക. ഇവിടെ മോഷ്ടിക്കാൻ സ്ത്രീകളില്ല. പിടിച്ചടക്കാൻ സിംഹാസനമില്ല. ജീവനാണു് ഇവിടെ പണയം. ഭോഗാനുഭവത്തിനു അസ്ത്രങ്ങളാണു്. അതു നേടേണ്ടതു ഭയങ്കരമായ ശരപ്രയോഗം കൊണ്ടുമാണു്" എന്നു ധൃതരാഷ്ട്രർ ശകുനിയോടു പറയുന്നു.

കർണ്ണഭാരം:—മരണത്തിനു എതിരെ പറയുന്ന കർണ്ണനെ, കട്ടിക്കാറുകൾ മറച്ചിരിക്കുന്നു എങ്കിലും തന്റെ നൈസർഗ്ഗികമായ തേജസ്സിനാൽ ശോഭിക്കുന്ന സൂര്യനോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. കൃഷ്ണന്റെ ശംഖനാദം പ്രളയകാലത്തെ സമുദ്രത്തിന്റെ ഗർജ്ജനത്തോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു. കർണ്ണന്റെ പശുക്കളുടെ പാൽ അമൃതിനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ പോക്കുതിരകളുടെ ഗതിവേഗം സൂര്യാശ്വങ്ങളുടെ ഗതിവേഗത്തിനും തുല്യമാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ഊരുഭംഗം:—കുരുക്ഷേത്രത്തിലെ പടക്കളത്തിൽ വീണു കിടക്കുന്ന ആനകളുടെ ശവങ്ങളെ വലിയ, വലിയ പാറക്കല്ലുകളോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. യുദ്ധത്തിനു മുമ്പോട്ടു ഉഗ്രതയോടെ പാഞ്ഞെത്തുന്ന യോദ്ധാക്കളുടെ തലകൾ

ഉടനുടൻ വെട്ടിത്തള്ളുകയാൽ അവർ ചത്തിട്ടും അവരുടെ ഉടലുകൾ ആയംകൊണ്ടു പിന്നെയും മുമ്പോട്ടുപായുന്നു. എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കുരുക്ഷേത്രത്തെ "യുദ്ധത്തിന്റെ തപോവനമെന്നും, വൈരത്തിന്റെ പാർപ്പിടമെന്നും, പരാക്രമത്തിന്റെ ഉരകല്ലെന്നും, അഭിമാനത്തിന്റെയും യശസ്സിന്റെയും വാസസ്ഥലമെന്നും, മനുഷ്യജീവന്റെ ഹോമകുണ്ഡമെന്നും രാജാക്കന്മാൎക്കു സ്വർഗ്ഗയാത്രയ്ക്കു കടക്കാനുള്ള പാലമെന്നും" വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. ധൃതരാഷ്ട്രൻ ദുര്യോധനനേ അദ്ദേഹത്തിന്റെ നല്ലകാലത്തു ലോകത്തിനേ താങ്ങിനില്ക്കുന്ന സ്വർണ്ണത്തൂണുകളെന്നും, ചാകാറായി കിടക്കുന്ന ആ ദുര്യോധനനേ ഒരു കതകിന്റെ ഒടിഞ്ഞ ഓടാമ്പലെന്നും പറയുന്നു. അശ്വത്ഥാമാവു്, ഒരു നല്ല പടത്തിൽനിന്നു ഒരു ചീത്ത ചിത്രത്തെ എന്നപോലെ താൻ ഭൂതലത്തിൽനിന്നു പാണ്ഡവന്മാരെ മാച്ചുകളയുമെന്നു പറയുന്നു.

അവിമാരകം:—അജ്ഞാതരായ വീരന്മാരെ ഭൂഗർഭത്തിൽ ഒളിച്ചിരിക്കുന്ന രത്നങ്ങളോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. കുരംഗി അവളുടെ സൗന്ദര്യവിശേഷത്താൽ ചന്ദ്രന്റെ അല്ലെങ്കിൽ ലക്ഷ്മിയുടെ അവതാരമാണെന്നു ഉൽപ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. വിദ്യാധരൻ ആകാശത്തുനിന്നു ഭൂമിയുടെ ഒരു വിഹഗവീക്ഷണത്തിൽ, "പർവ്വതങ്ങൾ ആനകളാണെന്നും, സമുദ്രങ്ങൾ കുളങ്ങളാണെന്നും വൃക്ഷങ്ങൾ പായലും കല്പായലും ആണെന്നും, തെരുവുകൾ അതിർത്തിരേഖകളാണെന്നും വലിയ സൗധങ്ങൾ മിന്നുന്ന മഞ്ഞുതുള്ളികളാണെന്നും തോന്നുന്നു എന്നു വർണ്ണിക്കുന്നു. മേഘങ്ങളെ "ഇടി കൊട്ടുന്ന താളങ്ങൾക്കൊപ്പിച്ചു പലവിധം നൃത്തങ്ങൾ ചെയ്യുന്ന നൎത്തകരായും, ദേവേന്ദ്രന്റെ പശുക്കളായും, നക്ഷത്രങ്ങളുടെ തിരശ്ശീലകളായും മിന്നൽപു് ണരു

ദൂതഘടോൽക്കചം:—അഭിമന്യു മരിച്ച ദിവസം, ഉണ്ടായ കൊള്ളിമീൻ ചാട്ടങ്ങൾ ആ ദുഃഖസംഭവത്താൽ "ഇന്ദ്രൻ പൊഴിച്ച കണ്ണുനീരുകൾ" ആണെന്നു വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. അഭിമന്യു ശരം പ്രയോഗിക്കുന്നതിനെ സൂൎയ്യൻ കതിരുകൾ അയക്കുന്നതിനോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. ധൃതരാഷ്ട്രൻ ശകുനിയോടു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദുരാലോചന, "കൗരവരുടെ വംശത്തെ ആകമാനം, അതിലെ തൈകളെപ്പോലും ഒഴിക്കാതെ പിടിച്ചിരിക്കുന്ന തീ" യാണെന്നു പറയുന്നു. "ചതുരംഗക്കരുക്കൾ കളയൂ. എന്നിട്ടു നീ അതിനുള്ള പലകയായി അമ്പുകൾക്കു ലാക്കാവുക. ഇവിടെ മോഷ്ടിക്കാൻ സ്ത്രീകളില്ല. പിടിച്ചടക്കാൻ സിംഹാസനമില്ല. ജീവനാണു് ഇവിടെ പണയം. ഭോഗാനുഭവത്തിനു അസ്ത്രങ്ങളാണു്. അതു നേടേണ്ടതു ഭയങ്കരമായ ശരപ്രയോഗം കൊണ്ടുമാണു്" എന്നു ഘടോൽക്കചൻ ശകുനിയോടു പറയുന്നു.

കൎണ്ണഭാരം:—മരണത്തിനു എതിരെ പറയുന്ന കൎണ്ണനെ, കട്ടിക്കാറുകൾ മറച്ചിരിക്കുന്നു എങ്കിലും തന്റെ നൈസൎഗ്ഗികമായ തേജസ്സിനാൽ ശോഭിക്കുന്ന സൂൎയ്യനോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. കൃഷ്ണന്റെ ശംഖനാദം പ്രളയകാലത്തെ സമുദ്രത്തിന്റെ ഗൎജ്ജനത്തോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു. കൎണ്ണന്റെ പശുക്കളുടെ പാൽ അമൃതിനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ പോർക്കുതിരകളുടെ ഗതിവേഗം സൂൎയ്യാശ്വങ്ങളുടെ ഗതിവേഗത്തിനും തുല്യമാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ഊരുഭംഗം:—കുരുക്ഷേത്രത്തിലെ പടക്കളത്തിൽ വീണു കിടക്കുന്ന ആനകളുടെ ശവങ്ങളെ വലിയ, വലിയ പാറക്കല്ലുകളോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. യുദ്ധത്തിനു മുമ്പോട്ടു ഊക്കോടെ പാഞ്ഞെത്തുന്ന യോദ്ധാക്കളുടെ തലകൾ

ഉടനുടൻ വെട്ടിത്തള്ളുകയാൽ അവർ ചത്തിട്ടും അവരുടെ ഉടലുകൾ ആയംകൊണ്ടു പിന്നെയും മുമ്പോട്ടുപായുന്നു. എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കുരുക്ഷേത്രത്തെ "യുദ്ധത്തിന്റെ തപോവനമെന്നും, വൈരത്തിന്റെ പാർപ്പിടമെന്നും, പരാക്രമത്തിന്റെ ഉരകല്ലെന്നും, അഭിമാനത്തിന്റെയും യശസ്സിന്റെയും വാസസ്ഥലമെന്നും, മനുഷ്യജീവന്റെ ഹോമകുണ്ഡമെന്നും രാജാക്കന്മാൎക്കു സ്വൎഗ്ഗയാത്രയ്ക്കു കടക്കാനുള്ള പാലമെന്നും" വൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. ധൃതരാഷ്ട്രൻ ദുൎയ്യോധനനെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ നല്ലകാലത്തു ലോകത്തിനെ താങ്ങിനില്ക്കുന്ന സ്വൎണ്ണത്തൂണുകളെന്നും, ചാകാറായി കിടക്കുന്ന ആ ദുൎയ്യോധനനെ ഒരു കതകിന്റെ ഒടിഞ്ഞ ഓടാമ്പലെന്നും പറയുന്നു. അശ്വത്ഥാമാവു്, ഒരു നല്ല പടത്തിൽനിന്നു ഒരു ചീത്ത ചിത്രത്തെ എന്നപോലെ താൻ ഭൂതലത്തിൽനിന്നു പാണ്ഡവന്മാരെ മാച്ചുകളയുമെന്നു പറയുന്നു.

അവിമാരകം:—അജ്ഞാതരായ വീരന്മാരെ ഭൂഗർഭത്തിൽ ഒളിച്ചിരിക്കുന്ന രത്നങ്ങളോടു ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. കുരംഗി അവളുടെ സൗന്ദൎയ്യവിശേഷത്താൽ ചന്ദ്രന്റെ അല്ലെങ്കിൽ ലക്ഷ്മിയുടെ അവതാരമാണെന്നു ഉൽപ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. വിദ്യാധരൻ ആകാശത്തുനിന്നു ഭൂമിയുടെ ഒരു വിഹഗവീക്ഷണത്തിൽ, "പൎവ്വതങ്ങൾ ആനകളാണെന്നും, സമുദ്രങ്ങൾ കുളങ്ങളാണെന്നും വൃക്ഷങ്ങൾ പായലും കല്ലായലും ആണെന്നും, തെരുവുകൾ അതിൎത്തിരേഖകളാണെന്നും വലിയ സൗധങ്ങൾ മിന്നുന്ന മഞ്ഞുതുള്ളികളാണെന്നും തോന്നുന്നു എന്നു വൎണ്ണിക്കുന്നു. മേഘങ്ങളെ "ഇടി കൊട്ടുന്ന താളങ്ങൾക്കൊപ്പിച്ചു പലവിധം നൃത്തങ്ങൾ ചെയ്യുന്ന നൎത്തകരായും, ദേവേന്ദ്രന്റെ പശുക്കളായും, നക്ഷത്രങ്ങളുടെ തിരശ്ശീലകളായും മിന്നൽപ്പിണരു

കളാകുന്ന പാമ്പുകളുടെ വാസസ്ഥലങ്ങളായപുററുകളായും, ആകാശവീഥിയുടെ പാൎശ്വങ്ങളിലെ ഉരുണ്ടുനീലിച്ച ചെട്ടികളായും കാമദേവന്റെ അമ്പുകൾക്കു മൂൎച്ചവരുത്താനുള്ള ചാണകളായും, പക്ഷികൾക്കു കുളിക്കാൻ വെള്ളംകൊണ്ടുവരുന്ന കുടങ്ങളായും, സമുദ്രത്തിൽനിന്നു ഭിക്ഷവാങ്ങുന്ന പിച്ചക്കാരായും സൂൎയ്യചന്ദ്രന്മാൎക്കു അവലംബങ്ങളായ ഭണ്ഡങ്ങളായും ആകാശധാരായന്ത്രങ്ങൾക്കുള്ള വെള്ളത്തൊട്ടികളായും" വൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. അവിമാരകൻ പോയ്ക്കഴിഞ്ഞതിനുശേഷം കൊട്ടാരം "വിളക്കു കെട്ടുപോയതുപോലെ അന്ധകാരമയമായിരിക്കുന്നു" എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. "ഉത്സവം കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. രാജകുമാരൻ ഇവിടെനിന്നും പോയിരിക്കുന്നു—എന്നെന്നേയ്ക്കുമായി." എന്നു നളിനിക പറയുന്നു. "അനദ്ധ്യായത്തിനു വീട്ടിലേയ്ക്കു പോകുന്ന ഒരു വിദ്യാൎത്ഥിയെപ്പോലെ അവിടുന്നു ഇത്ര ധിറുതികൂട്ടുന്നതെന്താണു്?" എന്നു് കുരംഗിയുടെ അടുക്കലേയ്ക്കു തിരിച്ചുപോകാൻ ബദ്ധപ്പെടുന്ന അവിമാരകനോടു വിദൂഷകൻ ചോദിക്കുന്നു.

ബാലചരിതം:—അൎദ്ധരാത്രിയിലെ അന്ധകാരം ഏററവും സൂക്ഷ്മമായ ദൃഷ്ടിയേയും ഒരു ഖലനു ചെയ്യു ഉപകാരംപോലെ നിഷ്പ്രയോജനമാക്കത്തക്കവണ്ണം ഉഗ്രമായിരിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു. ഉണ്ണികൃഷ്ണന്റെ ഭാരം വിന്ധ്യമന്ദരപൎവ്വതങ്ങൾക്കു സമമാണു് എന്നു പറയുന്നു. ഒരു കാക്കയുടെ ചിറകടികൊണ്ടു് ഒരു പൎവ്വതത്തെ മറിച്ചിടാനോ കൈകൊണ്ടു ഒരു മഹാസമുദ്രത്തിലെ വെള്ളം കോരി കുടിച്ചുതീക്കാനോ കഴിയുന്നതിനേക്കാൾ ക്രൂരതലായി തന്നെ മുടിക്കാൻ ശാപത്തിനു കഴിയുകയില്ലെന്നു കംസൻ അതിനോടുപറയുന്നു. കൃഷ്ണനു "ലോകത്തെ കീഴ്മേൽ മറിക്കാൻ കഴിയും എന്നു കംസൻ പറയുന്നു. ഇതു

"ഞാൻ എല്ലാം ഭംഗിയായിത്തീരുന്നതുവരെ ലോകത്തെ വീണ്ടും വീണ്ടും കീഴ്മേൽ മറിക്കും" എന്നുള്ള ദൈവവാക്യത്തെ ഓർമ്മിപ്പിക്കുന്നു.

അഭിഷേകം:—അശോകവനികയിലെ സീതയെ ഹനുമാൻ "സൂര്യൻ വാട്ടിയ ഒരു പൂമാല"യോടും, "കാർമേഘങ്ങളുടെ ഇടയിലുള്ള ഒരു മിന്നൽ പിണരി"നോടും, "രാഹുഗ്രസ്തയായ ചന്ദ്രക്കലയോടും" ഉപമിക്കുന്നു. ചന്ദ്രനെ ഒരു വെള്ളിക്കിണ്ടി എന്നു വർണ്ണിക്കുന്നു. രാവണൻ വന്നപ്പോൾ സീത സിംഹത്തെക്കണ്ട മാൻപേടയെപ്പോലെ ഭയപ്പെടുന്നു എന്നു പറയുന്നു. സീതയുടെ ഹൃദയത്തെ "ശത്രുതയുടെ ആകരം" എന്നു രാവണൻ പറയുന്നു.

അഗ്നിയെ "ഹുതവാഹനൻ" എന്നു വിളിക്കുന്നു. "ഈ മഹാനഗരമാകുന്ന കപ്പൽ രാവണനാകുന്ന അമരക്കാരന്റെ കുറ്റംകൊണ്ടു തകന്നു നശിക്കും." എന്നു രാമൻ ലങ്കാനഗരത്തെ കണ്ടിട്ടു പറയുന്നു. സൂര്യപടമണിഞ്ഞ ഒരാനയുടെ നെററിപ്പട്ടത്തിലെ പൊൻ കുമിളപോലെ തിളങ്ങുന്നു എന്നു സന്ധ്യാസൂര്യനെ വർണ്ണിക്കുന്നു. രാമന്റെ ശരീരത്തിന്മേൽ രാവണന്റെ അമ്പുകൾ, "ഒരു കാളയുടെ ദേഹത്തിന്മേൽ മഴവെള്ളത്തുള്ളികൾപോലെ നിരുപദ്രവമായി വീഴുന്നു" എന്നു പറയുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൧

ജീവിതത്തിന്റെ ചെറുചിത്രങ്ങൾ

ഭാസൻ മനുഷ്യജീവിതത്തിലെ ആഹ്ലാദകരങ്ങളോ പ്രത്യേകതയുള്ളവയൊ, രസപ്രദങ്ങളൊ, പ്രധാനങ്ങളൊ, വിജ്ഞാനദായകങ്ങളൊ ആയ സന്ദർഭങ്ങളെ തേടിപ്പിടിച്ചു വിദ്യുച്ഛക്തിയുടെ വേഗത്തിലും ഹൃദയംഗമമായും അവയുടെ ഹ്രസ്വവീക്ഷണങ്ങൾ നമുക്കു നൽകുന്നതിനു് സമർത്ഥനാകുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ, ദുര്യോധനൻ ഔദ്ധത്യംകൊണ്ടും തൻ പ്രമാണിത്വത്താലും അഹംകരിച്ചു്, അദ്ദേഹത്തിന്റെ കഞ്ചുകി, "നരോത്തമനായ നാരായണൻ വന്നിരിക്കുന്നു" എന്നു് കൃഷ്ണന്റെ ആഗമനം അറിയിച്ചപ്പോൾ, "എന്തു? കംസന്റെ ദാസനായദാമോദരനാണോതന്റെ നരോത്തമൻ? ആ കന്നാലിചെറുക്കനാണോ നരോത്തമൻ? ഭൂമിയും പദവിയും യശസ്സും ധനവുമെല്ലാം ജരാസന്ധൻ പിടിച്ചെടുത്ത ആ അവനാണോ തന്റെ നരോത്തമൻ? രാജാവിന്റെ ആസന്ന പരിചാരകനു ഉചിതമായ ഒരു ശീലമാണോ ഇതു്? എന്തൊരു വിനയമില്ലാത്ത വാക്കുകൾ!" എന്നു വിളിച്ചു ചോദിച്ചു ദേഷ്യപ്പെടുന്നു. അപ്പോൾ കഞ്ചുകി, അതു് തന്റെ പരിഭ്രമംകൊണ്ടു വന്നുപോയതാണെന്നു സമാധാനം പറഞ്ഞു ക്ഷമായാചനം ചെയ്യുന്നു. "പരിഭ്രമംകൊണ്ടു പറഞ്ഞുപോയതാണെന്നോ? ഉവ്വ്, എല്ലാവർക്കും പരിഭ്രമം വരാവുന്നതാണു്! ഇപ്പോൾ പറയൂ വന്നിരിക്കുന്ന ദൂതൻ ആരാണെന്നു്?" എന്നു് രാജാവു് കരുണാമസൃണമായി പറയുന്നു. അതിനു കഞ്ചുകി, "ഒരുകേശവൻ"

എന്നു ഉത്തരം പറയുന്നു. "കേശവൻ! അസുരി! അങ്ങ നെയാണു് അവൻെറ വരവിനെക്കുറിച്ചു പറയേണ്ടതു്" എന്നു് അല്പന്മാൎക്കുണ്ടാവുന്ന സന്തോഷത്തോടുകൂടി ദുൎയ്യോധനൻ പറയുന്നു. "പാണ്ഡവർ പാണ്ഡുവിൻെറ പുത്രന്മാരല്ല. സത്യത്തിനു ദേവന്മാരുടെ പുത്രരാണു്. അവൎക്കു് പൈതൃകസ്വത്തിൻെറ ഭാഗത്തിനു എങ്ങനെ അവകാശപ്പെടാം." എന്നു് ദുൎയ്യോധനൻ കൃഷ്ണനോടു ചോദിക്കുന്നു. "ഈ വാദം സാധുവാണെങ്കിൽ വിചിത്രവീൎയ്യൻെറ മകനല്ല ധൃതരാഷ്ട്രൻ. വ്യാസൻെറ മകനാണു്. അതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിനു പൈതൃകസ്വത്തിനു് അവകാശമില്ല എന്നു വരുന്നതാണല്ലോ" എന്നു കൃഷ്ണൻ ഉത്തരം പറയുന്നു.

പുത്രന്മാർ അനേകമുള്ള എൻെറ കുടുംബത്തിൽ പുത്രി ഒന്നേ ഉള്ളു. എനിക്കു ആ നൂറുപുത്രന്മാരെക്കാൾ എൻെറ ഒരു പുത്രിയെയാണു് അധികം സ്നേഹം. ആ പുത്രന്മാർ അവരുടെ ഏകസഹോദരിക്കു വൈധവ്യം സമ്മാനിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു ധൃതരാഷ്ട്രൻ ദുൎയ്യോധനനോടു പറയുന്നു. അദ്ദേഹത്തിൻെറ ഈ വാക്കുകൾ, ഒരു സ്ത്രീയ്ക്കു് വൈധവ്യത്താലുണ്ടാകുന്ന നശിച്ച ജീവിതത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നു.

കൎണ്ണഭാരത്തിൽ, കൎണ്ണൻ ബ്രാഹ്മണ യുദ്ധവീരനായ പരശുരാമൻെറ അടുക്കൽ ധനുൎവ്വിദ്യ പഠിക്കുന്നതിനു സ്വന്തം ജാതി വെളിപ്പെടുത്താതെ ബ്രാഹ്മണത്വം നടിക്കേണ്ടിവന്നു. പലപ്പോഴും സംഭവിക്കാറുള്ളതുപോലെ, ഒരു ദിവസം പരശുരാമൻ കൎണ്ണൻെറ മടിയിൽ തലവച്ചു കിടന്നുറങ്ങുമ്പോൾ വജ്രമുഖി എന്നൊരുതരം ജന്തു കൎണ്ണൻെറ തുടയിൽ കടിച്ചു. ആ യാദൃച്ഛികസംഭവത്താൽ

ആ കള്ളം വെളിപ്പെട്ടു. ഗുരു ഉണരുമൊ എന്ന ഭയംകൊണ്ടു ശിഷ്യൻ അതുകൊണ്ടുണ്ടായ വേദന സഹിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. എന്നാൽ മുറിവിൽനിന്നു ഒലിച്ച ചോര പരശുരാമനേ ഉണൎത്തി. അപ്പോൾ അദ്ദേഹം, ആ ദുസ്സഹമായ വേദന നിശ്ശബ്ദമായി സഹിച്ച ശിഷ്യൻ ഒരു ക്ഷത്രിയനാണെന്നു ഊഹിച്ചറിഞ്ഞു, "നീ പഠിച്ച ആയുധവിദ്യകൾ ആവശ്യത്തിനു ഉപകരിക്കാതാകട്ടെ" എന്നു ശിഷ്യനേ ശപിക്കുന്നു. പിന്നെയും നമുക്കു ദുഃഖാവസ്ഥയിലുള്ള ജീവിതത്തിന്റെ ഒരു ചെറു നോട്ടം ലഭിക്കുന്നു. കൎണ്ണൻ, അദ്ദേഹത്തിന്റെ അവസാനഗതിയിൽ, "അന്ത്യകാലമടുത്ത എന്നിൽ ഭാഗ്യം പ്രസാദിക്കട്ടെ" എന്നു് ഉൽക്രോശിക്കുന്നു.

ഊരുഭംഗത്തിൽ: പതിവ്രതയായ ഗാന്ധാരി തന്റെ ഭൎത്താവിനു കാണാൻ വയ്യാത്തവയൊന്നും താനും കാണാതിരിക്കാൻ തന്റെ കണ്ണുകൾ മൂടിക്കെട്ടുന്നു. കുടുംബത്തിൽ ശുഭസംഭവങ്ങൾ മാത്രം നടന്നടത്തോളം കാലം ഗാന്ധാരിക്കു അതുകൊണ്ടു വ്യസനം വന്നില്ല. എന്നാൽ വിപത്തിനുമേൽ വിപത്തു സംഭവിക്കയും ഒടുവിൽ ശേഷിച്ച പുത്രൻ ദുൎയ്യോധനൻ ആസന്നമരണനാവുകയും ചെയ്തപ്പോൾ ആ പുത്രനേ കാണാനുള്ള ആഗ്രഹംകൊണ്ടുണ്ടായ വ്യസനത്താൽ കരഞ്ഞു കണ്ണുനീർ ചൊരിഞ്ഞു. ആ കണ്ണു മൂടിക്കെട്ടിയ തുണി സദാ നനഞ്ഞുകൊണ്ടിരുന്നു. "എന്റെ അമ്മെ, ഞാൻ വല്ലപുണ്യവും സമ്പാദിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിൽ ഇനിയത്തെ ജന്മത്തിലും അവിടുന്നു എന്റെ അമ്മയായാവണം എന്നു് ഞാൻ തൊഴുകൈയോടെ പ്രാൎത്ഥിക്കുന്നു." എന്നുദുൎയ്യോധനൻ ഗാന്ധാരിയോടുപറയുന്നു. സ്നേഹമുള്ള അമ്മയും മകനുമൊത്തുള്ള ഒരു കോമളചിത്രം

നമുക്കു ഇവിടെ ലഭിക്കുന്നു. ഭീമൻ തോററുപോകാനിടയുണ്ടെന്നു കണ്ടപ്പോൾ വ്യാസൻ ഒററ വിരലുകൊണ്ടു മുഖവും താങ്ങി അമ്പരന്നു നില്ക്കുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ: ആദ്യഭാഗത്തു് ആന നളഗിരി മദമിളകി ഉദ്യാനത്തിൽ ഓടിനടക്കുകയാൽ ജനങ്ങൾക്കു് ഉണ്ടായ ഭയസംഭ്രമങ്ങളുടെ ഒരു ചിത്രം നമുക്കു കിട്ടുന്നു. ജനസാമാന്യം ഓടി അകലുന്നു; സ്ത്രീജനങ്ങൾ നിലവിളിക്കുന്നു. ധൈര്യം പിടിച്ചുനിന്നവരെ ഓടുന്നവർ മുട്ടി തള്ളിയിടുന്നു. അപ്പോൾ ഒരു ധീരൻ, അന്തായജ്ഞ, അവിമാരകൻ, മുമ്പോട്ടുവന്നു് ആനയെ വള്ളച്ചു തിരിച്ചു ഓടിച്ചു അതിനെ അന്ധാളിപ്പിക്കുന്നു. അപ്പോഴെയ്ക്കു് പിടിയാനകളെ കൊണ്ടുവരുകയും അവയുടെ സഹായത്തോടുകൂടി അഞ്ജനഗിരിയെ പിടിച്ചു് ലായത്തിൽ കൊണ്ടുചെന്നു തളയ്ക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. മന്ത്രിമാരുടെ ദൈവവിധിയെപ്പററി ആവലാതിപ്പെടുന്ന കൗഞ്ജായനൻ എന്നൊരു മന്ത്രിയെയും രാജാക്കന്മാരുടെ തലയെഴുത്തിനെക്കുറിച്ചു് പരാതിപ്പെടുന്ന കുന്തിഭോജൻ എന്നൊരു രാജാവിനെയും നമുക്കു കിട്ടുന്നു. വിവാഹങ്ങൾ പല വഴികളും തുറന്നിട്ടുകൊണ്ടു ആലോചിക്കുന്നതാണു് ഉത്തമമെന്നും, ധൃതഗതിയും ദീർഘസൂത്രതയും രണ്ടും ഒഴിക്കേണ്ടതാണെന്നും ഉള്ള തത്വത്തെ ആസ്പദമാക്കി കാശിരാജാവിൻെറ ദൂതനെയും മററു രാജാക്കന്മാരുടെ ദൂതന്മാരെയും കാത്തിരുത്തുന്ന കാര്യവും നാം കാണുന്നു. അന്തഃപുരക്കാവലിൻെറ നിഷ്കർഷകാരണം രാജകുമാരിയുടെ കൊട്ടാരത്തിൽ കടന്നുകൂടാൻ വളരെ പ്രയാസമുണ്ടെന്നും ഒരിക്കൽ കടന്നുകൂടിയാൽ പിന്നെ ആരും കണ്ടുപിടിക്കാതെ എത്ര കാലമെങ്കിലും അവിടെ പാക്കാൻ പ്രയാസമില്ലെന്നും നമുക്കു് കാണാൻ കഴിയുന്നു. അവിമാരകനു് പ്രവേശം ദുഷ്കരമാക്കിയ വിജനതയു

ഏകാന്തതയുംതന്നെ അദ്ദേഹത്തിൻെറ സാന്നിധ്യം രാജാവും മന്ത്രിമാരും കണ്ടുപിടിക്കാതെ ഒരു വർഷത്തോളം കുരംഗിയുടെ മണിയറയിൽ അവളുമൊരുമിച്ചു താമസിക്കുക ഏററവും സുകരമാക്കിത്തീൎത്തു. തൻെറ ശിഷ്യൻ കാശ്യപനേ ഒരു കട്ടവാ പഠിക്കേല്പിച്ചതിനു ചണ്ഡഭാർഗ്ഗവതാപസന്ന് രാജാവിനോടുണ്ടായ ക്രോധം, താപസൻ അനർഹമായി തന്നെ ശകാരിച്ചതിനു സൗവീരരാജവിനുണ്ടായ കോപം, താപസൻെറ ശാപം, ഇവയെല്ലാം നമുക്കായി സൂക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള പണ്ടുകാലങ്ങളിലെ ജീവിതത്തിൻെറ ചെറുചിത്രങ്ങളാകുന്നു. കുരംഗി ആപത്തൊന്നുംകൂടാതെ ആനയുടെ കൈയിൽനിന്നു രക്ഷപ്പെട്ടതിനു് കന്തിഭോജനെ അനുമോദിക്കാൻ ജനങ്ങൾ കൂട്ടംകൂട്ടമായി ചെല്ലുന്നതു് ജീവിതത്തിൻെറ മറെറാരു ചെറു ചിത്രമാകുന്നു. അവിമാരകൻ അർദ്ധരാത്രിയ്ക്കു് കുരംഗിയുടെ കൊട്ടാരത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്ന വഴിക്കു കാണു ഒരു കാമുകീകാമുകദമ്പതത്തിൻെറ പ്രണയരംഗത്തിൻെറ ചിത്രം മനോഹരമായ ഒന്നാകുന്നു. കാമുകി "ഞാൻ ഇങ്ങേയ്ക്കു ആരാണു്?" എന്നു കാമുകനോടു ചോദിച്ചു ഏങ്ങി ഏങ്ങി കരയുന്നു. അവൾ അവനോടു അവന്നു് ഏററവും സന്തോഷപ്രദമായ വൎത്തമാനം പറയാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു. എന്നാൽ അവൾ അവളുടെ സ്ത്രീസ്വഭാവത്താൽ അതിനു കടകവിരുദ്ധമായ വൎത്തമാനങ്ങൾ പറയുന്നു. പക്ഷേ അപ്പോൾ ഒരു മൂങ്ങാ മൂളുന്നു. അവൾ അതുകേട്ടു ഭയപ്പെട്ടു അവനേ കെട്ടിപ്പിടിക്കുന്നു. ഒരുവൻ തൻെറ കാമുകിയുമായി ഒരു സങ്കേതം നിശ്ചയിക്കുന്നു. അവൻ അവളുടെ വീട്ടിൻെറ മുമ്പിൽ ചെല്ലുന്നു. എന്നാൽ ചൂളമിട്ടോ കതകിന്മേൽ തട്ടിയൊ വിളിക്കാൻ ഭയപ്പെട്ടു സംശയിച്ചു് അവിടെ അങ്ങോട്ടും ഇങ്ങോട്ടും നടക്കുന്നു. രക്ഷികൾ വിളക്കും കൊണ്ടു രാജപാതയിൽ ചുററി സഞ്ചരിക്കുന്നു. കള്ളന്മാരും

കവർച്ചക്കാരും അവക്കു പിടികൊടുക്കാതെ നാലുമുക്കിലുള്ള ഇരുളടഞ്ഞ ധൂർത്തസങ്കേതശാലയിൽ കേറി ഒളിക്കുന്നു. ജീവിതത്തിലും സുഖാനുഭവങ്ങളിലും വളരെ വളരെ കൊതിയുള്ള യൌവ്വനം തുളമ്പുന്ന കുരംഗി, അവളെപ്പോലെയുള്ള ഒരുവൾക്കു ആത്മഹത്യചെയ്യാൻ മനസ്സുവരുക അത്ര എളുപ്പമായ കാര്യമല്ലെന്നു അറിയാതെ അതിന്നൊരുങ്ങുന്നു. എന്നാൽ ഒരു ഇടിവെട്ടു കേട്ടു് പേടിച്ചു "അയ്യോ! എന്നേ രക്ഷിക്കണെ! എന്നെ രക്ഷിക്കണെ!" എന്നു ഉറച്ചു നിലവിളിക്കുന്നു. യുവത്വത്തെ ഇങ്ങനെ വർണ്ണിക്കുന്നു. "അതു വികാരവും സാഹസികത്വവും നിറഞ്ഞതാണു്. അതു പ്രയാസങ്ങളെ വകവയ്ക്കയില്ല. അതിന്നു നിയമത്തോ ബഹുമാനമില്ല. അതു സ്വേച്ഛാപരമാകുന്നു. അതിന്റെ ഉഗ്രത ബുദ്ധിയെ അടിമപ്പെടുത്തുന്നു. അതു വിപൽക്കരമാണു്—എന്നാൽ ആഹ്ലാദകരവുമാണു്." പ്രേമത്താലോ ദുരാഗ്രഹത്താലൊ കാമത്താലൊ, എന്തിനാലെങ്കിലുമാകട്ടെ പ്രേരിതരായി രാത്രി സഞ്ചാരം ചെയ്യുന്ന ആളുകൾ ധൈര്യത്തേയാണു് അവലംബിക്കുന്നതു്. അല്ലാതെ അനുചരന്മാരെ അല്ല. എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഒരു പ്രണയസങ്കേതത്തിൽ പോകാൻ ഒരാൾമാത്രം. കാര്യാലോചനയ്ക്കു രണ്ടാൾ, യുദ്ധത്തിനു് അനേകം ആളുകൾ, ഇതാണു് മുറ.

പ്രേമരോഗത്തിന്റെ പല വശങ്ങളുടേയും വിശദവിവരണം നമുക്കു ഈ നാടകത്തിൽനിന്നു ലഭിക്കുന്നു. അവിമാരകൻ കുരംഗിയിലുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രേമഭ്രാന്തിനാൽ "ഞാൻ അവളെ, അവളുടെ ദേഹം വിറകൊണ്ടും കണ്ണുകൾ ചലിച്ചും തെറിയനായ ആനയുടെ തുമ്പിക്കൈയിൽനിന്നു സ്രവിക്കുന്ന വെള്ളം തെറിച്ചു" അവയവങ്ങൾ മരവിച്ചും ഇപ്പോഴും കാണുന്നു. അന്നു

മുതൽ ഞാൻ അവളെ ഇടവിടാതെ സ്വപ്നം കാണുന്നു. എന്റെ സ്വപ്നങ്ങളിൽനിന്നു ഉണരുമ്പോൾ ഞാൻ സാക്ഷാൽ അവളെക്കുറിച്ചു ചിന്തിക്കുന്നു. അവളുടെയല്ലാതെ മറ്റൊരു രൂപവും കാണാൻ എനിക്കു് ആഗ്രഹമില്ല. അവളെക്കുറിച്ചുള്ള ചിന്തകൊണ്ടു മാത്രമേ എന്റെ ഹൃദയം ആഹ്ലാദിക്കുന്നൊള്ളൂ. എന്റെ മുഖം വിളറി ചിളറി വരുന്നു. എന്റെ ദേഹം ചടച്ചുചടച്ചു വരുന്നു എന്റെ പകലുകൾ ഞാൻ വ്യസനിച്ചും എന്റെ രാത്രികൾ മായാമോഹം പൂണ്ടും കഴിക്കുന്നു. എന്നാലിതെല്ലാം എന്റെ പ്രേമം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നതെയുള്ളൂ. ഇനിമേൽ അവളെ വിചാരിക്കാതിരിക്കാൻ നോക്കണം! അവളുടെ സൗന്ദര്യം എത്ര പരിപൂർണ്ണമായതു്! സ്രഷ്ടാവു് ഒന്നുകിൽ സാക്ഷാൽ സൗന്ദര്യത്തിന്റെ ഒരു സ്വരൂപം സൃഷ്ടിക്കാൻ ആഗ്രഹിച്ചു. അല്ലെങ്കിൽ നക്ഷത്രനാഥൻ ഒരു സ്ത്രീയുടെ രൂപമെടുത്തു; അല്ലെങ്കിൽ ലക്ഷ്മീദേവിതന്നെ കുരംഗിയായി ഭൂമിയിൽ അവതരിച്ചു. അല്ല! ഞാൻ പിന്നെയും അവളെക്കുറിച്ചു ചിന്തിച്ചു പോകുന്നല്ലൊ. ഞാൻ അവളെ വിചാരിക്കാൻ എത്രമാത്രം ശ്രമിക്കുന്നുവോ അത്രമാത്രം എന്റെ മനസ്സു്, നമ്മൾ ഉരുവിട്ടു പഠിച്ചുറപ്പിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു വേദമന്ത്രം നാം ആഗ്രഹിക്കാതെതന്നെ നമ്മുടെ തലയ്ക്കകത്തുകിടന്നു ചക്രം കണക്കെ കറങ്ങുന്നതുപോലെ, അതു ശീലിച്ച വഴിയെ അതിവേഗത്തിൽ കുതിരപ്പാച്ചിൽ പായുന്നു. എന്റെ ഇച്ഛാശക്തിക്കു് എന്റെ മനസ്സിനേ പിടിച്ചുനിർത്താൻ തക്ക ബലമില്ല. അതുകൊണ്ടു ഞാൻ അവളെക്കുറിച്ചു വിചാരിച്ചുകൊള്ളാം. അഹോ! സ്ത്രീലോകത്തിന്റെ സകല സൗഭാഗ്യങ്ങളും ഈ ഒരു സ്ത്രീയിൽ എങ്ങനെ സമാഹരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു!

കുരംഗിയുടെ ധാത്രി അവളെക്കുറിച്ച് ഇങ്ങനെ പറയുന്നു. "അവൾ അവനേ കണ്ടതുമുതൽ പൂക്കളിലും സംഭാഷണങ്ങളിലും ആഹാരത്തിലും മുമ്പവൾക്കുണ്ടായിരുന്ന താൽപര്യം ഇല്ല. അവൾ കൂടക്കൂടെ നെടുവീർപ്പിടുന്നു. പരസ്പര സംബന്ധമില്ലാതെ സംസാരിക്കുന്നു. അവൾ പറയുന്നതെന്താണെന്ന് അവൾക്കു ഒരു രൂപവും ഇല്ല. തനിയെ ഇരുന്നു ചിരിക്കുന്നു. ഒഴിഞ്ഞ മൂലകളിൽ ചെന്നിരുന്നു കരയുന്നു. അവളുടെ മേനി മെലിഞ്ഞുമെലിഞ്ഞു വരുന്നു. എന്നാൽ അവൾ നാണംകൊണ്ടോ, പേടിച്ചോ കുടുംബാഭിമാനത്താലോ എന്തുകൊണ്ടായാലും ഈ അവസ്ഥാന്തരങ്ങളിലൊന്നിലും തന്റെ സ്ഥിതിയെക്കുറിച്ച് ആരോടും ഒരു വാക്കുപോലും പറയുന്നില്ല".

ഒരു വർഷത്തെ സുഖാനുഭൂതിക്കുശേഷം തന്നെ പിരിഞ്ഞുപോയ അവിമാരകനെ വിചാരിച്ചു വ്യസനിച്ച് കുരംഗി ആത്മഹത്യചെയ്യാൻ ഉറയ്ക്കുന്നു. "എത്ര നല്ല മണമുള്ള പൂക്കളും എനിക്കു സന്തോഷം തരുന്നില്ല. അവ എന്നെ ഭ്രാന്തുപിടിപ്പിക്കുന്നു. നീരാഴിയുടെ തീരത്തുള്ള മയിലുകൾ അവയുടെ കഴുത്തു കുനിച്ചും ഉടൽ മിനുക്കിയും സ്വന്തം കാര്യം നോക്കുന്നതുകൊണ്ട് എന്റെ അവസ്ഥകൾ അറിയുന്നില്ല. തത്തകളും മൈനകളും നിറുത്താതെ ചിലച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അതുകേട്ട് എനിക്കു ഒരു കൌതുകവും തോന്നുന്നില്ല. എന്റെ പരിജനങ്ങൾ എന്റെ മനസ്ഥിതി എന്തെന്ന് അറിയാൻ കഴിയാതെ ഉത്സാഹമായി വെടിപറഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു" എന്ന് അവൾ ആത്മഗതം ചെയ്യുന്നു.

ബാലചരിതത്തിൽ; ദേവകി തന്റെ നവശിശുവിനെ തന്റെ അടുക്കൽനിന്ന് എടുത്തു കൊണ്ടുപോകുന്നതിനുമുമ്പ വളരെ വളരെ നേരം നോക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നു.

നന്ദഗോപന്റെ ഭാര്യ യശോദ അർദ്ധരാത്രി സമയത്തു ഒരു പെൺകുട്ടിയെ പ്രസവിക്കയും അവൾക്കു അതിനെ ഒരു നോക്കെങ്കിലും കാണാൻ കഴിയുന്നതിനു മുമ്പു അവൾ മൂർച്ഛിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അനേകം ഭാരതീയ സ്ത്രീകൾക്കു് ഇതുപോലെ സംഭവിക്കാറുണ്ടു്. അവളുടെ ഭർത്താവായ നന്ദഗോപൻ കുട്ടി മരിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു കണ്ടതിനാൽ ഇടയന്മാർ ഈ ദുഃഖവർത്തമാനം അറിയുന്നപക്ഷം അവർ പിറ്റേന്നാൾ ആഘോഷിക്കാറുള്ള ഇന്ദ്രോത്സവത്തിനു തകരാറുപാറുമെന്നു് വിചാരിച്ചു് അതു് രഹസ്യമായിരിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി കുട്ടിയുടെ ശവം കുഴിച്ചുമൂടാനായി എടുത്തുകൊണ്ടു പോകുന്നു. വിഷയാസക്തനും ദുരാഗ്രഹിയും ദുഷ്ടനുമായ കംസൻ ആദ്യം നീചജാതികന്യകമാർ വന്നു കാമലീലയ്ക്കു തന്നെ ക്ഷണിക്കുന്നതായി ഒരു സ്വപ്നം കാണുന്നു. അതിനെ തുടർന്നു അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭ്യുദയവും ധനസമൃദ്ധിയും അപ്രത്യക്ഷമായി വരുന്നതു കാണുന്നു. അതിൽ പിന്നെ മധുകന്റെ ശാപരൂപത്തിൽ തന്റെതിനെക്കാൾ ബലംകൂടിയ കോപത്തെ കാണുന്നു. അത്യുമായപ്പോൾ അദ്ദേഹം വല്ലാതെ ഇളകിച്ചമയുന്നു. അദ്ദേഹം ദേവകി പെററ ശിശുവാണെന്നു തെറ്റിദ്ധരിച്ചു നന്ദഗോപന്റെ കുട്ടിയെ കംസപ്പാറയിന്മേൽ തല്ലിക്കൊല്ലാൻ തുടങ്ങുന്നതു വസുദേവർ കാണുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു ഒരുക്ഷണനേരത്തേക്കു ഭയങ്കരമായ ദുഃഖമുണ്ടാകുന്നു. അപ്പോൾ അദ്ദേഹം, "മറെറാരാളിന്റെ കുട്ടിയുടെ ജീവഹാനിക്കു ഞാൻ കാരണമാകാമോ? ഞാൻ പോയി എന്റെ കുട്ടിയെ കൊണ്ടുവരുകയല്ലെ നല്ലതു്?" എന്നു് വിചാരിക്കുന്നു. ആ അത്ഭുതബാലൻ ഈ പെൺകിടാവു് ചാകാൻ ഇടയാക്കുകയില്ലെന്നും ചത്തതിനുശേഷം ജീവിച്ച ഈ കുട്ടി മരിക്കയില്ലെന്നും ഉണ്ടായ ഉറപ്പു് അദ്ദേഹത്തിനെ ആശ്വാസ

പ്പിക്കുന്നു. വസുദേവന്റെ ആദ്യമുണ്ടായ വിചാരവും പിന്നീടുണ്ടായ സമാധാനവും രണ്ടും ജീവിത യഥാർത്ഥങ്ങളാകുന്നു. ഇതാണു് കാളിയനെക്കണ്ടു പേടിച്ചിരിക്കുന്ന ഗോപികമാരുടെ ഭാസന്റെ തൂലികാചിത്രം. "അവർ ഭയംകൊണ്ടു സംഭ്രമിച്ചിരിക്കുന്നു; അവർ അസംബന്ധങ്ങൾ പറയുന്നു; അവരുടെ കോമളങ്ങളായ സ്തനങ്ങൾ വീർക്കുകയും പൊങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു; അവരുടെ ചൊടികൾ വിറയ്ക്കുന്നു. അവരുടെ തലമുടിക്കെട്ടു് അഴിഞ്ഞു പൂമാലകൾ ഉതിർന്നു വീഴുന്നു. അവരുടെ ഉത്തരീയങ്ങൾ അയഞ്ഞു വഴുതിപ്പോകുന്നു." ഇതു് ജീവിതത്തിന്റെ ഒരു ചിത്രമത്രെ. അപ്രകാരം ഉള്ളതുതന്നെയാണു് കൃഷ്ണൻ യമുനയിൽനിന്നു പറിച്ചുകൊണ്ടുവന്ന അപരിചിത പുഷ്പങ്ങൾ വാങ്ങാൻ ഈ ബാലികമാർക്കുള്ള ഭയവും.

അഭിഷേകത്തിൽ; സുഗ്രീവൻ രാമനേക്കൊണ്ടു സപ്തസാലങ്ങളെ എയ്യിച്ചു് അമ്പുകൾ അവയെ തുളച്ചുകേറിയതു കണ്ടതിനുശേഷമെ ബാലിക്കെതിരായി തന്നെ സഹായിക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിനു ശക്തിയുണ്ടെന്നു വിശ്വസിക്കുന്നൊള്ളു. താൻ ഒരു കുരങ്ങുമാത്രമാണെന്നുള്ള ബാലിയുടെ വാദം; അദ്ദേഹത്തിനു ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾ തിരിച്ചറിയാമെന്നുള്ളതുകൊണ്ടു്, കുററത്തിന്റെ ഉത്തരവാദിത്വത്തിൽനിന്നു് അദ്ദേഹത്തിനേ ഒഴിവാക്കുന്നില്ല എന്നുള്ള രാമന്റെ മറുപടി; ലോകത്തിലെവിടെയും കുരുക്കുവച്ചും കപടോപായങ്ങൾ പ്രയോഗിച്ചും ആക്കാം മൃഗങ്ങളെ കൊല്ലാവുന്നതാണു്, എന്നുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ രണ്ടാമത്തെ വാദം; ഇതാലെന്നു ഒരു ന്യായാധിപൻ വ്യഭിചാരക്കുററത്തിനു പുരുഷനെ ശിക്ഷിക്കയും ആരുടെ സഹകരണംകൂടാതെ ആ കുററം ചെയ്ക അസാദ്ധ്യമാണോ ആ സ്ത്രീയെ ശിക്ഷിക്കാതെ വിടുകയും ചെയ്യുന്നതുപോലെ ആ കുററത്തിൽ ഏർപ്പെടുന്ന ഒരാളെ ശിക്ഷിക്കയും മറെറയാളെ

വെറുതെ വിടുകയും ചെയ്യുന്ന ആര്യന്മാരുടെ നിയമത്തിന്റെ അവതരണം; ഇതെല്ലാം ജീവിതസംഭവങ്ങൾക്കൊത്തവയാകുന്നു. മരണസമയത്തെ തന്റെ ഭയങ്കരാവസ്ഥ സ്ത്രീജനങ്ങൾ കാണാൻ ഇടവരുത്തരുതെന്നു ബാലി സുഗ്രീവനോടു അർത്ഥിക്കുന്നു. ഹനുമാൻ, അശോകവനികയെ മർദ്ദിക്കുന്നതിന്റെ വിവരണം കുരങ്ങുകൾക്കു വാഴത്തോട്ടങ്ങളെയും ഉദ്യാനങ്ങളെയും എതെല്ലാം വിധം നശിപ്പിക്കാമെന്നു വാസ്തവത്തിൽ കാണിക്കുന്നു. സീതയെ തടങ്കലിൽ വച്ചിരിക്കുന്നതിനേക്കുറിച്ചു രാവണനും വിഭീഷണനും തമ്മിലെ വാദപ്രതിവാദവും ജീവിതത്തിനൊത്തതാകുന്നു. രാവണചാരന്മാരായ ശുകസാരണന്മാരെ പിടികൂടിയതും അവരെ പാളയമെല്ലാം കാണിച്ചു് വിട്ടയച്ചതും ജീവിതത്തിന്റെ മറെറാരു ചെറു ചിത്രമാകുന്നു. സീതയുടെ പവിത്രതയെ അഗ്നിപരീക്ഷകൊണ്ടു ആരോപണാവുള്ള ജനതയെ ബോദ്ധ്യപ്പെടുത്തിയതിനുശേഷമേ താൻ അവളെ തിരിയെ തന്റെ ഗൃഹത്തിൽ കൊണ്ടുപോകയുള്ളു എന്നു് ഉല്കൃഷ്ടമായ തന്റെ കുലമാഹാത്മ്യത്താൽ പ്രേരിതനായി അഭിജാതനായ രാമൻ പറയുന്നതു് ശോകസഞ്ചാരത്തോടുകൂടിയ വേറൊരു ജീവിതചിത്രമാകുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ; ഉദയനനു് മുൻകരുതൽ കൊടുക്കുന്നതിനു് അടിയന്തിരത്തിൽ ദൂതനെ അയക്കുന്നതു്; അദ്ദേഹത്തിനു് ശത്രുക്കളിലും രക്ഷസ്സുകളിലും കാട്ടുജന്തുക്കളിലും മററും നിന്നു ഉപദ്രവങ്ങൾ ഉണ്ടാകാതിരിക്കുന്നതിനു് സുമംഗലികൾരക്ഷാസൂത്രം ഉണ്ടാക്കി അനുഗ്രഹിക്കുന്നതു്; ഒരു കാട്ടാനക്കൂട്ടം ഒരു തടാകത്തിൽനിന്നു ചെളിവാരിയെറിഞ്ഞു പകുതി പണിതീർത്ത ഒരു ചുവരുപോലെ തോന്നിക്കുന്നതു്, ഒരു ശത്രുചാരൻ നായാട്ടു മുതലായ വിനോദങ്ങളിൽ അത്യാസക്തനായ ഉദയനനേ

കെണിയിലേക്ക ആകർഷിക്കുന്നതിന്ന് അദ്ദേഹത്തിന്ന് കള്ളമായ അറിവുകൊടുക്കുന്നതു്; പടയാളികളെ അകത്തു ഒളിച്ചിട്ടുള്ള ജീവനുള്ളതെന്നു തോന്നിക്കുന്ന കൃത്രിമഗജം; മുഴുവൻ സൈന്യത്തോടുകൂടിയല്ലാതെ രാജാവു് പോകുന്നതിൽ മന്ത്രിയുടെ പ്രതിഷേധം; താൻ തനിച്ചു പോകു എന്നു് രാജാവു് തന്നെക്കൊണ്ടു ആനയിടുന്നതു്; ഉദയനനേയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ വളരെ ചുരുങ്ങിയ അനുചരന്മാരെയും പെട്ടെന്നു ആക്രമിക്കുന്നതും തുടർന്നു രണ്ടാം നിശ്ചയിച്ചുള്ള യുദ്ധവും; തങ്ങളുടെ ബന്ധുജനങ്ങളുടെ മരണത്തിൽ സാലങ്കായനന്റെ ഭടന്മാർ നിലവിളിക്കുന്നതു്; ഉദയനൻ മൂർച്ഛിക്കുന്നതു്; അദ്ദേഹത്തിനെ കാട്ടുവള്ളികൾകൊണ്ടു കെട്ടിയിടുന്നതു്; അദ്ദേഹത്തിനെ കൊല്ലുവാൻ മതിൽ ഒരു കൊലയാളി അദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുക്കലേയ്ക്കു് ആയംപിടിച്ചു് ഓടുന്നതു്; ചോരചെളികെട്ടിയതായിൽ കാൽ വഴുതി അവൻ താഴെ വീണുപോകുന്നതു്; മകളുടെ വിവാഹത്തെക്കുറിച്ചു മഹാസേനനും രാജ്ഞിയും തമ്മിലുള്ള സംഭാഷണം; കാശിരാജാവിന്റെ പ്രതിനിധിയുടെ ആഗമനവും അതിഥികളുടെ തരംതിരിക്കലും അവരെ സല്ക്കരിക്കേണ്ട വിധങ്ങളേക്കുറിച്ചുള്ള നിർദ്ദേശങ്ങളും; ഉദയനനെ ബന്ധിച്ചതിൽ മഹാസേനനുണ്ടായ വിസ്മയാധിക്യം; വേഷം മാറിയ ദൂരാലോചനക്കാർ കാത്ത്യായനീക്ഷേത്രത്തിൽ ചേർന്നുള്ള കൂടിയാലോചന; യാചകന്റെയും ഭ്രാന്തന്റെയും സന്ന്യാസിയുടേയും നേരമ്പോക്കുകൾ; ഒരുവൻ ഭ്രാവതിയുടെ ആനക്കാരനായി ഒരു കുടിയനെ അനുകരിക്കുന്നതു്; പല്ലക്ക ചുമക്കുന്നവർ തോളുകൾ മാറുന്നതും പല്ലക്കിലിരിക്കുന്ന ആളിനെ നല്ലവണ്ണം കാണാൻ ഇടനൽകുന്നതും; പച്ചമരുന്നുകളും തീയും പ്രയോഗിച്ചു ആനയ്ക്കു് ഭ്രാന്തിളക്കുന്നതു്; ചിത്രങ്ങളിലെ ആളുകൾ ഒളിച്ചോടി

പോയതിനാൽ ചിത്രങ്ങൾകൊണ്ടു അവരുടെ വിവാഹം നടത്തുന്നതും; ഇതെല്ലാം ജീവിതചിത്രങ്ങളാകുന്നു.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ; രാജകുമാരിയുടെ വരവിനു ആളുകളെ വഴിമാററുന്നതു്; ധർമ്മകർമ്മാനുഷ്ഠാനങ്ങൾക്കു് എന്തെല്ലാം സാധനങ്ങളാണു് വേണ്ടതെന്നു പറയാൻ താപസന്മാരോടു വിളിച്ചുപറയുന്നതു്; വിദ്യാർത്ഥികൾ വേദാധ്യയനത്തിനു പല ദിക്കുകളിലും പോകുന്നതു്; അവർ രാജാക്കന്മാരെയും സംഭവങ്ങളെയും സംബന്ധിച്ച രസകരങ്ങളായ വെടികൾ പറഞ്ഞുനടക്കുന്നതു്; പത്മാവതി പന്തുകളിക്കുന്നതും അതിനാൽ അവളുടെ കൈകൾ ചെമക്കുന്നതും മുഖംവിയർപ്പുതുള്ളികളാൽ വിളങ്ങുന്നതും; തന്റെ ഭർത്താവു് പത്മാവതിയെ വേളികഴിക്കാൻ പോകുന്നതിൽ വാസവദത്തയ്ക്കു സങ്കടമുണ്ടാകുന്നതു്; അവൾ സപത്നീമർദ്ദനം എന്ന ഔഷധം വിവാഹമംഗളമാലയിൽ കോക്കാൻ കഴിയില്ലെന്നു പറയുന്നതുംഅവിധവാകരണം എന്ന ഔഷധം ധാരാളം കോക്കുന്നതും; "കഷ്ടം, ഞാൻ ഒരു മഹാപാപിയാണു്. എന്റെ പ്രാണനാഥൻകൂടി മറ്റൊരു സ്ത്രീയുടെയായല്ലൊ." എന്നു് പറഞ്ഞു അവൾ കരയുന്നതു്; തന്റെ വയറു കുയിലിന്റെ കണ്മണികൾപോലെ ഉരുളുന്നു എന്നു് വിദൂഷകൻ പറയുന്നതു്, തന്റെ ഭർത്താവിനു കാണാനും രസിക്കാനും ആയി പൂക്കൾ അധികം ഇറുത്തെടുക്കാതെ നിർത്തിയേക്കണം എന്നു പത്മാവതി ആഗ്രഹിക്കുന്നതു്; കൽത്തറയിലെ ചൂടുകൊണ്ടുപത്മാവതി അടുത്തുമുമ്പു് അതിന്മേലിരുന്നിരുന്നു എന്നു് ഉദയനൻ ഊഹിച്ചറിയുന്നതു്; താഴെ വീണുകിടക്കുന്ന തോരണമാല ഒരു പാമ്പാണെന്നു വിചാരിക്കുന്നതു്; ഉറങ്ങിക്കിടക്കുന്ന രാജാവു് പത്മാവതിയാണെന്നു വാസവദത്ത തെറ്റിദ്ധരിക്കുന്നതു്, വാസവദത്ത ആഭരണങ്ങൾ ധരിക്കാതിരിക്കുന്നതു്;

മുമ്പൊരിക്കൽ താനും വിരചിതയും തമ്മിൽ നടന്ന പ്രേമകഥ വിചാരിച്ചുള്ള കോപംകൊണ്ടാണെന്നു് ഉദയനൻ പറയുന്നതു്; വിദൂഷകൻ രാജാവിൻെറയും നഗരത്തിൻെറയും പേരുകൾ തമ്മിൽ കുഴച്ചുമറിച്ചു് രാജാവിനോടു കഥ പറയുന്നതു്; ഉജ്ജയിനിയിലെ പ്രതിനിധികൾ വരുമ്പോൾ താൻകൂടി അവിടെ ഇരിക്കുന്നതായാൽ, താൻ മുമ്പത്തെ രാജ്ഞി വാസവദത്ത ഇരിക്കേണ്ട സ്ഥാനത്തിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് തൻെറ ഹൃദയം കട്ടപ്പെട്ടതാണെന്നു അവർ വിചാരിക്കും എന്നു് പത്മാവതി പറയുന്നതു്; സാക്ഷാൽ ജീവിതത്തിൽ ആകൃതിസാമ്യമുള്ള ദ്വന്ദ്വങ്ങളെ കാണാം. അതുകൊണ്ടു വാസവദത്തയും ആവന്തികയും ഒന്നാണെന്നും അവർ ഒന്നുപോലെയിരിക്കുന്നു എന്നും ഉള്ളതു് ഒരു നിർണ്ണായകമായ തെളിവല്ല എന്നു ഉദയനൻ പറയുന്നതു്; ഇതെല്ലാം ജീവിതത്തിൽ കാണുന്ന സംഭവങ്ങളോടു യോജിച്ചിരിക്കുന്നു.

ചാരുദത്തനിൽ; അതിധനികനായിരുന്നു് അതിദരിദ്രനായിത്തീർന്ന ചാരുദത്തൻെറ അവസ്ഥയെ അദ്ദേഹത്തിൻെറ വയസ്യൻ മൈത്രേയൻ തേജസ്വിയായ ചന്ദ്രൻെറ പ്രഭാതത്തിലെ ദയനീയമായ അവസ്ഥയോടു് ഉപമിക്കുന്നു. ഒരു ദരിദ്രൻ ഒരു ശവമായി ജീവിക്കയും സഞ്ചരിക്കയും ചെയ്യുകയാണു് എന്നു ചാരുദത്തൻ തന്നേക്കുറിച്ചുതന്നേ പറയുന്നു. വിഭവങ്ങൾ നശിച്ച ഒരുവനേ ബന്ധുക്കൾ ഗണിക്കയില്ല. അവർ അവനേ വിട്ടുപൊയ്ക്കളയും. സ്നേഹിതന്മാർ വിട്ടുപോകുന്നില്ലെങ്കിൽ ധനക്ഷയം കേവലം നിസ്സാരമാണു്, എന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. ഒരു ദരിദ്രൻ എത്ര ഗുണവാനായിരുന്നാലും അവനു് പണമില്ലെന്നുള്ള കാരണത്താൽ സത്യവാന്മാരായ ജനങ്ങൾപോലും അവനേ വിശ്വസിക്കയില്ല എന്നു് അദ്ദേഹം ആവലാതിപ്പെടുന്നു.

സത്യത്തെ ഉപാസിക്കുന്ന ഒരു പതിഭക്തയായ ഭാര്യയും ഒരു വിശ്വാസ്യനായ സ്നേഹിതനും ഉണ്ടെങ്കിൽ അവൻ ദരിദ്രനല്ല എന്ന് അദ്ദേഹം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. വേശ്യ വസന്തസേനയെ ഒരു രാത്രിയിൽ ശകാരനും വിടനുംകൂടി അനുധാവനം ചെയ്യുന്നു. ഒരുവൻ എണ്ണ തേപ്പിച്ചു തിരുമ്മുക ഒരു കലയായി അഭ്യസിക്കുന്നു; എന്നാൽ അവ നതൊരു ചില്ലറ തൊഴിലായി നടത്തേണ്ടതായി വരുന്നു. നല്ല അന്തസ്സിലിരുന്ന് ചാരുദത്തന്റെ എണ്ണതേപ്പിപ്പു കാരനായിരുന്ന അവന് പിന്നീടു സാധാരണ ആളുകളുടെ എണ്ണതേപ്പിപ്പുകാരനായിരിക്കുന്നതു കുറച്ചിലായിത്തോന്നി. അതിനാൽ അവൻ ആ തൊഴിൽ ഉപേക്ഷിച്ചു ചൂതുകളി തുടങ്ങുന്നു. അതിൽ ആദ്യമൊക്കെ ചെറിയ ചെറിയ ആദായംകിട്ടുന്നു. ഒരിക്കൽ ഒരുവലിയ തോൽവിയാൽ വലിയ നഷ്ടം ഉണ്ടായി കടക്കാരനായിത്തീരുന്നു. അവൻ കടംകൊടുത്തവൻ കാണാതെ ഒളിച്ചു നടക്കുന്നു. അയാൾ അവനെ പിടികൂടി കഠിനമായി ഞെരുക്കുന്നു. അപ്പോൾ വസന്തസേന ഉദാരമായ സംഭാവന നൽകി അവനെ അയാളുടെ കൈയിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുന്നു. ക്രമമായി ശ്വാസംവലിക്കയും വിടുകയും ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടും കണ്ണു ഇറുകെ അടച്ചിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും അവയവങ്ങൾ അയഞ്ഞുകിടക്കുന്നതിനാലും വിളക്കിനു നേരെ മുഖംവച്ചു കിടക്കുന്നതുകൊണ്ടും മൈത്രേയൻ ഉറക്കം നടിക്കയല്ലെന്നും ഉറങ്ങുകതന്നെയാണെന്നും കള്ളൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു, സൂക്ഷിക്കാനേല്പിച്ച ആഭരണങ്ങൾ തന്റെ കൈയിലുണ്ടായിരുന്നപ്പോൾ മൈത്രേയൻ ഉറങ്ങുന്നില്ല. അവ ചാരുദത്തനെ ഏല്പിക്കാൻ അയാൾ ഉൽക്കണ്ഠപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ചാരുദത്തനാണെന്നു തെറ്റിദ്ധരിച്ചു അയാൾ അവ കള്ളന്റെ കൈയിൽ കൊടുക്കുന്നു; മദനികയെ അടിമത്തത്തിൽനിന്നു

മോചിപ്പിക്കാനായി അവൻ വസന്തസേനയുടെ വകയായ ആ ആഭരണങ്ങൾ അവളുടെ അടുക്കൽ തന്നെ കൊണ്ടു ചെല്ലുന്നു. 'മണി അടിക്കുമ്പോൾ എല്ലാവരും ഗൃഹത്തിനകത്തു കേറിക്കൊള്ളണം, പിന്നീടാരും പുറത്തിറങ്ങിക്കൂടാ' എന്ന നിയമം നിലവിലുള്ളപോലെ തെരുവ് വിജനമായിരിക്കുന്നു;" എന്നു ആളൊഴിഞ്ഞ തെരുവിനെക്കുറിച്ചു വിദൂഷകൻ വർണ്ണിക്കുന്നു. "സത്യവാനായ ഒരുവനു കുറ്റം ചെയ്യു ഒരു വിനോദമല്ല ആരെങ്കിലും വേഗം നടന്നു വരുമ്പോൾ ഞാൻ ഭയപ്പെടുന്നു; ആരെങ്കിലും ഉള്ളിഞ്ഞു നോക്കുമ്പൊഴും എനിക്കു ഭയമുണ്ടാകുന്നു; ആരെങ്കിലും എന്റെ നേക്കു ഓടിവരുന്നതു കാണുമ്പോൾ എന്റെ ഹൃദയത്തുടിപ്പു നിന്നുപോകുന്നു. ആരെങ്കിലും എന്റെ അടുത്തുവന്നു നില്ക്കുമ്പോൾ എനിക്കു മോഹാലസ്യം വരുന്നു; കുറ്റംചെയ്തു ഒരുവനു് ലോകത്തിലേതൊന്നുംഭയം നൽകുന്നു. സാംകല്പികങ്ങളായ നാനാവിധഭയങ്ങളും അവനുണ്ടാകുന്നു." എന്നു സജ്ജലകൻ മദനികയൊടു പറയുന്നു. ഇവയൊക്കെയും ചെറു ചിത്രങ്ങളാകുന്നു.

പഞ്ചരാത്രത്തിൽ; ദ്രോണർ ആദ്യം "കിഴിഞ്ഞു യാചിക്കാൻ കഴിയില്ല. കലഹംതന്നെയാവട്ടെ" എന്നു കോപത്തോടുകൂടി പറയുന്നു; എന്നാൽ കുറെ കഴിഞ്ഞപ്പോൾ മുമ്പിലത്തേ വാതിലിൽ വാങ്ങാൻ കഴിയാത്തതു് പിറകിലത്തേ വാതിലിൽകൂടി വാങ്ങാനായി ശകുനിയേ സ്തുതിക്കയും സന്തോഷിപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു; വിരാടരാജാവിന്റെ പശുക്കളെ കവർച്ച ചെയ്യുന്നതിൽ തന്റെ ഭ്രാതാക്കൾ ചെയ്യു കുററം താൻതന്നെ ചെയ്തതായി തനിക്കു തോന്നുന്നു എന്നു് യുധിഷ്ഠിരൻ പറയുന്നു. അഭിമന്യുവിനെ പിടിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു സൂതൻ പറഞ്ഞതു കേട്ടു്, ദ്രോണർ "എങ്ങനെയാണു ഉണ്ണിയെ പിടിക്കാൻസംഗതിയായതു്?

അവന്റെ തേരു് മറിഞ്ഞോ? അതോ കുതിരകൾ വിരണ്ടോടിയോ? അതോ തേർചക്രങ്ങൾ പൂഴിമണലിൽ പുതഞ്ഞുപോയോ? അതോ തേരിന്റെ അച്ചുതണ്ടു ഒടിഞ്ഞോ? അതോ അവന്റെ ആവനാഴിയിൽ അമ്പുകൾ തീൎന്നുപോയോ? വില്ലിന്റെ ഞാണു് പൊട്ടിപ്പോയൊ? അതോ നിന്റെ തെററുകൊണ്ടാണോ? അതോ ശത്രുക്കളുടെ അമ്പുകളേററു് അവൻ വീണോ?" എന്നെല്ലാം സൂതനോടു ചോദിക്കുന്നു. ഭീമാൎജ്ജുനന്മാർ അഭിമന്യുവിനെ കോപിപ്പിക്കുന്നതും ഭീഷ്മർ അൎജ്ജുനന്റെ അമ്പിന്മേലുള്ള പേരു വായിക്കാൻ ശകുനിയുടെ കൈയ്യിൽ കൊടുക്കുന്നതും രണ്ടു രസകരങ്ങളായ ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ; അച്ഛനും അമ്മയും മൂന്നു പുത്രന്മാരും തങ്ങളെ ബലി നൽകാൻ സന്നദ്ധരാണെന്നു നടിക്കുന്നു; എന്നാൽ അച്ഛനു് തന്റെ അപരക്രിയകൾ ചെയ്യാനുള്ള മൂത്ത മകൻ വേണമെന്നു പറയുന്നു; അമ്മയ്ക്കു ഇളയമകനെ ബലിക്കയക്കാൻ തീരെ മനസ്സില്ലാതാവുന്നു; അതിനാൽ മദ്ധ്യസ്ഥന്മാൎക്കും പററുന്നതുപോലെ മദ്ധ്യമനു് നിലയില്ലാതാകുന്നു. തന്റെ അമ്മയ്ക്കു മുററി മുരടിച്ച മാംസം വേണ്ടെന്നു് കേശവദാസനോടും തന്റെ അമ്മ ഒരു സ്ത്രീയുടെ മാംസം തിന്നുകയില്ലെന്നും പുരുഷമാംസമേ തിന്നു എന്നും അയാളുടെ ഭാൎയ്യയോടും ഘടോൽക്കചൻ പറയുന്നു. അവൻ ഭീമനെ ഹിംസകൊണ്ടു പിടിച്ചു കൊണ്ടുപോവുക സാദ്ധ്യമല്ലെന്നു കണ്ടപ്പോൾ അംഹിസയെ ആശ്രയിച്ചു അദ്ദേഹത്തിനെ തന്റെ അമ്മയുടെ പാരണയ്ക്കു് കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോകുന്നു.

പ്രതിമയിൽ; അവദാതിക അണിയറ വിചാരിപ്പുകാരി രേവയോടു ഒരു അശോകത്തളിർ ചോദിക്കുന്നു.

അവർ അതു കൊടുക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടുണ്ടായ വൈരസ്യത്താൽ അവർ ഒരു വല്ക്കലം എടുത്തു കൊണ്ടുപോരുന്നു. അതു തിരിച്ചുകൊടുക്കാൻ ആദ്യം സീത അവളോടു പറയുന്നു. എന്നാൽ ഒരു സ്ത്രീയുടെ ക്ഷമാർഹമായ പൊങ്ങച്ചത്തോടുകൂടി സീത താനതു ഉടുത്താൽ ഭംഗിയായിരിക്കുമോ എന്നു നോക്കാനായി അതു തിരിച്ചുകൊണ്ടുവരാൻ അവളോടു പറയുന്നു: രാമൻ ഒരു സുന്ദരിയായ ഭാര്യയോടു ഒരു പ്രേമാർദ്രനായ ഭർത്താവിന്റെ സഹജമായ വാത്സല്യത്തോടെ സീത ആഭരണങ്ങൾ അണിയുമ്പോൾ കണ്ണാടി പിടിച്ചു കൊടുക്കാമെന്നു പറയുന്നു. രാമനേ, അത്യന്തം ഉററുസ്നേഹിക്കുന്ന ലക്ഷ്മണനു്, തന്റെ വൃദ്ധനായ അച്ഛൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ചെറുപ്പക്കാരി ഭാര്യ കൈകേയിയുടെ വാക്കനുസരിച്ചു ചെയ്ത പ്രവൃത്തി സഹിക്കാൻവയ്യാതെ ക്രുദ്ധനായി കൈകേയിയെയും ആവശ്യം വന്നാൽ ദശരഥനെത്തന്നെയും വധിക്കാനായി കോപാവേശത്തോടെ തന്റെ വില്ലും അമ്പും എടുക്കുന്നു. അപ്പോൾ സീത ഇങ്ങനെയുള്ള ഒരതിക്രമം കേട്ടിട്ടില്ലെന്നും ലക്ഷ്മണൻ ദുഃഖാധീനനാകേണ്ട സമയത്തു കോപാധീനനായിരിക്കുന്നു എന്നും സീത പറയുന്നു. മൂടുപടം രാജ്ഞിമാർക്കും ധനികരുടെ സ്ത്രീകൾക്കും മാത്രമല്ലാതെ താപസിമാർക്കോ സാധാരണക്കാർക്കോ ഉദ്ദേശിച്ചിട്ടില്ലെന്നുള്ള തത്വത്തെ വെളിപ്പെടുത്തിക്കൊണ്ടു് രാമൻ യാഗത്തിങ്കലും വിവാഹസമയത്തും വിപല്കാലത്തും അരണ്യത്തിലുംവച്ചു യുവതികളെ തടസ്സംകൂടാതെ കാണാമെന്നുള്ളതിനാൽ സീതയെ കണ്ടുകൊള്ളാൻ പൗരന്മാരോടു പറയുന്നു. രാമനെവിചാരിച്ചുള്ള ദശരഥന്റെ ദുഃഖത്തെ വിശദമായി വിവരിച്ചിരിക്കുന്നു. കൊട്ടാരത്തിലെ ഒരു തടിമാടൻ രാജപരിചാരകൻ, പാവപ്പെട്ടവനും കാര്യശേഷിയുമുള്ളവനുമായ പ്രതിമഗൃഹം ഇപ്പുകാരൻ അവൻ തന്റെ ജോലിയെല്ലാം ചെയ്തുതീർത്തു ഒന്നുകിടന്നു

മയങ്ങി വിശ്രമിക്കുമ്പോൾ അവൻ ജോലി ചെയ്തിട്ടുണ്ടോ എന്നുകൂടി നോക്കാതെ അവനെ തല്ലുന്നു. ഇതു ഇൻഡ്യയിൽ പലടത്തും കാണാവുന്ന ഒരു കാഴ്ചയാണു്. "ഗംഭീരന്മാരായ കൊമ്പനാനത്തലവന്മാർ തീററതിന്നാതെനില്ക്കുന്നു; പോക്കുതിരകൾ ഒരിക്കൽപോലും ചിനയ്ക്കാതെ കണ്ണീരൊലിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു; പൗരന്മാർ ആണും പെണ്ണും ചെറുപ്പക്കാരും വയസ്സരും, എല്ലാവരും ഒന്നും കഴിക്കാതെയും ഒന്നും ഉരിയാടാതെയും വ്യസനാകുലങ്ങളായ മുഖങ്ങളോടെ രാമസീതാലക്ഷ്മണർ പോയ വഴിയെ നോക്കിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു;" എന്നു് രാമൻ വിട്ടുപിരിഞ്ഞ അയോദ്ധ്യയുടെ സ്ഥിതിയെ വർണ്ണിക്കുന്നു. "ഈശ്വരനു് എന്നെ ഒരു സന്താനഹീനനാക്കരുതായിരുന്നോ? അല്ലെങ്കിൽ രാമനെ മറെറാരു രാജാവിൻെറ മകനായി ജനിപ്പിക്കരുതായിരുന്നോ? അല്ലെങ്കിൽ കൈകേയിയെ ഒരു പെൺകടുവായായി സൃഷ്ടിച്ചു കാട്ടിലെങ്ങാനം വിടരുതായിരുന്നോ?" എന്നു ദശരഥൻ പ്രലപിക്കുന്നു. സുമന്ത്രൻ തേരുമായി തിരിച്ചുവന്നപ്പോൾ, "എൻെറ ആ മൂന്നു ഓമനകളുമില്ലാതെ തേരു ശൂന്യമായിട്ടാണു് തിരിയെ കൊണ്ടു വന്നിരിക്കുന്നതെങ്കിൽ ആ തേരു ഈ ദശരഥനെ കൊണ്ടു ചെല്ലാൻ യമൻ അയച്ചിരിക്കയാണു്" എന്നു ദശരഥൻ പറയുന്നു. രാജ്യത്തുനിന്നും നിഷ്കാസനം ചെയ്യപ്പെട്ട ആ മൂന്നുപേരുടെയും പേരുകൾ അദ്ദേഹം ആദ്യം 'രാമൻ, ലക്ഷ്മണൻ, സീത,' എന്ന ക്രമത്തിനു് പറഞ്ഞിട്ടു് ഉടനേ തന്നേ, "അങ്ങനെയല്ല, അതു് മുറയതല്ല, സീതയുടെ രക്ഷയ്ക്കു മുമ്പിലും പിറകിലും ആളുണ്ടായിരിക്കണം, ആകയാൽ 'രാമൻ, സീത, ലക്ഷ്മണൻ' എന്നുവേണം പറയാൻ," എന്നു പറയുന്നു. സുദീർഘമായ അമ്മാവൻെറ രാജ്യത്തേ

ൻ്റാമസം കഴിഞ്ഞു മടങ്ങിവരുന്ന ഭരതൻെറ പ്രതീക്ഷകളെ ഇങ്ങനെ വിശദമായി വൎണ്ണിക്കുന്നു. "എൻെറ ബന്ധുജനങ്ങളെ കാണാൻ കൊതിച്ച് എൻെറ മനസ്സു മുമ്പോട്ടു പായുന്നു. ഞാൻ എൻെറ അച്ഛനെ നമസ്കരിക്കും; അവിടുന്നു എന്നെ പിടിച്ചെഴുന്നീല്പിക്കും; എൻെറ ജ്യേഷ്ഠനും അനുജന്മാരും ഓടി എൻെറ അടുക്കൽ വരും; അമ്മമാർ എന്നെ കണ്ണുനീരിൽ മുക്കും; 'കുമാരൻെറ ശരീരം നന്നായിരിക്കുന്നു. നല്ല വളർച്ച, കിളരംകൂടി, നല്ല കരുത്തു്,' എന്നെല്ലാം പറഞ്ഞു പരിജനങ്ങൾ എന്നെ അനുമോദിക്കും; ലക്ഷ്മണൻ എൻെറ മറുനാടൻ ഭാഷയേയും വേഷത്തേയും കുറിച്ചു ഓരോന്നു പറഞ്ഞു എന്നെ കളിയാക്കും." സത്യാവസ്ഥ ഞാൻ എങ്ങനെ അറിയിക്കും? അച്ഛൻെറ മരണം, അമ്മയുടെ അധികാരലോഭം, ജ്യേഷ്ഠൻെറ നാട്ടുകടത്തൽ ഈ മൂന്നു ദുസ്ഥിതികളെക്കുറിച്ചു് ആരാണു് പറയുക? എന്നു് സൂതൻ ആത്മഗതം ചെയ്യുന്നു.

ദശരഥനേയും അദ്ദേഹത്തിൻെറ അടുത്ത മൂന്നു പൂർവ്വകരേയും കുറിച്ചു, "ഇദ്ദേഹം ധർമ്മദീപം കൊളുത്തിയ ദിലീപമഹാരാജാവാണു്; ഇദ്ദേഹം രാവിലെ എണീക്കുമ്പോഴും രാത്രിയിൽ കിടക്കുമ്പൊഴും അനേകം ബ്രാഹ്മണരുടെ വേദമന്ത്രം ചൊല്ലിയുള്ള പ്രാർത്ഥനകൾക്കു വിഷയമായ രഘുമഹാരാജാവാണു്. ഇദ്ദേഹം പ്രിയാവിയോഗദുഃഖത്താൽ രാജ്യം ഉപേക്ഷിച്ചു വനത്തിൽപോയ അജമഹാരാജാവാണു്, ഇദ്ദേഹം രാജ്യവും ജീവനും പണയംവച്ച ദശരഥമഹാരാജാവാണു്" എന്നു് പ്രതിമാഗൃഹപാലകൻ വൎണ്ണിക്കുന്നു.

രാവണൻ അപഹരിക്കുന്നതിനുമുമ്പു് സീത ജനസ്ഥാനാശ്രമത്തിൽ നട്ടുവൃക്ഷലതാദികൾക്കു് വെള്ളമൊഴിക്കുന്ന

മയങ്ങി വിശ്രമിക്കുമ്പോൾ അവൻ ജോലി ചെയ്തിട്ടുണ്ടോ എന്നുകൂടി നോക്കാതെ അവനെ തല്ലുന്നു. ഇതു ഇൻഡ്യയിൽ പലടത്തും കാണാവുന്ന ഒരു കാഴ്ചയാണു്. "ഗംഭീരന്മാരായ കൊമ്പനാനത്തലവന്മാർ തീററതിന്നാതെനില്ക്കുന്നു; പോക്കുതിരകൾ ഒരിക്കൽപോലും ചിനയ്ക്കാതെ കണ്ണീരൊലിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു; പൗരന്മാർ ആണും പെണ്ണും ചെറുപ്പക്കാരും വയസ്സരും, എല്ലാവരും ഒന്നും കഴിക്കാതെയും ഒന്നും ഉരിയാടാതെയും വ്യസനാകുലങ്ങളായ മുഖങ്ങളോടെ രാമസീതാലക്ഷ്മണർ പോയ വഴിയെ നോക്കിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു;" എന്നു രാമൻ വിട്ടുപിരിഞ്ഞ അയോധ്യയുടെ സ്ഥിതിയെ വർണ്ണിക്കുന്നു. "ഈശ്വരനു് എന്നേ ഒരു സന്താനഹീനനാക്കരുതായിരുന്നോ? അല്ലെങ്കിൽ രാമനേ മറെറാരു രാജാവിൻെറ മകനായി ജനിപ്പിക്കരുതായിരുന്നോ? അല്ലെങ്കിൽ കൈകേയിയെ ഒരു പെൺകടുവായായി സൃഷ്ടിച്ചു കാട്ടിലെങ്ങാനും വിടരുതായിരുന്നോ?" എന്നു ദശരഥൻ പ്രലപിക്കുന്നു. സുമന്ത്രൻ തേരുമായി തിരിച്ചുവന്നപ്പോൾ, "എൻെറ ആ മൂന്നു ഓമനകളുമില്ലാതെ തേരു ശൂന്യമായിട്ടാണു് തിരിയെ കൊണ്ടുവന്നിരിക്കുന്നതെങ്കിൽ ആ തേരു ഈ ദശരഥനേ കൊണ്ടുചെല്ലാൻ യമൻ അയച്ചിരിക്കയാണു്" എന്നു ദശരഥൻ പറയുന്നു. രാജ്യത്തുനിന്നും നിഷ്ക്കാസനം ചെയ്യപ്പെട്ട ആ മൂന്നുപേരുടെയും പേരുകൾ അദ്ദേഹം ആദ്യം 'രാമൻ, ലക്ഷ്മണൻ, സീത,' എന്ന ക്രമത്തിനു് പറഞ്ഞിട്ടു് ഉടനേ തന്നേ, "അങ്ങനെയല്ല, അതു് മുറയതല്ല, സീതയുടെ രക്ഷയ്ക്കു മുമ്പിലും പിറകിലും ആളുണ്ടായിരിക്കണം, ആകയാൽ 'രാമൻ, സീത, ലക്ഷ്മണൻ' എന്നുവേണം പറയാൻ," എന്നു പറയുന്നു. സുദീർഘമായ അമ്മാവൻെറ രാജ്യത്തേ

താമസം കഴിഞ്ഞു മടങ്ങിവരുന്ന ഭരതന്റെ പ്രതീക്ഷകളെ ഇങ്ങനെ വിശദമായി വൎണ്ണിക്കുന്നു. "എന്റെ ബന്ധുജനങ്ങളെ കാണാൻ കൊതിച്ച് എന്റെ മനസ്സു മുമ്പോട്ടു പായുന്നു. ഞാൻ എന്റെ അച്ഛനെ നമസ്കരിക്കും: അവിടുന്നു എന്നെ പിടിച്ചെഴുന്നീല്പിക്കും; എന്റെ ജ്യേഷ്ഠനും അനുജന്മാരും ഓടി എന്റെ അടുക്കൽ വരും; അമ്മമാർ എന്നെ കണ്ണുനീരിൽ മുക്കും; 'കുമാരന്റെ ശരീരം നന്നായിരിക്കുന്നു. നല്ല വളർച്ച, കിളരംകൂടി, നല്ല കരുത്തു്,' എന്നെല്ലാം പറഞ്ഞു പരിജനങ്ങൾ എന്നെ അനുമോദിക്കും; ലക്ഷ്മണൻ എന്റെ മറുനാടൻ ഭാഷയേയും വേഷത്തേയും കുറിച്ചു ഓരോന്നു പറഞ്ഞു എന്നെ കളിയാക്കും." സത്യാവസ്ഥ ഞാൻ എങ്ങനെ അറിയിക്കും? അച്ഛന്റെ മരണം, അമ്മയുടെ അധികാരലോഭം, ജ്യേഷ്ഠന്റെ നാടുകടത്തൽ ഈ മൂന്നു ദുസ്ഥിതികളെക്കുറിച്ച് ആരാണ് പറയുക? എന്ന് സൂതൻ ആത്മഗതം ചെയ്യുന്നു.

ദശരഥനേയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുത്ത മൂന്നു പൂർവ്വികരേയും കുറിച്ചു, "ഇദ്ദേഹം ധർമ്മദീപം കൊളുത്തിയ ദിലീപമഹാരാജാവാണ്; ഇദ്ദേഹം രാവിലെ എണീക്കുമ്പോഴും രാത്രിയിൽ കിടക്കുമ്പൊഴും അനേകം ബ്രാഹ്മണരുടെ വേദമന്ത്രം ചൊല്ലിയുള്ള പ്രാൎത്ഥനകൾക്കു വിഷയമായ രഘുമഹാരാജാവാണ്. ഇദ്ദേഹം പ്രിയാവിയോഗദുഃഖത്താൽ രാജ്യംഉപേക്ഷിച്ചു വനത്തിൽപോയ അജമഹാരാജാവാണ്, ഇദ്ദേഹം രാജ്യവും ജീവനും പണയംവച്ച ദശരഥമഹാരാജാവാണ്" എന്ന് പ്രതിമാഗൃഹപാലകൻ വൎണ്ണിക്കുന്നു.

രാവണൻ അപഹരിക്കുന്നതിനുമുമ്പ് സീത ജനസ്ഥാനാശ്രമത്തിൽ നട്ടവൃക്ഷലതാദികൾക്കു് വെള്ളമൊഴിക്കുന്ന

ഭാഗം മനോഹരമാകുന്നു. അതു് രാമൻ ഹൃദയാ ഹൃദ യാകർഷകമായി വർണ്ണിക്കുന്നു. "അവയുടെ തടങ്ങളിൽ വെള്ളം നിറച്ചു ചുററിത്തിരിയുന്നു. പക്ഷികൾ ദാഹിച്ചു വെള്ളം കുടിക്കാൻ വന്നിട്ടുണ്ടെങ്കിലും കലക്കൽ വെള്ള മായതുകൊണ്ടു കുടിച്ചു തുടങ്ങിയിട്ടില്ല. വെള്ളം കേറിയ മാളങ്ങളിൽനിന്നു പുഴുക്കൾ പുറത്തിറങ്ങി ഉണങ്ങിയ തറ യിലെയ്ക്കു ഇഴഞ്ഞുപോകുന്നു. മരങ്ങൾ വെള്ളം വററി വററി വരുന്തോറുമുള്ള വളഞ്ഞ പാടുകൾകൊണ്ടു പുതിയ കാൽവളകൾ ഇട്ടതുപോലെ തോന്നുന്നു. ഇതാ സീതേ! മുഖംനോക്കാൻ കണ്ണാടി എടുത്താൽപോലും തളരുന്ന ഇവൾ ഇപ്പോൾ കുടമെടുത്തു വെള്ളം കോരുന്നതുകൊണ്ടു തളരുന്നില്ല. കാട്ടുമൃദുശരീരകളായ കുല സ്ത്രീജനങ്ങളേയും വള്ളികളെപ്പോലെ കഠിനശരീരകളാക്കുന്നു" ലങ്കയിൽ നിന്നു മോചനം കിട്ടിയപ്പോൾ വീണ്ടും ജനസ്ഥാനാശ്രമ ത്തിൽ തിരിച്ചു വരുകയും താൻ നട്ടുപിടിപ്പിച്ച വൃക്ഷല താദികളെ ശുശ്രൂഷിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അവൾ മുമ്പു് കീഴ് പോട്ടുനോക്കി കണ്ടിരുന്ന ഇലകൾ ഇപ്പോൾ മേല്പോട്ടു നോക്കികാണേണ്ടിയിരിക്കുന്നു എന്നു് അത്ഭുതപ്പെടുന്നു." എന്നു രാമൻ സീതയോടു പറയുന്നു. കാഴ്ചയിലും ഒച്ചയി ലും രാമഭരതന്മാർ ഒരുപോലെയായതുകൊണ്ടു സീതയും ലക്ഷ്മണനുംപോലും ഭരതനെക്കണ്ടപ്പോൾ അദ്ദേഹം രാമ നാണെന്നു ഒരു ക്ഷണനേരത്തേയ്ക്കു വിചാരിച്ചുപോകുന്നു. എന്നാൽ അവിടത്തെ മാൻകുട്ടങ്ങൾ ഭരതനെക്കണ്ടു പേ ടിച്ചു മാറിപ്പോകയും രാമൻെറ അടുക്കൽ മടികൂടാതെ ചെല്ലുകയും ചെയ്യുന്നു. രാവണൻ പിടിച്ചുകൊണ്ടു പോ കുന്നതിനുമുമ്പു് ജനസ്ഥാനത്തിൽ സീതയെ കണ്ടിട്ടുള്ള ഒരു വയസ്സൻ ആ സീത തിരിച്ചുവിടെ വന്നപ്പോൾ മുമ്പിലത്തെപ്പോലെ സീതയെ ഉററുനോക്കുന്നു. അക്കാല ങ്ങൾക്കിടയ്ക്കു് പ്രക്ഷോഭകരങ്ങളായ സംഭവങ്ങൾ നടന്നു

എങ്കിലും ആ ആമയുടെ നിലയ്ക്കു ഒരു മാററവും വന്നിട്ടില്ല. മലകളും ആറുകളും ചെയ്യുന്നതുപോലെതന്നെ അതു് ആ സംഭവപരമ്പരകളെ ശാന്തതയോടെ വീക്ഷിക്കുന്നു. എന്നാൽ അതിന്റെ ആ ഉറച്ച നിലയല്ല സീതയുടേതു്. മനുഷ്യരാശിക്കു സാധാരണമായുള്ള പ്രത്യാശകളോടു കൂടിയ അവൾ രാമൻ ആ പൊന്മാനിന്റെ കാര്യം പറയുമ്പോൾ പേടിച്ചു വിറയ്ക്കുന്നു. അവൾക്കു യാതൊരു വിപത്തും ഇനി വരാനില്ലെന്നു പറഞ്ഞു രാമൻ സമാധാനപ്പെടുത്തുമ്പോൾ "അതു സത്യമാണെങ്കിലും വിശ്വസിക്കാൻ കഴിയുന്നില്ല." എന്നു് അവൾ പറയുന്നു. സീത തടവു കഴിഞ്ഞു മടങ്ങിവന്നതിനുശേഷം ഋഷി പത്നിമാരുമായി സ്വച്ഛന്ദമായും അനായാസമായും സഹവസിക്കുന്നതും, അവർ അവളെ അവരുടെ പ്രായക്രമം അനുസരിച്ചു "സീതേ, മകളേ, ഓമനേ, ജാനകീ," എന്നെല്ലാം വിളിക്കുന്നതും, അവരിൽ ഒരുവൾ രാമനെ കണ്ടപ്പോൾ "അതാ നിന്റെ ഭർത്താവു്, അങ്ങോട്ടു ചെല്ലൂ, നിന്നെ തനിച്ചു കാണുന്നതു് എനിക്കു അസഹ്യമാണു്," എന്നു പറയുന്നതും, ഒട്ടവിലത്തെ ഒരു രസകരമായ ജീവിത ചിത്രമാകുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൮

മററു പ്രധാന ഗുണങ്ങൾ

അഭിനയസൗകര്യം: ഭാസനാടകങ്ങളുടെ ഒരു പ്രധാനഗുണം അവയുടെ അഭിനയസുകരതയാകുന്നു. തിരമാലകൾപോലെ പടിപടിയായുള്ള സംഭാഷണങ്ങൾ; ഒഴുക്കു

ളളത്താ കാൎയ്യപ്രസക്തവും ആയ വാക്യഘടന; ചുറുചുറുക്കും ഹൃദയഗ്രാഹിയും ആയ അഭിനയത്തിനുള്ള വക; ഈ യോഗ്യതകളെല്ലാം അവയ്ക്കുണ്ടു്. സംഭവങ്ങളുടെ ക്രമപ്രവൃദ്ധതയ്ക്കുവേണ്ടി അതിനു ആവശ്യമില്ലാത്ത സംഗതികളെയെല്ലാം കുറച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ പല പാത്രങ്ങളും മുന്നറിവു നൽകാതെ രംഗത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു; പല പാത്രങ്ങളേയും കുറിച്ചു പരാമൎശനം ചെയ്തിട്ടേ ഉള്ളു. പല പാത്രങ്ങളോടും സംഭാഷണം ചെയ്യുമ്പോൾ അവർ രംഗത്തിൽ ഉണ്ടായിരിക്കയില്ല. പല പാത്രങ്ങളും അവരോടു ആവശ്യപ്പെടുന്ന സംഗതി വിവരം അറ്റു ഗ്രഹിക്കുന്നതിനു് യഥാൎത്ഥത്തിൽ വേണ്ട സമയമെടുക്കാതെ ഗ്രഹിച്ചു മിക്കവാറും ഉടനേ പോയി ഉടനേ തിരിച്ചു വരുന്നു. അത്രയ്ക്കു് കലശലാണു് സംഭവങ്ങൾ മുറയ്ക്കു വേഗം വേഗം മുന്നോട്ടു പോകുന്നതിനുള്ള താല്പൎയ്യം. ഗദ്യപദ്യങ്ങൾ അതാതു സന്ദൎഭത്തിനു ഭംഗിയായി യോജിക്കുന്നു. ഗാനങ്ങൾ വളരെ കുറച്ചേ ഉള്ളു. അവ ഉചിതങ്ങളായ സ്ഥാനങ്ങളിൽ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. പലേ പദ്യങ്ങളും നമ്മുടെ ഓൎമ്മയെ വിട്ടുപോകാത്തവണ്ണം സുന്ദരങ്ങളായിരിക്കുന്നു. പല വൃത്തങ്ങളും പദ്യങ്ങൾക്കു് സ്വീകരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അവ തിരിഞ്ഞെടുക്കുന്നതിൽ വലിയ വൈദഗ്ദ്ധ്യവും കല്പനാവൈഭവവും പ്രകടിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ നാടകങ്ങളിലുള്ള സംസ്കൃതഗദ്യവും പ്രാകൃതവും ഗദ്യലക്ഷണം തികഞ്ഞവയും ഉല്കൃഷ്ടങ്ങളും, എന്നാൽ അത്യന്തം ലളിതങ്ങളും സ്വച്ഛങ്ങളും ആകുന്നു.

പ്രാമേയമുള്ള സംഭവങ്ങളുടെ വിശദവിവരണം:—ഉപകഥകളും സംഭവങ്ങളും പാത്രങ്ങളുടെ വിവരണങ്ങളും അവയെ അരംഗത്തു കൊണ്ടുവരാതെയോ വൎണ്ണിക്കാതെയോ രംഗവാസികളുടെ മനസ്സിൽ അവയെ വൎണ്ണിച്ചിട്ടു

ണ്ടെന്നു ഒരു തോന്നൽ ഉണ്ടാകത്തക്കവണ്ണം വിശദമായി വർണ്ണിക്കുന്നതിനു ഭാസനു ഒരു അസാധാരണമായ പാണ്ഡിത്യം ഉണ്ടു്. പ്രതിജ്ഞായൌഗന്ധരായണത്തിൽ ഉദയനനേയും വാസവദത്തയേയും ഒരിക്കലെങ്കിലും രംഗത്തിൽ പ്രവേശിപ്പിച്ചിട്ടില്ല; എന്നാലും അവർ എപ്പൊഴും അവിടെ ഉണ്ടെന്നു നമുക്കു തോന്നുന്നു; ആനക്കാട്ടിൽ നടന്ന സംഗതിയും, ദേവിക്ഷേത്രത്തിനു മുമ്പിൽവച്ചുള്ള തോറം മാററവും, കാരാഗൃഹത്തിൽവച്ചുള്ള പ്രേമസൃഷ്ടിയും, വീണവായന പഠിപ്പിക്കലും വാസവദത്തയുടെ സന്ദിഗ്ദ്ധമരണത്തിൽ രാജാവിന്റെ വിലാപവും, ഇവയെല്ലാം രംഗത്തിൽ പത്തുതവണ ആവത്തിച്ചു കാണിക്കുന്നതായി നമുക്കു തോന്നും. സാലങ്കായനനും ആരുണിയും വത്സരാജ്യത്തെ അമ്മറാണിയും മഗധരാജ്യത്തെ രാജാവും രാജ്ഞിയും പ്രതിജ്ഞയിലും സ്വപ്നത്തിലും, ഭീഷ്മനും ദ്രോണനും ശകുനിയും സാമന്ത പ്രഭുക്കളും ദൂതവാക്യത്തിലും മററു പാത്രങ്ങൾ പലതും ശേഷമുള്ള നാടകങ്ങളിലും രംഗത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നില്ല, എങ്കിലും അവർ ആരാണെന്നു നമ്മൾ അറിയുന്നു; അതു മാത്രമല്ല മേഘച്ഛന്നമല്ലാത്ത ഒരു പ്രഭാതത്തിൽ ഹിമാദ്രിശൃംഗമെന്നപോലെ അവരുടെ വ്യക്തിത്വം തെളിഞ്ഞും ഉയന്നും കാണുന്നു. അരങ്ങത്തു വരുന്ന ഹംസകൻ വസന്തകൻ മുതലായവരെക്കൊണ്ടു വൃത്താന്തങ്ങൾ വിവരിപ്പിക്കുന്നതു കൂടാതെ. താനും മഹാസേനനുംകൂടി ഉദയനനെ ബന്ധിപ്പിച്ചു ഉജ്ജയിനിയിലേക്കു കൊണ്ടു വരിച്ചതു് അദ്ദേഹത്തിനെക്കൊണ്ടു വാസവദത്തയെ വിവാഹം കഴിപ്പിക്കാനാണെന്നും വീണവായനപഠിപ്പിക്കാനെന്നുള്ള ഒഴികഴിവു കാണിച്ചു

അവളെ അദ്ദേഹത്തിനേ ഏല്പിച്ചതു് അതിന്നായിട്ടാണെന്നാ അംഗാരവതി അദ്ദേഹത്തിന അയക്കുന്നതുപോലെയുള്ള ആകസ്മിക സന്ദേശങ്ങൾകൊണ്ടും അതു സാധിക്കുന്നു.

അപ്രതീക്ഷിതങ്ങളും കൌതുകകരങ്ങളുമായ നിലപാടുകൾ:—ഭാസനു് ആളുകളെ അപ്രതീക്ഷിതങ്ങളും കൌതുകകരങ്ങളും ആയ നിലപാടുകളിലാക്കാനും പരിചിതങ്ങളായ വസ്തുതകളെ അപരിചിതങ്ങളായ ഭാവങ്ങളിൽ നിരീക്ഷിപ്പിച്ചു വളരെ ആനന്ദവും അറിവും നൽകാനും കഴിയുമെന്നുള്ളതു് മറ്റൊരു വിശേഷസംഗതിയാകുന്നു. രാജ്യഭ്രഷ്ടരായ രാജാക്കന്മാർ ഇക്കാലത്തു ധാരാളമുണ്ടു. എങ്കിലും രാജാക്കന്മാരെ തടവിലടയ്ക്കുക ചുരുക്കമാണു്. അങ്ങനെയിരിക്കെ ഉദയനനെ എന്നപോലെ ഒരു രാജാവിനേ കാരാഗൃഹവാസിയായി കാണിക്കുന്നു. ഒരു കുലീനയായ രാജ്ഞി കുരങ്ഗി നീചജാതിയിൽപെട്ട അവിമാരകനിൽ കാമഭ്രാന്തയായി ഭവിക്കുന്നതായി കാണിക്കുന്നു. ഗണികയായ വസന്തസേന ധനവും രാജകുടുംബത്തോടു വേഴ്ചയും ഉള്ള കാമുകൻ ശകാരനേ ഉപേക്ഷിച്ചു ദരിദ്രനായ കാമുകൻ ചാരുദത്തനെ സ്വീകരിക്കുന്നതായി കാണിക്കുന്നു. മകൻ അച്ഛനാണെന്നറിയാതെ മകനും അച്ഛനും തമ്മിൽ യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതായി രണ്ടു ദിക്കിൽ കാണിക്കുന്നു. അഭിമന്യു അർജ്ജുനനോടു പഞ്ചരാത്രത്തിലും ഘടോൽക്കചൻ ഭീമനോടു മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിലും. ചാരുദത്തൻ വസന്തസേനയെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദാസിയായി തെറ്റിദ്ധരിക്കയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അങ്കവസ്ത്രം അകത്തു കൊണ്ടുപോയി ഇടാൻ അവളോടുപറയുകയും ചെയ്യുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം 4-ാം അങ്കത്തിൽ, ഒരുസംഘം ആളുകൾ മറ്റെ

സംഘത്തിലുള്ള ആളുകളെ കാണാതെ രണ്ടു സംഘത്തിലുള്ള ആളുകൾ തമ്മിൽ ചെയ്യുന്ന സംഭാഷണം നൂതനവും അസാധാരണവും ആയ ഒരു സമ്പ്രദായമാകുന്നു.

സരളവും ലളിതവുമായ വാചകരചന:—സംഭാഷണങ്ങളിൽ ഭാസൻ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്ന വാക്യങ്ങൾ സരളങ്ങളും ലളിതങ്ങളും ആകുന്നു. ആ വിധമുള്ള ഭാഷാപ്രയോഗങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ഒരു വിശേഷതയാണു്. അദ്ദേഹത്തിൻെറ വാചകങ്ങൾ കാദംബരിയിലെപ്പോലെ നീരസങ്ങളും നീണ്ടവയല്ല; ഉപനിഷത്തുകളിലെപ്പോലെ കഠിനങ്ങളല്ല; ബ്രാഹ്മണങ്ങളിലെപ്പോലെ ശുഷ്കങ്ങളും; ആയ ചുരുക്കിക്കഴിക്കലില്ല; സൂത്രങ്ങളിലെപ്പോലെ നിഗൂഢതയൊ ദുർഗ്രാഹ്യതയോ ഇല്ല. ആ മഹാനായ പണ്ഡിതസാർവ്വഭൗമന്നു് വാല്മീകിയേയൊ വ്യാസനേയൊ ശങ്കരനേയൊ ഹിതോപദേശകർത്താവിനേയൊപോലെ സ്വാഭാവികവും ലളിതവും ആയ ഭാഷയിൽ എഴുതാൻ കഴിവുണ്ടായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്നു് സംസ്കൃതഭാഷ അത്രത്തോളം സ്വാധീനയായിരുന്നു. പ്രാകൃതഭാഷയിലുള്ള ഗദ്യപദ്യങ്ങളെക്കുറിച്ചും ഇതുതന്നെ പറയാം.

പലതരങ്ങളിലുള്ള ഹൃദയംഗമങ്ങളായ ശ്ലോകങ്ങൾ:—ശ്ലോകങ്ങൾക്കു പല വൃത്തങ്ങളും സ്വീകരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അവയിൽ അടങ്ങിയിരിക്കുന്ന കവിമനോധർമ്മങ്ങൾ ഹൃദയംഗമങ്ങളാണു്. അവയെ ലാളിത്യവും സുസ്പഷ്ടവും ഒഴുക്കും ഉള്ള ഭാഷയിൽ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ പതിമ്മൂന്നു നാടകങ്ങളിലുംകൂടി ഇരുപത്തിമൂന്നു ഭിന്നവൃത്തങ്ങളിലായി ആയിരത്തി ഒരു നൂറോളം ശ്ലോകങ്ങൾ ഉണ്ടു്. അവയിൽ അധികവും ശ്ലോകവൃത്തത്തിലാണു്. പിന്നെ പ്രിയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്, വസന്തതിലകം, ഉപജാതി, മാലിനി, വംശസ്ഥം, പുഷ്പിതാഗ്രം, ശാലിനി, ശിഖരിണി, പ്രഹർഷിണി,

ആര്യാ, ഹരിണി, ഭണ്ഡകം, വൈതാളീയം ഇവയാകുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണം നാലാമങ്കത്തിലെ കുടിയന്റെ പാട്ടിലെന്നപോലെ പല പ്രാകൃതവൃത്തങ്ങളും സന്ദർഭാനുഗുണമായി പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു.

അരങ്ങിന്റെ പല ഭാഗങ്ങളിൽ അഭിനയം:—രംഗസ്ഥലത്തിന്റെ മുമ്പിലും പിറകിലും വശങ്ങളിലും രംഗങ്ങൾ അഭിനയിക്കുന്നതായി ഭാസനാടകങ്ങൾ കാണിക്കുന്നു ഭാസന്റെ കാലത്തു് വൃത്തം ചതുരം ത്രികോണം ഈ മൂന്നു ആകൃതികളിലും വൻതരം ഇടത്തരം ചെറുതരം ഈ മൂന്നു വലിപ്പങ്ങളിലും രംഗഭൂമികൾ ഉണ്ടായിരുന്നിരിക്കണം. ഈ രംഗഭൂമിക്കു് നടന്മാർക്ക് വേഷം കെട്ടുന്നതിനും വിശ്രമിക്കുന്നതിനുമുള്ള മുറികളോടുകൂടി നേപഥ്യഭൂമി അല്ലെങ്കിൽ അണിയറ; അതിന്റെ മുമ്പിലായി രണ്ടു വാതിലുകളുള്ള ഒരുഭിത്തിയാൽ വേർതിരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള രംഗശീർഷം അല്ലെങ്കിൽ പിന്നരങ്ങു്; അതിന്നു മുമ്പിൽ രംഗപീഠം അല്ലെങ്കിൽ സാക്ഷാൽ മുന്നരങ്ങു്; ഇങ്ങനെ മൂന്നു വിഭാഗങ്ങൾ ഉണ്ടായിരുന്നു. രംഗപീഠത്തിന്റെ രണ്ടു വശങ്ങളിലും നാലു തൂണുകൾ നിമത്തവാരണികൾ എന്നു പേരായ ഗോപുരങ്ങൾ നിർമ്മിച്ചിരുന്നു. രംഗപീഠം ഒരു തുറന്ന സ്ഥലത്തേയൊ തെരുവിനേയൊ കാണിക്കാനും രംഗശീർഷം ഒരു കൊട്ടാരത്തിന്റേയൊ ഒരു ഗൃഹത്തിന്റേയൊ ഒരു മുറിയൊ അന്തർഭാഗമോ കാണിക്കാനും ഉപയോഗിച്ചിരുന്നു. രംഗശീർഷത്തിന്റെയും നേപഥ്യഭൂമിയുടെയും ഒരുവശത്തോടു ചേർത്തു തൂണുകൾ നാട്ടി ഒരു ഉപരിരംഗഭൂമി ഉണ്ടാക്കി കൊട്ടാരങ്ങളുടെ മതിലുകളേയൊ ഉയൎന്ന സ്ഥലങ്ങളെയൊ കാണിക്കാൻ ഉപയോഗിച്ചിരുന്നു. ചാരുദത്തത്തിൽ, ചാരുദത്തനും സഹൃഷ്ടനുംകൂടി പാട്ടുകച്ചേരി കഴിഞ്ഞു തിരിച്ചുവരുമ്പോൾ രംഗപീഠത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു രംഗശീർഷത്തിൽ കയറി അവിടെ

കിടന്നറങ്ങുന്നു. സജ്ജാലകൻ രംഗശീർഷത്തിൽ പ്രവേശിക്കയും വിലങ്ങനെയുള്ള ഒരു തിരശ്ശീലകൊണ്ടു സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള വലിയ ഒരു തുരങ്കം ഉണ്ടാക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. സാധാരണയുള്ള മുൻ തിരശ്ശീലയ്ക്കു പുറമേ ഇങ്ങനെ ഒന്നും അക്കാലത്തു ഉണ്ടായിരുന്നിരിക്കണം. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ഉദ്യാനരംഗവും വിലങ്ങനെ ഒരു തിരശ്ശീലയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. അതുപോലെ അവിമാരകം മൂന്നാം അങ്കത്തിലെ സംഭവങ്ങളും ബാലചരിതത്തിൽ കംസൻ കൃഷ്ണബലരാമന്മാരും ചാണൂരമുഷ്ടികന്മാരും തമ്മിലെ മല്ലയുദ്ധം കാണുന്നതു് മാളിക വരാന്തയിലിരുന്നാണല്ലോ. അവിടെ നിന്നാണല്ലോ ഒടുവിൽ കൃഷ്ണൻ അദ്ദേഹത്തിനെ താഴത്തേയ്ക്കു തള്ളിയിടുന്നതും. നിശ്ചയമായും ഭാസന്റെ കാലത്തു സ്ത്രീവേഷങ്ങൾ സ്ത്രീകൾ, സാധാരണയായി വേശ്യാസ്ത്രീകൾ തന്നെയായിരിക്കണം ധരിച്ചിരുന്നതു്. അതാതു വേഷങ്ങൾ ധരിക്കാൻ പുരുഷന്മാരെയും സ്ത്രീകളെയും ശ്രദ്ധാപൂർവ്വം തിരഞ്ഞെടുത്തിരുന്നു. ദേവന്മാരും രാജാക്കന്മാരും മന്ത്രിമാരും ബ്രാഹ്മണരും സംസ്കൃതഭാഷയും സ്ത്രീകളും സാധാരണ ആളുകളും പ്രാകൃതഭാഷയും സംസാരിച്ചിരുന്നു. മുദ്രകളും നൃത്തങ്ങളും സാധാരണമായി നടന്നിരുന്നു, ഇതെല്ലാം വിവിധതയും രസവും നൽകിയിരുന്നു.

സ്വദേശസ്നേഹം:—ഭാസൻ ലോകത്തിന്റെ സ്വന്തമാകുന്നു, ഇൻഡ്യയുടെ മാത്രമല്ല; എങ്കിലും അദ്ദേഹം ഭാരതസംസ്കാരത്തിന്നു് ഉറച്ച ഒരു താങ്ങായിരുന്നു; ഭാരതത്തെ വളരെ സ്നേഹിക്കയും ചെയ്തിരുന്നു. ഇതു് മറെറാരു പ്രധാന ഗുണമായിരുന്നു. ഷേക്സ്പീയർ "ഒരു കാലാന്തരത്തിനുള്ളവനല്ല, സർവ്വകാലികനായിരുന്നു എന്നാലും ഷേക്സ്പീയർ സർവോപരി ഒരു ഇംഗ്ലീഷ്കാരനായിരുന്നു."

എന്നു് എഡ്വേർഡ് എട്ടാമൻ പ്രശംസിക്കത്തക്കവണ്ണം അദ്ദേഹം തന്റെ ഇംഗ്ലണ്ടിനെക്കുറിച്ചു അഭിമാനം കൊണ്ടിരുന്നു; അദ്ദേഹത്തിനെപ്പോലെ ഭാസനും ഒരു വിശ്വപൗരനായിരിക്കെ തന്റെ ഇൻഡ്യയെക്കുറിച്ചു അഭിമാനം കൊണ്ടിരുന്നു. ഭാരതത്തിന്റെയും അതിന്റെ സംസ്ക്കാരത്തിന്റെയും ഭാഗംപിടിച്ചു വളരെ വാദിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു അഭിഭാഷകനായിരുന്നു ഭാസൻ. അദ്ദേഹം അഭിഷേകംനാടകത്തിൽ, ശാസ്ത്രങ്ങളെ ആസ്പദമാക്കി ഒരു ബലഹീനമായ വാദമുഖം മനഃപ്പൂർവ്വം തിരിഞ്ഞെടുത്തു രാമനേക്കൊണ്ടു പറയിക്കുന്നു. സുഗ്രീവനും തന്റെ സഹോദരഭാര്യയെ പ്രാപിച്ചു് വ്യഭിചാരക്കുററം ചെയ്തിട്ടുള്ളതിനാൽ അവനേക്കൂടി കൊല്ലാതെ തന്നെമാത്രം കൊല്ലുന്നതു എന്താണെന്നു ബാലി ചോദിച്ചതിനു്, ശാസ്ത്രവിധി അനുസരിച്ചു്, ജ്യേഷ്ഠൻ അനുജന്റെ ഭാര്യയിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതു് അനുജൻ ജ്യേഷ്ഠന്റെ ഭാര്യയിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതിനേക്കാൾ ശിക്ഷാർഹമാണു് എന്നു രാമൻ ഉത്തരം പറയുന്നു. ഒരു നൈഷ്ഠികനായ ഹിന്ദുവല്ലാതെ മററാരും ഇതു സമ്മതിച്ചുകൊടുക്കാൻ തയ്യാറാവുകയില്ല. എങ്കിലും ഇതു ഉത്തരം പറയാൻ വയ്യാത്ത ഒരു വാദമാണെന്നു ബാലി സമ്മതിക്കുന്നു. സുഗ്രീവനേ വിഷ്ണു സഹായിച്ചാൽ തന്നെയും താൻ അവനേയും കൊല്ലും, എന്നു ഭാസൻ ബാലിയെക്കൊണ്ടു പറയിക്കുന്നു; അതിനോടുകൂടി ബാലി വിഷ്ണുവിനേ എതിർക്കാത്തവിധം ഒരു വലിയ വിഷ്ണുഭക്തനാണെന്നും കാണിക്കുന്നു: അദ്ദേഹം താൻതന്നെ ഈ നാടകത്തിൽ ഉൽബോധിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള എല്ലാ ജനാപവാദത്തേയും ബാധിക്കുന്ന ഈ രണ്ടു സംശയങ്ങളായ വാദമുഖങ്ങളെയുംകാൾ ഒരു ദേശീയ വാദമുഖത്തിനു മനഃപ്പൂർവ്വം പ്രാധാന്യം നൽകുന്നു.

വിഷ്ണുവിന്റെ ശക്തിയേക്കുറിച്ചുള്ള ഈ വെല്ലുവിളിക്കശേഷം, അദ്ദേഹത്തിനു ബാലി കൊല്ലാൻ ഭാവിക്കുന്ന സുഗ്രീവനെ കൊല്ലാതിരിക്കാൻ നോക്കേണ്ട കടമ ഉണ്ടെന്നും അതുകൊണ്ടു എങ്ങനെ എങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിനെ കൊല്ലേണ്ടതു് ആവശ്യമാണെന്നും ഒരു സർവ്വലോകപ്രവരൻ രാമനേക്കൊണ്ടു ബാലിക്കു ഉത്തരം കൊടുപ്പിക്കുമായിരുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, ബാലി രാമനേ കാണുന്നപക്ഷം അദ്ദേഹം രാമന്റെ കാല്ക്കൽ വീഴും, അപ്പോൾ രാമനു് അദ്ദേഹത്തിനെ കൊല്ലാൻ നിവൃത്തിയില്ലാതെ വരും, ആകയാൽ രാമനു ബാലിയെ ഈ സമ്പ്രദായത്തിൽ തന്നെ കൊല്ലേണ്ടിവരും എന്നു് അയാൾ പറയുമായിരുന്നു. കടൽതൊട്ടു് കടൽവരെ നീണ്ടുകിടക്കുന്നതും ഹിമവാൻ, വിന്ധ്യൻ എന്നീ രണ്ടു ലോലകങ്ങളൊട്ടുകൂടിയതും ആയ ഇൻഡ്യയെ സകല വിദേശികളേയും അടിച്ചമർത്തിഭരിക്കുന്ന ഒരു ചക്രവർത്തിയിൽ ഭാസനുള്ള അഭിമാനത്തോടു അനുയോജിച്ചു്, "ഇംഗ്ലണ്ടു്, വെള്ളിക്കടലായ കേവണത്തിന്മേൽ പതിച്ചിട്ടുള്ള ഈ ദ്വീപു," എന്നുള്ള ഷേക്‌സ്പീയരുടെ പ്രശംസ ഒരു ഇംഗ്ലീഷ്കാരന്റെ ഹൃദയത്തെ എന്നപോലെ ഓരോ ഭാരതീയന്റെ ഹൃദയത്തേയും തുടിപ്പിക്കുന്നതാകുന്നു.

ഭാസനേ നമ്മൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ലോകപ്രവരത്വത്തേയും സ്വദേശീയതയേയും ആസ്പദമാക്കി സ്നേഹിക്കുന്നു. നമ്മൾ ഭൂമിയേയും വെള്ളത്തേയും തീയേയും വായുവിനേയും ആകാശത്തേയും സ്നേഹിക്കുന്നതു് ആ ഭൂമിയും വെള്ളവും തീയും വായുവും ആകാശവും അല്പാല്പമെങ്കിലും നമ്മുടെ അനുഭവത്തിലും കൈവശത്തിലും ഉള്ളതുകൊണ്ടാണു്; അതുപോലെതന്നെ ഭാസന്റെ സ്വദേശീയത കൊണ്ടാകുന്നു ഭാസന്റെ ലോകപ്രവരത്വയേ സ്നേഹിക്കുന്നതു്. നമ്മുടെ സ്വന്തം ഭൂമിയിൽ പാർക്കുക, നമ്മുടെ സ്വന്തം തോട്ടത്തിലെ കാറ്റനുഭവിക്കുക, നമ്മുടെ സ്വന്തം

ദീപപ്രകാശം ഉണ്ടായിരിക്കുക, നമ്മുടെ സ്വന്തം ഭവനത്തിന്റെ മട്ടുപ്പാവിൽനിന്നു് ആകാശത്തേയും നക്ഷത്രങ്ങളെയും കാണുക,—ഇതെല്ലാം എല്ലാക്കാലങ്ങളിലും മനുഷ്യരുടെ ഏററവും വലിയ സുഖങ്ങളാകുന്നു. ഭൂസ്വത്തു് അല്പാല്പമെങ്കിലും സ്വന്തമായി ഇല്ലാത്തവൎക്കു് ഈ സൎവ്വജനീനങ്ങളായ ഭൂതങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഒരു ഗുണവും ഇല്ല. അതു് നാം ഭൂമിയിൽ ജനിക്കയും വളരുകയും മരിക്കയും ഇങ്ങനെ ഭൂമയമായിരിക്കയും ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടാകുന്നു. മനുഷ്യർ മനുഷ്യനായിരിക്കുന്നേടത്തോളം അങ്ങനെ ആയിരിക്കയും ചെയ്യും.

അദ്ധ്യായം ൯

ചില ന്യൂനതകൾ

ഏതു ഗ്രന്ഥകാരനേയും പോലെ ഭാസനും ചില ന്യൂനതകൾ ഉണ്ടു്. അവയിൽ ഏതാനുമെടുത്തു നമുക്കു പരിശോധിച്ചുനോക്കാം. ഒന്നാമത്തേ ഗുരുതരമായ തെററു് നിലവിലുള്ള ചില ആദൎശങ്ങൾ വാസ്തവത്തിൽ സൎവ്വകാലികങ്ങളാണോ എന്നു പരിശോധിക്കാതെ അവയോടു അദ്ദേഹം ഒട്ടിപ്പിടിച്ചുനില്ക്കുന്നതാണു്. നടപ്പിലുള്ള വിശ്വാസങ്ങളെ ആസ്പദമാക്കി വൎണ്ണാശ്രമധൎമ്മവ്യവസ്ഥ ഒരു ശാശ്വതസത്യമായി ഭാസൻ വിശ്വസിക്കുന്നു. ഒരു ബ്രാഹ്മണനു് കള്ളം പറയാൻ ചങ്കുറപ്പില്ലെന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു; ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ കള്ളം പറയുകയാണെങ്കിൽ താൻ അതു സത്യമായി സ്വീകരിക്കുമെന്നു കംസനേക്കൊണ്ടു പറയിക്കയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ബ്രാഹ്മണർ ഏതുകാലത്തെങ്കിലും ആ ഉന്നതനിലയിൽ വൎത്തിച്ചിരിക്കാമെങ്കിലും

ഭാസന്റെ കാലത്തു് തീർച്ചയായും അധഃപ്പതിച്ചുകഴിഞ്ഞിരുന്നു. എന്നാൽ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായ സജ്ജ്വാലകൻ ഒരു മോഷണം ചെയ്യുന്നതായും അയാൾ തന്റെ പ്രേയസിനേക്കുറിച്ചു അതു പകൽ ഒരു പൂണുനൂലായും രാത്രിയിൽ ഒരു അളവുനാടയായും താൻ ഉപയോഗിക്കുന്നതായി കളിയാക്കുന്നതായും ഭസൻ തന്നെ പറയുന്നു. ഈ ബ്രാഹ്മണൻ മദനികയാൽ പ്രേരിതനായി വസന്തസേനയോടു ഒരു കള്ളം പറയുന്നും ഉണ്ടു്.

അതുപോലെ ഒരു നീചജാതിക്കാരൻ ഒരിക്കലും ഒരു സുരൂപനോ ആദരശീലനോ, ത്യാഗിയോ മൃദുശീലനോ മര്യാദയായി സംസാരിക്കാൻ ശീലമുള്ളവനോ ആയിരിക്കയില്ലെന്നുള്ള അപരിഷ്കൃതമായ പഴയ അഭിപ്രായത്തെ ഭാസൻ മുറുക്കെപ്പിടിക്കുന്നു. കുരംഗിയെ രക്ഷിച്ച അവിമാരകൻ സുന്ദരനും ധീരനും മൃദുഹൃദയനും പൗരുഷമുള്ളവനും ആകയാൽ അവൻ ഒരു നീചജാതിയിൽ പെട്ടവനായിരിക്കയില്ലെന്നു രാജാവും രാജ്ഞിയും മന്ത്രിമാരുമൊക്കെ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. അതുപോലെ നീചജാതിസ്ത്രീകൾ കംസനെ കാമനിവൃത്തിയ്ക്കു പ്രലോഭിക്കുന്നു. ആ മാതിരിസ്ത്രീകൾക്കു കാമാസക്തിക്കു വിശേഷാൽ പ്രവണതയുണ്ടെന്നുള്ള ഒരു വിശ്വാസവും ഭാസനുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്നു.

വൈദികദേവന്മാർ ഉണ്ടെന്നു ഭാസൻ വിശ്വസിക്കുന്നു. എന്നാൽ അവരുണ്ടെന്നു തെളിയിക്കുകയോ ആ വിശ്വാസത്തെ നീതികരിക്കയോ ചെയ്യാൻ അദ്ദേഹം ശ്രമിക്കുന്നില്ല. ഇതു അദ്ദേഹത്തിന്റെ മറെറാരു വലിയ ന്യൂനതയാകുന്നു. അദ്ദേഹം ഒരു ഈശ്വരശാസ്ത്രജ്ഞനാണു്, അല്ലാതെ ഒരു തത്വജ്ഞനല്ല. അതുകൊണ്ടു അദ്ദേഹത്തിന്റെ മതംസംബന്ധിച്ച അഭിപ്രായസ്ഥാപനങ്ങൾക്കും പ്രാൎത്ഥനകൾക്കും കാളിദാസന്റെയും പിന്നത്തെ

നാടകകർത്താക്കന്മാരുടെയും പോലെയുള്ള ആദർശമോ ദൃഢപ്രത്യയതയൊ ഇല്ല. ഘടോൽക്കചൻ തന്റെ അമ്മയുടെ പാരണത്തിനു ഒരു മനുഷ്യനേ പിടിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നതു് അദ്ദേഹം നീതീകരിക്കുന്നു. "നിന്റെ അമ്മയെ നീ ഈശ്വരനേപ്പോലെ കരുതണം," എന്നതുപോലെയുള്ള വേദവിധികളെ അദ്ദേഹം അത്രത്തോളം നിസ്സന്ദേഹം വിശ്വസിക്കുന്നു. ഇതിലും മേല്പറഞ്ഞ ന്യൂനത പ്രത്യക്ഷമാകുന്നു. നരമാംസഭക്ഷണത്തേ അദ്ദേഹം നിശ്ചയമായും നിന്ദിക്കുന്നു. എന്നാലും തന്റെ അമ്മയ്ക്കുവേണ്ടി നരമാംസഭക്ഷണത്തിനു സഹായിക്കുന്ന ഒരുവനേ അദ്ദേഹം പ്രശംസിക്കുന്നു.

അക്കാലത്തു നടപ്പിലിരുന്ന ബഹുഭാര്യാത്വത്തിൽ അദ്ദേഹം വിലക്ഷണമായൊ പ്രാകൃതമായൊ ഒന്നും കാണുന്നില്ല. അംഗാരവതിയെ പതിനാറു സപത്നിമാരായ രാജ്ഞിമാരിൽ ഒന്നാമത്തവളെന്നു സന്തോഷാതിശയത്തോടെ വർണ്ണിക്കുന്നു. സപത്നിയ്ക്കു സപത്നിയോടു മനസാ വിരോധം സഹജമാണെന്നു അദ്ദേഹത്തിനു നല്ലവണ്ണം അറിയാം. എന്തെന്നാൽ അദ്ദേഹം പത്മാവതിയുടെ വിവാഹത്തിനുള്ള മംഗളമാല്യത്തിൽ കൂട്ടിച്ചേക്കാൻ "സപത്നീമർദ്ദനം" എന്ന പച്ചിലക്കൂടി ചേടിവശം കൊടുത്തയപ്പിക്കുന്നുണ്ടല്ലൊ. അതിനും പുറമേ "കഷ്ടം! ഞാൻ ഒരു മഹാപാപിയാണു്. എന്റെ പ്രാണപ്രിയൻ മറ്റൊരു സ്ത്രീയുടെ കൂടി ഭർത്താവായി തീർന്നിരിക്കുന്നു." എന്നു് വാസവദത്തയെക്കൊണ്ടു നിലവിളിപ്പിയും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഇതു വേറെ ഒരു ന്യൂനത.

ഇതുപോലെതന്നെ കുലീനയും സാധ്വിയും ആയ ഒരു ധർമ്മപത്നിയാൽ അനുഗൃഹീതനായ ചാരുദത്തനേ

പ്പോലെയുള്ള ഒരു വിവാഹിതൻ ഒരു വേശ്യയായ വസന്തസേനയിൽ അനുരക്തനാകുന്നതിലും ദൃഷ്യമായി ഒന്നും അദ്ദേഹം കാണുന്നില്ല. അതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിനു ചാരുദത്തനിൽ ഉള്ള ആദരാതിശയം ഒരെള്ളോളം കുറയുന്നില്ല. ഇതെല്ലാം, ലോകം മുഴുവൻ, ലോകത്തിന്റെ ആരംഭം മുതല്ക്കുതന്നെ നിലനിന്നു പോരുന്നതും പുരുഷനേ സംബന്ധിച്ചു ഒരു വിധത്തിലും സ്ത്രീയെ സംബന്ധിച്ചു മറ്റൊരു വിധത്തിലും കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും ആയ സാന്മാൎഗ്ഗിക നീതിയുടെ അംശമായതുകൊണ്ടും ആ നീതിയെ എതിൎക്കാൻ തുടങ്ങിയതു അടുത്ത കാലത്തുമാത്രമായതുകൊണ്ടും ആകുന്നു. എന്നാൽ രാമനെ ഏകപത്നീവ്രതധരനായി ചിത്രീകരിച്ചിട്ടുള്ള വാല്മീകിയുടെ ദൃഷ്ടാന്തം അദ്ദേഹത്തിനു ലഭിച്ചിരുന്നു; രാമനേയും സീതയേയും സംബന്ധിച്ചു രണ്ടു നാടകങ്ങൾ അദ്ദേഹം രചിച്ചിട്ടും ഉണ്ടു്. ആ സ്ഥിതിക്കു് ചാരുദത്തൻ വസന്തസേനയെ പ്രണയിച്ചതിനേ അധിക്ഷേപിച്ചു ഒരു വാക്കുപോലും പറയാത്തതു് വിചിത്രമായിരിക്കുന്നു.

ഭാസൻ ജനസാമാന്യത്തേക്കാൾ രാജാക്കന്മാരെക്കുറിച്ചു് ചിന്തിക്കുന്ന അക്കാലത്തെ പ്രവണതകളെ അനുഗമിക്കയും ലോകം മുഴുവൻ ജയിച്ചു് കീഴടക്കാൻ ശ്രമിക്കുകതന്റെ കഥാപാത്രങ്ങളായ രാജാക്കന്മാരുടെ ഉദ്യമമാക്കുകയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ആ കാലങ്ങളിൽ രാജവാഴ്ചയായിരുന്നു ഇൻഡ്യയിലെ പ്രധാനപ്പെട്ട രാജ്യഭരണസ്ഥാപനമെന്നും ഒരു കേന്ദ്രരാജാവിനു കീഴിലല്ലാത്ത അനേകം ചെറു രാജ്യങ്ങൾമൂലം ഉള്ള അസൗകൎയ്യങ്ങളെയും അനൎത്ഥങ്ങളെയും അരാജകത്വത്തേയും ഒഴിക്കുന്നതിനും രാജ്യത്തിനാകപ്പാടെ ഒരു ചക്രവൎത്തി ഉണ്ടായിരിക്കുക എന്നതായിരുന്നു ജനകീയാദൎശമെന്നും നമ്മൾ ഓൎമ്മിക്കണം.

ഭാസൻ കാലപ്പൊരുത്തത്തെ കൂടെക്കൂടെ വിസ്മരിക്കുന്നു. ഇതും ഒരു ന്യൂനതയാണു്. ബാലചരിതത്തിൽ വസുദേവൻ കൃഷ്ണനെ നന്ദഗോപൻെറ കൈയിൽ കൊടുത്തപ്പോൾ നേരം വെളുത്തു എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു; എന്നാൽ അദ്ദേഹം മഥുരയിൽ മടങ്ങിയെത്തിയപ്പോൾ രാത്രി നഗരത്തെ ആവരണം ചെയ്തിരിക്കുന്നതായും പറയുന്നു. അതുപോലെ അവിമാരകത്തിൽ അവിമാരകൻ കുരംഗിയുടെ കൊട്ടാരത്തിലേയ്ക്കു പോകുമ്പോൾ ചന്ദ്രൻ ഉദിച്ചുയരുന്നതായും എന്നാൽ അദ്ദേഹം കുറേ ദൂരത്തായപ്പോൾ അർദ്ധരാത്രിയിലെ ഇരുട്ടു് സർവ്വദിക്കിലും വ്യാപിച്ചുകാണുന്നതായും പറയുന്നു. ഒരു വിദൂരയാത്രയിൽ ഇങ്ങനെ സംഭവിക്കാവുന്നതാണു്. എന്നാൽ വൈരന്ത്യനഗരത്തിനകത്തു് ഒരു സ്ഥലത്തുനിന്നു മറെറാരു സ്ഥലത്തേയ്ക്കു് അത്ര ദൂരമൊന്നും യാത്രചെയ്യാൻ കഴിവില്ലല്ലോ.

കഞ്ചുകിമാർ, നടയിൽ തവണക്കാർ, ദൂതന്മാർ മുതലായവർ മററുവല്ലവരോടുമൊരുമിച്ചോ വല്ല സന്ദേശവുംകൊണ്ടോ ആവശ്യമുള്ളതിൽ വളരെ കുറച്ചു സമയംകൊണ്ടു പോകയും വരുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇതു മറെറാരു ന്യൂനതയാകുന്നു. സംഭവങ്ങളുടെ ദ്രുതഗമനത്തിനു് നാടകകർത്താക്കന്മാർ ഇങ്ങനെ ചെയ്യുയാണെന്നുള്ളതു ശരിതന്നെ. എന്നാൽ ഇതു രംഗത്തിൽ നടക്കുന്നതു് യഥാർത്ഥസംഭവമാണെന്നു സഭ്യന്മാർക്കുണ്ടാകേണ്ട വിശ്വാസപ്രവണതക്കു ഹാനി ചെയ്യുന്നു. ഭാസൻ നാടകം മുഴുവൻ എഴുതിതീർത്തിരിക്കയാണു്. അതുകൊണ്ടു്, പോയി ആവശ്യമുള്ള ആളെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരുകയും ആവശ്യമുള്ള വിവരം അറിഞ്ഞുവരുകയും പാത്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യിക്കുകയും ക്ഷണനേരത്തിൽ സാധിക്കും. എന്നാൽ യഥാർത്ഥ ജീവിതത്തിൽ അതിന്നെല്ലാം അതിലധികം സമയം വേണ്ടിവരുമല്ലോ.

ആകാശഭാഷിതത്തിന്റെ പ്രയോഗം ഈ ദൃശമായ ഒരു ന്യൂനതയാണ്. അവിമാരകത്തിൽ, അവിമാരകൻ ഒരു നീച ജാതിക്കാരനല്ലെന്നും പ്രത്യുത ഒരു അഭിജാതനാണെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ വംശത്തെക്കുറിച്ച് യഥാസമയം വെളിപ്പെടുത്തപ്പെട്ടുമെന്നും ഒരു ആകാശഭാഷിതം കേട്ട്, വിശ്വസിച്ചു കുരംഗിയുടെ ധാത്രി കുരംഗിയെ രഹസ്യമായി സന്ദർശിക്കാൻ അദ്ദേഹത്തിനെ ക്ഷണിക്കാൻ പുറപ്പെടുന്നു. ഇതുപോലെയുള്ള തന്ത്രം പാശ്ചാത്യനാടകകർത്താക്കന്മാരും പ്രയോഗിക്കാറുണ്ട്. എന്നാൽ ഇതു സംഭവത്തിന്റെ യാഥാർത്ഥ്യത്തിനു ന്യൂനത വരുത്തുകയും സദസ്യരെ അമ്പരപ്പിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

അരങ്ങത്തില്ലാത്ത പാത്രങ്ങളുടെ സംഭാഷണവും ഒരു ന്യൂനതയാകുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ; ഗാത്രസേവകൻ ചാരായക്കടയിലാണെന്നു ഭടൻ അറിയുന്നതു് അരങ്ങത്തില്ലാത്ത പുഷ്പദന്തകന്റെ വർത്തമാനത്തിൽനിന്നാകുന്നു. അതുപോലെ ഉദയനൻ വാസവദത്തയോടുകൂടി ഒളിച്ചോടിപ്പോയിരിക്കുന്നു എന്ന വാർത്ത അവനു കിട്ടുന്നതും അരങ്ങത്തില്ലാത്ത ഒരാളിൽ നിന്നാകുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, പത്മാവതി മുല്ലവള്ളിക്കെട്ടിനടുക്കൽ പന്തുകളിച്ചുകൊണ്ടു നില്പൂയാണെന്നു അരങ്ങിത്തില്ലാത്ത കുഞ്ജരികയാണു് ചേടിയോടു പറയുന്നതു്. ഈ ഉപായം പാത്രങ്ങളുടെ എണ്ണത്തിൽ കുറവു വരുത്തുന്നു; എങ്കിലും അതു സദസ്യരുടെ യാഥാർത്ഥ്യബോധത്തിനു് ന്യൂനത വരുത്തുന്നു.

ഇനിയൊരു ന്യൂനത ഭാസനു് തെക്കെ ഇൻഡ്യയുടെ ഭൂമിശാസ്ത്രജ്ഞാനത്തിന്റെ കുറവുകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതാകുന്നു. ജനസ്ഥാനം കിഷ്കിന്ധ സേതു ലങ്ക ഇവയുടെ

വണ്ണനകൾ യഥാൎത്ഥസ്ഥിതിയോടു യോജിക്കുന്നില്ല. ഗോദാവരി, കൃഷ്ണ, തുംഗഭദ്ര, എന്നീ മഹാനദികളെക്കുറിച്ചു ഒരിടത്തെങ്കിലും പറയുന്നില്ല. കാഞ്ചി, ഉറയൂർ മധുര എന്നീപുരാതനമഹാനഗരങ്ങളേയും വിട്ടുകളഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ലങ്കാവണ്ണനം വെറും പദബന്ധവും ആചാരപരവും, അല്ലെങ്കിൽ കുരംഗിയുടെ സൌഭാഗ്യത്തേക്കുറിച്ചുള്ള സന്തുഷ്ടന്റെ വർണ്ണനപോലെ പുസ്തകത്തിൽനിന്നു വായിക്കുകയാണെന്നു തോന്നുന്നതും ആകുന്നു. രൂപകങ്ങളേയും ഉപമകളെയും യന്ത്രം ചെയ്യുന്നതുപോലെ ആവൎത്തിച്ചിരിക്കുന്നു. ശക്തരും പ്രബലരും ആയ പുരുഷന്മാരെ "കൊമ്പനാന"കളോടും സുന്ദരികളായ് യുവതിമാരെ "ചന്ദ്രകല"യോടും സാദൃശ്യപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു. രാഘവിനേയും മേഘങ്ങളെയും ചന്ദ്രനേയും നക്ഷത്രങ്ങളേയും ഗ്രഹണങ്ങളേയും യുക്തമായിട്ടുള്ളതിലല്പം അധികം തവണ ഉപയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. ബാലചരിതത്തിലേയും അവിമാരകത്തിലേയും രാത്രി വണ്ണനകൾ മിക്കവാറും ഒന്നുതന്നെയാകുന്നു. ഒരേ വാക്കുകളേയും കൂട്ടുവാക്കുകളേയും കൂടി രണ്ടിലും ഉപയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഇതൊക്കെയാണെങ്കിലും ഈ ന്യൂനതകളെല്ലാം നിസ്സാരങ്ങളത്രെ. ഇവ ഈ മഹാനായ നാടകകൃത്തിന്റെ തങ്കംപോലെയുള്ള ഗുണങ്ങൾക്കു വിളക്കു സ്വർണ്ണപ്പൊടിപോലെ വൎത്തിക്കുന്നതേ ഉള്ളു. "ഏകോഹിദോഷഃ ഗുണസന്നിപാതേ നിമജ്ജതീന്ദോഃ കിരണേഷ്വിവാങ്കഃ"

നാലാം ഭാഗം.

ഭാസൻ ഒരു മനുഷ്യൻ എന്ന നിലയിൽ: അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആശയങ്ങളും ആദർശങ്ങളും

അദ്ധ്യായം ൧

ഭാസന്റെ ജാതിയും ദേശവും വിശ്വാസങ്ങളും

ഭാസന്റെ ജാതി:—മഹാകവിയും നാടകകർത്താവും ആയ ഈ മഹാന്റെ വ്യക്തിഗതമായ ചരിത്രത്തെയും വിശ്വാസങ്ങളെയും കുറിച്ചു വളരെ കുറച്ചുമാത്രമേ അറിയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളു. വാല്മീകിയും വ്യാസനും കപിലനും എന്നപോലെ ഭാസനും അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വന്ത ജീവിതവിവരങ്ങൾ എന്തെങ്കിലും നമുക്കു നൽകാൻ ശ്രദ്ധിച്ചിട്ടില്ല. അദ്ദേഹം അഗസ്ത്യഗോത്രത്തിന്റെ ഒരു ശാഖയായ ഭാസഗോത്രത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ട ഒരു ബ്രാഹ്മണനായിരിക്കാൻ വളരെ സാംഗത്യമുണ്ടു്. വർണ്ണാശ്രമധർമ്മത്തിലും വേദപ്രോക്തങ്ങളായ യാഗങ്ങളിലും ഉള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദൃഢവിശ്വാസവും ബ്രാഹ്മണരുടെയും പശുക്കളുടേയും അഭ്യുദയത്തിനായുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രാർത്ഥനകളും, ബ്രാഹ്മണരുടെ അവകാശങ്ങളെ പൊക്കി

ക്കാണിക്കുന്നതും ഈ ഊഹത്തിന്നു ഉപോൽബലകങ്ങളാകുന്നു. പരയുന്ന ആൾ ബ്രാഹ്മണനായാൽ പറയപ്പെടുന്ന സംഗതി സത്യമാണെന്നു വിശ്വസിക്കാമെന്നു് പല നാടകങ്ങളിലും പറയുന്നുണ്ടു്. ആ വാദം ശരിയാണെന്നു അംഗീകരിക്കയും ചെയ്യുന്നുണ്ടു്. ഭാസൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായിരുന്നു എന്നു് ഇതെല്ലാംകൊണ്ടു ഊഹിക്കാം. പിന്നെയും "ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ പറയുന്നതു് ദോഷകരമാണെങ്കിലും ഞാനതു സത്യമായി സ്വീകരിക്കും." എന്നു് കംസൻ പറയുന്നു. ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിൽ, ബ്രാഹ്മണർ സാഹിത്യയിൽ കുറവാണെങ്കിലും അവരുടെ അനുപാതത്തിൽ വളരെതവണ വളരെ അധികം തവണ അവർ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുന്നു. ഭാസൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനാണെന്നുള്ളതിന്നു് ഇവയും തെളിവുകളായി സ്വീകരിക്കാം.

ബാലചരിതത്തിൽ ബ്രാഹ്മണരെ തിന്നു തടിക്കുന്നതുകൊണ്ടാണു് കാളിയനോടു കൃഷ്ണനു വിരോധം എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. പ്രതിമാനാടകത്തിൽ പ്രതിമാഗൃഹത്തിന്റെ സൂക്ഷിപ്പുകാരൻ ഭരതന്റെ ആകാരമാഹാത്മ്യം കണ്ടു് അദ്ദേഹം ഒരു ബ്രാഹ്മണനാണെന്നു ധരിച്ചു് പ്രതിമകൾ ക്ഷത്രിയ രാജാക്കന്മാരുടെയാണെന്നും അല്ലാതെ ബ്രാഹ്മണരുടെയല്ലെന്നും അതുകൊണ്ടു അവയെ നമസ്കരിക്കരുതെന്നും അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. ഭാസൻ ബ്രാഹ്മണനാണെന്നു ഈ രണ്ടു ഭാഗവും കാണിക്കുന്നു. കർണ്ണഭാരത്തിലെ താഴെ കാണിക്കുന്ന ഭാഗവും അതിന്നു തെളിവു് തരുന്നു. താൻ ദാനംചെയ്ത കവചകുണ്ഡലങ്ങൾക്കു് പകരമായി ഇന്ദ്രൻ കൊടുത്തയക്കുന്ന വേലു് "ശാന്തം പാപം! ഞാൻ ദാനം കൊടുത്തതിന്നു പകരമൊന്നും വാങ്ങുകയില്ല" എന്നു പറഞ്ഞു കർണ്ണൻ നിരസിക്കുന്നു "അതു ശരിയല്ല. ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ ആദേശമാണു്. അതിനെ ആദരിച്ചു അങ്ങിതു സ്വീകരിക്കണം."

എന്നു് ഇന്ദ്രദൂതൻ പറയുന്നു. "ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ ആദേശമോ? ഞാൻ അതിനെ ഒരിക്കലും അനാദരിക്ക ഉണ്ടായിട്ടില്ല." എന്നു പറഞ്ഞു കർണ്ണൻ അതു സ്വീകരിക്കുന്നു. മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിലെ ബ്രാഹ്മണന്റെ ചിത്രണവും ഭാസൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായിരിക്കുമെന്നുള്ളതിനു തെളിവാണു്. പഞ്ചരാത്രത്തിൽ വില്ലുമാത്രം താൻ വച്ചുകൊണ്ടു മററുള്ളതെല്ലാം ബ്രാഹ്മണക്കു ദാനം ചെയ്യുന്ന ഒരു രാജാവിനെ പ്രശംസിക്കുന്നതും; ദ്രോണൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായതുകൊണ്ടു് മാന്യസ്ഥാനം അദ്ദേഹത്തിനു നൽകണമെന്നു ഭീഷ്മർ പറയുന്നതും; ബ്രാഹ്മണവേഷം ധരിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ യുധിഷ്ഠിരന്റെ തേജസ്സു് വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു് അർജ്ജുനൻ പറയുന്നതും; വിരാടരാജാവു് ഒരു ബ്രാഹ്മണനും ഒരുമിച്ചു് ഇരിക്കയാണെന്നു് അറിയിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിനെക്കുറിച്ചു് അഭിമന്യുവിന്റെ അനാദരവു ആദരവായി പരിണമിക്കുന്നതും; എല്ലാം അതിനു കൂടുതൽ തെളിവുകളാകുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ രാജാവിന്റെ ആപന്നിവാരണത്തിനു് ബ്രാഹ്മണഭോജനം നടത്തുന്നു. അതു നടത്തുന്നതു്, വ്യാസനു് ഒരു ഭ്രാന്തന്റെ വേഷത്തിൽ അവിടെ വരാനും അദ്ദേഹം ആ വേഷത്തിനുപയോഗിച്ച വസ്ത്രങ്ങൾ അവിടെ അഴിച്ചിട്ടുംവച്ചു പോകാനും യൗഗന്ധരായണനു് വേഷംമാറി ആരും അറിയാതെ ഉജ്ജയിനിയിൽപോയി രാജാവിനെ തടവിൽനിന്നു രക്ഷിക്കാൻ കഴിയുന്നതിനും ആയിട്ടാണെന്നുള്ളതു് തീച്ചയാണു്. മൂന്നാം അങ്കത്തിൽ "ഒരു ബ്രാഹ്മണന്റെ നില ഇക്കാലത്തു വളരെ താഴെയായിരിക്കയാണു്" എന്നു വിദൂഷകൻ നിലവിളിക്കുന്നു. ഇതു ബ്രാഹ്മണവർഗ്ഗത്തിന്റെ പണ്ടു പ്രാബല്യം ഉള്ള മുറവിളിയത്രെ.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, വസന്തകനേ ഉദയനൻ "ഹേ; മഹാബ്രാഹ്മണ!" എന്നു വിളിക്കയും അയാളോട് ആദരവോടെ പെരുമാറുകയും ചെയ്യുന്നു. ചാരുദത്തത്തിൽ, ചാരുദത്തനു് ഉത്തരീയമായി അദ്ദേഹത്തിന്റെ പൂണുനൂൽ മാത്രമേയുള്ളു എന്നു് സാഭിമാനം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ഭാസന്റെ ദേശം:—ഭാസന്റെ ജന്മഭൂമി ഏതാണു്? അദ്ദേഹം ഒരു ഉത്തരഭാരതീയനാണെന്നു മുമ്പു് പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതിൽനിന്നു ഗ്രഹിക്കാം; ഒരു ദാക്ഷിണാത്യനായിരിക്കാൻ ഇടയില്ലെന്നാണു് തോന്നുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ തെക്കെ ഇൻഡ്യയിലെ പർവ്വതങ്ങളേയും, നദികളെയും, രാജാക്കന്മാരെയും ജനങ്ങളെയും നഗരങ്ങളേയും കുറിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനു വളരെ കുറച്ചേ അറിയാവൂ. സിന്ധുവിന്റേയും നർമ്മദയുടേയും ഗംഗയുടെയും ഇടയിലുള്ള വല്ല സ്ഥലവുമായിരിക്കണം അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജന്മദേശം, എന്നു് ഈ മൂന്നു് നദികളുടെ പേരുകളുടെ പേരു മാത്രമേ അദ്ദേഹം പറഞ്ഞിട്ടുള്ളു എന്നതുകൊണ്ടു ഊഹിക്കാം. അദ്ദേഹം യമുനാതീരത്തുള്ള കൗശാംബിയിലെ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായിരിക്കാനാണു് അധികം സംഗതം. എന്തെന്നാൽ വത്സരാജ്യത്തെ ഭരതവാശരാജാക്കന്മാരെ അദ്ദേഹം വളരെ പ്രശംസിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സുപ്രസിദ്ധങ്ങളായ രണ്ടു നാടകങ്ങളുടെ കഥ വത്സരാജ്യചരിത്രത്തിൽനിന്നാണു് എടുത്തിരിക്കുന്നതു്. അദ്ദേഹത്തിനു് ഉജ്ജയിനി, അയോധ്യ, കാശി, രാജഗൃഹം, പാടലീപുത്രം, ഈ നഗരങ്ങൾ സുപരിചിതങ്ങളായിരുന്നു എന്നുള്ളതിനു് തർക്കമില്ല. എന്നാൽ വത്സരാജ്യത്തുള്ള ലാവണകം മുതലായ

എല്ലാസ്ഥലങ്ങളെയും കുറിച്ചു ഏറ്റവുംവിവരമായ അറിവു അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായിരുന്നു. അതുകൊണ്ടു അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജന്മദേശം വത്സമായിരുന്നു എന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൨

ആശയങ്ങളും ആദർശങ്ങളും

ഒരു പരമാത്ഥഭക്തൻ:—ഭാസൻ ഒരു സാക്ഷാൽ ഭക്തനാകുന്നു. ഒരു തികഞ്ഞ ഭക്തനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രാർത്ഥനശ്ലോകങ്ങൾ, നാരായണൻ, ഹരി, ശ്രീധരൻ, കേശവൻ, ദാമോദരൻ, എന്നിങ്ങനെയുള്ള അടിസ്ഥരൂപങ്ങളിലും, വരാഹം, വാമനൻ, നൃസിംഹം, രാമൻ, കൃഷ്ണൻ, ബലരാമൻ, എന്നിങ്ങനെയുള്ള അവതാരരൂപങ്ങളിലും വിഷ്ണുവിനെ സംബോധനം ചെയ്തിട്ടുള്ളവയാകുന്നു. ഒരു നാടകത്തിലെ ശ്ലോകം സ്കന്ദനോടുള്ള പ്രാർത്ഥനയാണു് താൻ ശിവഭക്തനാണെന്നു കൂടിക്കാണിക്കാൻ ഭാസൻ സ്കന്ദനു് "യൗഗന്ധരസൂനു," എന്നുള്ള വിശേഷണം പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ബാലചരിതത്തിൽ ശിവപത്നിയായ കാത്യായനിയെ അഥവാ കൃഷ്ണകാളിയെ പ്രവേശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ധർമ്മത്തിന്നുവേണ്ടി വാദിക്കുന്നു:—ധർമ്മമാണു് ജഗത്തിന്റെ അടിസ്ഥാനമെന്നും ധർമ്മത്തെത്താങ്ങുന്നവനെ ധർമ്മവും താങ്ങുമെന്നും ധർമ്മത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നവനെ ധർമ്മവും നശിപ്പിയ്ക്കുമെന്നും ഭാസൻ വിശ്വസിക്കുന്നു.

പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ, ഉദയനനേ കൊല്ലാൻപോയ ഭടൻ ചോരക്കുഴിയിൽ കാൽ വഴുതി വീണു മരിച്ചു എന്നു കേട്ടപ്പോൾ യൗഗന്ധരായണൻ, "ശത്രുക്കളിൽനിന്നും അധർമ്മത്തിൽനിന്നും രാജാവു് ഭൂമിയെ രക്ഷിച്ചു; ഭൂമി അദ്ദേഹത്തിനെ ആപത്തിൽ നിന്നും രക്ഷിച്ചു." എന്നു പറയുന്നു.

കർണ്ണഭാരത്തിൽ, കർണ്ണൻ ധർമ്മസംരക്ഷണം ചെയ്യുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ ശരീരങ്ങൾ വധിക്കപ്പെട്ടാലും അവരുടെ സൽക്കർമ്മഫലങ്ങൾ നിലനില്ക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ ഒരു രാജാവിന്റെ പ്രഥമകൃത്യം ധർമ്മസംരക്ഷണമാണെന്നു കുന്തിഭോജൻ പറയുന്നു.

ബാലചരിതത്തിൽ, അധർമ്മം പ്രവർത്തിക്കുന്ന കംസനേ കൊന്നു ധർമ്മത്തെ രക്ഷിക്കാനാണു് കൃഷ്ണൻ അവതരിച്ചിരിക്കുന്നതു് എന്നു് നാരദൻ പറയുന്നു.

അഭിഷേകത്തിൽ, രാമൻ രാവണനേ കൊന്നു് അധർമ്മത്തെ നശിപ്പിക്കയും ധർമ്മത്തെ പാലിക്കയും ദേവന്മാർക്കു അത്ഭുതപൂർവ്വമായ അഭയം നൽകുകയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു എന്നു് ഗന്ധർവന്മാർ ഗാനം ചെയ്യുന്നു.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, കാഴ്ചയിലുള്ള സാമ്യം കൊണ്ടുമാത്രം ആവന്തികയെ തന്റെ ഭാര്യയായി സ്വീകരിക്കുന്നതു് ഭരതവംശരാജാക്കന്മാരുടെ ധർമ്മദീക്ഷയ്ക്കു് വിരുദ്ധമാണെന്നു് യൗഗന്ധരായണൻ ഉദയനനോടു പറയുന്നു.

പഞ്ചരാത്രത്തിൽ, ദുര്യോധനൻ, താൻ തന്റെ അപയശസ്കരമായ ജീവിതം ഉപേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നും ധർമ്മത്തെ അനുവർത്തിക്കാൻ നിശ്ചയിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നും മരണശേഷമേ സ്വർഗ്ഗം പൂകാൻ സാധിക്കു എന്നും പറയുന്നതു വ്യാജമാണെന്നും സ്വർഗ്ഗം, കാണാൻ വയ്യാത്ത

ദിക്കിലെങ്ങുമല്ലെന്നും അതു ഇവിടെത്തന്നെയാണെന്നും നമുക്കു് സ്വർഗ്ഗപ്രാപ്തി ഇവിടെ നേടാമെന്നും പറയുന്നു. സത്യത്തെ കുറിച്ചദ്ദേഹം പറയുന്നതു അതു് ധർമ്മത്തിന്റെ നട്ടെല്ലാകുന്നു എന്നാണു് "സത്യം നശിച്ചാൽ മാനവവംശം നശിക്കും സത്യം നിലനിന്നാൽ മാനവവംശം നിലനില്ക്കും" എന്നും അദ്ദേഹം പറയുന്നു.

മദ്ധ്യമവ്യായോഗത്തിൽ, ഭീമൻ ഘടോൽക്കചനോടു അവന്റെ അമ്മയുടെ പ്രാതലിനു്, അവനു് തന്നെ ബലമായി പിടിച്ചുകൊണ്ടുപോകാൻ കഴിയുമെങ്കിൽ അങ്ങനെ ചെയ്തുകൊള്ളാനും അവനതു സാധിച്ചില്ലെങ്കിൽ താൻ സ്വ മനസ്സാലെ ചെല്ലാമെന്നും വാഗ്ദത്തം ചെയ്യുകയും അവനതു് ബലപ്രയോഗംകൊണ്ടു സാധിക്കുന്നില്ലെന്നു കണ്ടു് അദ്ദേഹം തന്റെ വാക്കനുസരിച്ചു അവന്റെകൂടെ ചെല്ലുകയും അങ്ങനെ ഒരു ബ്രാഹ്മണബാലന്റെ ജീവരക്ഷയ്ക്കു് താൻ മരിക്കാൻ സന്നദ്ധനാവുകയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധർമ്മനിഷ്ഠ അങ്ങനെയാണു്.

പ്രതിമാനാടകത്തിലേ രാമൻ ഒരു മഹാധർമ്മപരിത്രാണകനാകുന്നു, അദ്ദേഹം തന്റെ അച്ഛന്റെ വാഗ്ദാനപാലനത്തിനായി സന്തോഷത്തോടെ തന്റെ രാജ്യാവകാശത്തെ ഉപേക്ഷിക്കയും പതിന്നാലു വർഷത്തേ വനവാസം വരിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

ദാനങ്ങളിലും യജ്ഞങ്ങളിലുമുള്ള നിർബന്ധബുദ്ധി:— ഭാസൻ ദാനങ്ങളെയും ത്യാഗങ്ങളെയും വികാരോദ്വേഗത്തോടെ നിർബ്ബന്ധിക്കുന്നു. "കാലാന്തരംകൊണ്ടു പഠിപ്പിനു നാശം സംഭവിക്കുന്നു; വേരുറപ്പുള്ള മരങ്ങളേ കൊട്ടകാററു് പിഴുതിടുന്നു; അത്യഗാധതയുള്ള ജലാശയങ്ങൾ വേനലിൽ വരളുന്നു; ദാനങ്ങളും ത്യാഗങ്ങളും മാത്രം

നിലനില്ക്കുന്നു." എന്നു് എന്നും നിലനില്ക്കുന്ന സുപ്ര സിദ്ധവാക്യകൾ അദ്ദേഹം കർണ്ണനെക്കൊണ്ടു പറയിക്കുന്നു. ശല്യരുടെ തടസ്സത്തെ വകവയ്ക്കാതെ കർണ്ണൻ തന്റെ ജന്മസിദ്ധങ്ങളായ കവചകുണ്ഡലങ്ങളെ, "ഇന്ദ്രനോടു ലോകത്തിലുള്ളവരെല്ലാം ഇരക്കുന്നു. ആ ഇന്ദ്രൻ ഇന്നു് എന്നോടു ഇരന്നിരിക്കുന്നു." എന്നു അഭിമാനപൂർവ്വം പറഞ്ഞു ഇന്ദ്രനു് കൊടുക്കുന്നു.

പഞ്ചരാത്രത്തിൽ: ദുര്യ്യോധനൻ ഒരു വലിയ യാഗം കഴിക്കയും അതിനോടുകൂടി അനവധി ദാനങ്ങൾ ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നു. ഒടുക്കം പാണ്ഡവർക്കുവേണ്ടി രാജ്യത്തിൽ പകുതി ദ്രോണനു ദാനംകൊടുക്കുന്നു. ഇക്ഷ്വാകു, യയാതി, രാമൻ മുതലായ രാജാക്കന്മാർ മരിച്ചു എങ്കിലും അവർ കഴിച്ച യാഗങ്ങൾ മുഖാന്തിരം എന്നും ജീവിക്കുന്നു എന്നു് ശകുനിപോലും സമ്മതിക്കുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ: പാണ്ഡവർക്കു് പകുതിരാജ്യം ദാനം ചെയ്യാൻ കൃഷ്ണൻ ദുര്യ്യോധനനെ ഉൽബോധിപ്പിക്കുന്നു.

അവിമാരകത്തിൽ: വിദ്യാധരൻ മായമോതിരം അവിമാരകനു ദാനം ചെയ്യുന്നു. അതിനു് "നിങ്ങൾ ചെയ്തതു് വലിയ ഉപകാരമായി" എന്നു അവിമാരകൻ നന്ദിപറയുന്നു. അപ്പോൾ ഗന്ധർവ്വൻ; "അങ്ങനെയല്ല. നിങ്ങൾ എനിക്കാണു് വലിയ ഉപകാരം ചെയ്തതു്. എന്തെന്നാൽ ഒരു ഗുണവാനായ ആൾക്കു ഒരു നിധി കിട്ടുമ്പോഴുണ്ടാകുന്ന സംതൃപ്തി, ഒരു നിധി ആവശ്യമുള്ള ഒരുവനു് അതു ദാനം ചെയ്യുമ്പോഴുണ്ടാകുന്ന സന്തോഷത്തേക്കാൾ വളരെ താഴെയാണു്. ദാനങ്ങളും ത്യാഗങ്ങളും ചെയ്യുന്നതു പ്രതിഫലേച്ഛ തീരെ ഇല്ലാതെ വേണമെന്നു നിർബ്ബന്ധമുണ്ടു്." എന്നു് ഉത്തരം പറയുന്നു.

ചാരുദത്തത്തിൽ: വസന്തസേന തന്റെ ആഭരണങ്ങൾ മദനികക്കു സമ്മാനം കൊടുത്തു അവളെ അവളുടെ കാമുകനോടുകൂടി അയക്കുന്നു.

ഊരുഭംഗത്തിൽ: "നീയാരാണ്?" എന്ന് ധൃതരാഷ്ട്രൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ, "ഇതു് ഞാനാണ് മഹാരാജവേ, അവിടേയ്ക്കു ഭയരഹിതരായ പുത്രന്മാരെ ദാനംചെയ്ത അവൾ." എന്ന് ഗാന്ധാരി ഉത്തരം പറയുന്നു. ഇതു സംബന്ധിച്ചു ഒരു സംഗതി ശ്രദ്ധിക്കേണ്ടതായിട്ടുണ്ട്. ദാനങ്ങൾ എന്നു പറഞ്ഞാൽ അന്യരാജ്യങ്ങളിൽ വസ്തുക്കളുടേയും ജന്തുക്കളുടേയും ദാനം എന്നാണ് അർത്ഥമാവുക. എന്നാൽ ഇൻഡ്യയിൽ അവ മാത്രമല്ല. ഇവിടെ ഏറ്റവും വലിയ ദാനങ്ങൾ, തലമുറ തലമുറയായി ജീവദീപം ഇടവിടാതെ കത്തിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നതിനായി ഉദ്ദേശിച്ചുള്ള കന്യകാദാനം; ആജീവാന്തമുള്ള ഉപജീവനമാർഗ്ഗം ഒരുവനുണ്ടാക്കുന്നതിനു ഒരുവനേ സന്നദ്ധമാക്കുന്ന വിദ്യാദാനം; അന്നേരത്തേ വിശപ്പടക്കുന്നതിനു ആഹാരപദാർത്ഥം നൽകുന്ന അന്നദാനം; കന്യകാദാനത്തിന്റെ ആവശ്യക പരിശിഷ്ടമായി ദമ്പതിമാരിൽ ഒരാൾ മറ്റേയാൾക്കു ഒരു പുത്രനെ നൽകുന്ന പുത്രദാനം; ഈ നാലുമാകുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ: ധൃതരാഷ്ട്രൻ ദുര്യോധന ദുശ്ശാസനന്മാരോടു് തന്റെ കുടുംബത്തിൽ പുത്രന്മാർ നൂറുണ്ട്; എന്നാൽ പുത്രി ഒന്നേയുള്ളൂ; തനിക്കു് അവരെക്കാൾ അവളെയാണ് അധികം പ്രിയം; അവളുടെ സോദരന്മാർ അവൾക്കു സമ്മാനിച്ചതു വൈധവ്യദാനമാണ്; എന്ന് ഉള്ളുകരളുന്ന നിന്ദാഗർഭമായ പരിഹാസത്തോടെ പറയുന്നു.

മനുഷ്യപ്രയത്നത്തിൽ ഒരു വിശ്വാസി:—

"എടുത്തിട്ടന്നഗ്നിമരം കടഞ്ഞുമ
ങ്ങെടുപ്പതുണ്ടാഴി കുഴിച്ചുവെള്ളവും

ത്തിഞ്ഞു ചെയ്‌വോക്ക് സുസാദ്ധ്യമെക്കെയും
ജയിച്ചു കേറുന്നവർ നേർവഴിക്കപ്പോയ്"

ഈ സുപ്രസിദ്ധമായ ശ്ലോകത്തിൽ വെളിപ്പെടുന്നതുപോലെ അദ്ദേഹം മനുഷ്യപ്രയത്നത്തിൽ വിശ്വസിക്കുന്നു.

വിധിയോടുള്ള മനോഭാവം:—എന്നാൽ അറിവുള്ളവരെല്ലാം വിശ്വസിക്കുന്നതുപോലെ ഭാസനും വിധി ചിലപ്പോൾ എല്ലാമനുഷ്യപ്രയത്നത്തെയും തോല്പിക്കുന്നു എന്നും, ഒടുക്കത്തെത്തീർച്ച വിധിയുടെ കൈയിലാണെന്നും വിശ്വസിക്കുന്നു. അതിനാൽ അദ്ദേഹം,

"നാം വിശ്വസിച്ചിട്ടുമുപായമേററം
നന്നായ് പ്രയോഗിക്കിലുമൊന്നു നൂനം
ജയിപ്പതും തോൽക്കുവതും നിനച്ചാൽ
വിധിക്കു തോന്നുന്നതുപോലെയല്ലൊ."

എന്നു് യൗഗന്ധരായണനേക്കൊണ്ടു ശലാകനോടു പറയിക്കുന്നു. "ഹംസക, കഷ്ടം! ഒരു മനുഷ്യൻ ജാഗ്രതയോടെ നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നാലും മനുഷ്യനേക്കാൾ ബലവാനായ വിധിയുടെ ഹിതംതന്നെ നടക്കും" എന്നു് ഹംസകനോടും പറയിക്കുന്നു. ഉദയനൻ തടവുമുറിക്കുകെട്ടുവച്ചു് ഈശ്വരാരാധനം ചെയ്യുമ്പോൾ മണിയടിക്കുന്നതിനു പകരം വിലങ്ങുചങ്ങല കിലുങ്ങുന്നതിനു യൗഗന്ധരായണൻ വിധിയെ കുററപ്പെടുത്തുന്നു. അതുപോലെതന്നെ അദ്ദേഹം വാസവദത്തയോടു്:—

"ഭാഗ്യപങ്ക്തികറങ്ങുന്നു കാലചംക്രമണോപമം
ഓട്ടും തേരിൻെറ ചക്രത്തിന്നാരക്കാലുകൾപോലവേ

എന്നു പറയുന്നു. അംഗരക്ഷകൻ സംഭാഷകൻ ഋഷികളെ വഴിമാററുന്നതു് "യദൃച്ഛയായി കിട്ടിയ ഭാഗ്യത്താലുള്ള അഹംകാരം കൊണ്ടാണെ"ന്നു അദ്ദേഹം പറയുന്നു. താൻ

പുഷ്പകഭദ്രകന്മാരുടെ ഭാവിദർശനം അനുസരിച്ചും വിധി അതിനെ അസത്യമാക്കുകയില്ലെന്നുള്ള ഉറപ്പുകൊണ്ടുമാണ് അങ്ങനെ പ്രവത്തിച്ചതു എന്നു അദ്ദേഹം ഉദയനനോടു പറയുന്നു.

എത്രവേ മരണാന്തരമൊട്ടുമതു നിത്തി
വയ്ക്കുവതിനായിടാ
വീണുപോംകയറുപൊട്ടിയാൽ കിണറി
ലക്ഷണം കുടമതേവിധം;
മത്ത്യനും, നിയമമൊന്നുതന്നെ വിടപ-
ത്തിനും ഭുവി, വളന്നിട്ടു
ന്നുണ്ടു കാലഗതിയെത്തുടന്നു പരിവെട്ടി
വീഴ്ത്തിടുകയുമുണ്ടുതേ.

എന്നു ബാദരായണൻ പറയുന്നു.

വാസവദത്തയേ വേൾക്കാൻ വിധിനിശ്ചയിച്ചിട്ടുള്ള ആൾ അന്നുവരെ വന്നു ചേന്നിട്ടില്ലായ്കയാൽ ആരെയാണ് തിരിഞ്ഞെടുക്കേണ്ടതെന്നു മഹാസേനൻ നിർണ്ണയിച്ചിട്ടില്ലെന്നും അയാൾ പറയുന്നു. ഒരച്ഛനു വരനേ നിശ്ചയിക്കാനേ കഴിയൂ. പിന്നെ നടക്കുന്നതു് വിധിയെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു മഹാസേനൻ പറയുന്നു. കർണ്ണൻ തന്റെ പരാജയവും വിധിനിർണ്ണയിച്ചുകഴിഞ്ഞു എന്നു തീർച്ചപ്പെടുത്തുകയും "അവസാനകാലമട്ടത്തിരിക്കുന്ന എനിക്കു നല്ലതുവരട്ടെ!" എന്നു പറയുകയും ചെയ്യുന്നു.

കൈകേയി ഭരതനു രാജ്യവും തനിക്കു നാടുകടത്തലും വരം ചോദിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു് രാമൻ അറിഞ്ഞപ്പോൾ അതു് വിധികല്പനയാണെന്നു് അദ്ദേഹം പറയുന്നു. താൻ "പതിന്നാലുദിവസ"ത്തേയ്ക്കു രാമനേ നാടുകടത്തണമെന്നാണു് ആഗ്രഹിച്ചതു എന്നും എന്നാൽ

വിധി "പതിന്നാലുവർഷ"ത്തേയ്ക്കു് എന്നാണു് തന്റെ നാവിന്മേൽ ഉദിപ്പിച്ചതു് എന്നും കൈകേയി ഭരതനോടു പറയുന്നു.

ഒരു ദേശീയസ്വാതന്ത്ര്യവാദി:—സ്വരാജ്യം സ്വതന്ത്രമായിരിക്കണമെന്നാണു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഇച്ഛ. എല്ലാരൂപത്തിലുമുള്ള വിദേശികളുടെ ആക്രമണത്തിനും ജയിച്ചടക്കലിനും ദൂഷണത്തിനും അദ്ദേഹം എതിരാണു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാടകങ്ങളെ ഉപസംഹരിക്കുന്ന പദ്യങ്ങൾ എല്ലാംതന്നെയൊഴും

"ഈയിംഗ്ലണ്ടൊരിക്കലും ജേതാവിൻ ഗർവ്വേറിടും
കാൽകളിൽ വീണിട്ടില്ല, വീണിടുന്നതുമല്ല.
ഒരിക്കലൊദ്യോമായി തന്നത്താൻ വെട്ടിയവൾ
എള്ളിച്ചിട്ടുണ്ടുമുറിവതു മാത്രമേയുള്ളൂ.
ഇപ്പോഴാകട്ടെ തന്റെ സ്വന്തമാം രാജവംശ
മിങ്ങുവന്നധികാരം, സ്ഥാപിച്ചുകഴിഞ്ഞായി.
വരട്ടെ ലോകത്തിന്റെ സർവ്വഭാഗത്തുനിന്നും
സമസ്തജനങ്ങളും സായുധരായിത്തന്നെ,
ഞെട്ടിച്ചു വിറപ്പിക്കമവരെയാകെ നമ്മൾ
തിട്ടമായ്; ഇംഗ്ലണ്ടിനി വിശ്വാസത്തോടുകൂടി
വർത്തിച്ചീടുന്ന പക്ഷമൂലകിലേതൊന്നിനും
നമ്മളെ ഖേദിപ്പിക്കാൻ സാധിക്കയില്ലതെല്ലും"

എന്നു "കിങ്ങ് ജാൺ" എന്ന നാടകത്തിൽ ഷേക്സ്പീയർ എഴുതിയിട്ടുള്ള പദ്യത്തിന്റെ ഭാവാർത്ഥത്തിൽ ഇൻഡ്യയെ ആക്രമിക്കുന്ന വിദ്വേശികൾക്കു തോൽവിയും സ്വരാജ്യത്തിനു് സ്വാതന്ത്ര്യവും ലഭിക്കണമെന്നുള്ള ഭക്തിനിർഭരമായ പ്രാർത്ഥനയിൽ അവസാനിക്കുന്നു.

ഭാരതരാജാക്കന്മാരെക്കുറിച്ചുള്ള ഭാസന്റെ ഉന്നത പ്രശംസ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വർഗ്ഗാഭിമാനത്തിനു തെളിവാകുന്നു.

മനുഷ്യമഹത്വത്തിന്റെ പോരാളി:—മനുഷ്യസ്വാതന്ത്ര്യത്തിന്റെയും മനുഷ്യമഹത്വത്തിന്റെയും ഒരു സുശക്തപോരാളിയാണു് ഭാസൻ. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ആദ്യരംഗം രാജാക്കന്മാർക്കും രാജ്ഞിമാർക്കും വേണ്ടി താപസരെ വഴിമാററുന്നതിൽ അദ്ദേഹത്തിനുള്ള വിദ്വേഷത്തെ കാണിക്കുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ താപസിമാർ പത്മാവതിയെ ഇരുന്നുംകൊണ്ടാണു് സ്വീകരിക്കുന്നതു് "കിഴിയാൻ ഭാവമില്ല. അതിനെക്കാൾ നല്ലതു കലഹം തന്നെ." എന്നു് ദ്രോണൻ പറയുന്നു. സജ്ജാലകൻ പറയുന്നതു് "അടിമത്തത്തിന്റെ കൃപ്തകൈകളെക്കാൾ ഒരു കള്ളന്റെ സ്വാതന്ത്ര്യമാകുന്നു നല്ലതു്" എന്നാണു്.

രാജാക്കന്മാർ:—ദുർവൃത്തനോ ഭോഗാസക്തനോ നിരുത്തരവാദിയോ അനിയന്ത്രിതശാസകനോ ആയ ഒരു രാജാവല്ല ഭാസന്റെ ആദർശം. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആദർശമനുസരിച്ചു രാജാവു് രാജ്യത്തിന്റെ പ്രഥമ സേവകനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ചുമതലകൾ വളരെ വലിയവയും ആകുന്നു. "അഹോ! രാജത്വം ഒരു മഹാഭാരമാകുന്നു. രാജാവു് ധർമ്മവും നിയമവും രണ്ടും അനുസരിച്ചു് പ്രവർത്തിക്കണം. മന്ത്രിമാരുടെ മനോഭാവങ്ങളെ ചുഴിഞ്ഞു നോക്കി ഗ്രഹിക്കണം. തന്റെ ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളെയും സ്നേഹകോപങ്ങളേയും വെളിയിൽ കാണിക്കരുതു്. യഥാവസരം സൗമ്യതയോ കാഠിന്യമോ ഉചിതമേതോ അതു പ്രകാശിപ്പിക്കണം. ജനങ്ങൾ എന്തുചെയ്യുന്നു എന്നറിയണം. ചാരന്മാർമുഖേന അയൽ രാജാക്കന്മാരേപ്പററി പഠിക്കണം. സ്വജീവനേ രക്ഷിക്കാൻ സശ്രദ്ധം ശ്രമിച്ചു

കൊള്ളണം. എന്നാൽ യുദ്ധത്തിൽ അതിനേ അവഗണി ക്കണം." എന്നു കുന്തിഭോജൻ ഒരു രാജാവിന്റെ നിലയെ സമാഹരിക്കുന്നു. രാജാവു് സേനാ മുഖത്തിൽ തന്റെ ജീവനേ അവഗണിക്കണം എന്ന തത്വം അനുസരിച്ചാണു് ഉദയനൻ കാട്ടിൽവച്ചു് പരാക്രമത്തോടെ യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതു്. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, മഗധരാജാക്കന്മാർ സദാ ധർമ്മമനുസരിച്ചു നടക്കുന്നവരാണെന്നും രാജാക്കന്മാരുടെ വരുത്തുപോക്കുകളാൽ തടസ്സമൊന്നും നേരിടാതെ ജനങ്ങളെല്ലാം അവരവരുടെ ജോലി ചെയ്യാൻ അവർ അനുവദിച്ചിരുന്നു എന്നും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്.

കർണ്ണഭാരത്തിൽ: കർണ്ണൻ തന്റെ പാദപങ്കജങ്ങൾ പ്രബലന്മാരായ രാജാക്കന്മാരുടെ കിരീടങ്ങളാൽ പ്രകാശിതങ്ങളാണെന്നും എന്നാൽ തന്റെ ശിരസ്സു് ഒരു മഹാത്മാവായ ഋഷിയുടെ പാദങ്ങളിലെ പാംസുക്കൾ ചൂടി പരിശുദ്ധമാക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്നും പറയുന്നു. ഇതിന്റെ അർത്ഥം രാജാക്കന്മാർ ഈശ്വരഭക്തന്മാരായ ആളുകളെ ആദരിക്കുന്നു എന്നും രാജാക്കന്മാരെ ജനസാമാന്യം ആദരിക്കുന്നു എന്നും ആകുന്നു. രാജാക്കന്മാർ ധാരാളം ദാനങ്ങൾ ചെയ്യുകയും വിശുദ്ധന്മാൎക്കു സേവനപ്രവൃത്തികൾ ചെയ്യാൻ സദാസന്നദ്ധരായിരിക്കയും ചെയ്യണമെന്നു് പ്രതീക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അവൎക്കു് സുഖാനുഭവത്തിനുള്ള സാമഗ്രികൾ, നിറഞ്ഞ കൈക്കേമങ്ങളായ കൊട്ടാരങ്ങളും ഉദ്യാനങ്ങളും എണ്ണമില്ലാതെ ഭോഗസാധനങ്ങളും, ഉണ്ടെങ്കിലും അവർ ജനസാമാന്യത്തിന്റെ കാൎയ്യങ്ങളിൽ ബദ്ധശ്രദ്ധരായിരിക്കേണ്ടതാണെന്നു നിഷ്കൎഷിച്ചിരുന്നു.

ദൂതവാക്യത്തിൽ; ദുര്യോധനനെപ്പോലെയുള്ള സ്വായത്തസിദ്ധിയായ ഒരു രാജാവിനുപോലും ഒരു സേനാധിപതിയെ നിയമിക്കുന്ന കാൎയ്യത്തിൽക്കൂടി തന്റെ സാമന്ത

പ്രജകന്മാരുമായി ആലോചിക്കണം: എല്ലാവരും ചേൎന്ന ആലോചനാമണ്ഡപത്തിൽവച്ചു ശരിക്കുവേണ്ട കൂടിയാലോചന കഴിച്ചതിനശേഷമെ അവൎക്കു തങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം പറയാൻ കഴിവുള്ളു എന്നായിരുന്നു പലപ്പോഴും അവരുടെ മറുപടി. എന്നാൽ അവർ അദ്ദേഹത്തിനോടു് ഉപചാരപൂർവ്വം വൎത്തിച്ചുകൊണ്ടു തന്നേയിരുന്നു. ഉദാഹരണമായി, രാജവിരിക്കാതെ തങ്ങൾ ഇരിക്കാൻ അവർ വിസമ്മതിച്ചിരുന്നു. എന്നാൽ അതു് കോടതികളിൽ വക്കീലന്മാർ ന്യായാധിപതിയോടു കാണിക്കാറുള്ളതുപോലെയുള്ള ഉപചാരം മാത്രമായിരുന്നു; അല്ലാതെ സ്വാമിയന്മാരുടെ കീഴടങ്ങലൊ ആശ്രയഭാവത്തിലുള്ള അനുസരണമോ ആയിരുന്നില്ല.

മന്ത്രിന്മാർ:—യൗഗന്ധരായണൻ യുക്തിപൂർവ്വം പറഞ്ഞു സമൎത്ഥിക്കാറുള്ളപോലെ, മന്ത്രിമാർ സ്വന്തം ലാഭത്തേയൊ കഷ്ടതകളേയൊ ലേശംപോലും ഗണിക്കാതെ തങ്ങളുടെ രാജ്യനന്മയ്ക്കുവേണ്ടി നിസ്വാൎത്ഥമായി വേലചെയ്യുമെന്നു് ഉദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടിരുന്നു. അവർ രാജപുരുഷനേ ഭക്തിയോടും താൽപൎയ്യത്തോടും സേവിച്ചിരുന്നു. എന്നാൽ രാജ്യത്തിന്റെ അടിയന്തിരകാൎയ്യങ്ങൾ ആവശ്യപ്പെടുമ്പോൾ അവർ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഹിതങ്ങളെ ത്യജിക്കുന്നതിനു സംശയിച്ചില്ല. വത്സരാജ്യത്തെ ആരുണിയുടെ കൈയിൽനിന്നു വീണ്ടെടുക്കാൻ മന്ത്രിമാർ കൂടിയാലോചിച്ചു് ഉദയനനെക്കൊണ്ടു വിവാഹം ചെയ്യിച്ചതു് ഇതിന്നു് ഉദാഹരണമാകുന്നു. ഈ മന്ത്രിമാർ രാഷ്ട്രശില്പകലസംബന്ധിച്ച സകലഗ്രന്ഥങ്ങളും സൂക്ഷ്മതയോടെ പഠിച്ചിരുന്നു. മന്ത്രിപദം അന്നു മിക്കവാറും പരമ്പരാലബ്ധമായിരുന്നു. പുതു നേതാക്കന്മാൎക്കും സേവന്മാൎക്കും മന്ത്രിസ്ഥാനത്തിനു സന്ദർഭം കിട്ടുക വളരെ വിരളമായിരുന്നു.

അവരോടാലോചിക്കാതെ പ്രധാന കാൎയ്യങ്ങളൊന്നും രാജാവിനു തീരുമാനിക്കാൻ പാടില്ലായിരുന്നു. രാജാവിൻെറ മകളുടെ വിവാഹംപോലെയുള്ള പകുതി സ്വന്തകാൎയ്യങ്ങൾ പോലും അവരോടു ആലോചിച്ചു മാത്രമേ നടത്താൻ പാടുണ്ടായിരുന്നുള്ളു.

ഭൎത്താക്കന്മാരും ഭാൎയ്യമാരും:—ഒരു ഭാൎയ്യയെക്കുറിച്ചുള്ള ഭാസൻെറ ആദൎശം വളരെ ഉയൎന്നതായിരുന്നു. അവൾ നിരന്തരമായ, അവസാനിക്കാത്ത, ദൈനന്ദിനജീവിതസമരത്തിൽ ഭൎത്താവിനു പ്രയോജനമുള്ള ഒരു ഭാൎയ്യയായിരിക്കണം. വാസവദത്തയെക്കുറിച്ചു ഉദയനൻെറ അത്യന്തവിശിഷ്ടമായ ഒരു വൎണ്ണനയുള്ളതു ഇവിടെ എടുത്തെഴുതാൻ യോഗ്യമാകുന്നു. അതിൽ ഹിന്ദുഭാൎയ്യമാരുടെ ശരിയായ മാതൃക അന്തൎഭവിച്ചിരിക്കുന്നു.

"ഞാൻ ദുഃഖിച്ചനേരം ദുഃഖിച്ചാളായവൾ
ഞാൻ മോദമാന്നപ്പോൾ മോദമാൎന്നാൾ
എന്നെ സ്തുതിച്ചപ്പോൾ സന്തോഷിച്ചാളവൻ
എന്നെ ദുഷിച്ചപ്പോൾ ദുഃഖം പൂണ്ടാൾ
എന്നകംവേദനപ്പെട്ടപ്പോൾ കാൎയ്യംഞാൻ
ചൊന്നീലയെങ്കിലുമജ്ഞാതമാം
ആയഴൽ പാൎത്തവളാഹന്തദുഃഖിതയായി
ഞാൻ കണ്ടിതെന്നോമനയേ
ഞാൻ കോപിച്ചപ്പൊഴത്തേനോലും വാണികൾ
കൊണ്ടെന്നേയോമലാൾ ശാന്തനാക്കി.
സന്ദൎഭത്തിന്നൊത്തു കാൎയ്യങ്ങൾ നോക്കുവാൻ
സന്നത ശാസ്ത്രിയറിഞ്ഞിരുന്നു.
നല്ലൊരു പത്നിയും നല്ലൊരു ബന്ധുവും
നല്ലൊരുഭൃത്യനു മുൽകൃഷ്ടനാ
യെല്ലാം നിരീക്ഷിച്ചറിയുന്ന മന്ത്രിയും
നല്ലൊരവളെനിക്കായിരുന്നു."

ഭാര്യ ഭർത്താവിനെ അവളുടെ ഈശ്വരനെപ്പോലെ കരുതണം. ഗ്രഹണസമയത്തു ചന്ദ്രനെ താരാനക്ഷത്രം എന്നപോലെയും വനവൃക്ഷം പിഴുതുവീഴുമ്പോൾ അതിനോടുകൂടെ വീഴുന്നവള്ളി എന്ന പോലെയും ചെളികളിൽ അകപ്പെട്ട കൊമ്പനെ പിടിയെന്നപോലെയും അദ്ദേഹത്തിനെ അനുവർത്തിക്കണം. ഭർത്താവിനെ പിരിഞ്ഞിരിക്കുന്ന കാലത്തു് തന്റെ വേഷത്തിൽ ശ്രദ്ധിക്കയൊ തലമുടി കെട്ടുകയൊ കണ്ണുകളിൽ മഷി എഴുതുകയൊ അരുതു്. ഭാര്യയുടെ സ്പർശത്തിൽ ഭർത്താവിനു ഹർഷംകൊണ്ടു ഹൃദയകമ്പനവും രോമഹർഷവും ഉണ്ടാകണം. ഭർത്താവു് അഭിജാതനും മൃദുലഹൃദയനും അനുകമ്പയുള്ളവനും അന്യായശീലനും, ഇതിലെല്ലാം ഉപരിയായി തന്റെ ഭാര്യയെ രക്ഷിക്കാൻ ശക്തിയുള്ളവനും ആയിരിക്കണം. അവസാനം വിധിയെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുമെങ്കിലും അച്ഛൻ പുത്രിയ്ക്കു് യോഗ്യനായ ഒരു ഭർത്താവിനെ നൽകാൻ വളരെ വളരെ ശ്രദ്ധിക്കണം.

ഭർത്താവിനു് ഭാര്യയോടുള്ള മസൃണമായ പ്രേമസ്നേഹങ്ങൾ എങ്ങനെയിരിക്കണമെന്നു് ബ്രഹ്മചാരി വിസ്തരിച്ചും വിവരിച്ചും പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ഉദയനന്റെ വികാരബാഹുല്യത്തോടുകൂടിയ വ്യസനപാരവശ്യത്തിൽനിന്നും, ഹൃദയത്തെ ഇളക്കിമറിച്ച പ്രേമത്തെ ഒരുവനു് മറക്കാൻ കഴിയുകയില്ലെന്നും പ്രിയതരമായ ഓർമ്മ പ്രതീക്ഷിക്കാതുള്ള സന്ദർഭത്തിൽ ആ പ്രേമത്തെ വീണ്ടും ആവേശിപ്പിക്കുമെന്നും കണ്ണുനീർകൊണ്ടു കടം വീട്ടിതീർത്തിട്ടെ പണയം തിരിച്ചു കിട്ടി വ്യസനത്തിനു് ശാന്തിവരു എന്നും ഉദയനൻ വസന്തകനോടു പറയുന്നതിൽനിന്നും കാണാം. വാസവദത്തയെ സ്വപ്നത്തിൽ കണ്ട കാര്യം അതൊരു മിഥ്യാസ്വപ്നം മാത്രമായി വിചാരിച്ചു മറന്നുകളയണമെന്നു വസന്തകൻ

ഉപദേശിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹം, "അതൊരു സ്വപ്നമാണെങ്കിൽ സദാ ഞാൻ ആ സ്വപ്നം കണ്ടുകൊണ്ടിരിക്കുമാറാകട്ടെ, അതിൽനിന്നു് എന്നെ ഉണൎത്തുകയെ വേണ്ട." എന്നു മറുപടി പറയുന്നു. വാസവദത്തയേ മറന്നുകളയണമെന്നു് കഞ്ചുകി അദ്ദേഹത്തിനോടപേക്ഷിച്ചപ്പോൾ, "എന്റെ ശിഷ്യത്തിയെ, എന്റെ പ്രിയപ്പെട്ട രാജ്ഞിയെ, ജന്മാന്തരങ്ങളിലും എനിക്കു മറക്കാൻ കഴിയുമോ? ഞാൻ മരിച്ചു പോകാം. ഭൂമി വെള്ളമായി മാറിയേക്കാം, എന്നാലവ എനിക്കു അവളെക്കുറിച്ചുള്ള സ്നേഹമയമായ ഓൎമ്മയെ ഒരിക്കലും സ്മാദിപ്പിക്കയില്ല." എന്നു അദ്ദേഹം ഉത്തരം പറയുന്നു.

ചങ്ങാതിമാർ:—സ്നേഹിതന്മാരെ സംബന്ധിച്ചുള്ള ഭാസന്റെ ആദൎശം വസന്തകനേയും സന്തുഷ്ടനേയും മൈത്രേയനേയും കൊണ്ടുദാഹരിച്ചിരിക്കുന്നതുപോലെ ഉന്നതമാകുന്നു. യൗഗന്ധരായണൻ മന്ത്രിയാകുന്നതിനുമുമ്പു് ഉദയനന്റെ ഒരു സ്നേഹിതനായിരുന്നു എന്നും അതുകൊണ്ടു അദ്ദേഹവും തനിക്കൊരു മകനാണെന്നും അതിനാൽ അദ്ദേഹം തന്റെ മകനെക്കൊണ്ടുചെന്നു കൊടുക്കണമെന്നും വത്സരാജ്യത്തെ അമ്മരാജ്ഞി അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. ഒരു പ്രയാസമുള്ള കാൎയ്യം കൈയേല്പിക്കേണ്ടതു് ഒരു ചങ്ങാതിയേയാണെന്നു് യൗഗന്ധരായണൻ തന്നെ പറയുന്നു. അദ്ദേഹം ശലാകനേയും ഹംസകനേയും, തന്റെ ഭൃത്യന്മാരെന്നുള്ളതിലധികം തന്റെ സ്നേഹിതന്മാരായിട്ടു ഗണിക്കുന്നു. വിദൂഷകനും മററും വേഷം മാറിനടന്ന കാലത്തു് ഉദയനന്റെ ദുസ്സാദ്ധ്യം കണ്ടു് അയാൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിധിയ്ക്കു വിട്ടയ്ക്കാൻ പറയുന്നു. അപ്പോൾ യൗഗന്ധരായണൻ "അദ്ദേഹം നല്ലകാലവും കാലക്കേടും തിരിച്ചറിയാൻ വയ്യാതായിരിക്കയാണു്; അദ്ദേഹത്തിന്റെ

കണ്ണുകൾ പ്രേമത്താൽ മങ്ങിപ്പോയും ഇരിക്കുന്നു; അദ്ദേഹത്തിനു അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്നേഹിതന്മാരായ നമ്മളെ അവലംബമായുള്ളു; അങ്ങനെയിരിക്കെ അദ്ദേഹത്തിനെ നമ്മൾ ഉപേക്ഷിക്കാമോ?" എന്നു ചോദിക്കുന്നു. ദുര്യോധനൻ കർണ്ണനെ തന്റെ ഒരു സ്നേഹിതനായി പരിഗണിക്കുന്നു; അതിനാൽ കർണ്ണനു സഭയിൽ വെറും സാമന്തരാജാക്കന്മാരേക്കാൾ ഉന്നതസ്ഥാനം കിട്ടുന്നു. രാമൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മിത്രങ്ങളായ സുഗ്രീവനോടും വിഭീഷണനോടും യഥാർത്ഥ സ്നേഹിതന്മാരോടെന്നപോലെ പെരുമാറുന്നു. അശ്വത്ഥാമാവു്, അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്നേഹിതനായ ദുര്യോധനനെ അധർമ്മയുദ്ധം ചെയ്തു വീഴ്ത്തിയ പാണ്ഡവരുടെ പൈകിനില രാത്രിയിൽ ആക്രമിച്ചു് അവരെ കൊല്ലുന്നതെണുന്നു് സത്യം ചെയ്യുന്നു.

ശത്രുത:—ശത്രുതയെക്കുറിച്ചു് ഭാസനു് വളരെ വിവേകപൂർവ്വകമായ വാക്കുകൾ പറയാനുണ്ടു്. "അല്ലയോ, മഹാരാജാവേ, നിങ്ങൾ തമ്മിലുള്ള ശത്രുതയുടെ വർദ്ധമാനത കുരുവംശത്തെ നാമാവശേഷമാക്കും." എന്നു് കൃഷ്ണൻ ദുര്യോധനനോടുപറയുന്നു. സീതയെ വിട്ടുകൊടുക്കണമെന്നും, രാമന്റെ ഭയാനകമായ വൈരം സമ്പാദിക്കരുതെന്നും അതു രാക്ഷസവംശത്തെ അശേഷം നശിപ്പിക്കുമെന്നും വിഭീഷണൻ രാവണനോടു ഉപദേശിക്കുന്നു.

ധനം:—ധനം ദാനധർമ്മങ്ങളും യജ്ഞങ്ങളും ആചരിക്കാനുള്ള ഒരു ന്യാസമാണെന്നു ഭാസൻ വിചാരിക്കുന്നു. തന്റെ ധനമെല്ലാം തന്റെ സുഹൃജ്ജനങ്ങളുടെ ആവശ്യങ്ങൾ നിർവ്വഹിക്കാൻ വിനിയോഗിച്ചു എന്നും തനിക്കിനിയും ധനമുണ്ടാകുന്നവെങ്കിൽ താൻ അങ്ങനെതന്നെ ചെയ്യുമെന്നും ചാരുദത്തൻ പറയുന്നു. അതാകുന്നു ഭാസ്യന്റെ ആദർശത്തിന്റെ സ്വരൂപം.

ദാരിദ്ര്യം:—അനന്തരകാലത്തുണ്ടായിവന്ന പല ഉപദേശിമാരെപ്പോലെ കാവിവസ്ത്രവും ഭസ്മവും ഉപദേശിക്കുന്ന ആളല്ല ഭാസൻ. ഒരു ദരിദ്രൻ ഒരു ജീവച്ഛവമാണെന്നും അവന്റെ വാക്കുകളെ ആരും ഗൌനിക്കയില്ലെന്നും അവന്റെ മഹിമ പരിഹാസവിധേയമാണെന്നും അവന്റെ കൂട്ടുകാർ ഒരു വിരോധകാരണവും കൂടാതെ അവനെ വിട്ടുപോകുമെന്നും മറ്റുള്ളവർ ചെയ്യുന്ന അപരാധങ്ങൾക്കു അവൻ ദരിദ്രനായതുകൊണ്ടു അവനെ സംശയിക്കുമെന്നും അവനേ ആപത്തിന്മേൽ ആപത്തുകൾ ബാധിക്കുമെന്നും അവനു നൽകുന്ന ധനദാനം ഇരുട്ടിൽ പെട്ടു നട്ടം തിരിയുന്ന ഒരുവനു് ദീപദാനം ചെയ്യുന്നതിനു തുല്യമാണെന്നും അദ്ദേഹത്തിനു ബോധ്യമുണ്ടു്.

പാണ്ഡിത്യം:—ഭാസനു പാണ്ഡിത്യത്തെ വലിയ ബഹുമാനമാണു്. ജനങ്ങൾ, വിശേഷിച്ചു്, അധികാരത്തിലിരിക്കുന്നവർ പഠിപ്പുള്ളവരായിരിക്കണമെന്നാണു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായം. യൗഗന്ധരായണൻ ഭരതാരോഹകനെ വിപരീതമായ ഉപമാനമാക്കി സ്വന്തം വൈദുഷ്യത്തെ വാഴ്ത്തുന്നു. രാവണൻ താൻ പഠിച്ചിട്ടുള്ള പുസ്തകങ്ങളുടെ പേരുകൾ രാമനോടു വിസ്തരിച്ചു പറയുന്നു. പഞ്ചരാത്രത്തിൽ, ദ്രോണനൊരാചാര്യനാകയാൽ അദ്ദേഹത്തിനു് തനിക്കു മുമ്പായി ഒന്നാമത്തെ ബഹുമതി ലഭിക്കേണ്ടതാണെന്നു ഭീഷ്മർ അദ്ദേഹത്തിനോടു പറയുന്നു. ഊരുഭംഗത്തിൽ, അശ്വത്ഥാമാവു് താന്റെ "ഗുരുവിന്റെ പുത്രൻ" ആണു് എന്നു് ദുര്യോധനൻ പറയുന്നു. എന്നാൽ വൈദുഷ്യം നടിക്കുന്ന ഒരുവന്റെ ഉപഹാസ്യാവസ്ഥയെ ഭാസൻ നല്ലവണ്ണം കാണുന്നുണ്ടു്. അവിമാരകത്തിൽ, വിദൂഷകൻ സന്തുഷ്ടൻ വിദ്വാനാണെന്നു നടിക്കുന്നു. ദാസി ചന്ദ്രിക അയാളെ തന്റെ മോതിരത്തിന്മേൽ കൊത്തിയിട്ടുള്ള ചിത്രാക്ഷരമുദ്ര കാണിച്ചു് അതയാൾക്കു

വായിക്കാനറിഞ്ഞുകൂടെന്നു വെളിപ്പെടുത്തി കളിയാക്കുന്നു. അയാൾ "എന്റെ പൊന്നമ്മേ ഈ വാക്ക് ഞാൻ പഠിച്ച പുസ്തകങ്ങളിലെങ്ങുമില്ല." എന്നു പറഞ്ഞു ആ വിലക്ഷണം വസ്ഥയിൽനിന്നു പുറത്തുചാടുന്നു. വെറും കാലപ്പഴക്കം കൊണ്ടു പഠിപ്പിനു നാശം വരുന്നു എന്നും ഭാസൻ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. ഇരുപതുവർഷങ്ങൾക്കു മുമ്പുള്ള സയൻസ് സംബന്ധിച്ച അറിവ്, ഒരു കുറവും കൂടാതെ സൂക്ഷിച്ചാലും ഇന്നു അതിനൊരു വിലയുമില്ലെന്നുള്ളതു സ്പഷ്ടമായി നമുക്കറിയാം. ഈ വസ്തുത പലപ്പോഴും നാം വിസ്മരിക്കുന്നു.

ഭൃത്യജനങ്ങൾ:—ഭൃത്യജനങ്ങളോടു ദയാപൂർവ്വം വർത്തിക്കേണ്ടതാണെന്നും എന്നാൽ ഭൃത്യജനങ്ങൾ അത്യന്തം വിശ്വസ്തരായിരിക്കണമെന്നും ഭാസൻ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. തന്റെ യജമാനന്റെ ചോറുതിന്നുകയും എന്നിട്ട അദ്ദേഹത്തിനുവേണ്ടി യുദ്ധം ചെയ്യാതിരിക്കയും ചെയ്യുന്ന ഒരുവനു തീർത്ഥോദകമോ സദ്ഗതിയോ ലഭിക്കാൻ അർഹനല്ല; അവൻ, ആ ചീഞ്ഞജന്തു, നേരേ നരകത്തിലേയ്ക്കു പോകണം. അങ്ങനെയാണു് അദ്ദേഹം പറയുന്നതു്. ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളിൽ ആകപ്പാടെ ഭൃത്യമർദ്ദനത്തിനു ഒരു ഉദാഹരണമേ ഉള്ളു. അതായതു് പ്രതിമാഗൃഹം സൂക്ഷിപ്പുകാരനേ പ്രഹരിക്കുന്നതു്. എന്നാലതു ചെയ്യുന്നതു് ശരിയ്ക്കുള്ള ഒരു മേധാവിയല്ല. ഒരു മേലന്വേഷണക്കാരൻ ആകസ്മികമായി ചെയ്യുന്നതാണു്. സീതയും കുരങ്ഗിയും വാസവദത്തയും പത്മാവതിയും വസന്തസേനയുമെല്ലാം ഭൃത്യജനങ്ങളോടു സഖിമാരോടെന്നപോലെ പെരുമാറുകയും അവൎക്കു സമ്മാനങ്ങൾ കൊടുക്കയും അവരെ ആശ്ലേഷിക്കയും അവരോടു തുല്യരോടെന്നപോലെ സംസാരിക്കയും ചെയ്യുന്നു.

പ്രേമകഥ:—ഭാസൻ പ്രേമകഥകളിൽ ശ്രദ്ധാലുവത്രെ. സീതാരാമന്മാരുടെയും, കുരങ്ഗീ അവിമാരക

ന്മാരുടേയും, മദനികാ സജ്ജാലകന്മാരുടെയും ഹിഡുംബാഭീമന്മാരുടേയും വസന്തസേനാ ചാരുദത്തന്മാരുടെയും പ്രേമകഥകളിൽ ഇതു തെളിഞ്ഞുകാണുന്നു.

കളികളും വ്യായാമങ്ങളും:—കളികളും വിനോദങ്ങളും വ്യായാമങ്ങളും ഭാസനു് പ്രിയതരങ്ങളാകുന്നു. ഉദയനൻ വേട്ടയാടുകയും ആനകളെ ഇണക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. പത്മാവതിക്കു പന്തുകളിയിൽ പ്രതിപത്തിയുണ്ടു്. ഭീമനും ദുര്യോധനനും കൃഷ്ണനും ബലരാമനും മുഷ്ടിയുദ്ധത്തിൽ സമർത്ഥരാണു്. കർണ്ണനും ശല്യനും തേർതെളിക്കുന്നതിൽ വിരുതുണ്ടു്. അർജ്ജുനനും അഭിമന്യുവും ശരപ്രയോഗത്തിൽ വിദഗ്ദ്ധരാണു്. സീത ജനസ്ഥാനത്തിൽ വൃക്ഷലതാദികളെ നനയ്ക്കുന്നു. അതു കണ്ടിട്ടു്, രാമൻ കൊട്ടാരത്തിൽവച്ചു ഒരു കണ്ണാടി കൈയിൽപിടിക്കാൻ വയ്യാത്തവൾ ഒരു വെള്ളം നിറഞ്ഞ വലിയ കുടം എടുത്തുംകൊണ്ടു പോകുന്നു എന്നും വനജീവിതം മൃദുഗാത്രിമാരായ രാജന്യസ്ത്രീകളേയും കാട്ടുവള്ളികളെപ്പോലെ ദൃഢഗാത്രിമാരാക്കുന്നു എന്നും പറയുന്നു. ചൂതുകളിയും ഒരു വിനോദമായി സ്വീകരിക്കപ്പെട്ടിരുന്നതായി പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. സംഭാവകൻ മാത്രമല്ല രാജാക്കന്മാരായ യുധിഷ്ഠിരനും ശകുനിയും ചൂതുകളിച്ചിരുന്നു.

സംഗീതവും നാടകവും:—ഭാസൻ സംഗീതത്തിലും നാടകങ്ങളിലും സന്തോഷമുള്ള ആളാണു്. വീണ ഘോഷവതിയെക്കുറിച്ചുള്ള ശ്ലാഘ; ചാരുദത്തനിൽ പറയുന്ന പാട്ടുകച്ചേര്; കുരംഗിയുടെ കൊട്ടാരത്തിലേയ്ക്കു പോകുംവഴിവഴിയിൽവച്ചു് കേട്ട കാമിനീകാമുകന്മാരുടെ വീണാവായനയെക്കുറിച്ചു അവിമാരകന്റെ പരാമർശം; രാമന്റെ അഭിഷേകത്തിനു് അണിയറവിചാരിച്ചു് ആര്യരേവ നാടകാഭിനയത്തിനു ഏർപ്പാടുചെയ്യുന്നതു്; ഇതെല്ലാം അതു വ്യക്തമാക്കുന്നു.

ധൈര്യം:—ഭാസനു് ധൈര്യത്തെ വലിയ ബഹുമാനവും ഭീരുത്വത്തെ വലിയ പുച്ഛവും ആണു്. അശക്തർക്കോ മനോബലമില്ലാത്തവർക്കോ രാജ്യങ്ങൾ നേടാനും, കൈവശം വച്ചുകൊണ്ടിരിക്കാനും വീണ്ടെടുക്കാനും മോഹം വേണ്ട എന്നു് ബാദരായണൻ പറയുന്നു. സ്വാതന്ത്ര്യമോ ഭരിക്കാനൊരു രാജ്യമോ യാചനകൊണ്ടു ലഭിക്കുകയില്ല എന്നു് ദുര്യോധനൻ പറയുന്നു. ദുര്യോധനനേയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആളുകളേയും ധിക്കരിച്ചതിൽ പ്രദർശിപ്പിച്ച വലിയ ധൈര്യത്തിനു് ഘടോൽക്കചൻ ശ്ലാഘിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. പിന്മാറാൻ ലേശവും വിചാരിക്കാതെയും കുലുങ്ങിച്ചിന്മാതെയും ധൈര്യത്തോടെ കർണ്ണൻ തന്റെ വിധിയെ സ്വാഗതം ചെയ്യാൻ മുന്നോട്ടുപായുന്നു. കൃഷ്ണനെ വലിയ ധീരനായി കാണിക്കയും ഒരു കൈപോലും നോക്കാതെ ചാവുന്ന കംസനെ പരിഹാസ്യനാക്കുകയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ഒടുക്കം വധിക്കപ്പെടുന്നതിനുമുമ്പു് തന്റെ ശക്തി മുഴുവനുമുപയോഗിച്ചു യുദ്ധം ചെയ്ത രാവണന്റെ ധൈര്യത്തെ ശ്ലാഘിച്ചിരിക്കുന്നു. ഭീമനോടു ഊർജ്ജസ്വലമായി യുദ്ധം ചെയ്ത ദുര്യോധനൻ സ്തുതിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അഭിമന്യുവിന്റെ ധൈര്യത്തെ ദൂതഘടോൽക്കചത്തിലും പഞ്ചരാത്രത്തിലും പുകഴ്ത്തുന്നു. പ്രതിമാനാടകത്തിലും അഭിഷേകനാടകത്തിലും രാമന്റെ ധൈര്യത്തേയും യുദ്ധതന്ത്രവൈഭവത്തേയും വളരെ അഭിനന്ദിച്ചിരിക്കുന്നു. പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിൽ ഉദയനന്റെയും യൗഗന്ധരായണന്റെയും ധൈര്യത്തെ ആഹ്ലാദനിർഭരതയോടെ വർണ്ണിക്കുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ ഉദയനൻ ആരുണിയുമായി യുദ്ധം ചെയ്യാനും അയാളെ കൊല്ലാനും താൻ സന്നദ്ധനാണെന്നു പറയുന്നു. രാവണനോടു ആശാരഹിതവും അസമവും ആയ യുദ്ധത്തിലേർപ്പെട്ടു പോരുചെയ്ത ജടായുവിന്റെ ധൈര്യത്തെ ഉച്ചൈസ്തരം വാഴ്ത്തുന്നു.

ജാതികളെയും തത്വങ്ങളെയും സംബന്ധിച്ചുള്ള സാമാന്യനില:—ഈശ്വരന്റെ കൈയുടെ അഞ്ചു വിരലുകൾ പോലെയും, ചിലവ സ്ഥൂലങ്ങളും ചിലവ സൂക്ഷ്മങ്ങളും പ്രവൃത്തികൾ ഭിന്നങ്ങളെങ്കിലും എല്ലാം ഒരുപോലെ പ്രധാനങ്ങളും ആയ പൃഥിവി, അപ്, വായു, അഗ്നി, ആകാശം എന്നീപഞ്ചഭൂതങ്ങൾ പോലെയുംനാലു ജാതികളും നീചജാതികളുംഭാസൻ ആവശ്യപ്പെട്ടുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാടകങ്ങൾ വായിച്ചാൽ കാണാം. ബ്രാഹ്മണൻ ഈശ്വരനേയും മോക്ഷത്തേയും ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്ന ചൂണ്ടുവിരൽ; ക്ഷത്രിയൻസമുദായത്തെജയിഷ്ണുക്കളിൽനിന്നുംകൊള്ളക്കാരിൽനിന്നും രക്ഷിക്കുന്നതിനത്യാവശ്യമായ ശരപ്രയോഗത്തിനുതകുന്നതള്ളവിരൽ; വൈശ്യൻ, മററുള്ളവയെക്കാൾ നീളം കൂടിയ പെരുവിരൽ; കോടീശ്വരന്മാർ നിശ്ചയമായി അങ്ങനെ ആണല്ലൊ; ശൂദ്രൻ മോതിരവിരൽ, കൃഷിക്കാരനോ ചാലിയനോ ഇടയനോ സേവനമാകുന്ന മോതിരമായി സങ്കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു, പഞ്ചമൻ, ചെരുപ്പുകുത്തികൾ തോട്ടികൾ മുതലായവരുടെപോലെ, സാരമായതല്ലെങ്കിലും ജീവിതത്തിൽ അത്യാവശ്യകങ്ങളായ ജോലി നിർവ്വഹിക്കുന്ന ചെറുവിരൽ, ഇതാകുന്നു അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിവരണം.

എല്ലാസ്രഷ്ടവസ്തുക്കളുടെയും സുഖവും, സർവ്വലോകാഭ്യുദയവും അതായതു "ലോകസംഗ്രഹവും" "സർവ്വഭൂതഹിതേരതത്വവും" ആയിരുന്നു ഭാസന്റെ ആദർശങ്ങൾ. വിഷവാതകത്തിന്റെയും ബാംബുകളുടേയും കണ്ടുപിടിത്തത്തിലേയ്ക്കു നയിക്കുന്ന "വിദ്യയ്ക്കുവേണ്ടി വിദ്യ" എന്നും, മൃഗീയമായ പടവെട്ടി പിടിക്കലിലേയ്ക്കു നയിക്കുന്ന "ജയത്തിനുവേണ്ടി ജയം" എന്നും, ക്രേതാക്കളുടെയും തൊഴിലാളികളുടേയുംഭയങ്കര ചൂഷണത്തിലേയ്ക്കു നയിക്കുന്ന "ലാഭത്തിനുവേണ്ടി ലാഭം" എന്നും, കൂട്ടമായി ചേർന്നു സ്വയം

ച്ചമത്തപ്പെടുന്ന അടിമത്തത്തിലേയ്ക്കും ജീവിതാനന്ദത്തി ൻെറ കൊലയിലേയ്ക്കും നയിക്കുന്ന "വേലയ്ക്കു വേണ്ടി വേല" എന്നും ഉള്ള ഹൃദയമില്ലാത്ത പ്രമാണങ്ങളൊന്നും അദ്ദേഹം ഒട്ടും ഇഷ്ടപ്പെട്ടിരുന്നില്ല. അദ്ദേഹത്തിൻെറ പ്രമാണം "വിദ്യയും, ജയിച്ചു കീഴടക്കലും, ലാഭവും, വേല യും, എല്ലാം ഈശ്വരനും മനുഷ്യരാശിക്കും വേണ്ടി," എന്ന തായിരുന്നു. ഭാസൻെറ ആ പ്രമാണം തെററാണെന്നു ആൎക്കെങ്കിലും പറയാൻ കഴിയുമോ?

അദ്ധ്യായം ൨

കാളിദാസനുമായുള്ള താരതമ്യപഠനം

ഭാസനേയും, ഭാസനാടകങ്ങളെ ഗാഢമായി പഠി ക്കയും അറിഞ്ഞോ അറിയാതെയൊ, തൻെറ ശാകുന്തളം വിക്രമോൎവ്വശീയം മാളവികാഗ്നിമിത്രം എന്നീനാടകങ്ങ ളിലും മേഘസന്ദേശം രഘുവംശം മുതലായ മററു കൃതിക ളിലും അവയിലെ സുപ്രസിദ്ധങ്ങളായ അനേകം രംഗങ്ങ ളെയും ആശയങ്ങളെയും പ്രത്യുല്പാദനം ചെയ്കയും ചെയ്തി ട്ടുള്ള ഇൻഡ്യയിലെ മറേറക മഹാകവിയായ കാളിദാസ നേയും തമ്മിൽ താരതമ്യപ്പെടുത്തി പഠിക്കുന്നതു വളരെ രസകരമായിരിക്കും. ഭാസൻെറ മനസ്സ് വേദങ്ങളിലും ആദികാല പുരാണങ്ങളിലുമാണ് വ്യാപരിച്ചിരുന്നതു്. അതു ഈശ്വരപരവും സന്തുഷ്ടവും ഋണൈകദൃക്കും ആയി രുന്നു. കാളിദാസൻെറ കാലമായപ്പോഴേയ്ക്കു് ഭാരത സംസ്കാരനദിയുടെ ആഴം കൂടി; വെള്ളം കലങ്ങിമറി ഞ്ഞു; ചിന്തസമ്മിശ്രമായി തീൎന്നു; പ്രകൃതിവിശേഷങ്ങളെ

ദൈവങ്ങളായി കല്പിച്ചിരുന്നതു മാറി; ആധ്യാത്മിക ചിന്തയുടെ വിഭാവനകളായ വിഷ്ണു, ശിവൻ, ശക്തി, എന്നീ ദൈവങ്ങൾ ആവിർഭവിച്ചു. അതുകൊണ്ടു ഭാസകൃതികളിലേപ്പോലെ പണ്ടത്തേയൊ പിന്നത്തേയൊ ദൈവങ്ങളെ അംഗീകരിച്ചു വിശ്വസിച്ചുള്ള വെറും പ്രാൎത്ഥനകൾ കാളിദാസകൃതികളിൽ നാം കാണുന്നില്ല. അതിന്നുപകരം ദൈവവിശ്വാസം സന്ദിഗ്ദ്ധാവസ്ഥയിൽപെട്ട ലോകത്തെ ആ സന്ദിഗ്ദ്ധത നീക്കി വിശ്വാസത്തിലേയ്ക്കു് കൊണ്ടുവരുന്നതിന്ന ആധ്യാത്മികതത്വങ്ങളെ പ്രചരിപ്പിക്കുന്നതായി നാം കാണുന്നു. ഉദാഹരണത്തിന്നു്, ശാകുന്തളത്തിലെ നാന്ദിശ്ലോകം നിരീശ്വരവാദിയോടു്, സകല ഭൂതങ്ങളെയും രക്ഷിക്കുന്ന ഭൂമി, എല്ലായിടത്തും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന വായു; വിധിപ്പൂതമായ ഹവിസ്സിനെ വഹിക്കുന്ന അഗ്നി; സൃഷ്ടവസ്തുക്കളിൽ ആദ്യത്തേതും തീരെ ഭിന്നങ്ങളായ രണ്ടു വസ്തുക്കൾ ചേൎന്നുണ്ടാകുന്ന ഒരു നൂതനവസ്തുവും ആയ വെള്ളം; കാലത്തേ ക്രമീകരിക്കുന്ന സൂൎയ്യനും ചന്ദ്രനും; സകലത്തിന്നും ആധാരമായതും എന്നാൽ അതിന്റെ ആധാരത്തേ കാണാനോ ഗ്രഹിക്കാനോ വയ്യാത്ത ആകാശം; മററുള്ളവരുടെ ക്ഷേമത്തിന്നായി പ്രവൎത്തിക്കുന്ന ഹോതാവു്; എന്നിങ്ങനെ എട്ടു പ്രത്യക്ഷതെളിവുകളുള്ളപ്പോൾ ഈശ്വരസത്തയ്ക്കു് തെളിവുകൾക്ക എന്തിന്ന വിഷമിക്കണം എന്നു പരോക്ഷമായി ചോദിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മാവും വിഷ്ണുവും ശിവനും അഗ്നിയും വരുണനും ഇന്ദ്രനും ഇല്ലെ എന്നു് ഭാസൻ ചോദിക്കുമായിരുന്നതുപോലെ കാളിദാസൻ ചോദിക്കുന്നില്ല.

ആധുനിക ഇൻഡ്യയ്ക്കു ഭാസന്റെ സന്ദേശം

ഭാസന്റെ രാജാക്കന്മർ സ്വായത്താധിപതികളാണു്; എന്നാലും അവരുടെ ചേരു നിലനില്ക്കണമെന്നാഗ്രഹ

മുണ്ടെങ്കിൽ ധാർമ്മിക നിയമങ്ങളനുസരിച്ചു ജനങ്ങളുടെ നന്മക്കായി ഭരണം നടത്തണമെന്നുള്ളതിനു സംശയമില്ല. കാളിദാസൻെറ രാജാക്കന്മാർ പ്രജകളുടെ ഹിതങ്ങളനുസരിച്ചു ഭരിക്കുന്നവരാകുന്നു. ശാകുന്തളത്തിലെ ഭരതവാക്യം ഇങ്ങനെയാകുന്നു:—"രാജാവു് പ്രജകളുടെ നന്മക്കായും അവരുടെ ആഗ്രഹങ്ങളനുസരിച്ചും പ്രവർത്തിക്കട്ടെ; മതാനുഷ്ഠാനനിരതരായ വിദ്വാന്മാരും ജ്ഞാനികളുമായ ആളുകളുടെ ഉപദേശം സർവ്വത്ര ബഹുമാനിക്കപ്പെടട്ടെ; സ്വയംഭൂവും, നീലലോഹിതനും ആയ ശിവൻ എനിക്കു് പുനർജ്ജന്മില്ലാതാക്കി രക്ഷിക്കട്ടെ!" ഭാസൻ ഏകാധിപത്യത്തിനും കേവലഭദ്രതയ്ക്കും സർവ്വവും നല്ലതിനു് വേണ്ടിയാണെന്നുള്ള അതിരറ്റ വിശ്വാസത്തിനും വേണ്ടി വാദിച്ചു. കാളിദാസൻ ജനാധിപത്യത്തിനും, അറിവിനേ അടിസ്ഥാനമാക്കിയുള്ള ഭദ്രതയ്ക്കും യുക്തിയെ അടിസ്ഥാനപ്പെടുത്തിയുള്ള പുരോഗതിയ്ക്കും വേണ്ടി വാദിച്ചു. ഭാസൻ കാണാനും കുളിക്കാനും സന്തോഷംനൽകുന്നതും, എന്നാൽ രോഗാണുക്കളെ നശിപ്പിക്കാൻ ശക്തിയില്ലാത്തതും ആയ യമുനാനദിയിലെ സ്വച്ഛജലംപോലെയാകുന്നു. കാളിദാസൻ ഇരുണ്ടതും, കലങ്ങിയതും, കുളിക്കാനാവാത്ത അപകടരവും, മാലിന്യങ്ങൾ നിറഞ്ഞതാണെങ്കിലും ഒരു നിമിഷത്തിൻെറ അംശത്തിനുള്ളിൽ രോഗാണുക്കളെ കൊല്ലാൻ ശക്തിയുള്ളതും, ദുർഗ്രാഹ്യവും, ആയ ഗംഗാനദീജലംപോലെയാകുന്നു. ഈ രണ്ടു നദികളും തമ്മിൽ ചേരുന്ന ത്രിവേണി ഇൻഡ്യയിലുള്ളവയിൽ ഏറ്റവും വലിയ പുണ്യസ്ഥലമാകുന്നു. അതുപോലെ, ഭാസനാടകങ്ങളുടേയും കാളിദാസനാടകങ്ങളുടെയും സമ്മേളനത്തിൽനിന്നാകുന്നു ഇൻഡ്യയിലെ നാടകത്തിൻെറ പരമോത്തമപദവി കാണപ്പെടുന്നതു്.

അദ്ധ്യായം ൪

ആധുനികഭാരതത്തിനു ഭാസന്റെ സന്ദേശം.

ദോഷൈകദൃക്കുകൾ ക്രമത്തിലധികം വർദ്ധിച്ചു; കുഴഞ്ഞുമറിഞ്ഞ ആദ്ധ്യാത്മിക ചിന്തയ്ക്കു് ജനങ്ങളുടെ ഇടയിൽ വളരെ പ്രചാരം സിദ്ധിച്ചു; കാളിദാസൻ തന്നെ ചെയ്തിട്ടുള്ളതുപോലെ വളരെ അധികം ആളുകൾ കാളീപൂജയിലും ശക്തിപൂജയിലും ഭ്രമിച്ചു. ഇങ്ങനെ ആയ ആധുനിക ഇൻഡ്യയ്ക്കു് കലർപ്പില്ലാത്ത വിഷ്ണുപൂജയെ ഉപദേശിക്കുന്ന ഭാസന്റെ ബോധനങ്ങൾ, ഒരു നാഴികമണിയുടെ ദോലകം ഒരറ്റത്തു എത്തിയാൽ അതിന്റെ സമനില പ്രാപിക്കുന്നതിനു് മറ്റേ അറ്റത്തേയ്ക്കു് ആടേണ്ടതുപോലെ വളരെ വിലയുള്ളതാണു്. "ഹിമവാൻപർവ്വതത്തിനും സമുദ്രങ്ങൾക്കും മദ്ധ്യത്തിലുള്ള ഭൂമിയുടെ സന്താനങ്ങളെ, നേർവഴിക്കുള്ള പരിശ്രമം എപ്പോഴും ജയിക്കും. മനുഷ്യർക്കു് അസാദ്ധ്യമായി യാതൊന്നും ഇല്ല. നിങ്ങൾ എണീക്കുക, നിങ്ങളുടെ കടമകളെ നിറവേറ്റുക, നിങ്ങളുടെ അച്ഛനമ്മമാരെയും ഗുരുവിനേയും അതിഥിയേയും പൂജിക്കുക, അതിനാൽ മനുഷ്യരാശിയുടെ പൂർണ്ണമായ വളർച്ച പ്രാപിക്കയും ചെയ്യു!"

ശുദ്ധിപത്രം.

പുറം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
409	20	കഥിയിൽ	കഥയിൽ
410	17	ണ്വാൻ	ണ്‌വാൻ
,,	18	രുമണ്വാനും	രുമണ്‌വാനും
411	9	രുമണ്വാന്മാരു	രുമണ്‌വാന്മാരു
419	12	ദൗഷ്ഠ്യ	ദൗഷ്ട്യ
421	10	അവന്തിയും	അവന്തികയും
423	4	വൈശിഷ്ട്യം	വൈവിഷ്ട്യം,
	20	രുമണ്വാൻ	രുമണ്‌വാൻ
,,	22	അശ്വസ്ഥാമാവു്,	അശ്വത്ഥാമാവു്,
424	7	ഖനേ	ണ്ഡകനേ
434	10	കടിഞ്ഞാണും	കടിഞ്ഞാണു്
447	14	സംഭവിക്കയും	സംഭവിപ്പിക്കയും
451	5	അവളെയും	അവളെ
457	10	രുമണ്വാനും	രുമണ്‌വാനും
,,	12	രുമണ്വാൻ!”	രുമണ്‌വാൻ!”
461	6	ഉല്ലൂണ്ട	ഉല്ലൂണ്ഠ
,,	7	രുമണ്വാനും	രുമണ്‌വാനും
466	3	ന്നൊള്ളൂ. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അ	ന്നൊള്ളൂ. അ
483	1	ദത്ത സ്വയം	ദത്ത ഒരു സ്വയം
,,	6	മദനം	മർദ്ദനം

പുറം	വരി	അബദ്ധം	സുബദ്ധം
502	23	ചോദിക്കുമ്പോൾ	ചോദിച്ചപ്പോൾ
504	10	രുമണ്ണാൻ	രുമണ്ട്വാൻ
505	13	രാജാവിനെ	രാജാക്കന്മാരെ
511	16	കാരെന്നു	കാരെന്ന
,,	17	തന്നെയെന്നോ	തന്നെയാവട്ടെ
512	18	ആരകാലുകൾ	ആരക്കാലുകൾ
523	28	മാവിനേ	മാവ്
524	16	കൃഷ്ണൽ	കൃഷ്ണൻ
528	27	ക്ഷീണ	ക്ഷീണം
529	22	നായികന്മാർ.	നായികമാർ.
530	21	രാകുന്നു	രാകയും ചെയ്യുന്നു
537	13	അതിനുമാത്രം	അതിമാത്രം
547	12	കഴിവില്ലല്ലൊ.	കഴിയില്ലല്ലൊ.
576	4	കഴ്ഴത്തറഞ്ഞു	കഴ്ത്തറഞ്ഞു
583	22	കൊട്ടത്തായക്കയും	കൊട്ടത്തായക്കുന്നു.
596	2	പ്രാപിക്കയും	പ്രാപിക്കാത്തതും
601	21	ഒടിഞ്ഞു,	ഒടിഞ്ഞും
620	23	ബന്ധപ്പെട്ടു്	ബദ്ധപ്പെട്ടു്
622	3	നദീയചിത്തം	തദീയചിത്തം
630	6	ആശ പ്രബലമായി	പ്രബലമായ ആശയായി
635	18	വീഴുമ്പോൾ	മരം വീഴുമ്പോൾ
643	8	വെള്ളിക്കുണ്ടി	വെള്ളിക്കിണ്ടി
656	23	തിരിക്കുന്നതു്;	തിരിക്കുന്നതു്
660	17	മദ്ധ്യസ്ഥ	എല്ലാ മദ്ധ്യസ്ഥ

പുറം	വരി	അബദ്ധം	സുബദ്ധം.
661	19	സീത പറയുന്നു.	പറയുന്നു.
662	24	അതു് മുറയതല്ല	മുറയതല്ല
663	18	പൂർവ്വകരേയും	പൂർവ്വികരേയും
664	1	രാമൻ ഹൃദയാ ഹൃദ	രാമൻ ഹൃദ
,,	13	ലങ്കയിൽ	സീത ലങ്കയിൽ
,,	29	പ്രക്ഷോഭകരങ്ങ	പ്രക്ഷോഭകരങ്ങ
666	22	പ്രാകതവും	പ്രാകൃതവും
,,	27	അരംഗത്തു	അരങ്ങത്തു
668	1	ഏല്പിച്ചതു്	ഏല്പിച്ചതും
,,	3	കൊണ്ടും അതു	കൊണ്ടും മററും അതു
669	9	ന ീണ്ടവയല്ല;	നീണ്ടവയുമല്ല;
,,	10	ശുഷ്ക്കങ്ങളും;	ശുഷ്ക്കങ്ങളും
670	1	ഖണ്ഡകം	ഖണ്ഡകാ
,,	15	പിന്ന രണ്ടു്;	പിന്നരണ്ടു്;
,,	16	മുന്നരണ്ടു്;	മുന്നരണ്ടു്;
,,	18	ത്തുണകൾ	ത്തുണകൾ നിത്തി
673		എട്ടാം അദ്ധ്യായം	ഏഴാം അദ്ധ്യായം
686	27	സാധിക്കു എന്നും	സാധിക്കു എന്നു
691	11	ത്തുടന്നുപരി	ത്തുടന്നവയെ
696	16	ളുവൻ	ളുവർ
693	27	അദ്ദേഹം	അദ്ദേഹത്തിനു്
704	36	നയിക്കുന്നു	നയിക്കുന്ന
706	14	ഭിന്നങ്ങളായ	ഭിന്നങ്ങളായ